

See discussions, stats, and author profiles for this publication at: <https://www.researchgate.net/publication/354640577>

REFAHIN DAHA İYİ YAŞAM ENDEKSİ İLE ÖLÇÜMÜ: OECD ÜLKELERİ İLE TÜRKİYE KARŞILAŞTIRMASI

Chapter · September 2021

CITATIONS

0

READS

1,873

2 authors:

Ali Petek

Aydın Adnan Menderes University

28 PUBLICATIONS 37 CITATIONS

SEE PROFILE

Fitnet Fidan Cebecioğlu

Aydın Adnan Menderes University

6 PUBLICATIONS 6 CITATIONS

SEE PROFILE

Some of the authors of this publication are also working on these related projects:

1980 Sonrası Reel Asgari Ücretin Belirleyicileri [View project](#)

İKTİSADİ, İDARİ VE SOSYAL BİLİMLER Teori, Güncel Araştırmalar ve Yeni Eğilimler-3

Editör

Prof. Dr. Hasan BABACAN

İKTİSADİ, İDARİ VE SOSYAL BİLİMLER Teori, Güncel Araştırmalar ve Yeni Eğilimler-3

İKTİSADİ, İDARİ VE SOSYAL BİLİMLER

Teori, Güncel Araştırmalar ve Yeni Eğilimler 3

Editör
Prof. Dr. Hasan BABACAN

Editör
Prof. Dr. Hasan BABACAN

/Birinci Baskı / First Edition •© Eylül / September 2021

Cetinje-Montenegro

ISBN • 978-9940-46-084-6

© copyright All Rights Reserved

web: www.ivpe.me

Tel. +382 41 234 709

e-mail: office@ivpe.me

Cetinje, Montenegro

ÖN SÖZ

Son iki yıldır dünyada yaşanan pandemi sürecinde toplumun her kademesi olumlu veya daha çok olumsuz etkilenmiş bulunmaktadır. İnsanların psikolojik yapısı değişirken, dünyaya bakış açıları, hayat tarzları da değişmeye başlamıştır. İnsani ilişkilerin seyreltiği bu dönemlerde, seyahat kısıtlamaları, araştırma imkânlarının azalması, yüz yüze bilimsel faaliyetleri de kısıtlamıştır. Ancak teknolojiadaki gelişmeler bilgiye ulaşımı kolaylaştırmaktadır. Bu süreçte, son yıllarda artan ve daha da artması gereken ortak çalışmalar, multidisipliner araştırmalar tatmin edici seviyede olmasa da artış kaydetmiştir.

Elimizdeki çalışmada iktisattan tarihe, ilahiyattan sosyolojiye ve psikolojiye ve iletişime kadar birçok alanda bilim insanları çalışmalar hazırlayarak katkıda bulunmuşlardır.

Ülkemizin bilimsel alanda ilerleyişine bu çalışmalar mutlaka önemli ölçüde katkı sağlayacaktır. Zira her bir çalışma bilim pazılinda bir boşluğu doldurmak amacını taşır. Bu bakımdan bilim insanlarımızın güçlükler yaşanan şu günlerde gayret göstererek hazırladıkları çalışmalar, sonraki araştırmalara ve arkamızdan gelen genç bilim insanlarına faydalı olacaktır.

Prof. Dr. Hasan BABACAN

Isparta - 2021

İÇİNDEKİLER

BÖLÜM I

Abdulkerim EROĞLU

OSMANLI DEVLETİ'NİN TANZİMAT ÖNCESİ BÜTÇELERİ	1
--	---

BÖLÜM II

Abdurrazak GÜLTEKİN

YAPAY ZEKÂDA SEZGİNİN FELSEFİ OLARAK SORGULANMASI: GO OYUNU ÖRNEĞİ	15
---	----

BÖLÜM III

Ali PETEK & Fitnet FİDAN CEBECİOĞLU

REFAHIN DAHA İYİ YAŞAM ENDEKSİ İLE ÖLÇÜMÜ: OECD ÜLKELERİ İLE TÜRKİYE KARŞILAŞTIRMASI	29
--	----

BÖLÜM IV

Asmin Kavas BİLGİÇ & Elçin DURSUN

CUMHURBAŞKANLIĞI HÜKÜMET SİSTEMİNİN YEREL YÖNETİMLER ÜZERİNDEKİ ETKİSİ	50
---	----

BÖLÜM V

Baykal KARATAŞ

ENGELLİLERDE SPOR YÖNETİMİ	69
----------------------------------	----

BÖLÜM VI

Beyhan BELLER DİKMEN

ERTELENMİŞ VERGİNİN MUHASEBE STANDARTLARI VE VERGİ MEVZUATI AÇISINDAN KARŞILAŞTIRMALI OLARAK İNCELENMESİ	90
--	----

BÖLÜM VII

Fazilet Ahu Özmen AKALIN

MODERNİTENİN YENİ EVRESİ OLAN HİPERMODERNİTE DÖNEMİNDE DEĞİŞEN TOPLUMSAL TUTUM VE DAVRANIŞLAR HAKKINDA SOSYOLOJİK BİR DEĞERLENDİRME	110
--	-----

BÖLÜM VIII

İbrahim Burak TOSUN & Çağla EDİZ

**MAKİNE ÖĞRENMESİ METOTLARIYLA ARIZA TALEBİ
AÇIKLAMALARINDAN ARIZA KODU VE SINIFININ
BULUNMASI;
İPLİK FİRMASI ÖRNEĞİYLE128**

BÖLÜM IX

Mehmet Nadir ÖZDEMİR

**MEHMET ÂKİF ERSOY’UN MİLLÎ MÜCADELE
YILLARINDA KASTAMONU NASRULLAH CAMİİNDE
YAPTIĞI VAAZLARDA
TARİH VE MEDENİYET UNSURU141**

BÖLÜM X

Merve ERDOĞAN

**FAKÜLTE VE MESLEK YÜKSEKOKULU
ÖĞRENCİLERİNİN SOSYAL MEDYA BAĞIMLILIĞI VE
SOSYAL MEDYA KULLANIM AMAÇLARININ
KARŞILAŞTIRMALI BİR ANALİZİ154**

BÖLÜM XI

Murat KARA

**ŞİİR DİLİYLE DİNÎ HAYATIN TERENNÜMÜ: ZİYA
GÖKALP’İN YENİ HAYATINDA DİN175**

BÖLÜM XII

Nurettin İMRE & Tamer CÖMERT

**GASTRONOMİ TURİZMİ KAPSAMINDA YÖRESEL
YEMEKLERİN YİYECEK İÇECEK İŞLETMELERİNDE
KULLANILMA DÜZEYLERİ:
KEMALİYE (EĞİN) ÖRNEĞİ199**

BÖLÜM XIII

Özlem TOPÇUOĞLU & Eda BOZKURT

**ERİŞİLEBİLİRLİKTE SOSYAL POLİTİKA ARACI OLARAK
ENGELLİ BİREYLERİN EĞİTİMİ217**

BÖLÜM XIV

Selim DEMEZ

**REEL PETROL FİYATLARI DIŞ TİCARET AÇIĞI İLİŞKİSİ:
PANEL FOURIER NEDENSELLİK ANALİZİNDEN
KANITLAR230**

BÖLÜM XV

Sevda AKTULGA GÜRBÜZ

TASAVVUFÎ KAVRAMLAR ÇERÇEVESİNDE ORUÇ243

BÖLÜM XVI

Zafer ŞAFAK

**OTANTİKLİK İZLEĞİNDE OTOMATİK
PORTAKALLAŞMAYA KARŞI DİRENÇ260**

BÖLÜM XVII

Zehra EROL KARACA

**ENGELLİLİK MODELLERİ ÇERÇEVESİNDE
ENGELLİLİĞİ ANLAMAK286**

BÖLÜM I

OSMANLI DEVLETİ'NİN TANZİMAT ÖNCESİ BÜTÇELERİ

Arş. Gör. Dr. Abdulkerim EROĞLU
Dokuz Eylül Üniversitesi, , e-mail: abdulkerim.eroglu@deu.edu.tr
Orcid no: 0000-0003-2680-8844

1. Giriş

Devlet faaliyetlerin sürdürülebilmesi için şüphesiz öncelikli olarak finansmana ihtiyaç duyulur. Bu finansmanı elde etmenin meşru yolu ise devlet bütçesidir. Bütçe gelecek bir dönemle sınırlı kalmak kaydıyla yasama organı tarafından yürütme organına gelir toplama yetkisi ve harcama yapma iznini sağlayan bir belge olarak tanımlanabilir. Ancak tanımlandığı şekilde uygulaması bazı ülkelerde oldukça geçmişe dayanmakla birlikte ülkelerin büyük bir kısmı için yakın tarihe dayanmaktadır. Osmanlı Devleti de bütçenin tanımlandığı şekilde geç uygulamaya başlayan ülkelerden biri olmuştur. Tanzimat dönemi ve sonrasında önemli gelişmeler yaşanmışsa da önceki dönemlere ait girişimlerin sınırlı kaldığı görülür.

Devlet bütçesi ile ilgili gelişmeler incelendiğinde bunun temel olarak iki şekilde gerçekleştiği görülür. Birincisi yöneticilerin girişimi ile bazı kurumsal girişimlerin yapılmasıyla meydana gelen ve “yukarıdan-aşağıya değişim” olarak tanımlanabilecek yöntemdir. Bu yöntemde genellikle reform yanlısı devlet yöneticilerinin mali sorunlara karşı almak istedikleri bazı önlemler ön plana çıkmaktadır. Reformist hareketlerin başarılı olabilmesi için ise geniş bir konsensüs gerekmektedir. Aksi durumlarda girişimlerin başarısız olması ya da en başından engellenmesi gibi sorunlar ortaya çıkabilmektedir. İkincisi ise halktan gelen talepler neticesinde meydana gelen ve “aşağıdan-yukarıya değişim” talebi olarak ifade edilebilecek yöntemdir. Bu yöntemde ise mevcut uygulamalardan halkın büyük kısmının memnun olmaması ve değişim talep etmesi söz konusudur. Vurgulanması gereken bir husus bu iki yöntem arasında süreç açısından önemli bir farkın olmasıyla ilgilidir. Buna göre ikinci yöntemde yöneten ve yönetilenlerin çıkarları çatıştığı için sürecin sonuca bağlanması gerilimli olabilmektedir. Bu bağlamda Osmanlı Devletinde meydana gelen sınırlı düzeyde bütçe gelişmelerinde birinci yöntemin etkili olduğu söylenebilir.

Osmanlı Devleti'nin klasik döneminde bütçe konusundaki gelişmelerin sınırlı olmasının en önemli nedeni bir parlamentonun olmamasıdır. Diğer taraftan harcamaların önemli açıklara yol açmaması da

harcamaların önceden tahmin edilip belli tavanlara bağlanmasını sağlayacak bütçelere olan ihtiyacı gündeme getirmemiştir. Bazı dönemlerde harcamaların disiplin altına alınması gündeme gelmişse de yönetim içindeki gelişmeler gerekli önlemlerin alınmasını engellemiştir.

2. Osmanlı Dönemi Bütçelerinin Kurumsal Gelişimi

Osmanlı dönemi bütçe süreci incelemesi iki dönem olarak ele alınmaktadır. Birincisi tam anlamıyla bir bütçenin ve bütçe hakkının olmadığı, dolayısıyla modern anlamda bütçeden bahsedilmesinin zor olduğu ve Tanzimat Fermanının ilanına kadar geçen dönem ve ikincisi de yasal düzenlemelerin yapılamaya başladığı dönemdir.

Osmanlı Devletinin iki devrede ele alınmasının bazı önemli sebepleri vardır. Bunlar şu şekilde belirtilebilir:

Birinci nedeni bütçe anlayışında yaşanan farklılıklardır. Nitekim Tanzimat Fermanının ilanına kadar geçen süre içinde bütçenin klasik özelliklerini içermeyen bir bütçe kurumuyla devlet gelir ve giderlerinin idare edildiği görülmektedir. Ancak daha sonra yaşanan yasal ve anayasal gelişmeler neticesinde “bütçevari” kurumdan “bütçe” kurumuna geçişin öni açılmıştır.

İkinci önemli neden Osmanlı Devletinin mali anlamda bir yeniliğe ihtiyaç duymamasından kaynaklanmıştır. Şöyle ki, Osmanlı Devleti savaşlardan elde ettiği ganimetlerin ve vergi gelirlerinin artması gibi nedenlerle gelirine göre harcama yapmış, bütçe açığı ve borçlanma gibi önemli sorunlarla karşılaşmamış ve dolayısıyla da bir bütçe veya daha geniş tabirle bir mali reform yapma ihtiyacı hissetmemiştir. Ancak gerileme ve çöküş dönemlerine girmesiyle birlikte askeri ve idari alanlarda duyulan reform ihtiyacı mali alanda da kendini göstermiştir.

Üçüncü önemli neden Osmanlı Devletinin siyasi yönetim şekli ile ilgilidir. Çünkü bütçe kurumunun önemli unsurlarından biri devlet harcamalarının belli kurallar çerçevesinde tahmine dayandırılmasını, yani sınırlandırılmasını gerektirmektedir. Bu sınırlama ise padişahın mutlak iradesine uygun değildir. Padişahın mutlak iradesine uygun düşmemesinin bir nedeni de şudur: Bütçe kurumu bütçe hakkı kavramıyla paralel bir uyum içinde gelişmiştir. Bütçe hakkı kavramı da esasında halkı temsil edecek bir meclisin varlığını gerekli kılmaktadır ki, bu durum doğal olarak padişahın mutlak iradesinin sınırlandırılması anlamına gelmektedir. Dolayısıyla Osmanlı Devletinin siyasi yönetim şeklinin de bütçe kurumunun gelişmesine engel olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Dördüncü önemli neden şer’i mali sistemin varlığı olarak sayılabilir. Nitekim diğer İslam devletleri gibi Osmanlı Devletinin de birçok mali alanda şer’i hükümleri benimsediği görülmektedir. Burada şer’i vergilerin

takdir hakkı bırakmaksızın uygulama alanı bulması, bazı vergilerin ne amaçla kullanılacağıının şer' en belirlenmiş olması, güneş yılının gelir elde etmede kullanılırken harcamaların ay yılına göre yapılması ve mali yıl/mali dönemin belirlenmesinde bazı problemlerin ortaya çıkması bir bütçe kurumunun oluşması önünde engel oluşturmuştur. Ancak burada belirtilmesi gereken önemli bir nokta da şudur: Esasında bazı vergilerin takdir hakkı bırakmaksızın uygulama alanı bulması bir takım keyfi uygulamalarında önüne geçmekte etkili olmuştur.

Beşinci önemli neden de bazı durumlarda padişahın mutlak iradesinin dışında, devlet yöneticilerinin de harcamalara ilişkin herhangi bir sınırlamaya sıcak bakmamaları oluşturur. İlerde tekrar ele alınacak Tarhoncu Ahmet Paşa vakası bu görüşe destek olmaktadır. Nitekim Tarhoncu Ahmet Paşa harcamaların azaltılması gerektiğini, mali durumun ancak bu şekilde ıslah edilebileceğini belirtmesi üzerine ciddi tepkilerle karşılaşmış ve artan tepkiler sonucunda öldürülmüştür.

2.1. Devlet Bütçesi İle İlgili Gelişmeler

Selçukluların bir uç beyliği olarak ortaya çıkması ve oradan bir devlet olarak büyümesinin etkisiyle birçok Osmanlı devlet kurumu Selçukluların tarihsel mirası olarak gelişmiştir. Ancak mali kurumların gelişmesinde sadece Büyük Selçuklu Devletinin veya Anadolu Selçuklu Devletinin etkisi görülmemiştir. Örneğin hem Büyük Selçuklu Devletinde hem de Anadolu Selçuklu Devletinde mali divan için *mansıb-ı istifa* veya *divanü'z-zimam ve'l-istifa* denilirdi. Bahsi geçen divanın başkanı için (maliye vekili) *sahib-i divan-ı istifa* veya *müstevefi* gibi unvanlar kullanılırdı. Ancak İlhanlılar'da ise maliye vekili için *defterdar-i memalik* tabiri kullanılmış ve Osmanlı devleti de buradan etkilenecek mali işlerden birinci dereceden sorumlu kişi için *defterdar* tabirini kullanmıştır¹ (Nohut, 2016: 14). Osmanlı eyaletlerinde ise bu işi yürüten için Defterdar yardımcısı tabiri kullanılmıştır. Ancak önce ele geçirilen Hristiyan ülkelerden alınan mirasın ve ardından diğer Batılı ülkelerin etkisiyle merkezdeki sorumlulara Nazır-Bakan; vilayetlerdeki mali idari amirlere de Defterdar denilmeye başlanmıştır (Gürsoy, 1981: 100).

Osmanlı Devletinde bütçe olarak kabul edilebilecek bazı gelir ve giderlerin kayıt altına alınmasına yönelik girişimler Osman Bey'den itibaren başlamıştır. Bu bağlamda belirli harcamaların Beytülmal'dan

¹ Bunun önemli iki nedeni vardır. Birincisi Osmanlıların İlhanlılara ait mali konuları ele alan kitaplarından faydalanmalarıdır. İkincisi ise Osmanlı bürokrasisini oluşturan kişilerin Anadolu, İran ve Azerbaycan'da bulunan kurumlardan eğitim almalarıdır. Bu iki husus mali alanda Osmanlı devlet kurumlarının şekillenmesinde etkili olmuştur (Nohut, 2016: 14).

karşılanması ve Bursa tekfurundan barış tazminatı karşılığında elde edilen gelirin kayıt altına alınması bu yönde yapılan girişimlere örnek olarak verilebilir (Çataloluk, 2015: 500). Devlet gelirlerinin kayıt altına alınması ve harcamaların kontrol altında olması açısından Osmanlı merkezi devlet bütçesi konusunda çok dikkatli davranmaktaydı. Bu bakımdan Osmanlı devlet bütçesi ele alındığında sadece merkezi devlet bütçesi değil; aynı zamanda eyalet bütçeleri ile vakıf bütçeleri önem taşımıştır. Vakıf ve eyaletler kendi bütçelerinden gerekli yerlere yapılan harcamalardan sonra kalan miktar merkezi devlet bütçesine eklenmek üzere aktarılmaktaydı (Çataloluk, 2015: 502).

Osmanlı Devletinin gelir ve giderlerini gösterir cetveller (bütçeler) genellikle padişah hasarlarının gelirleri ile merkezi idarenin muayyen giderlerini içermekle yetinmiştir. Ancak bazı bütçelerde bu sınırlılık aşılıp vezirlerin, defterdarların ve diğer yöneticilerin elinde bulunan diğer haslar ile her vilayette verilen tımarlar hakkında bilgi içeren bütçeler de hazırlanmıştır. Örneğin Miladi 1527-1528 mali yılı bütçesi genel olarak bütçelere dahil edilmeyen diğer has ve tımarların geliri, dirlik sahiplerinin sayısı hakkında bilgiler içermektedir (Barkan, 1953: 254-255).

Bütçe ile ilgili olarak yapılan tanımlamalara bakıldığında, örneğin belli bir dönem için devlet gelir ve giderinin tahmin edilmesi ve bu tahminler bağlamında yürütmeye yetki verilmesi şeklinde dikkate alınan bir bütçe Osmanlı devletinde uygulanmamıştır. Dolayısıyla bu dönemde bir bütçeden ziyade “*gelir ve harcamaya yönetimi*”nden bahsetmek daha doğru olacaktır. Bir tahmin ve plan bağlamında yapılan harcamaya yapma ve gelir toplamadan farklı olarak gelir ve harcamalar gerçekleştikçe bunların kaydedilmesine dayanan bir muhasebe tekniği kullanılmıştır (Eş, 1989: 203-204). Ancak bunlar bir mali yılın sonunda bilançolar şeklinde gösterilip raporlanmışlardır.

Gelir ve giderlerin önceden tahmini olarak belirlenmemiş olması tamamen keyfi harcamaların yapıldığı anlamına gelmemiştir. Geçmiş senelere ait muhasebe defterleri hükümdar ve divan üyeleri tarafından muhafaza edilmiş ve yıllık gelir ve giderler bu şekilde kontrol edilmiştir. Bununla birlikte bunların herhangi bir zorlayıcı ve bağlayıcı özelliği de bulunmamaktadır. Osmanlı Devletinin muhasebe defterleriyle yetinmesinin, diğer bir deyişle bütçe kurumuna ihtiyaç duymamasının başlıca iki nedeni bulunmaktadır. Birincisi mutlak bir idare rejimine dayalı bir yönetim sistemine sahip olması münasebetiyle millet egemenliğine dayanan modern devletlerin ruhuna uygun bir bütçe kurumuna yer verilmesi zaten düşünülemez. İkincisi ise devlet gelir ve giderleri daha çok hükümdarların gelir ve giderleri ile merkezi idarenin bazı giderlerini kapsayacak şekildeydi. Dolayısıyla muhasebe defterleri ilgililere yeteri

kadar bilgi sağlamakta ve bir devlet bütçesine ihtiyaç duyulmamaktaydı. Zaten vergi gelirlerinin önemli bir kısmı bağımsız ve özel bütçelerle idare edilmekteydi (Barkan, 1955a: 241-242). Bu sebeplerin yanında kamu gelirlerinin önemli ölçüde dini temeller esas alınarak elde edilmesi² ve bu yüzden siyasi iradenin takdir hakkının sınırlı olması; merkezi idare tarafından yapılan harcamaların belli bir istikrara kavuşması, başka bir deyişle harcama yapılan alanların yıldan yıla çok fazla değişiklik göstermemesi ve bunu destekleyecek şekilde paranın değer kaybının (tağşiş uygulaması yoluyla³) sınırlı olması; ekonomik amaçlı birçok kamusal hizmetin vakıflara bırakılmış olması muhasebe defterlerinin yeterli görülmesinde etkili olmuştur. Ancak olağan durumlarda izlenen bu uygulama olağanüstü durumlar söz konusu olduğunda terk edilmiştir. Olağanüstü durumlar meydana geldiğinde bu durumlarla ilgili gelir ve harcamalar önceden tahmin edilmek suretiyle gerçekleşmekteydi (Eş, 1989: 205-209). Olağanüstü durum ise genellikle savaş durumu olmuştur. Bu dönemlerde dini temelli vergilerin sınırlayıcılığından kurtulmak için örfi vergilere başvurulmuştur. Örneğin, savaş harcamaları için geçici olarak toplanan ianei cihadiye, savaş durumlarında toplanan imdadiye-i seferiye, avarız hanesi başına salınan ve savaş harcamalarını finanse etmek üzere alınan avarız akçesi, ordunun konaklayacağı yerlere gerekli erzakın sağlanması biçiminde uygulanan nüzul gibi birçok örfi vergi uygulaması yapılmıştır.

2.2. Mali Bir Sorun: Sıvış Yılı

Osmanlı Devletinin bütçesi veya bu anlamda kullanılan muhasebe defterleri yıllık olarak takip edilmesine rağmen gelir ve harcamaların farklı yılları esas alması bazı sıkıntıların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Diğer İslam toplumlarında olduğu gibi Osmanlı devletinde de ay yılı kullanılmaktaydı. Ancak iktisadi hayatın daha çok güneş yılına uygun bir devri daim göstermesi devletin bazı gelirler için güneş yılını dikkate almaya sevk etmiştir. Harcamalar ise esas itibarıyla ay yılı dikkate alınarak yapılmaktaydı⁴. Yıllık denge hesapları, diğer bir deyişle yılsonu güneş yılı

² Bu tür dini temelli vergi kanunları yıllık değil; yürürlükte bulundukları süre boyunca uygulanmaktaydı. Dolayısıyla her yıl için bütçe kurumunda yetki ve izin almaya gerek de kalmıyordu (Yalçın, 1979: 92).

³ Tağşiş kelime anlamı itibarıyla bir şeyin içine başka bir madde karıştırmak anlamına gelmektedir. Bu bağlamda altın ve gümüş paraların içindeki değerli maden oranı düşürülerek piyasaya daha fazla para sürülmeye çalışılması örnek olarak verilebilir. Böyle bir uygulamada paranın üzerinde aynı tutar yazılı olsa da içindeki değerli madenin azalmasına bağlı olarak satın alma gücünde düşüşler yaşanır.

⁴ Örneğin devlete ait toprak veya gelirlerin bedel karşılığı üç yıllığına kiraya verilmesinde (mukataalar) ay yılı dikkate alınırdı.

esas alınarak belirlenmiştir. Ancak on yedinci yüzyıldan sonra bütçe açısından yıl devri daiminde ay yılı esas alınmıştır (Eş, 1989: 212). Yapılan değişiklik bütçe gelir ve giderleri arasında meydana gelen zamansal farkın ortaya çıkardığı bunalımları ortadan kaldıramamıştır. Normal şartlarda güneş yılının ve ay yılının farklı gün sayılarından meydana gelmesinden dolayı her otuz üç senelik devri daimde bir düzeltme yapılmasına gerek duyulacaktır. Zira güneş yılı ile ay yılı arasındaki 11 günlük fark dikkate alındığı takdirde otuz üç yıl sonra bu on bir günlük fark 32 güneş yılında 1 ay yılına tekabül edecektir. Bu durumda 32. bütçeye 33. ay yılı denk gelecektir. 32 bütçe 33 yıl için hazırlanmış olacak ve arada 1 yıl “sıvışmış” olacaktır. İşte bu yıla denk gelen bunalıma “sıvış yılı bunalımı” denilmiştir. Bu yıl meydana gelen “bütçe yılı açığı” çeşitli askeri⁵, sosyal ve ekonomik sonuçlar doğurmaktaydı. Borçlanmayla sıvışan yılın bütçesi finanse edilmişse de bu nihayetinde halka ağır vergiler olarak geri dönmüştür. Ağır mükellefiyet altında kalan halk iç göçle yer değiştirmiş ve kimisi eşkıyalık yapmaya yönelmiştir. Tağşiş uygulaması da bunalımın başka alanlara sirayet etmesine yol açmış ve esnaf-memur gerilimlerine, hayat pahalılığına, karaborsaya ve iç huzursuzluklara neden olmuştur (Sahillioğlu, 1967: 79-87).

Bütçenin hem güneş yılının hem de ay yılının dikkate alınarak uygulanması ve sıvışan yılların görülmesi nakdi ekonomin yaygınlaştığı döneme kadar önemli bir sorun olarak görülmemiştir. Ancak tımar yerine ulufe dağıtımının ağır basmaya başlamasıyla sorunlar belirmeye başlamıştır. Miladi gelir yılının 1448 ve Hicri sıvış yılının 852 olduğu dönem, Miladi gelir yılının 1481 ve Hicri sıvış yılının 886 olduğu dönem, Miladi gelir yılının 1513 ve Hicri sıvış yılının 919 olduğu dönem, Miladi gelir yılının 1546 ve Hicri sıvış yılının 953 olduğu dönem, Miladi gelir yılının 1578 ve Hicri sıvış yılının 986 olduğu dönem, Miladi gelir yılının 1612 ve Hicri sıvış yılının 1012 olduğu dönem, Miladi gelir yılının 1644 ve Hicri sıvış yılının 1054 olduğu dönem, Miladi gelir yılının 1677 ve Hicri sıvış yılının 1088 olduğu dönem, Miladi gelir yılının 1710 ve Hicri sıvış yılının 1121 olduğu dönem, Miladi gelir yılının 1742 ve Hicri sıvış yılının 1155 olduğu dönem, Miladi gelir yılının 1775 ve Hicri sıvış yılının 1189 olduğu dönem, Miladi gelir yılının 1807 ve Hicri sıvış yılının 1222 olduğu dönem, Miladi gelir yılının 1807 ve Hicri sıvış yılının 1222 olduğu dönem ve bu sayılan dönemlere denk gelen bir takım siyasi ve askeri olaylar bütçe

⁵ Sıvış yıllarında bütçenin idare edilememesi önemli siyasi sonuçlar doğurmaktaydı. Örneğin ulufeler dağıtılamadığında ayaklanmalar meydana gelmiş, devamında defterdarlar ve sadrazamlar görevden alınmış ve hatta idam edilmiş veya padişahlar tahttan dahi indirilmiştir (Sahillioğlu, 1967: 87).

yılı dengesizliğinin bir sonucu olarak değerlendirilmektedir⁶. Örneğin 1481 yılında ordu Anadolu'ya sefere çıkmıştı. Ancak sıvış yılına da denk geldiği için akçeler devalüe edilmiş ve eski akçelerin tekrar basılmak üzere toplatılmasına (refont) karar verilmiştir. Padişahın ölümü üzerine, yapılan enflasyonist politikalardan memnun olmayan ordu Karamani Mehmet Paşa'yı öldürmüş ve başkente dönerek ihtilal idaresi kurmuştur. Yetmiş günün sonunda yeni padişah devalüasyon yapmayacağını vaat ederek tahta geçmiştir (Sahillioğlu, 1967: 89-102). Osmanlı devletinde yaşanan siyasi, askeri, ekonomik ve sosyal birçok olaylardan sıvış dönemlerine denk gelenlerinin ana sebebinin bahsedilen dengesizlik olduğu iddia edilemez. Ancak mevcut sorunların daha yüksek sesle dile getirilmesine veya bu sorunların büyümesine veyahut sosyal patlamalar için fırsat kollayanlar tarafından kullanılabilmesi sıvış yılı buhranlarının önemli sonuçlar doğurabildiğini göstermiştir.

On yedinci yüzyıla kadar sıvış yıllarında çok sık ve sonuçları ağır olacak olayların yaşanmamasının nedeni Osmanlı devlet hazinesinin ikili yapısından kaynaklanmıştır. Normal dönemlerde olduğu gibi sıvışan yıla denk gelen dönemde de dış hazine açık verdiğinde bu açık padişahın oluruyla iç hazineden karşılanmaktaydı. Hatta Sahillioğlu'na (1967: 94) göre belki de hazinenin iç ve dış olmak üzere ikiye ayrılmış olmasının nedeni bütçenin açık verdiği ve finansmana ihtiyaç duyulduğunda iç hazine kaynakları kullanılabilmesine imkan sağlamaktı. Dış hazine fazla verdiğinde padişah israfı engellemek üzere hemen fazlayı da iç hazineye aktarmakta ve olağanüstü durumlarda fon olarak kullanmak üzere iç hazinede bekletmekteydi. Ancak askeri seferlerin sıklaşması ve bozgunların artmasıyla birlikte iç hazinenin imkanlarından faydalanmak da güçleşmeye başladı ve on sekizinci yüzyıldan sonra bütçe açıkları iç ve dış borçlanmayla kapatılmaya başlandı.

2.3. Cetvellerde Yer Alan Bazı Hususlar

Osmanlı Devletinde tam manasıyla bir bütçeden söz etmenin zorluğu yanında, hazırlanan bir takım *bütçevari* cetveller sadece mali gelişmeler hakkında değil; aynı zamanda bazı siyasi ve askeri gelişmeler hakkında da bilgiler sunmaktadır. Örneğin Hicri 974-975 Miladi 1567-1568 mali yılına ait cetveller incelendiğinde ordunun padişah üzerindeki etkisi ortaya çıkmaktadır. Şöyle ki; şehzade Selim tahta çıkmak üzere gelirken Kütahya'dan maiyetinde olan bazı askerleri de yanında getirmiş ve ordu bu yeni gelen askerlerin geri gönderilmesini, ayrıca kendilerine dağıtılan cülus bahşişinin arttırılmasını istemişlerdir. Cetvellerden

⁶ Sıvış yıllarının tam listesi ve bu yılların denk geldiği Rumi, Hicri ve Miladi takvimlerdeki karşılıkları için Faik Reşit Unat'ın Hicri Tarihleri Miladi Tarihe Çevirme Kılavuzu isimli çalışmasının 100-106 sayfalarına bakılabilir.

anlaşıldığı üzere cülus bahşişleri arttırılmış ve başta istenmeyen asker sayısı 4.956 iken bu sayının mali yıl içinde 2.305'e düştüğü görülmektedir. Bu düşüş izleyen aylarda da devam etmiştir (Barkan, 1957:279). İcmal cetvellerinden sadece askeri ve siyasi gelişmeler değil; aynı zamanda bir takım sosyoekonomik gelişmeler de izlenebilmektedir. Örneğin Hicri 900-901 Miladi 1494-1495 icmalı incelendiğinde başdefterdarın değişmesi üzerine şöyle bir ifade eklenmiştir:

“Rum mülkün yine kılmağa harab

Leys çün geldi ve İsa gitdi”

Bu ifade Leys Çelebinin başdefterdarlığa gelmesi ve İsa Faik'in gitmesi üzerine yazılmıştır. İfadede geçen “harab” kelimesi ise ağır vergi yükü dolayısıyla azalan üretim miktarını ve halkın düştüğü zor durumu ifade etmek için kullanılmıştır. Ağır vergi yükünün sebebi ise uygulanan iltizam sistemi olarak görülmüştür. Burada dikkat çeken husus ise henüz iltizam sisteminin yaygınlık kazanmadığı bir dönemde böyle bir durumun meydana gelmesidir (Çakır, 2016: 120).

2.4. En Eski Bütçe Cetveli

Osmanlı devletinde bütçe kurumunun veya bunun yerine geçen cetveller en eski tarihli elde edilen belgelere göre II. Beyazid devrine (M. 1481-1512) aittir. Ancak daha eskilere ait bir bütçe kurumundan söz etmek mümkündür. Bu konuda iki delil bulunmaktadır. Birincisi II. Mehmed'e ait Teşrifat Kanunnamesinde yer alan “ *Ve yılda bir kerre rikab-ı hümayunuma defterdarlarum irad ve masrafum okuyalar*” hükmüdür (Fatih Sultan Mehmed, 2012: 13). Böylece gerçekleşmiş gelir ve giderlere ait malumat hakkında doğrudan devletin başı konumundaki padişaha rapor edileceği belirtilmiştir. İkincisi ise 1470 yılından itibaren yirmi yıl boyunca Osmanlı devletinde esir olarak tutulan ve Türk Tarihi isimli kitabın yazarı Gian-Maria Angiolello'nun yazdıklarıdır. Angiolello kitabında Osmanlı Devletinde her yıl gelir ve giderlerin yazıldığını ve aradaki farkın hesaplandıktan sonra defterlerin hazineye konularak orada muhafaza edildiğini anlatır (Majer, 1987:120). Bununla birlikte II. Mehmed döneminde defterdarlık kurumunun oluşturulması⁷ ve “icmal” adı altında tabloların defterdar tarafından düzenlenmesi, tüm devlet hesaplarının yine defterdar tarafından tutulmaya başlanması, modern anlamda olmasa dahi bir bütçe oluşumunun izlerini taşıdığı söylenebilir (Dileyici ve Özkıvrak, 2010: 4).

Osmanlı Devletinin resmi terminolojisi dikkate alındığında defterdarlık kurumunun ne zaman meydana getirildiği konusunda net bir

bilgi bulunmamaktadır. Orhan Bey döneminde (1324-1362) kurulmuş bir defterdarlık kurumunun olduğunu savunanların yanında, Sultan I. Murat döneminde (1362-1389) devrinde bütçe düzenlemelerini ve hazine kurumuna yönelik girişimleri göstererek defterdarlığın bu dönemde kurulmuş olması gerektiğini ileri sürenler de bulunmaktadır. Bu görüşlerle birlikte Sultan II. Murat döneminde (1421-1451) vakıflarda kullanılan bazı kayıtlarda adı geçen şahitlerin (vakıf gelirlerinin işletilmesiyle ilgili olan kişiler) defterdar ve defteri unvanlarıyla belirtilmiş olmaları bu dönemde defterdarlık kurumunun varlığına delil olarak ileri sürülmektedir. Kimi yazarlar ilk defterdar atamasının Sultan Beyazid döneminde (1389-1402) gerçekleştiğini belirtmektedir(Çataloluk, 2015: 504). Ancak ilk defa Fatih Kanunnamesiyle defterdarın görev ve yetkilerinin belirlenmiş olması, kurumun on beşinci yüzyılda tamamıyla şekillendiğini göstermektedir (Nohut, 2016: 14-15). Bu değerlendirmeler dikkate alındığında ilk defterdar atamasının Sultan Beyazid döneminde yapıldığını, ancak bir teşkilat olarak defterdarlık kurumunun II. Mehmed döneminde oluşturulduğu söylenebilir.

II. Mehmed'in kanunnamesinde geçen hüküm ve o dönemlerde yaşayan yazarlarca ifade edilen hususlar dikkate alındığında o dönemde bir bütçeden söz etmek mümkün olsa dahi mevcut araştırmalar ilk bütçenin II. Beyazid döneminin (M. 1481-1512) ortalarında hazırlanmış olduğunu göstermektedir. 1493-1494 ile 1494-1495 dönemlerine ait olan bu bütçeler, daha sonraki bütçelerde olduğu gibi kesinleşmiş hesap cetvelleri şeklinde düzenlenmiştir (Çakır, 2016: 115, 119). Ancak üzerinde henüz çalışılmamış arşiv belgelerinin çokluğu dikkate alındığında bütçe tarihi açısından daha eskilere de gidilebilir. Örneğin 1985 yılında Tabakoğlu'nun yaptığı arşiv çalışmaları sonucunda Osmanlı Devletinin en eski bütçesi, o yıllara kadar bulunmuş en eski bütçesinin M. 1524-1525 bütçesi olarak kayda geçmişti (Tabakoğlu, 1985: 390). Ancak daha sonra yapılan çalışmalar bu tarihi daha da eskilere götürmüştür. Dolayısıyla şimdiye kadar, M. 1524-1525 bütçesinden sonra bilinen en eski Osmanlı bütçesi M. 1493-1494 dönemine ait bütçedir.

3. Bütçe Üzerinde Etkili Olan Hususlar

3.1. Batılı Ülkelerde Meydana Gelen Gelişmelerin Etkisi

On yedinci yüzyıldan itibaren her ne kadar Batılı ülkelerin etkisiyle gelişen bir bütçecilikten söz edilse de bu Avrupa ülkelerinde olduğu gibi tabandan gelen tepkiler, istekler ve devrimler neticesinde değil; bazı devlet adamlarının girişimleri sonucu oluşmuştur. Osmanlı devlet adamları bu bağlamda ıslahat layihaları hazırlayarak devlet gelir ve giderlerini bilebilmeyi, padişahların israf etmelerini engellemeyi, hazine işlemlerine düzen ve istikrar getirmeyi amaçlamışlardır. Bu dönemde İslami usullere

göre hazırlanan şeriat bütçeleri bulunmaktaydı. Ancak Gülay Coşkun'a göre hazırlanan bu layihalar için bütçe demek tam anlamıyla mümkün değildir (Coşkun, 1994: 16). İslam devletlerinde yapılan bütçelerde görülen önce gelirin belirlenmesi ve buna göre de daha sonra giderin belirlenmesi, diğer bir deyişle gelirin bütçe için zemin oluşturması bu açıdan örnek olarak verilebilir. Yine diğer İslam devletlerinde görüldüğü gibi (Yeniçeri, 1984: 194-249) Osmanlıda da belirli giderlerin belirli alanlarda kullanılmak üzere tahsis edildiği görülmektedir. Ancak ilkesel uygunsuzlukların yanında başka sorunlar da bu dönemdeki bütçelerin neden bütçe olarak kabul edilmemesi hususunu göstermektedir (Giray, 2018: 165-166):

- Osmanlı devlet adamlarınca hazırlanan bütçe belgeleri yıllık tahminlere dayanmamaktaydı.

- Bütçe belgelerinde yer alan gelir-gider kalemleri sadece İstanbul'u kapsamaktaydı. İstanbul dışında kalan yerler göz ardı edilmiştir.

- Bütçe belgeleri geçmiş yıllara ait bilgiler niteliğindeydi. Bu yönüyle denetime dayanmayan "kesin hesap cetvelleri" olarak değerlendirmek daha uygundur.

- Süreklilik arz edecek şekilde silsile halinde hazırlanmamış bütçe belgeleri daha çok bazı yıllar üzerinden hazırlanmıştır.

- Gelir ve giderler için birbirinden farklı zaman dilimleri benimsenmiştir. Örneğin gelirler için güneş yılı dikkate alınırken; giderler için ay yılı dikkate alınmıştır. Diğer bir ifadeyle tam anlamıyla bir mali yılın ne zaman başlayıp ne zaman sona erdiğini söylemek güçtür.

- Bütçe belgelerinde, kaybedilen bölgelerin etkisiyle, hem brüt hem de net gelirler yer almaktaydı.

Bu dönemde devlet gelir ve giderlerinin kaydedilip bütçe denkleğinin sağlanmasına yönelik bir takım çalışmaların bazı Osmanlı devlet adamları tarafından yapıldığı görülmektedir. Bu amaca yönelik devlet adamları tarafından hazırlanan ve yukarıda değinilen içerik ve usul sorunlarını içeren bir takım cetveller bulunmaktadır. Bunlar (Giray, 2018: 164-165):

- Ayni Ali Efendi tarafından 1609 yılında hazırlanan hükümet merkezinin gelir cetvelleri,

- Sadrazam Tarhoncu Ahmet Paşa tarafından 1653 yılında hazırlanan ve "Tarhoncu Layihası" olarak bilinen gelir-gider hesaplarını gösteren cetveller⁸,

⁸ Tarhoncu Ahmet Paşa devletin mali durumunu belirlemek için on yıllık defterleri incelemiş ve gelir-gider denkleğinin sağlanabilmesi için giderlerin kısılması gerektiğini belirtmiştir. Ancak giderlerin kısılması teklifine karşı artan tepkiler sonucu öldürülmüştür.

- Eyyubi Efendi tarafından 1660-1661 yılında devlet gelir-gider dengesini sağlamak üzere hazırlanan ve “Eyyübi Efendi Cetveli”⁹ olarak bilinen cetvel, olarak sayılabilir. Bu dokümanlar incelendiğinde bunların yerel idarelerde yapılan harcamalar hakkında bilgi içermediği görülür. Bu dokümanlarda ayrıca iç hazine gelirleri hakkında da bilgiye yer verilmemiştir.

3.2. Mali Sorunların Etkisi

Osmanlı devlet bütçesinin bu dönemde içinde bulunduğu durum yüksek bütçe açıkları şeklinde kendini göstermiştir. Bütçe açık verirken bütçenin hacmi de büyümekteydi. Seferlerin sıklaşması, ordunun büyütülmeye çalışılması ve cülus bahşişlerin sık dağıtılmaya başlamasının etkisiyle askeri harcamaların artması, devlet kadrolarının büyümesi, üretimdeki düşüşler ve buna bağlı olarak meydana gelen gelir düşüşleri, vergi toplamada yaşanan sorunlar, toprak kayıpları ve bu topraklara bağlı olarak azalan devlet gelirleri bütçe açıklarının giderek artmasına yol açmıştır (Şeker, 2007: 119). Bütçe açıklarıyla mücadele için bir takım önlemler alınmıştır. Bunlar; paranın değerinin düşürülmesi (tağşiş), aynı ödemeden nakdi ödemeye geçiş, ilave vergilerin uygulamaya sokulması ve tımar gelirlerinin doğrudan merkezi yönetime bırakılması, bazı saray görevlilerine ve defterdarlara maaş karşılığı olarak tımar verilmesi sayılabilir (Kurtoğlu, 2017: 104). Ancak artan bütçe açıkları daha fazla önlem almayı gerektirmiştir. Örneğin 1787-1792 yılları arasında hem Rusya hem de Habsburglar’la¹⁰ süren savaşların bütçe üzerinde meydana getirdiği olumsuz etkiler Osmanlı Devletini dış borç aramaya yönlendirmiştir. Ancak Avrupa’daki çeşitli ekonomik ve siyasi nedenlerle ve Osmanlı Devletinin de çok istekli olmaması nedeniyle borç girişi sonuçsuz kalmıştır. Bunula birlikte vergi gelirlerinin ve iç borçlanma olanağının sınırlı olması devletin daha yüksek oranlarda tağşiş yapmaya sevk etmiştir. Sonraki yıllarda tağşiş uygulamasına daha sık başvurulmaya başlanmış ve tarihinin en yüksek tağşiş uygulamaları görülmeye başlanmıştır. Örneğin 1789 yılında kuruşun içindeki gümüş miktarı 5.9 gram iken, bu miktar 1831-1832’de 0.5 grama kadar düşürülmüştür. Kısa vadede devlete gelir sağlayan bu uygulama uzun vadede meydana gelen enflasyon nedeniyle bütçe açıklarının daha da artmasına yol açmıştır.

⁹ Eyyubi Efendi tarafından hazırlanan cetvel Hezarfen Hüseyin Efendi’nin “Telhisü’l-beyan fi Kavanin-i Al-i Osman” isimli eserine alınmıştır. Doğrudan Eyyubi Efendinin kendisinden herhangi bir malumat bulunmamaktadır (Barkan, 1955b: 304-305).

¹⁰ Avrupa’da birçok devlet yönetiminde bulunan hanedan ailesi.

Meydana gelen enflasyonla birlikte piyasada sahte paraların artması¹¹ da bütçe açığının artmasında dolaylı yoldan destek vermiştir. Sık tağşiş uygulamalarının bütçe üzerindeki bir diğer olumsuz etkisi iç borçlanmada kendini göstermiştir. Şöyle ki, devlet tağşiş uygulamalarına başlayınca piyasada bunun tekrar yapılacağı beklentisi görülmeye başlanmış ve devlete borç vermekten caydıran bir sonuç doğurmuştur. Borç verecekler de daha yüksek faiz talep etmeye başlamışlardır. Bu durum da yukarıda anıldığı üzere bütçe açıklarının artmasına yol açmıştır (Pamuk, 2012: 103-106).

3.3. Senedi İttifak

1808 yılında tahta çıkan II. Mahmut ile devlet içinde önemli bir güç unsuru haline gelen ayanlar arasında bir sözleşme imzalanır¹². Yedi maddeden oluşan Senedi İttifak'ın üçüncü ve yedinci maddesi bütçe gelirleri (vergiler) ile ilgilidir. Buna göre üçüncü madde ile senedi imzalayanlar hem hazinenin (Beytülmal-i Müslimin) hem de devlet gelirlerinin korunması hususuna dikkat edeceklerini taahhüt etmişlerdir. Yedinci madde ile de halkın ve yoksulların korunmasının esas olduğuna dikkat çekildikten sonra vergilendirmede ölçülülük ilkesine dikkat edilmesi gerektiği hususu kabul edilmiştir. Son maddeye göre eğer memleket hanedanlarından (ayanlar) şeriata uygun hareket etmeyip zulüm eden olursa ona hep birlikte engel olunacaktır (Gözler, 2000: 4). Böylece merkezi yönetimin müdahil olmasına gerek kalmaksızın, diğer ayanlar aracılığıyla halkın ağır vergi yükü altında ezilmesinin önüne geçilmek istenmiştir.

4. Sonuç

Osmanlı Devleti kuruluşunun ilk yıllarından itibaren sürekli bir genişleme içinde olmuştur. Bu süreç savaş harcamalarının artmasına yol açmışsa da fethedilen yeni topraklar artan bu harcamaların finansmanını sağlayacak gelir imkanı sağlamıştır. Nitekim fetihlerin durduğu dönemden itibaren mali açıdan da sorunlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Esasında süreç bakımından kendisinden önceki devletlerden mali açıdan bir farkı bulunmamaktadır. Örneğin Roma İmparatorluğunun da gerilemeye başlaması genişlemenin sınırlarına dayandığı döneme denk gelir. Belli bir

¹¹ Bu dönemde kalpazanlar az gümüş içeren kuruşların yanında devletin ürettiğinden daha yüksek gümüş içeren kuruşlar dahi basmıştır (Pamuk, 2012:106).

¹² Esasen sözleşme metni Sadrazam, Şeyhülislam, Kaptanpaşa, Kadıaskerler, Sadrazam Kethüdası, Yeniçeri Ocağı, Bahriye Nazırı, Çavuşbaşı ve devletin diğer bazı ileri gelenleri ile ayanlar arasında hazırlanmış ve daha sonra onaylanmak üzere padişaha sunulmuştur (Gözler, 2000: 3).

sınıra dayanıldığına artık hem ganimet hem de vergi gelirlerinde azalma meydana gelir. Ancak genişleme dönemi devam ederken genellikle mali reformlara ihtiyaç gündeme getirilmemekte ve mali idare geleneksel yöntemlerle sürdürülmeye çalışılmaktadır.

Osmanlı Devletinde tabandan bir değişim talebi olmadığı için mali reformlar sınırlı sayıda devlet adamı tarafından gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Ancak bu girişimler başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Zira devlet içinde tasarruf tedbirlerine karşı direnen yöneticiler daha baskın gelebilmişlerdir. Bununla birlikte artan sorunlar daha sonraki dönemlerde Osmanlı Devleti gibi büyük bir imparatorluğun dışardan borç almaya, kamu harcamalarını sınırlandırmaya ve hatta ülkenin mali durumu hakkında finansör devletlere malumat sunması için bütçe hazırlamaya başladığı görülmüştür. Bu bakımdan önceki dönemlerde mali durum konusunda uyarılarda bulunan devlet adamlarının daha sonra haklılıkları ortaya çıkmıştır.

Kaynakça

- Barkan, Ö. L. (1953). H. 933-934 (M. 1527-1528) Mali Yılına Ait Bir Bütçe Örneği. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*. 15(1-4): 251-329.
- Barkan, Ö. L. (1955a). Osmanlı İmparatorluğu Bütçelerine Dair Notlar. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*. 17(1-4): 193-224.
- Barkan, Ö. L. (1955b). Osmanlı İmparatorluğu Bütçelerine Dair Notlar. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi*. 17(1-4): 304-347.
- Barkan, Ö. L. (1957). H. 974-975 (M. 1567-1568) Mali Yılına Ait Bir Osmanlı Bütçesi. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*. 19(1-4): 277-332.
- Coşkun, G. (1994). *Devlet Bütçesi Türk Bütçe Sistemi*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Çakır, B. (2016). Osmanlı Devleti'nin Bilinen En Eski (1495-1496) Bütçesi ve 1494-1495 Yılı İcmali. *Osmanlı Araştırmaları*. (47): 113-145.
- Çataloluk, C. (2015). Osmanlı Devlet Bütçesi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*. 4(3): 497-515.
- Dileyici, D. ve Özkıvrak, Ö. (2010). Bütçe Anlayışındaki Değişim Süreci: Denk Bütçe İlkesinin Erozyonu ve Açık Bütçe Politikası. *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*. 2(2): 1-23.

- Eş, M. (1989). *Tarihsel Bir Bakışla Klasik Osmanlı Maliyesi*. Kütahya: Anadolu Üniversitesi Eğitim, Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı Yayınları. No: 81.
- Fatih Sultan Mehmed (2012). *Atam Dedem Kanunu. Kanunname-i Al-i Osman*. Haz. Abdülkadir Özcan. İstanbul: Yitik Hazine Yayınları.
- Giray, F. (2018). *Maliye Tarihi*. Bursa: Dora Yayınevi.
- Gözler, K. (2000). *Türk Anayasa Hukuku*. Bursa: Ekin Kitabevi.
- Gürsoy, B. (1981). *Kamusal Maliye 2. Cilt - Bütçe*. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları. No: 481. Ankara: Sevinç Matbaası.
- Kurtoğlu, R. (2017). *Türkiye Ekonomisi*. İstanbul: Destek Yayınları.
- Majer, H. G. (1987). Fatih Sultan Mehmet Zamanında Bir Osmanlı Bütçesi. Çev. Samira Kortantamer. *E.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi*. 3(1): 115-140.
- Nohut, S. (2016). Osmanlı Devleti'nde Defterdarlık Müessesinin Gelişimi ve İşleyişi. *Defterdarlık: Osmanlı Devleti Teşkilatı'nın Kadim Kurumu* (ss. 12-27). Editör Süleyman Faruk Güncüoğlu. İstanbul: Erkam Yayıncılık.
- Pamuk, Ş. (2012). *Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Sahillioğlu, H. (1967). Sıvış Yılı Buhranları. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*. 27(1-2): 75-111.
- Şeker, M. (2007). Osmanlı Devletinde Mali Bunalım ve İlk Dış Borçlanma. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. 8(2): 115-134.
- Tabakoğlu, A. (1985). XVII ve XVIII Yüzyıl Osmanlı Bütçeleri. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*. 14(1-4): 389-414.
- Unat, F. R. (1988). *Hicri Tarihleri Miladi Tarihe Çevirme Kılavuzu*. VII. Dizi. Sayı: 37/c. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Yalçın, A. (1979). *Türkiye İktisat Tarihi*. Ankara: Ayyıldız Matbaası.
- Yeniçeri, C. (1984). *İslam'da Devlet Bütçesi*. İstanbul: Şamil Yayınevi.

BÖLÜM II

YAPAY ZEKÂDA SEZGİNİN FELSEFİ OLARAK SORGULANMASI: GO OYUNU ÖRNEĞİ

Dr. Abdurrazak GÜLTEKİN

Bingöl Üniversitesi, Bingöl, abdurrazakgultekin@gmail.com

Orcid No: 0000-0003-4832-3258

Giriş

Günümüzde Yapay zekâ alanındaki gelişmeler, özellikle söz konusu çalışmaların insan benzeri varlıklar üretme çabası, doğrudan insanın ontolojik varlığını sorgular hale getirmiştir. Bu durum ister istemez bütün bilgi, varlık ve değer sahasını ilgilendirmektedir. Bilgisayar bilimcilerinden mekanik alanda çalışan mühendislere, felsefecilerden psikologlara kadar hemen hemen her kesimin zorunlu olarak ilgilendiği ve kafa yorduğu bir konu haline gelen yapay zekâ, kolektif bir değerlendirmeyi gerekli kılmaktadır. Ancak unutulmamalıdır ki bu noktada yapılacak her yorum, kaçınılmaz olarak insan tarafından, insan merkezli ve insan üretimi üzerinedir.

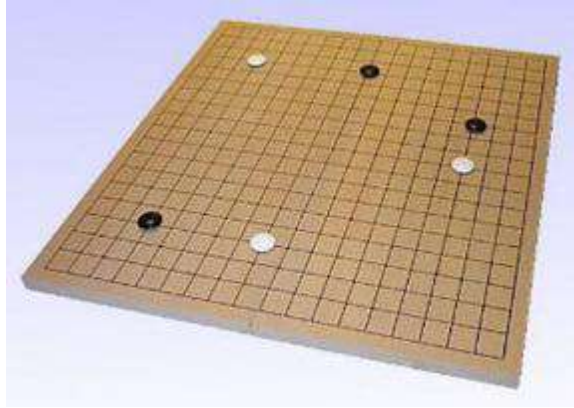
Yapay zekânın insan gibi öğrenmesi ve değerlendirme yapması programlama üzerinden işlemektedir. Özellikle insan beyninin çalışma prensiplerinin yapay sinir ağları yoluyla yapay zekâlara aktarılması, makinelerin öğrenme süreçlerinin gelişimini etkilemektedir. Yapay sinir ağları ile derin öğrenme gerçekleştiren yapay zekâlar, insana has özellikleri gösterebilmektedirler. Özellikle bu tür işlemleri oyunlar üzerinden kurgulayan yapay zekâ çalışmacıları, Satranç ve Go oyunu gibi tahta üzerinde oynanan oyunların algoritmasını kurmayı amaçlamışlardır.

Tahta üzerinde oynanan en kadim oyunlar arasında sayılan Uzakdoğu'da ortaya çıkmış Go oyunu yapay zekâ çalışmalarında önemli bir yer işgal etmektedir. Go oyununda hem derecelendirme işlemi hem de oynarken rakibin hamlelerinin hesaplanması, bunun yanında sezgisel bir davranışla hamleler yapma işlemi, yapay zekâ çalışmalarını inceleyen felsefeciler açısından oyunun çekiciliğini arttırmaktadır. Felsefi sezgi ile Go oyununun sezgiselliği arasındaki ilişkinin anlatıldığı çalışmamızda Go oyunu ile yapay zekânın sezgisel davrandığını ancak bunun doğrudan kavrayış olarak değil, bir tür hesaplama durumu olarak anlaşılması gerektiğini ifade edeceğiz. Aslında doğrudan kavrayış olarak da anlaşılabilir olan bu sezgisel durumdan anlamamız gereken şeyin ne düzeyde olacağına yapay zekâ çalışmalarına bakış açımız karar verecektir.

Go Oyunun Tarihçesi ve Oynanışı

Go oyunu 19 yatay, 19 dikey çizgilerden meydana gelmiş kare şeklinde oluşturulan tahtanın üzerinde çevresi ince ortası bombeli tıpkı ince kenarlı bir mercek gibi olan siyah ve beyaz toplam 361 taşla oynanan bir oyundur.¹ İki kişi ile oynanan Go oyunu, toplamda yatay ve dikey çizgilerin kesişim noktaları kadar taşla oynanmaktadır. Öncelikle siyah taş sahibi oyuna başlamaktadır. Oyun temelde rakibin taşlarını esir etmek üzerine kurulmuş bir oyundur. Taş esir etmek için de yapılması gerek belli başlı hamleler bulunmaktadır. Özellikle herhangi bir taşın oynanabileceği nefes adı verilen yerler bulunmaktadır. Rakibin taşının nefes adı verilen yerlere kendi taşlarını koymasıyla karşı oyuncu tamamen çevrelendiği zaman taş esir edilmiş olmaktadır.

Go oyuncularını, rakip oyuncunun mümkün olduğunca fazla taşını esir etmeye çalışmaktadır. Ancak Go oyunun asıl amacı, rakip oyuncunun taşlarını esir etmek değildir. Mümkün olduğunca kendi taşları ile çevrili alan kazanmaktır. Go oyununa yeni başlayanlar genellikle oyunun amacı konusunda bir takım yanlış anlayışlar geliştirmektedirler. Oyuna yeni başlayan yeni oyuncuların oyunda “en iyi savunmanın saldırı olduğunu kavrayamadıkları” belirtilmektedir (Bozulich, 2008, s. 7). Rakibine saldıran oyuncular aynı zamanda kendi zayıf noktalarını savunma girişiminde bulunabilirler. Bu durumda oyuncular ne kadar iç içe girmiş bir yapı olsa da bu oyunda birçok hareket aynı anda yapılabilir.

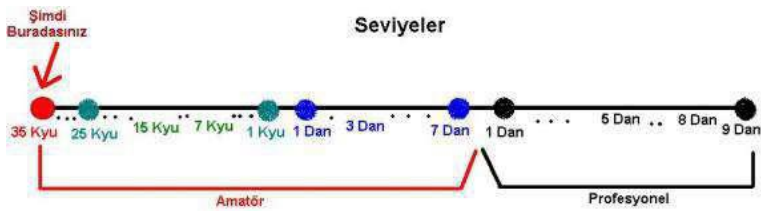
Şekil 1: Go Oyunu Tahtası Ve Taşları.

¹ Bazı oyun tahtaları 13*13, 17*17 şeklinde olduğu görülmüştür. 1954 yılında Wangdu Kentinde bulunan milattan sonra 200 yılına ait Go oyunu tahtasının 17*17 şeklinde olduğu bilinmektedir. Günümüz Tibet’te oynanan Go oyun tahtaları 17*17 şeklindedir. Bkz. (Bozulich, 2008, s. 12).

Go oyunu, oyuncuya dövüş sanatlarında olduğu gibi oyuna ve karşıdaki rakibe konsantre olmayı öğretmektedir. Dengeli davranmayı ve disiplinli hareket etmeyi kazandırmaktadır. Go oyunun belirli seviyeleri bulunmaktadır. Bir oyuncu kendisinden daha alt seviyedeki başka bir oyuncuyla oyun oynamak isterse rakibe belli bir miktar avans taş verilmektedir. Rakibe verilen avans taşlar, tahtaya döşendikten sonra rakip oyuna başlamaktadır. Oyunda zayıf olan oyuncuya verilen avans taşlar, handikap olarak tanımlanmaktadır. Handikap sayesinde oyuncular arasında ne kadar seviye farkı olsa da oyundan alınan zevk derecesi yükseltilmiş olmaktadır.

Oyunda ilk seviye oyuncu 35 Kyu olarak bilinmektedir. Hiç bilmeyen oyuncu 35 Kyu seviyesindedir. Oyunu daha önce oynamış ve kurallardan başlangıç seviyesinde haberdar olan 25 Kyu seviyesindedir. Oyunda beceri durumuna göre öğrendikçe ve oynadıkça Kyu seviyesi düşmektedir. Bu durum, oyuncunun konuyu daha iyi öğrendiğini göstermektedir. Gittikçe düşen Kyu derecesinin en üst seviyesi 1 Kyu'dur. 1 Kyu seviyesinden sonra shodan seviyesi olan ve 1 Dan ile ifade edilen amatör seviye başlamaktadır. Buradan 7 Dan seviyesi olan en yüksek amatör seviyeye kadar ilerlemeye çalışmaktadır. 7 Dan seviyesinden sonra artık oyuncu profesyonellik seviyesine ulaşmış ve profesyonel 1 Dan seviyesinden devam etmektedir. Profesyonel en yüksek Dan seviyesi 9 Dan seviyesidir. 9 Dan seviyesi Uzakdoğu sporlarında siyah kuşağa denk gelmektedir. Seviye arttıkça ve özellikle profesyonellik seviyesinde bir Dan'dan üst Dan'a geçiş oldukça zorlaşmakta ve zaman almaktadır (Bozulich, 2008, s. 19).

Dan seviyelerine ulaşmak zorlu bir uğraş ve sürekli oyunu oynamayı gerektirmektedir. Dan seviyesine geçmiş birisi, oynanan herhangi bir Go oyununu rahatlıkla takip edebilmektedir. Bu da Dan seviyesine gelmiş olmanın ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.

Şekil 2: Go Oyunu Seviyeleri

Tarihsel olarak gelişim dönemlerine bakıldığında Okunuşu veya Wei-Qi şeklinde yazılan Go oyunu Çin'de bir tahta oyunu olarak bilinmektedir. Bu oyunun milattan önce 2000'li yıllarda ortaya çıktığı araştırmalarda elde edilmiştir. Oyunun ortaya çıkış noktasında kesin bir

kanaat oluşmamış olsa da en bilinen hikâyelerden birisi, Çin İmparatorunun milattan önce 2200'lü yıllarda yaşamış yetenekli olmayan oğlunun zekâsını geliştirmek için ortaya çıktığıdır. Bu bir söylence olarak insanlar arasında yayılmıştır. Milattan önce yaşamış Konfüçyüs ve Mencius Go oyunundan kısaca bahsetmişlerdir (Altunoğlu, 2009, s. 58).

Go oyunu, Japonya'da da bir tür tarihsel geçmişe sahiptir. Milattan sonra 735 yılında yaşamış bir elçi tarafından saray halkına getirilmiş ve burada 200 yıl boyunca saray içinde oynanmıştır. 200 yıl boyunca halk bu oyundan haberdar olamamış ancak samuraylar aracılığıyla saray dışındaki halkın da oynayabileceği bir oyun haline gelmiştir. Go oyunu halk arasında çok saygın bir yere sahip olmuş ve oyuncular halk tarafından itibar görmüştür.

Tarihsel süreç içerisinde değerlendirilen Go oyunu, zekâ geliştirmek için ortaya çıkmış olduğu dikkate alındığında çok ileri düzey bir matematiksel olasılık içermektedir. Çin'de kadim bir inanış olarak bulunan Taoculukla da ilişkilendirilmesi Go oyunun insanlar arasında yayılmasını kuvvetlendirmiştir (Shotwell, 2008, s. 23).

Go oyununun sosyal hayatta da bir tür karşılığı bulunmaktadır. Korelilere göre birisi ile bir el Go oyunu oynandığında onunla bir yıl birlikte zaman geçirmişsin gibi anlaşılır. Hatta herhangi birisinin karakter analizi yapılmasında bile kullanılabileceği söylenmektedir. Onlara göre birinin saldırgan mı ya da umursamaz bir karaktere mi sahip olduğu oynadığı Go oyunundan çıkarılabilir.

Go oyununda her alana sahip olmak için hareket eden bir oyuncu açgözlü davranmanın bedelini oyunu kaybetmekle ödemektedir. Bu durumda sosyal hayattan da bir takım görev ve sorumlulukları ifade eden ve kuralları belirleyen bir yapısının olduğu belirtilmektedir.

18. yüzyılda yaşamış ünlü Go oyuncusu Quin hanedanlığı üyesi olan Shi Dingan (1710-1771) Go oyununu ağırbaşlı bir şekilde, dinginlik içinde oynadığını savunurken, Fan Xiping ise daha cesur ve sınırsız bir tarzda oyun oynamaktadır. Yine Fan Xiping'in çok hızlı oyun oynadığı ve bazen düşünürken şarkı söylediği de ifade edilir. Oysa Shi Dingan çok yavaş bir şekilde oynamaktadır ve doğru, dikkatli ve istikrarlı bir tarzın tadını çıkardığı söylenir (Dixon, 2014, s. 5).

Yine Go oyuncusu Zhang Yungi, Go oyununun geliştirilmesi için gerekli olan şeyleri sıralarken askeri güç, felsefi derinlik ve zekâyı saymaktadır. Ona göre "bir askerin taktik gücü, bir matematikçinin kesinliği, bir sanatçının hayal gücü, bir filozofun dinginliği ve güçlü bir zekâ" Go oyuncusunda olması gereken en önemli özelliklerdendir (Anonim, s. 5). Go oyununda kurallar kısa ve özdür. Söylenmeyenler

söylenenlere göre çok daha fazladır. Oyunda hemen hemen her şey oyuncuya bırakılmıştır. Oyun oynayan kişi, sistemli ve karmaşık bir yapıyla karşılaştığı için ne kadar fazla oyun oynar ve tekrar tekrar oyunu düşünürse, oyundan o kadar çok verim kazanacaktır. Oyunun karmaşık yapısı, çok iyi çıkarım yapan zihin gerektirmektedir. Go oyununda ustalaşmak, derin bir süreç istemektedir. Hemen herkes, beş dakika içerisinde kuralları öğrenebilir ancak oyunda ustalaşmak derin bir matematiksel çıkarım becerisi gerektirmektedir (Lei, s. 1).

Zekâ gelişimi ve zekânın insanlar arasında ne kadar önemli olduğunu fark eden insanlar için Go oyunu, öğrenilmesi gereken 4 asil oyundan birisi haline gelmiştir (Barsbey, 2012). Go oyununda hem savaş sanatları hem sosyal hayat düzeni hem de strateji kurma işlemleri bulunmaktadır. Günümüz dünyasında da özellikle yapay zekâ çalışmalarında Go oyunu dikkatleri üzerine çeken bir oyun olarak karşımıza çıkmıştır.

Go oyununun insanlar arasındaki öneminden bahsetmek için satrançla karşılaştırma yapan Trevanian, Go oyununun filozof oyunu olduğunu ancak satrancın bit tüccar oyunu olduğunu belirtmiştir. Ona göre “Filozoflar ve savaşçılar için Go ne ise, muhasebeciler ve tüccarlar için de satranç o” dur ((Trevanian), 2004, s. 142). Bu bağlamda düşünüldüğünde Go oyununun insanın içindeki filozofa hitap etmesinden yola çıkarak oyunun felsefi bir değer taşıdığı ifade edilmektedir.

Go oyunun kökten gelişen bir taş oyunu olduğu belirtilir. Oyuna başlarken öncelikle boş olan tahtaya birtakım hamleler yapılarak temel atılmaktadır. Her hamlede ortaya çıkan düzenin hissedilmesi gerekir. Hiçbir matematiksel işlem, bu 360 faktöriyelin hesaplanmasını mümkün kılmadığı için Go oyunu hissedilerek oynanan bir oyun olduğu ortadır. Bu kadar çok olasılığın hesaplanamamasından dolayı oyun bir his oyunu olarak belirlenmektedir (Bozulich, 2008, s. 19).

Oyunda yapılan her hamle kendisinden sonra yapılacak hamlelerin durumunu değiştirmektedir. Böylece yapılan her hamle daha önce olmayan ihtimaller doğurmaktadır. Bu durumda yapay zekâ ile geliştirilmiş bilgisayar için Go oyunu, belirli birtakım algoritmalar ortaya çıkarmaktadır. Go oyunu oyuncuları için atılacak her adım, sistemli ve karmaşık ilerlediği için oyunun yapay zekâ ile geliştirilmiş bilgisayara da aynı sistemlilikle aktarılması gerekmektedir.

Go oyunun karmaşık yapısı yapay zekâda da aynı benzerlikte ortaya konulduğu takdirde daha başarılı bir yapay zekâ geliştirilebilmektedir. Ancak Go oyununda oyun haritalama yöntemiyle algoritma üreten yapay zekâ çalışmacıları, oldukça karmaşık olan bu konuda çok zorlanmaktadırlar. Çünkü Go oyununun lineer olmayan karmaşık bir yapısı

vardır. Bunu anlatmak için genellikle Go oyunun hamle olasılığı örneği verilmektedir. Evrende tahmini atom sayısı 10^{80} , satrançta olası değişik oyun sayısı ise 10^{120} 'dir. Go oyununda bu sayı 10^{761} 'a kadar çıkmaktadır (Gelerli, 2019).

Geleceğin dijital dünyasında toplumların dinamizmine yön verecek en önemli argümanlardan biri yapay zekâ diğeri ise şüphesiz ki eğitimidir (Alkayış, 2021, s. 231). Bu yüzden yapay zekânın çalışma prensibinin bilinmesi gerekmektedir. Yapay zekâ çalışmalarından önce bilgisayar sistemleri iki değerli mantık üzerinden hareket etmekteydi bu yüzden Go oyunu hakkında birtakım çalışmalar eksik ve başarısız sayılmaktaydı. Hatta Türkçeye çevrilmiş olan *Go Kitabı*'nın yazarı Richard Bozulich'e göre bilgisayar asla Go oyununu öğrenemeyecektir.

Bilgisayarlar iyi Go oynayamazlar. Çünkü bilgisayar tasarlanmış olarak, bilgiyi çok hızlı işlerler ama hissetmezler. Satranç programlarında bile sadece hesap kitap yeterli olmadığından hamlelere puan verilirken random (rasgele) sayılar eklenir, çıkarılır. Bir Go programında ise benzeri hesaplamalar yetersiz kalır. Bilgisayarlar bugünkünden on kat daha hızlı çalışsa bile, belki biraz daha iyi oynarlar, diye anlatılır. Ben buna inanmıyorum, 10-100 kat hızlı çalışma ile yukarıdaki olasılık miktarı akıllı bilgisayar programları ile bile yeterli olmaz. Bir de Go oyununun sanatsal yanı olduğunu düşününce, sanatın programı yapılamayacağından bir gün bilgisayar Go oynayabilse de güzel bir oyun çıkartamayacaktır (Bozulich, 2008, s. 19).

Yapılan yapay zekâ çalışmaları, iki değerli mantıktan başka geliştirilen puslu veya bulanık mantık sonucunda bilgisayarlar, Go oyununu öğrenmiş. Deepmind şirketi, AlphaGo adında bir program geliştirmiştir. Deepmind şirketinin yöneticilerinden yapılan açıklamaya göre yapay zekâ çalışmalarının amacı, insan zekâsını taklit edecek ve kendi kendine öğrenme gerçekleştirebilecek programlar oluşturmaktır. Bundan dolayı insanların sezgilerini taklit edecek bir algoritma üretmeyi amaçlamaktadırlar (Kılınç, 2019, s. 6). Bu konuda yapılan çalışmalar sonuç vermiş ve dünya Go şampiyonu, AlphaGo ya karşı oynadığı oyunda 4-1 yenilmiştir.

AlphaGo beynin çalışma prensibini örnek alarak geliştirilmiştir. Bu anlamda geliştirilen AlphaGo programı, temelde 4 aşamayla öğrenme gerçekleştirmektedir. Birinci aşamada internet ortamında indirilmiş 100.000 adet oyun programa izletilmiştir. Bu aşamada insan zihni gibi

eğitmek amacıyla örneklendirme yapılmıştır ve örnekler üzerinden oyunun kuralları öğretilmiştir. İkinci aşamada ise oynanan oyunlardaki tüm hamleleri belleğine kaydetmedir. Üçüncü aşamada tahtada hangi konumda olduğunu, kazanma ihtimallerini hesaplamadır. Bu aşamada program, oynadığı oyunda, yaptığı hataları kaydetmekte ve bu hatalardan yola çıkarak aynı hataya düşmekten korunmaktadır. Bu aşamada aslında yapay zekâ kendisine yeni bir ağ üretmektedir. Nihayet son aşamada ise program profesyonel bir şekilde oyun oynayacak hale gelmiştir (Kılınç, 2019, s. 7).

Sezgi ve Felsefi Sezgi

Türk dilinin etimolojisi sözlüğüne göre sezgi kavramı, sez köküne -gi eki getirilerek oluşturulmuştur. Sezilen şey, duyulan, işitilen, algılanan şey olarak anlaşılmaktadır. Yine Sezi olarak başka bir kelime de aynı kökten türetilmiştir. Kök anlamı kuşku olan ve kesin olmayan durum karşısında dengeyi yitirme açıklıktan uzak olarak kullanılmaktadır. Sez köküne getirilen -ik eki ile de oluşturulmuş Sezik kelimesi de Kaygusuz anlamına gelmektedir. Sez köküne sırasıyla -ik, -le, -mek ekleri getirilerek oluşturulmuş Seziklemek kelimesi sezer gibi olmak, anlar gibi olmak şeklinde kullanılmaktadır. Sez köküne -mek eki getirilerek oluşturulmuş sezmek kelimesi de varsaymak, zannetmek, tedirgin olmak, ayırımına varmak, bir olay olmadan önce içinden duymak, öylesine gelmek, halk ağzında kestirmek, bir olayı daha önceden bilmek şeklinde anlaşılmaktadır (Eyuboğlu, 2017, s. 595).

Bir şeyin bilgisinin akıllı kullanmaksızın elde edilmesi olarak kabul edilen sezgi kavramı, dolayısız olarak elde edilen ve herhangi bir akıl yürütme olmaksızın kanıtlama gerektirmeden bilgi elde etme yolu ya da yetisi olarak bilinmektedir. Sezgi aynı zamanda duyu organlarını, deneyimleri ve akıllı kullanmadan kavrayış gerçekleştirme veya içgüdüsel olarak elde edilen bilgi şeklinde de tanımlanmaktadır. Sezgi, herhangi bir önermenin doğruluğuna ve önermesel olmayan herhangi bir konuya ya da nesneye dair herhangi bir çıkarımda bulunmadan doğrudan bilgi elde etme durumu olarak da anlaşılabilir. Tümeller, kavramlar, duyusal nesneler, şeylerin özleri, süre veya Tanrı gibi dile dökülmekte zorlananlar sezgisel nesneler veya konular olarak sıralanabilir (Cevizci, 2017, s. 1682).

Sezgi kavramı, duyusal ve zihinsel olarak iki ayrı alanda incelenmektedir. Duyusal sezgide sezginin konusu olan nesne, duyularla doğrudan bilinmektedir. Ancak zihinsel ya da entelektüel sezgi ise belirli bir zihinsel olgunluğa erişmiş bireylerde bağıntıları doğrudan mantıksal ve nedensel ilişkileri fark etmek olarak anlaşılmaktadır. Bu sezgi türü, zihnin özgün yanını ifade etmektedir. Dolayısıyla aracısız bir şekilde idrak olarak anlaşılan bu zihinsel sezgi ile bilgi diğer bilgi türlerinden üst seviyede algılanmaktadır. Bu aracısızlık Hume'un ifade ettiği fiziksel olanları

yadsıyarak zihnin işlemesidir. “Örneğin üç kere beş otuzun yarısı eder” şeklinde ifade buna bir örnektir (Çelebi, 2005, s. 186). İnsanın zihinsel yanı onu hem eşsiz bir varlık haline getirir hem de onun sosyal yanını temsil eder. İnsan, eşsiz zihin özellikleri sayesinde medeniyet, teknoloji, kültür yaratıp; bu yarattıkları üzerine düşünme eğilimi gösterir (Alkayış, 2017, s. 25).

Sezgi kavramı matematiksel olandan ayrı bir şekilde anlaşılmaktadır. Çünkü matematiksel olan daha kesindir ve yanlışlanması daha somuttur. Bu yüzden bilim insanlarının yalnızca sözcüklerle yürütülen kuramsal tartışmalara genelde şüpheyile yaklaşmasının nedenlerinden biri matematiksel denklemlerle formüle edilmemiş bir argümanı eleştirmek oldukça zahmetli olmasındandır (Dennett, 2018, s. 22).

Felsefi anlamda çok farklı şekilde kullanılan sezgi kavramı en geniş manada aracısız kavrama anlamına gelir bunun yanında algı, mistik rabita gibi anlamları da ihtiva etmektedir (Çelebi, 2010, s.116). Gerçekliği içeriden ya da içten dolayimsız olarak kavrayabilme şeklinde tanımlanan sezgi kavramı, adım adım ilerleyen akıl yürütmelerin dışında, geçekliğin idrak edilmesi olarak anlaşılmaktadır. Bilinçli bir akıl yürütme veya yargıya varma süreci olmaksızın doğrudan, aracısız kavram şeklinde de tanımlanmaktadır (Güçlü, Uzun, Uzun, & Yolsal, 2003, s. 1296).

Bir başka açıdan değerdendirilen sezgi kavramı, dolaylı kanı ve bilgilere dayanarak gerçeğin idrak edilmesi olarak anlaşılmaktadır. Bilinmeyen bir şey hakkında rastgele bir şekilde herhangi bir kural tanımadan bütünü bir bakışta anlaşılması değildir. Aksine ölçülmüş ve gözlemlenmiş birtakım verilere dayanarak adım adım birtakım parçaları yerine oturttarak bütüne giden yolda tüm olasılıklar arasında objektif bir şekilde karar verme durumu olarak tanımlanmaktadır (Özdemir, 2012, s. 283). Go oyununda kullanıldığı ifade edilen sezgi ve AlphaGo programında olduğu dile getirilen insan benzeri sezgi şeklinde anlatılan sezginin, tam olarak bu olduğu görülmektedir. Yapay zekâ çalışmalarında belirli bir takım analitik yöntemler kullanılmakta ve oyun teorisi ile belirli adımlar işlevsellik kazanmaktadır. Bu bağlamda Descartes’in şu tanımının geçerli olduğunu söyleyebiliriz: “... aklın bir takım gerçeklere varmak için çabasını yönlendirmek zorunda olduğu konuların sırasına ve konumuna dayanır. Bunu sürdürebilmek için güçlük içerene ve muğlak önermeleri aşamalı olarak daha basite indirgemek, sonra da bunların sezgisinden hareket ederek aynı şekilde diğer önermelerin bilgisine varmak gerekir” (Descartes, 2014, s. 23).

Fenomenlere dair düşüncelerimizin iki temel kaynağı bulunmaktadır. Bunlardan birincisi duyu ikincisi akıldır (Çelebi, 2010, s. 44). Duyulardan elde edilen veriler herhangi bir vasıtaya ihtiyaç duymaktadır. Akıl

kaynağında ise dışsal bir unsura gerek bulunmamaktadır. Bu kaynak sezgisel olarak ifade edilir. Felsefe tarihine bakıldığında zaman filozofların büyük bir çoğunluğunun sezgi kavramına değindiği görülmektedir. Sezginin farklı şekillerde ele alınmasıyla genel olarak kategorize edilmiş üç sezgi türünden bahsedilmektedir. Bunlar akli sezgi, duyu sezgisi ve metafizik sezgi olarak tasnif edilmektedir (Köz, 2005, s. 26).

Akli sezgi söz konusu olduğunda Descartes'tan bahsedilmektedir. Ona göre akıl yetimizin yanılgıya uğrama korkusu duymaksızın bilgiye erişebileceği yollara dikkat kesildiğimizde bunun yolunun sezgi ve tümdengelim olduğu görülmektedir. Ona göre sezgi “duyuların değişken tanıklığı ya da düzensiz bir doğaya sahip olan hayal gücünün aldatıcı yargısı değil, dikkatli bir zihnin anladığı şeye dair hiçbir kuşku bırakmayacak kadar belirgin ve net bir kavrayış”tır (Descartes, 2014, s. 14).

Felsefi anlamda genel bir açıklanması yapılmaya çalışılan sezgi kavramının Descartes tarafından algılanma şekli kendisinden sonraki hemen bütün filozofları etkilemiştir. Descartes'a göre “basit önermeleri dair net bir sezgiye sahip olmak, bilinenle arananı uygun bir şekilde kıyaslamak ve bu şekilde aralarında kıyaslanması gereken konuları bulmak için zekânın, hayal gücünün, duyuların ve belleğin tüm kaynaklarından yararlanmak gerekir. İnsan için donatılan yolların hiçbirisi tek kelimeyle ihmal edilmemelidir” (Descartes, 2014, s. 48).

Descartes'a göre sezginin açık ve seçikliği muhakeme yaparken hemen her aşamada görülmektedir. Ona göre bir açıklama yaparken gerekli olan sezgi, bir kenarda beklememektedir. Aksine Descartes'a göre, örneğin “iki ile iki ve üç ile birin aynı şeyi yaptığı söylendiği zaman, sezgi yoluyla yalnızca iki ile ikinin değil, üç ile birin de dörde eşit olduğunu ve dahası bu iki önermenin eşit önermeler oldukları sonucunun da zorunlu olarak buradan çıkarılması gerektiğini görmek gerekmektedir” (Descartes, 2014, s. 15).

Descartes'ın sezgisel bilgi ile ifade ettiği şeyi Locke'da aynı minvalde kullanmaktadır. Locke'a göre bilgi idelerin açık ve seçikliğinin yanında idelerin uyuşup uyuşmamasına bağlı olarak ayrıştırır. Bunlar sırasıyla sezgisel, tanımlayıcı ve duysal bilgi olarak adlandırılmaktadır. Locke sezgisel bilgiyi zihnin herhangi bir inceleme ve kanıtlama gereği duymadan gözün ışığı algılaması gibi zihin doğruyu ona yönelmekle kavramaktadır. “Zihin, akın kara olmadığını, bir dairenin üçgen olmadığını, üçün ikiden büyük ve bir ile ikinin toplamı olduğunu” sezgisel olarak kavramaktadır (Çelebi, 2020, s. 93-94).

Duyu sezgisi ifadesi, Kant'ın önem atfettiği bir sezgidir. Kant'a göre sezgi, algıdan başka bir şey değildir. Çünkü akıl, bize duyulardan ve tecrübelerimizden gelen verilerden başka, bunların üzerinde bir bilgi ya da herhangi bir şey vermemektedir. İnsanın ürettiği bütün bilgilerin temelinde algı yatmaktadır. Ancak bilgi, tamamıyla algı ürünü olarak görülmemektedir. Kant'a göre somut sezgi yani iç görü "eğer objenin yapısına, özelliğine uyarsa ondan hareketle a priori olarak bir şeyin nasıl bilinebileceğini bir türlü anlayamam; ancak buna karşın eğer obje sezgi gücünün özelliğine uyarsa, bu bilmenin olanağını bütünüyle iyi bir şekilde tasarlayabilirim. Fakat eğer bunların bilgi olmaları gerekiyorsa bu sezgilerde (algı) durup kalmamak, dahası onları tasavvurlar olarak nesne olan herhangi bir şeye bağlamak ve nesneyi kavramlarla belirlemek zorunluluğu vardır" (Kant, 1984, s. 58-59).

Descartes'in sezgiyi saf düşüncenin kavrayış biçimi şeklinde algılamasının yanında Kant'ın sezgiyi duyulur alanın bilgisini elde etmekle sınırlandırması üçüncü bir alanı ortaya çıkarmıştır. Bergson sezgiciliği denilen bu alan genellikle metafizik sezgi olarak da bilinmektedir.

Bergson'a göre bilimsel bilgiden başka bir bilgi türü daha vardır. Bu bilgi türü, felsefi bilgidir. Ona göre zekâdan başka bilgi elde etme aracı vardır o da sezgidir. Bergson'a göre sezgi, felsefenin bir tür aracı olarak kullanılmaktadır. O, mutlak varlığın bilgisinin ve bu vesile ile de metafiziğin mümkün olacağını ve hatta gerekli bir şey olacağını vurgulamaktadır. Ona göre sezgi asıl gerçeklik olarak var olan Süre'yi doğrudan kavramak için basit bir eylemdir (Öktem, 2000, s. 172-173).

Bergson bir şeyi bilmenin birbirinden farklı iki yolunun olduğunu söylemektedir. Özellikle bu iki bilme yolu hakkında değerlendirme yapan Bergson'a göre "bunlardan ilki, bilinen şeyin etrafında dolaşan, İkincisiyse onun içine girilen bilme tarzıdır. İlki, insanın konumlandığı bakış açısına ve kendisini ifade ettiği sembollere tâbidir. İkincisiyse hiçbir bakış açısına tutunmaz ve hiçbir sembole dayanmaz. İlk bilgi için, İzafî olanda durup kaldığı; ikicisi içinse, mümkün olduğu durumda, mutlak olana eriştiği söylenecektir" (Bergson, 2011, s. 39-40).

Bilim ile metafizik arasında birtakım ayrılıklar yaşandığını söyleyen Bergson'a göre bu ayrılıklar özellikle matematiksel verilerin bilimsel faaliyetlerin temelini oluşturmasından ve metafiziğin kavramsal düzeyde ilerleyişinden kaynaklanmaktadır. Ancak Bergson'a göre bu iki alan arasında benzerlik doğru bir şekilde kurulduğu zaman metafiziksel olarak nitel farklılaşma bütünleştirilebilir. Ona göre matematiksel usuller metafiziğe uygulanır ve nitel farklılaşma ortadan kalkacaktır (Bergson, 2011, s. 78). Bergson, metafiziksel bilginin mutlak bilgi olduğunu ve

bunun tamamıyla süre bilgisi olduğunu, bu bilginin üretme yönteminin de ancak sezgi olabileceğini vurgulamaktadır.

Bergson’a göre herhangi sabit bir kavramsal değerlendirme hiçbir zaman bilimsel veya metafiziksel değildir. Bu olsa olsa sabit bilgidir. Ona göre asıl olan hareket halinde olanın bilgisidir ve hareket bilgisi yani süre bilgisi mutlak bilgi olarak değerlendirilmektedir. Bergson’a göre “sabit olandan hareket edene doğru giden hazır kavramlarıyla simgesel bilgi İzaftıdır, yoksa hareketin içine kendini yerleştiren ve bizzat şeylerin hayatına kendini uyarlayan sezgisel bilgi değıl. Bu sezgi bir “mutlak”a erişir” (Bergson, 2011, s. 79).

Herhangi bir oyun ya da tartışma sırasında rakibinizin görüşlerini eleştirirken ne kadar cömert davranmamız gerektiğini sorgulayan Dennet’e göre “Eğer rakibinizin savunduklarında apaçık çelişkiler varsa bunları elbette kuvvetle vurgulamalısınız. Eğer kısmen de olsa gizli çelişkiler varsa bunları dikkatle göz önüne çekmeli, sonra da kıyasıya eleştirmelisiniz” (Dennett, 2018, s. 41). Aslında burada Go oyununun savunma ve saldırı kısmının sözel bir tartışmada karşılığı verilmiştir.

Dışarıdaki gerçekliği kavramak ve gelişen teknoloji ile insan hayatını kolaylaştırmak için yapılan yapay zekâ çalışmalarında özellikle insan beyninin çalışma prensiplerinin benzerinin yapılmaya çalışılması önem arz etmektedir. İnsan beyninin kapasitesinin kullanım durumu zekâ üzerinden anlaşılmaktadır. Çünkü zekâ ile insan ancak dış dünyayı anlamaya çalışmakta ve var olan duruma ayak uydurabilmektedir.

Descartes’a göre “bilgiye ulaşmak için gözden geçirilmesi gereken sadece iki şey vardır. Bilen olarak biz ve bilinmesi gereken şeyler. Öğrenmek için ise yararlanabildiğimiz dört nitelik mevcuttur. Zekâ, hayal gücü, duyular ve bellek. Bunlar arasında sadece zekâ gerçeği kavrama yetisine sahiptir” (Descartes, 2014, s. 48).

Genel Bir Değerlendirme ve Sonuç

Çözüm bulmaktan daha önemli olan şey çözüm yolu bulmaktır. Çünkü tek bir çözüm yolu sınırsız sayıda çözüm üretebilmektedir ancak çözüm sadece sınırlı bir şeyi ifade etmektedir. İcat etmenin mükemmelleştirilmesi, icat yöntemini ortaya koymaktan geçer. Bu durumda insanların nasıl problem çözdüklerini öğrenmek problemin çözümünden daha önemlidir.

Yapay zekâ çalışmaları genellikle sezgisellikten bahsetmektedir. Çünkü insanların karar verme sürecini taklit etme çabası olan yapay zekâ çalışmaları, elbette sezgiden bağımsız olamayacaktır.

Çalışmamızın içeriğini oluşturan yapay zekânın sezgisel davrandığı fikrinin temellendirmesini yapan bireyler, genellikle Go oyununu öğrenen bilgisayar programından bahsetmektedirler. Deepmind şirketinin oluşturduğu ve dünya Go şampiyonunu yenen AlphaGo programı, özellikle kendisine verilen örneklerden kuralları öğrenmiş, yeni bir algoritma kurarak hesaplanması neredeyse imkânsız gibi görülen bir tür değerlendirme sonucunda başarıya ulaşmıştır.

İnsan davranışlarında sezginin önemli bir yer tuttuğu bilinmektedir. İnsanın sezgisel davranışlarının makinelere nasıl aktarılacağı konusunda birtakım çalışmalar yapılmaktadır. Çünkü insanların heyecan ve zevkleri birbirlerinden farklıdır ve bunların tam olarak nasıl ifade edileceği de bilinmemektedir. Yapılan çalışmalarda karar verme, beğenme, bireyler arası ilişkilerde nasıl ve niçin davrandığımız araştırılmaktadır. İnsanların belirli karar verme süreçlerinde birbirlerine benzerlik unsurlarının göz önüne alınarak karar verme işleminin yapıldığı bir takım yapılan araştırmalarda görülmektedir. Örneğin birisine karşı duyduğumuz sempati, başka bir alanda yapılan tercihimiz, karmaşık alanlarda yaptığımız seçimlerin hepsi, birtakım benzerlikler üzerinden kurulmaktadır. Bu durumda sezgisel davranmamızın nedeni de benzerlik kurabiliyor olmamızdan ileri gelmektedir.

Deepmind şirketinin yöneticileri tarafından yapılan açıklamaya göre yapay zekâ çalışmaları, bir tür yapay beyin çalışmalarıdır, beynin çalışma prensiplerine uygun programlar üretmeyi amaçlamaktadırlar. Ancak bu uğraş, genel olarak bir tür oluş aşamaları belirli sıra düzeni şeklinde gerçekleşen durumların örneklendirilmesine bağlı olarak gelişmektedir. Bunun başka bir örneğini Go oyununun oluşturulmasıdır. Çünkü Go oyununda insanlar arasında yapılan müsabakalarda sadece kurallar işlememektedir. Kuralları oldukça basit ve söylenebilecek çok az şeyin olduğu bu oyunda, büyük bir hareket kapasitesi bulunmakta ve söylenenden daha çok yapılacak hamleler bulunmaktadır. Bu yüzden go oyunu bir tür hissedebilme oyunudur. Hatta Go oyununun sezgi oyunu olduğunu ifade eden birçok oyun uzmanı bulunmaktadır.

Go oyununun sezgisel olmasından yola çıkarak Deepmind şirketi insan beyninin benzerini programlara yaptırmaya çalışmaktadır. Onlar insan beyni gibi insan sezgisinin de programlara kopyalanabileceğini savunmaktadırlar. Ancak bu sezgi felsefe literatüründe bulunan sezgiden farklı bir sezgidir. Çünkü yukarıda da görüldüğü gibi felsefî sezgi, felsefî bilgi oluşturmada kullanılan bir yöntemdir ve doğrudan kavrayış olarak değerlendirilmektedir.

Kendisinden yola çıkılarak başka diğer bütün bilgilerin oluşturulduğu temel önermelerin idrak edilişi şeklinde aktarılan sezgi, bilgi üretme

yöntemi olarak bütün filozofların temel konusu olmuştur. Temel bütün bilgileri fark ediş yöntemi olan sezgide diğer bütün idrak yolları işlevseldir fakat “nasıl oldu?” sorusunun cevabı bulunmamaktadır. Çünkü nasıl sorusu cevap bulursa onun yapay şekilde oluşturulması mümkündür. Nasıl sorusu bir tür bilimsel faaliyet sorusudur.

Yukarıda da değinildiği gibi yapay zekâ çalışmalarında Go oyunu oynayan programın sezgisel davranış göstermesi, oyun esnasında hamle ihtimallerinin göz önüne alınarak en mükemmel hamleyi yapması şeklinde görülmektedir. Bu durum normal şartlarda oldukça yüksek bir hesaplama sistemi gerektirir ve parçalardan bütüne doğrudur. Bu durumda aslında yapay zekânın sezgi ile davranması, sezginin felsefi bilgi üretme yolu olarak kullanılan anlamından daha ziyade, ölçülmüş ve gözlemlenmiş birtakım verilere dayanarak, adım adım birtakım parçaları yerine oturtarak, bütüne giden yolda, tüm olasılıklar arasında, objektif bir şekilde, karar verme durumu olarak tanımlanmasından yola çıkıldığı görülmektedir. Bu daha çok bütünü fark ediştir ve belirli bir öncel deneyimlerden yola çıkılmasını gerektirmektedir.

Yapay zekâ çalışmalarının günümüz teknolojisi ile ne kadar gelişmiş olduğu görülmektedir. Bu durumda insanların sezgisel davranmasının bile yapay sinir ağları üzerinden oluşturulmaya çalışılması göz önüne alındığında gelecekte insanın her halini taklit eden, insan gibi davranan bir yapay zekâ ile karşılaşmayacağımızı düşünememekteyiz. Her haliyle yapay zekâların insan benzeri yaşayışlarıyla insandan daha başarılı olacağı da mümkün olduğunca açık görülmektedir.

Kaynakça

- Alkayış, A. (2021). *Eğitim Felsefesi Perspektifinden Dijitalleşme ve Eğitim 4.0*. Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. Sayı: 21, 221-238.
- Alkayış, A. (2017). *Dil Ve Zihin Üzerine Felsefi Bir Değerlendirme*. Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi. Sayı:1, 16-35.
- Altunoğlu, S. (2009, Şubat/Mart/Nisan). “Go” Sorunsalı Ve Kaotik Çözüm Sorunsalı. *Bibliothec Felsefe Sosyal Bilimler Dergisi*(7), 58-60.
- Anonim. (Tarih Yok). *Depo2.Ogretmenforumu.Com/2016/05/947_Go_Oyunu.Pdf*. 01 07, 2020 Tarihinde [Depo2.Ogretmenforumu.Com: Http://Depo2.Ogretmenforumu.Com/2016/05/947_Go_Oyunu.Pdf](http://Depo2.Ogretmenforumu.Com/2016/05/947_Go_Oyunu.Pdf) Adresinden Alındı
- Barsbey, M. E. (2012). *Www.Gookulu.Com/Nereden-Cikti-Bu-Go/*. 01 07, 2020 Tarihinde [Www.Gookulu.Com: Https://Www.Gookulu.Com/Nereden-Cikti-Bu-Go/](https://Www.Gookulu.Com/Nereden-Cikti-Bu-Go/) Adresinden Alındı
- Bergson, H. (2011). *Metafiziğe Giriş (Çev. Atakan Altınörs)*. İstanbul: Paradigma Yayınları.

- Bozulich, R. (2008). *Go Kitabı (Çev. Mehmet Dardeniz)*. İstanbul: Dharma.
- Cevizci, A. (2017). *Büyük Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Say Yayınları.
- Çelebi, E. (2005). David Hume’da Psiko-Epistemolojik İlke: Nedensellik, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 20(20), 173-202.
- Çelebi, E. (2010). İbn Arabi’de Tasavvufi Tecrübenin Epistemolojik Mahiyetine Dair, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 29(29), 115-127.
- Çelebi, E. (2010). İbn Arabi’nin Epistemolojisinde Duyu Ve Akıl, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 10(3), 43-56.
- Çelebi, E. (2020). John Locke’da Epistemolojik Tutarsızlık Üzerine Bir Analiz, Congress on Scientific Researches and Recent Trends-7, 6-9 Aralık, 92-96.
- Dennett, D. C. (2018). *Sezgi Pompaları Ve Diğer Düşünme Aletleri (Çev. Ozan Karataş)*. İstanbul: Alfa.
- Descartes, R. (2014). *Aklın Yönetimi İçin Kurallar (Çev. Engin Sunar)*. İstanbul: Say Yayınları.
- Dixon, L. (2014). *Shi Dangan 1710-1771 181 Oyun*. Go Community.
- Eyuboğlu, İ. Z. (2017). *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*. İstanbul: Say Yayınları.
- Gelerli, G. (2019, Ekim 13). *Www.Feniksdergi.Org*. (G. Gelerli, Düzenleyen) 01 27, 2020 Tarihinde Feniksdergi: [Http://Www.Feniksdergi.Org/Go-Bilim-Sanat-Ve-Bilgeligin-Kesistigi-Oyun/](http://Www.Feniksdergi.Org/Go-Bilim-Sanat-Ve-Bilgeligin-Kesistigi-Oyun/) Adresinden Alındı
- Güçlü, A., Uzun, E., Uzun, S., & Yolsal, Ü. H. (2003). *Felsefe Sözlüğü*. Ankara: Bilim Ve Sanat Yayınları.
- Kant, I. (1984). *Seçilmiş Metinler (Çev. Nejat Bozkurt)*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kılınç, F. F. (2019). “Go” Oyunu Sorunsalı: Derin Öğrenme Bağlamında Algoritma. *Ix. Mantık Çalıştayı*. Mardin.
- Köz, İ. (2005). Sezgi’nin Bilgideki Yeri Ve Önemi. *Kelam Araştırmaları*, 3(1), 23-40.
- Lei, L. (Tarih Yok). *Agfgo.Org*. 01 07, 2020 Tarihinde Agfgo.Org/Downloads/Go%20and%20mathematics.Pdf: [Http://Agfgo.Org/Downloads/Go%20and%20mathematics.Pdf](http://Agfgo.Org/Downloads/Go%20and%20mathematics.Pdf) Adresinden Alındı
- Öktem, Ü. (2000). Descartes, Kant. Bergson Ve Husserl’de Sezgi. *Ankara Niversitesi Dil Ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 40(1), 159-189.
- Özdemir, O. (2012). Psikiyatride Tanıya Yardımcı Bir Araç: Sezgi. *Düşünen Adam Psikiyatri Ve Nörolojik Bilimler Dergisi*(25), 83-284.
- Shotwell, P. (2008). *The Game Of Go: Speculations On Its Origins And Symbolism In Ancient China*.
- (Trevarian), R. W. (2004). *Şibumi (Çev. Belkıs Çorakçı)*. İstanbul: E Yayınları.

BÖLÜM III

REFAHIN DAHA İYİ YAŞAM ENDEKSİ İLE ÖLÇÜMÜ: OECD ÜLKELERİ İLE TÜRKİYE KARŞILAŞTIRMASI

Doç. Dr. Ali PETEK

Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın-Türkiye

e-posta: apetek@adu.edu.tr

Orcid no: 0000-0001-6985-116X

Fitnet FİDAN CEBECİOĞLU**

Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın-Türkiye

e-posta: fitnet.fidan@hotmail.com

Orcid no: 0000-0002-4504-5240.

1. Giriş

Küreselleşen dünyadaki değişimler, iletişim araçlarının çeşitlenmesi ve teknolojik gelişmeye bağlı meydana gelen değişiklikler, ülkelerin refahlarının ölçülmesiyle ilgili kriterleri değiştirmiştir ve mevcut kriterlerin eksikliği konusunu ortaya çıkarmıştır. Refah sürdürülebilir kalkınmanın temelini oluşturur ve çok boyutludur. Bu sebeple, refahın sadece gelir dikkate alınarak ölçülmesi artık eleştirilir hale gelmiştir.

Kişi başına düşen GSYİH, uzun zamandır refahın temsili ölçüsü olarak kullanılmaktadır. Fakat bu ölçümün insanların yaşamlarını etkileyen faktörler hakkında kısmi bir bakış açısı sağladığı görüşü artık yaygın bir şekilde kabul edilmektedir. Refahın bir ölçüsü olarak kişi başına düşen GSYİH'nın yetersizliği konusundaki fikir birliği, alternatif refah ölçüsü arayışına sebep olmuştur (Mizobuchi, 2013:2).Ekonomik İş Birliği ve Kalkınma Örgütü (OECD), alternatif refah ölçüsü arayışına aktif olarak öncülük etmiştir. OECD'nin kuruluşunun 50. Yıl dönümü sebebiyle “Daha İyi Yaşamlar İçin Daha İyi Politikalar” teması altında, OECD “Daha İyi Yaşam Girişimi”ni başlatmıştır (Koronakos vd., 2020:1).

2011 yılında OECD tarafından önerilen Better Life Index (BLI), Stiglitz ve diğerlerinin refahın çok boyutlu olduğu ve bu nedenle birden fazla gösterge dikkate alınarak ölçülmesi gerektiği iddiasına dayanmaktadır (Greco vd., 2019:2). Bu kapsamda refah için gerekli olan 11 boyut belirlenmiştir. Bu boyutlar, gelir ve zenginlik gibi maddi

yaşam koşullarının yanı sıra topluluk, çevre ve iş-yaşam dengesi gibi yaşam kalitesini de kapsamaktadır (Mizobuchi, 2013:988).

OECD tarafından oluşturulan “Daha İyi Yaşam Endeksi” ülkelere, refahlarını çeşitli alanlarda kıyaslama imkanı sağlamıştır. Bilhassa 2000’li yıllarda refahın yalnızca gelir ile tanımlanması kişilerin, toplumların ve de ülkelerin iyi olduğunu yansıtmamaktadır. Bu yüzden, refahı çeşitli kriterlerle inceleyen bu endeks ile ülkeler hangi alanda geri kalmış ise, geride kaldığı kriterlerle ilgili politikalar üretebilmekte ve kişilerin refahını arttıracak pratikleri harekete geçirebilmektedir (Akar, 2014:2).

Bu çalışmada, OECD tarafından oluşturulan ve refahı farklı kriterlerle tanımlayan Daha İyi Yaşam Endeksi’nin Türkiye’deki durumu, OECD ülkeleri ile kıyaslanacaktır. Çalışma dört bölümden oluşacaktır. Giriş bölümünün ardından ikinci bölümde kavramsal çerçeveye yer verilecek, üçüncü bölümde Türkiye’nin durumu, Daha İyi Yaşam Endeksi hesaplayan diğer ülkelerle kıyaslanacak, dördüncü ve son bölümde ise sonuç ve önerilere yer verilecektir.

2. Kavramsal Çerçeve

İnsan refahı, her bir kişinin izlediği yaşam biçimini ve özgürlük düzeyini karakterize eden niteliklerinin toplamı olarak düşünülebilir. Bu niteliklerin bazıları kişiye özel olmaktadır(kişinin sağlık durumu, bilgisi vb.). Ayrıca bu nitelikleri bireysel refah olarak bir araya toplamak mümkündür. Diğer özellikler ise, bireyin diğer insanlarla aralarındaki ilişkileri yansıtır. Bu faktörler ise sosyal refah olarak toplanabilir. Bireyin refahını üç temel alan desteklemektedir. Bunlar; ekonomi, kültür ve yönetimdir. Güçlü bir ekonomiye, etkili bir yönetime ve canlı bir kültüre sahip olmak, refah için tek başına yeterli değildir ancak bunlar insan refahı için elverişli ortamın sağlanmasında, ara hedefler olarak kabul edilmektedir (Hall vd., 2010:14).

OECD, kuruluşundan bu yana üye ülke hükümetlerinin iyi politikalar geliştirmesine ve ulusların ekonomik refahını iyileştirmesine yardımcı olmak için çalışmaktadır. Ekonominin sağlığı önemlidir ancak daha da önemli olan vatandaşların refahıdır ve bu refahı ölçmenin birçok zorluğu vardır (Mizobuchi, 2011:989);

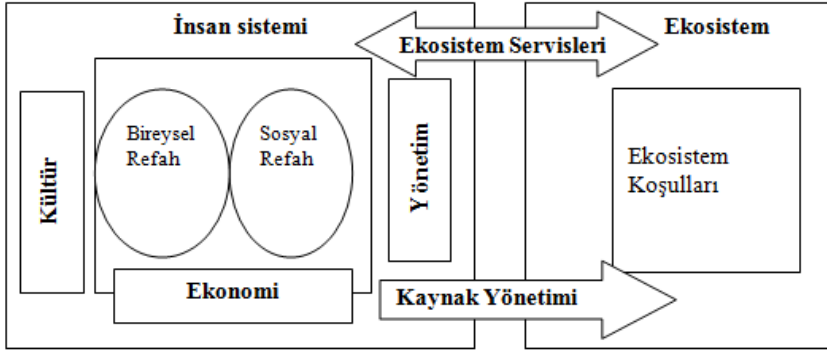
- Birincisi, refah çok boyutludur ve iyi bir yaşam sürmek birçok faktöre bağlıdır.
- İkincisi, ülkeler arasındaki refahı karşılaştırarak analiz etmek, söz konusu ülkelerle ilgili birçok boyut için ortak ölçütler tanımlamayı gerektirir. Ayrıca kültür ve kurumsal faktörlerin bu

boyutları etkileyeceği düşünüldüğünde, ülkeler arasındaki refahı karşılaştırmak kolay bir iş değildir.

➤ Üçüncüsü ise, refahın karşılaştırmalı olarak değerlendirilmesi, birçok alanda büyük miktarda karşılaştırılabilir veri gerektirmektedir. Bundan dolayı, mevcut göstergeler ideal olmaktan çıkmaktadır.

Şekil 1'deki OECD'nin adil ve sürdürülebilir refah yaklaşımına göre, insan refahı hem bireysel hem de sosyal refahtan oluşmaktadır. Kültür, ekonomi ve yönetim bireylerin refahını etkileyen üç unsurun içine yerleştirilmiştir. Bir toplumun refahını belirlemede mevcut kaynakların adil dağılımı ve sürdürülebilirliği önemli ortak temalardır (Kroll, 2011:4-5).

Şekil 1: Adil ve Sürdürülebilir Refah

Kaynak: (Hall vd., 2010:15).

Ekosistemin, ekosistem refahını temsil eden tek bir alanı (ekosistem koşulları) vardır. Refahın sağlanmasında ekosistem önemli bir unsurdur. Çünkü ekosistem, insan refahına katkıda bulunan kaynaklar ve hizmetler ile insan sistemine katkı sağlamaktadır (Hall vd., 2010:15). Ekonomistlerin insan refahını ölçerken kullandığı geleneksel yaklaşım, bireylerin parasal geliri veya varlıkları ve tükettikleri mal ve hizmetler açısından değerlendirilen kaynaklara odaklanmaktadır. Bu kaynaklar, insan refahı için önemli olsa da refahı açıklamak için yetersizdir. Ayrıca bu kaynakları iyi bir hayata dönüştürme yeteneği kişiden kişiye farklılık göstermektedir. Dolayısıyla gelir, zenginlik ve tüketim gibi ölçütlerin ötesine geçen ve yaşam kalitesinin parasal olmayan yönlerini içeren göstergeler önemli bir role sahip olacaktır (Stiglitz vd., 2009:143).

Refah, sadece gelişmekte olan ülke hükümetleri için değil, dünyadaki her hükümet için önemlidir. Refahın daha kesin ölçülmesi,

toplumsal ilerlemenin daha iyi anlaşılmasını kolaylaştırmaktadır (Kerenyi, 2011:519). Toplumlar hızla gelişirken, ekonomi, politika, eğitim ve çevre gibi ana konularda çarpıcı değişiklikler meydana gelmektedir. Toplumların ilerleyişinin nasıl gittiğine dair daha iyi resim elde etmek için, GSYİH'nın ötesine geçmek gereklidir. Çünkü GSYİH, toplumsal ilerlemeyi yakalamak için yetersizdir (Koronakos vd., 2020:1).

Refahın ölçümünde GSYİH'nın kullanılması, sosyal refahın zayıf bir göstergesi olduğu için eleştirilmiştir. GSYİH istatistikleri, mevcut ekonomik faaliyetleri ölçmekte fakat servet değişimini, uluslar arası gelir akışını, ev hizmetleri üretimini, doğal çevrenin tahribatını ayrıca sosyal ilişkilerin kalitesi, ekonomik güvenlik ve sağlık gibi refahın birçok belirleyicisini görmezden gelmektedir. Sosyal refahın daha iyi göstergelerinin inşası, tekrar tekrar kamusal tartışmalara konu olmuştur. Alternatif göstergeler üzerine OECD, UNDP ve Avrupa Birliği gibi önemli kuruluşlar, çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Fransız hükümeti, başkanlığını Josep E. Stiglitz'in yaptığı ve içinde dört Nobel Ödülü sahibi de olan komiteyi, ekonomik performans ve sosyal ilerlemelerin yeni göstergelerini önermek üzere atamıştır (Fleurbaey, 2009:1029).

Bu komitenin amacı (Kulesza ve Ucieklak-Jez, 2012:184);

- Ekonomik performans ve sosyal ilerleme endeksi olarak GSYİH'nın sınırlarını belirlemek (GSYİH'nın ölçülmesindeki sorunlar da dahil),
- Daha uygun sosyal ilerleme endekslerinin üretilmesi için hangi ek bilgilerin gerekli olabileceğini düşünmek,
- Alternatif ölçüm araçlarının uygulanabilirliğini değerlendirmek ve istatistiksel bilgilerin uygun bir şekilde nasıl sunulacağını tartışmaktır.

Komisyon 14 Eylül 2009 yılında ekonomik performans, refah ve sürdürülebilirlik ölçütlerinin nasıl iyileştirileceğine dair yaklaşık 30 tavsiyeden oluşan bir rapor yayımlamıştır. Raporda, yaşam kalitesinin çok boyutlu bir sorun olarak değerlendirilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Raporun yayımlanmasının ikinci yıl dönümü vesilesiyle 2011 yılında, Fransız Hükümeti ve OECD ortaklaşa bir konferans düzenlemiştir. Konferans sırasında OECD, “Daha İyi Yaşamlar İçin Daha İyi Politikalar” ı destekleyen ‘Daha İyi Yaşam Girişimi’ni başlatmıştır. Bu girişim Your Better Life Index ve How’s Life şeklinde iki bölümden oluşmaktadır (Kulesza ve Ucieklak-Jez, 2012:185; OECD, 2011:15). Daha İyi Yaşam Endeksi (BLI), ekonomik ve sosyal alanlarda çok kriterli değerlendirme üzerine bir araştırma geleneğini kapsamaktadır.

Ayrıca bu endeks ülkeleri karşılaştırmak için sadece servetlerin küresel miktarını değil, aynı zamanda refah göstergelerini de hesaba katmaktadır (Kasparian ve Rolland, 2012:2224). ‘OECD Daha İyi Yaşam Girişimi’ her topluma, kendi yaşam kalite endeksini oluşturma olanağı tanımaktadır. Belirlenen alanlara göre, OECD üyesi olan 34 ülke ve bazı gelişmekte olan ülkelere göre 11 gösterge seçilmiştir (Fitoussi ve Stiglitz, 2012:13).

Endeks, vatandaşların maddi yaşam koşulları ve yaşam kalitesi alanlarında, OECD’nin temel olarak tanımladığı 11 kritere bağlı olarak 34 ülkedeki refahı karşılaştırmaya olanak tanımaktadır. Endeksin kapsadığı 11 kriterin 3 tanesi (konut, gelir ve refah, iş ve kazançlar) maddi yaşam koşulları olarak değerlendirilmekte, 8 tanesi (sosyal iletişim, eğitim ve beceriler, çevre koşulları, sivil katılım ve yönetim, sağlık durumu, yaşam memnuniyeti, güvenlik, iş-yaşam dengesi) yaşam kalitesi alanında değerlendirilmektedir (OECD, 2011b:37).

Başlangıçta 34 ülke grubunu içeren endeks, 2012 yılında iki ülke grubunun eklenmesi ile üye sayısını 36’ya çıkarmıştır (Akar, 2014:4). Daha sonra OECD üyesi olan Kolombiya, Letonya, Litvanya ve OECD üyesi olmayan Güney Afrika ülke grupları da bu endekse dahil olmuştur. 2021 yılı itibarı ile Daha İyi Yaşam Endeksi uygulayan ülke sayısı 40’dır (Tablo 1).

Tablo 1: Daha İyi Yaşam Endeksi Uygulayan Ülkeler

OECD Üyesi Ülkeler				
Avustralya	Danimarka	İtalya	Litvanya	Portekiz
Avusturya	Estonya	İrlanda	Lüksemburg	Şili
Belçika	Finlandiya	İzlanda	Meksika	Slovenya
Kanada	Fransa	İsrail	Hollanda	İspanya
Slovak Cumhuriyeti	Almanya	Japonya	Yeni Zelanda	İsveç
Kolombiya	Yunanistan	Kore	Norveç	İsviçre
Çek Cumhuriyeti	Macaristan	Letonya	Polonya	Türkiye
Birleşik Krallık	Amerika			
OECD Üyesi Olmayan Ülkeler				
Brezilya	Rusya	Güney Afrika		

Kaynak: (www.oecdbetterlifeindex.org ülkeler yazar tarafından tablolastırılmıştır).

Tablo 1’de görüldüğü gibi Daha İyi Yaşam Endeksi uygulayan 40 ülke bulunmaktadır. Bu ülkelerin üç tanesi (Brezilya, Rusya ve Güney Afrika) dışındaki diğer ülkeler OECD üyesi ülkelere olmaktadır.

Daha İyi Yaşam Endeksi’nin içerdiği 11 kriter ve bu kriterlerin neden seçildiği aşağıda ayrıntılı bir şekilde yer almaktadır (OECD, 2011:38-60; OECD, 2013:23-188; OECD, 2015:56-71).

Gelir ve Servet: Gelir ve servet, bireylerin ve toplumların refahının temel bileşenleridir. Hem gelir hem de servet insanların olanaklarını geliştirir ve onlara ihtiyaçlarını karşılayacak kaynakları sağlar. Servet, bireylerinin tüketimlerinin kolaylaşmasına ve aynı zamanda onları, yoksulluğa yol açabilecek beklenmedik şoklardan korumaya olanak tanır. Gelir ve servet daha yüksek sağlık durumu ve eğitim, daha yüksek yaşam memnuniyeti, daha güvenli ve daha temiz alanlarda yaşama olasılığı gibi ekonomik olmayan faydalar da getirmektedir.

İş ve Kazançlar: Yeterli gelir kaynağına sahip olmak, kişinin refahına katkıda bulunur. Ayrıca bir iş yeri, kişiye yeterli motivasyon becerilerini geliştirme, kariyer yapma ve mesleğini uygulama fırsatı için uygun ortam sağlar. Genel olarak daha yüksek istihdam düzeyine sahip toplumlar, daha zengin ve politik olarak daha istikrarlı olma eğilimindedir. Bir kişinin işini kaybetmesi, kişi için olası en yıkıcı hayat deneyimlerinden biridir. İşgücüne yeniden entegre olmak ne kadar uzun sürerse, bireyin yaşayabileceği psikolojik zarar da o kadar büyük olur. Ayrıca genel olarak eğitim seviyesi düşük olanlar için iş bulma imkânı daha zordur.

Konut: Barınma, insanların maddi yaşam standartlarının en önemli unsurudur. Aşırı hava koşullarından korunmak gibi temel ihtiyaçların karşılanması yanı sıra, kişisel güvenlik, mahremiyet ve kişisel alan duygusu sunması da oldukça önemlidir.

Sosyal İletişim: İnsan sosyal bir varlıktır. Başkaları ile temas sıklığı ve kişisel ilişkilerin kalitesi, insanların refahının önemli bir belirleyicisidir. İnsanlar başkalarıyla(aile, arkadaş, meslektaş vb.) zaman geçirmekten zevk alırlar. İnsanlar için yapmış olduğu etkinlikler, başkaları ile paylaşıldığında daha tatmin edicidir. Ayrıca sosyal ağlar ihtiyaç anında, insanlara maddi ve duygusal destek sağlar.

Eğitim ve Beceriler: Eğitim ve beceriler, bireysel refahın önemli bir bileşenidir. Becerilerin geliştirilmesi, öğrenme arzusuna ve değişen çevreye yanıt verdiğinden dolayı, doğası gereği insanlar için değerlidir.

Yüksek öğrenimin daha yüksek kazanç ve daha fazla istihdam edilebilirliğe olanak tanınması nedeniyle eğitimin, insanların maddi yaşam koşulları üzerinde de güçlü ve olumlu bir etkisi vardır. Eğitim, aynı zamanda sivil farkındalık ve sivil katılımı da teşvik etmektedir.

Çevre Koşulları: Yaşam kalitesi, sağlıklı bir fiziksel çevreden büyük ölçüde etkilenir. Çevresel kirleticiler, tehlikeli maddeler ve gürültünün insan sağlığı üzerindeki etkisi büyüktür. Çoğu insan, yaşadığı yerin ve gezegenin bozulmasını ve doğal kaynakların tüketilmesini önemser. Bu sebeple çevre, insanlar için önemlidir.

Sağlık Durumu: Sağlıklı olmak, insanların yaşamlarının en değerli yönlerinden biridir. Aynı zamanda bir işe sahip olma, yeterli gelir elde etme ve çeşitli sosyal faaliyetlere aktif olarak katılma olasılığını da etkileyen bir unsurdur. Bununla birlikte, insanların yaşam süresi, kronik koşulların varlığı ve ciddiyeti, fiziksel ve zihinsel hastalıklar gibi çeşitli boyutları kapsadığından, insanların sağlık durumunun ölçülmesi zordur. Toplumsal düzeyde genel sağlık sonuçları daha iyi olan ülkeler, aynı zamanda daha yüksek ortalama gelir ve refah, daha yüksek istihdam oranları, siyasi faaliyetlere daha yüksek katılım oranı, daha yüksek sosyal ağ desteği ve daha yüksek genel yaşam memnuniyeti sergilemektedir.

Yaşam Memnuniyeti: Kişilerin yaşam memnuniyetleri, hayatlarını etkileyen önemli bir unsurdur. Hayatlarından memnun olan bireylerin refahı da artacaktır.

Sivil Katılım ve Yönetim: Sivil katılım, insanların politik seslerini ifade etmelerine ve toplumların politik işleyişine katkıda bulunmalarına imkân tanır ve bireysel refah için esastır. Politik ses, insanların temel hak ve özgürlüklerinden biridir. Sivil katılım aynı zamanda insanların kişisel yeterlilik duygusunu ve kendi yaşamları üzerindeki kontroölünü arttırabilir.

İş-yaşam Dengesi: İş sorumlulukları ve kişisel yaşam arasında doğru bir denge kurmak, insan yaşamının merkezinde yer alır. Çok az çalışma, bireyin yaşam kalitesini devam ettirmek için yeterli gelir elde etmesini engeller. Çok fazla çalışma ise bireyin refahı için zararlı olabilir. Ayrıca hastalığa yol açabilir ve bireyin sosyal ilişkilerinde bir boşluk yaratabilir.

Güvenlik: Kişisel güvenlik, insan refahının önemli bir bileşenidir. Kişisel güvenliği etkileyen birçok faktör vardır. Ancak en yaygın olanı suçtur. Suç, hem kısa vadede hem de uzun vadede can ve mal kaybına, fiziksel acıya, travma sonrası stres ve anksiyeteye yol açabilir. Güvensizlik duygusu, insanların günlük faaliyetlerini ve bu

faaliyetlerin işleyişlerini sınırlayacağından dolayı, güvenli toplumlarda yaşamak insanın refahı için çok önemlidir.

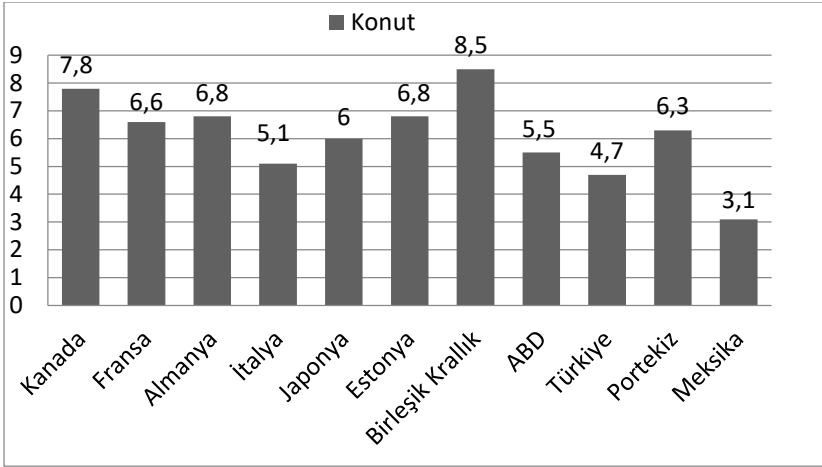
3. Better Life Index Kapsamında Seçilmiş OECD Ülkeleri-Türkiye Karşılaştırması

Better Life Index kapsamında belirlenen 11 kritere göre Türkiye'nin mevcut durumunu görmek amacıyla, Türkiye ve seçilmiş OECD ülkeleri kıyaslaması yapılmıştır. Kıyaslamanın daha iyi anlaşılması açısından OECD tarafından yayımlanan veriler grafikleştirilmiş ve OECD ülkeleri arasından Kanada, Fransa, Almanya, İtalya, Japonya, Estonya, Birleşik Krallık, ABD, Portekiz ve Meksika ülkeleri seçilmiştir. Söz konusu ülkeler ile Türkiye 11 kriterde ayrı ayrı ele alınmıştır.

3.1.Konut

Tatmin edici barınma koşullarına sahip olmak, insanlar için önemli bir unsurdur. Konut kriterinde kişi başına paylaşılan oda sayısı ve konutların temel ihtiyaçlara cevap verme özelliğine sahip olup olmadığı gibi koşullar hayattır. Aşırı kalabalık barınma; karşılıklı ilişkiler, fiziksel ve zihinsel sağlık ve çocukların gelişimi üzerinde olumsuz etkiye yol açabilmektedir. OECD ortalamasına göre; bir evde kişi başına düşen oda sayısı 1,8'dir. Temel tesisler açısından bakıldığında, OECD genelinde konutların %95,6'sı kapalı sifonlu tuvalet olanağına sahiptir. Konut harcamaları hane bütçesinin büyük bir kısmından oluşmaktadır. OECD genelinde haneler, konut tutmak için brüt harcanabilir gelirin ortalama %20'sini harcamaktadır (www.oecdbetterlifeindex.org). 2010'dan bu yana OECD'nin ortalama barınma koşullarında bazı gelişmeler olmuştur. Ülkeler arasındaki büyük farklılıklar devam etmesine rağmen, hem aşırı kalabalıklaşma boyutu hem de temel sanitasyondan yoksun olan yoksul hane halklarının payı düşmüştür (OECD, 2020:76).

Grafik1: Konut Kriterinin Durumu

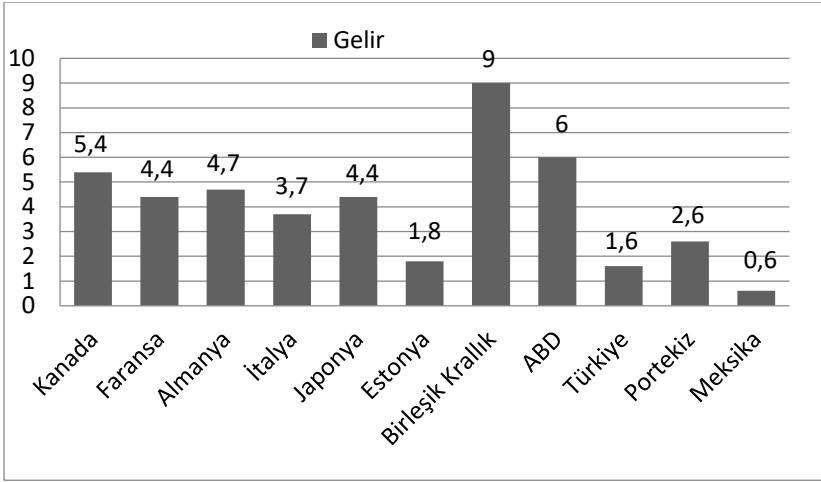
Kaynak: (www.oecdbetterlifeindex.org verileri yazar tarafından grafikleştirilmiştir).

Konut kriterinde, seçilmiş ülkeler arasında en yüksek değer 8,5 puanlık endeks değeri ile Birleşik Krallık'a aittir. Bunu, sırasıyla Kanada(7,8) ve eşit puana sahip olan Almanya(6,8) ve Estonya(6,8) ülkeleri takip etmektedir. En düşük endeks değerine ise Meksika sahiptir. Türkiye ise 4,7 puanlık endeks değeri ile söz konusu ülkeler arasında en düşük değere sahip ikinci ülke konumundadır (Grafik 1).

3.2.Gelir

Para, mutluluğu satın almasa bile yüksek yaşam standartlarına ve buna bağlı olarak daha yüksek ekonomik zenginlik, kaliteli eğitim, sağlık ve barınma hizmetlerine ulaşmaya olanak tanır (www.oecdbetterlifeindex.org). Gelir ve servet, birlikte hanelerin ekonomik refahını şekillendirmektedir. OECD'nin kişi başına ortalama hane halkı kullanılabilir geliri kümülatif olarak %6 artmıştır. Hane halkı medyan net servet geliri ise %4 düşmüştür (OECD, 2020:62).

Grafik 2: Gelir Kriterinin Durumu

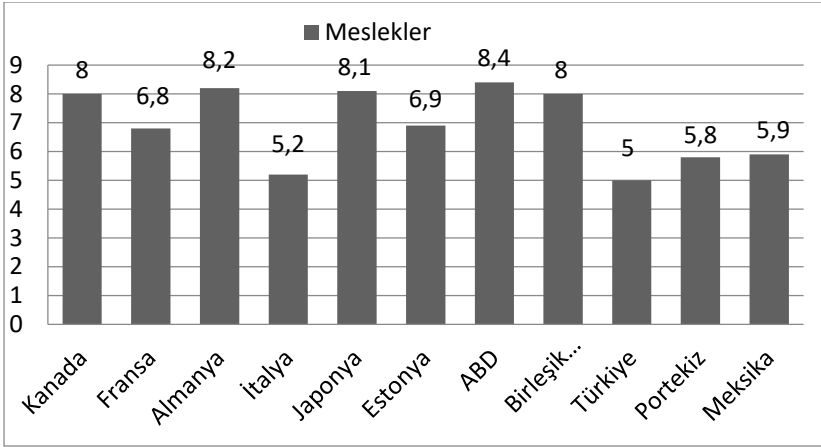
Kaynak: (www.oecdbetterlifeindex.org verileri yazar tarafından grafikleştirilmiştir).

Gelir kriteri açısından, Birleşik Krallık'ın endeks değeri dikkat çekmektedir ve bu değer ülke grubundaki en yüksek değerdir. En yüksek değer sıralamasında ikinci sırayı 6 puanlık endeks değeri ile ABD takip etmektedir. En düşük değer sıralamasında ise konut kriterinde olduğu gibi Meksika birinci Türkiye ikinci sırada yer almaktadır (Grafik 2).

3.3. Meslekler

Çalışmanın çeşitli ekonomik faydaları vardır. Ancak bir işe sahip olmak, bireylerin toplum ile iletişimde kalmasına, özgüven kazanmasına olanak tanır. İstihdam düzeyi yüksek toplumlar daha zengin, politik açıdan istikrarlı ve daha sağlıklı bir yapıya sahiptir (www.oecdbetterlifeindex.org). OECD ülkeleri genelinde, iş ve iş kalitesinde genel olarak iyileşme gözlemlenmiştir. İşgücü piyasasındaki güvensizlik, uzun çalışma saatleri, iş yükü gibi faktörler, OECD ülkeleri için(tüm ülkelerde aynı durum söz konusu olmamakla birlikte) genel olarak iyileşmiştir (OECD, 2020:88).

Grafik 3: Meslekler Kriterinin Durumu

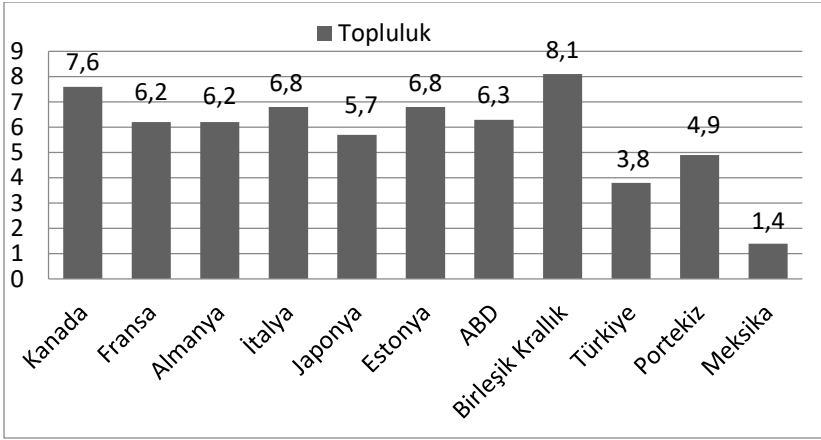
Kaynak: (www.oecdbetterlifeindex.org verileri yazar tarafından grafikleştirilmiştir).

Meslek kriterinde, ülkelerin endeks değerleri genel olarak yüksek düzeydedir. Ülke grubundaki en yüksek endeks değeri ABD'ye, en düşük endeks değeri ise Türkiye'ye aittir. Sırasıyla Almanya ve Japonya en yüksek endeks değerine sahip diğer ülkeler iken, İtalya ve Portekiz ise en düşük endeks değerine sahip diğer ülkelerdir (Grafik 3).

3.4. Topluluk

İnsanın sosyal bir varlık olması sebebiyle başkaları ile temas kurma sıklığı ve kişisel ilişkilerinin kalitesi, refah açısından önemlidir. Bireyler, güçlü bir sosyal ağ veya topluluk sayesinde, kötü zamanlarında kendilerine destek sağlama imkânı bulmaktadır (<http://www.oecdbetterlifeindex.org>). OECD ülkelerinde, ortalama olarak insanlar sosyal ilişkilerden oldukça memnundur ve bireylerin %90'ı ihtiyaç anında güvencikleri birine sahip olduklarını düşünmektedir (OECD, 2020:171).

Grafik 4: Topluluk Kriterinin Durumu

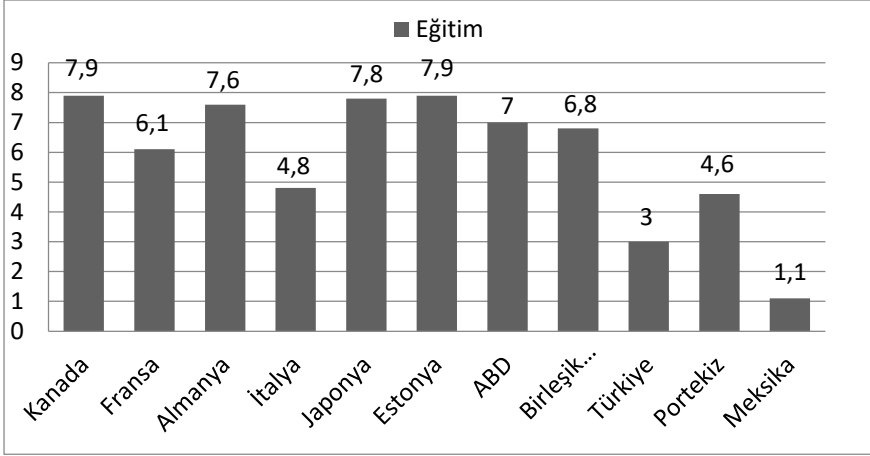
Kaynak: (www.oecdbetterlifeindex.org verileri yazar tarafından grafikleştirilmiştir).

Topluluk kriterinde 8,1 endeks değeri ile Birleşik Krallık, konut ve gelir kriterlerinde olduğu gibi birinci sıradadır. Kanada, 7,6'lık endeks değeri ile en yüksek değere sahip ikinci ülke olurken, 6,8'lik değer ile İtalya ve Estonya yüksek endeks değeri bakımından üçüncülüğü paylaşmaktadır. En düşük değer 1,4'lik endeks değeri ile Meksika'ya ait iken Türkiye, meslekler hariç, diğer kriterlerde olduğu gibi en düşük ikinci ülke konumunu sürdürmektedir. Üçüncü en düşük endeks değerine sahip ülke ise 4,9 ile Portekiz'dir (Grafik 4).

3.5. Eğitim

Eğitim, bireylerin topluma ve ekonomiye etkili bir şekilde katılmalarını sağlar. Ayrıca eğitim, sağlık, mutluluk, politik ve sivil katılım gibi kriterler de bireylerin yaşamlarını iyileştirmesine olanak tanır (<http://www.oecdbetterlifeindex.org>). OECD ülkelerinin beşeri sermaye konusundaki performansları karışık durumdadır. Genç nüfusun eğitim düzeyinde gelişme yaşansa da ülkeler arasında büyük farklar sürmektedir (OECD, 2020:223).

Grafik 5: Eğitim Kriterinin Durumu

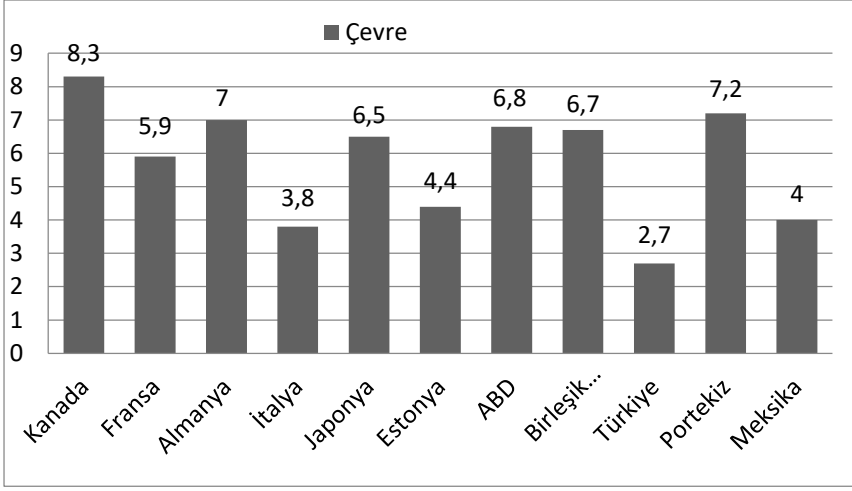
Kaynak: (www.oecdbetterlifeindex.org verileri yazar tarafından grafikleştirilmiştir).

Beşinci kriter olan eğitim konusunda en yüksek değeri Kanada ve Estonya olarak iki ülke paylaşmaktadır. En yüksek değere sahip üçüncü ülke, 7,8 ile Japonya'dır. Türkiye diğer kriterlerde olduğu gibi gene en düşük değer alan ikinci ülkedir. En düşük değer alan birinci ülke 1,1 endeks değeri ile Meksika, üçüncü ülke ise 4,6 endeks değeri ile Portekiz'dir (Grafik 5).

3.6. Çevre

Yaşanılan çevrenin kalitesi, insan sağlığı ve dolayısıyla insan refahı üzerinde doğrudan etkiye sahiptir. Bozulmamış bir çevre, bireye zihinsel sağlık ve yaşamın stresinden uzaklaşma imkânı sunar. Yeşil alanlara erişim yaşam kalitesinin önemli bir parçasıdır. OECD'deki her ülke tüketim, hava kirliliği, su kirliliği, iklim ve ticaretteki farklılıklardan dolayı kaygı duymaktadır (<http://www.oecdbetterlifeindex.org>). OECD ülkelerinde, insanların yaklaşık üçte ikisi tehlikeli seviyelerde hava kirliliğinden muzdariptir. 2005 yılından bu yana iyileşmeler gözlemlense de bu iyileşmeler, durumun en kritik olduğu yerlerde gerçekleşmemiştir (OECD, 2020:129).

Grafik 6: Çevre Kriterinin Durumu

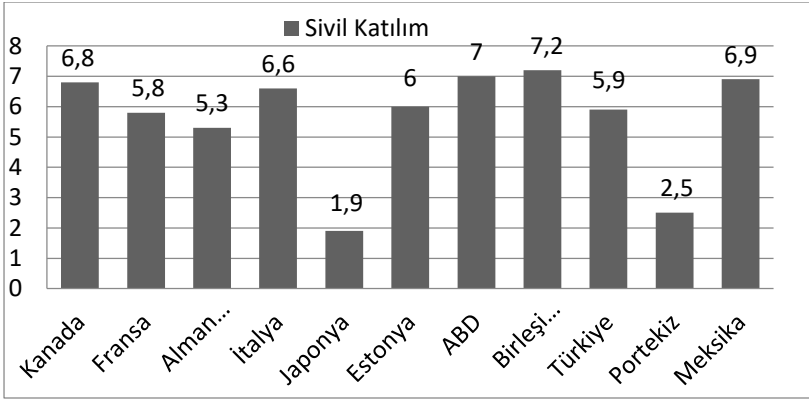
Kaynak: (www.oecdbetterlifeindex.org verileri yazar tarafından grafikleştirilmiştir).

Çevre kriterinde, Kanada 8,3'lük endeks değeri ile en yüksek değere sahip birinci ülkedir. Bunu 7,2 değer ile Portekiz, 7 puanlık endeks değeri ile Almanya takip etmektedir. Türkiye meslekler kriterinde olduğu gibi çevre kriterinde de en düşük değere sahip ülkedir. En düşük değere sahip ikinci ülke İtalya(3,8) ve üçüncü düşük değere sahip ülke ise Meksika'dır (Grafik 6).

3.7. Sivil Katılım

Devlete güven, sosyal uyum ve refah için esastır. Günümüzde vatandaşlar, hükümetlerden eskiye göre daha fazla şeffaflık talep etmektedir. Daha fazla şeffaflık, kamu sektöründe bütünlüğü korumanın yanı sıra iyi bir yönetime de katkı sağlar. Açıklık ve şeffaflık kamu fonlarının yanlış yönetilme riskini düşürür ve nihayetinde kamu hizmetleri iyileşir. Yüksek seçmen katılımı siyasi sürece katılımın bir ölçüsüdür. BLI kapsamındaki ülkelerde, oy kullanma hakkı evrensel olmasına rağmen herkes bu hakkı kullanmamaktadır (<http://www.oecdbetterlifeindex.org>). Sivil katılım, vatandaşlara içinde yaşadıkları toplumu şekillendirme olanağı tanır. OECD ülkelerinde seçmen katılımı 2013'ten bu yana sabit devam etmektedir. Buna karşılık OECD ülkelerinde, her 3 kişiden 1'i hükümetin kararlarında söz sahibi olduklarını düşünmektedir (OECD, 2020:184).

Grafik 7: Sivil Katılım Kriterinin Durumu

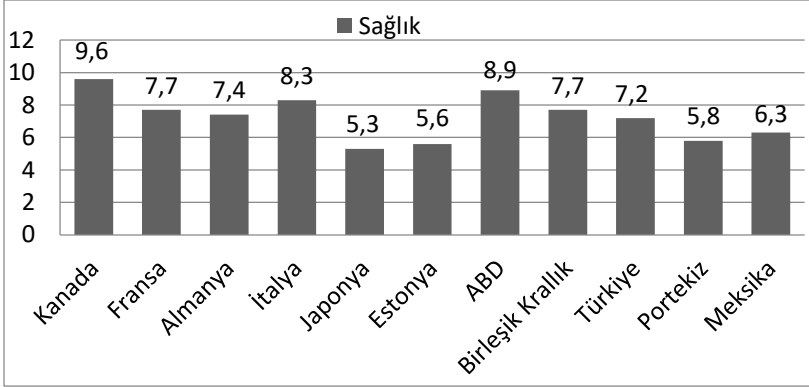
Kaynak: (www.oecdbetterlifeindex.org verileri yazar tarafından grafikleştirilmiştir).

Türkiye, diğer kriterlerde en düşük değere sahip birinci ve ikinci ülke konumundayken sivil katılım kriterinde bu durumunu değiştirmiştir. En yüksek değere sahip ülke çoğu kriterde olduğu gibi Birleşik Krallık'tır. Bunu sırasıyla ABD ve Meksika ülkeleri takip etmektedir. En düşük değere sahip ülke Japonya iken, Portekiz 2,5 endeks değeriyle ikinci ve Almanya 5,3 endeks değeri ile üçüncü en düşük puana sahip ülkelerdir (Grafik 7).

3.8. Sağlık

En yaygın sağlık ölçüsü yaşam beklentisidir. Fakat bu insanların yaşam kalitelerini değil, sadece yaşam sürelerini hesaba katmaktadır. OECD ülkelerinde, son 50 yılda yaşam beklentisinde kayda değer gelişmeler olmuştur. OECD'nin yakın zamanlı bir analizine göre, sağlık harcamalarındaki artış yaşam beklentisindeki iyileşmelere katkıda bulunmuştur. Ayrıca yaşam tarzı değişiklikleri, yükselen yaşam standartları, çevresel iyileştirmeler ve eğitim gibi faktörler de yaşam beklentisindeki iyileşmelere katkıda bulunan diğer itici güçler olmuşlardır. Yaşam beklentisi konusunda, ülkeler arasındaki farklılığın sebebini bu belirleyiciler açıklamaktadır (<http://www.oecdbetterlifeindex.org>). Doğumda beklenen yaşam süresi, OECD ülkelerinde ortalama 80,5 yıldır. Ayrıca yetişkinlerin üçte ikisi sağlık durumunun iyi olduğunu bildirmiştir (OECD, 2020:103).

Grafik 8: Sağlık Kriterinin Durumu

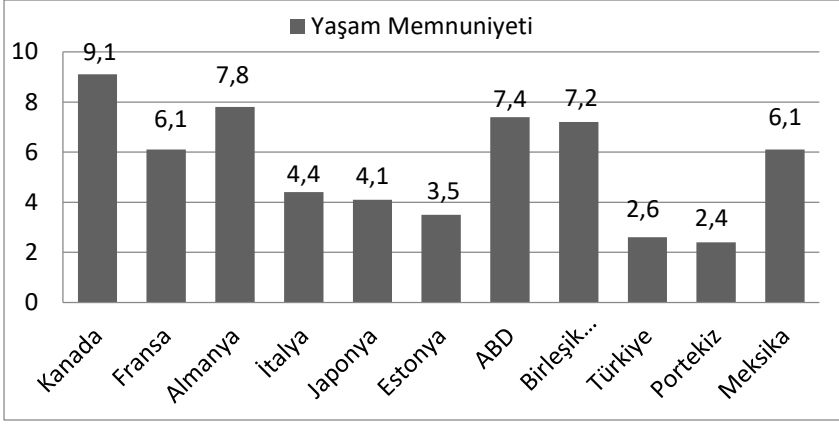
Kaynak: (www.oecdbetterlifeindex.org verileri yazar tarafından grafikleştirilmiştir).

Seçilmiş OECD ülkeleri için sağlık kriteri değerlendirildiğinde, ülkeler hemen hemen benzer değerlere sahipken Kanada 9,6 endeks değeri ile diğer ülkelerden sıyrılmaktadır. ABD en yüksek değer sıralamasında ikinci konumda iken İtalya 8,3'lük endeks değeri ile üçüncü yüksek değere sahip ülkedir. En düşük değere sahip ülkeler ise sırasıyla Japonya, Estonya ve Portekiz'dir (Grafik 8).

3.9. Yaşam Memnuniyeti

Yaşam memnuniyeti, iyi zihinsel durumlar ve insanların hayatlarını nasıl geçirecekleri ile ilgilidir. OECD ülkeleri genelinde ortalama yaşam memnuniyeti (0-10 ölçeğinde ölçülür) 6'nın altından 8'in üstüne kadar değişkenlik göstermektedir. 27 OECD ülkesinden elde edilen verilere göre, 2013-2018 yılları arasında ortalama yaşam memnuniyeti 7,2'den 7,4'e çıkmıştır. Buna karşılık nüfusun önemli bir kısmı, hala çok düşük düzeyde yaşam memnuniyetine sahip olduğunu bildirmiştir (OECD, 2020:137).

Grafik 9: Yaşam Memnuniyeti Kriterinin Durumu

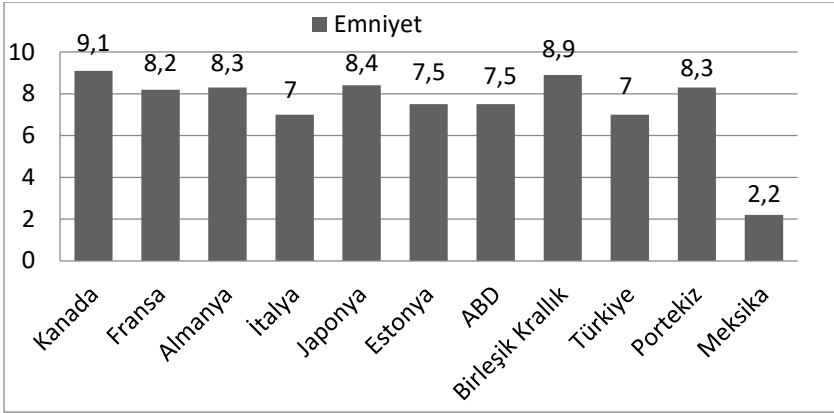
Kaynak: (www.oecdbetterlifeindex.org verileri yazar tarafından grafikleştirilmiştir).

Bu kriterde Türkiye, diğer çoğu kriterlerde olduğu gibi en düşük değere sahip ikinci ülke konumundadır. En düşük değere sahip birinci ülke Portekiz iken, üçüncü en düşük ülke değeri ise Estonya'ya aittir. Kanada en yüksek değere sahip birinci ülkedir ve aldığı endeks puanı 9,1'dir. Bu kriterde en yüksek değer alan diğer ülkeler ise sırasıyla Almanya ve ABD'dir (Grafik 9).

3.10. Güvenlik

Kişisel güvenlik, insanların fiziksel saldırıya uğraması veya diğer suç türlerinin kurbanı olması riskini kapsamaktadır. Bu kişisel güvenlik bireylerin refahı için en temel unsurdur. Son yıllardaki verilere göre, OECD ülkelerindeki insanların yaklaşık %68'i geceleri yürürken kendilerini güvende hissettiklerini bildirmiştir. Fakat bu konuda ülkeler arasında büyük farklılıklar vardır (<http://www.oecdbetterlifeindex.org>). Erkeklerin %79'u gece yürürken kendini güvende hissederken, kadınlarda ise bu oran %62'dir (OECD, 2020:150).

Grafik 10: Güvenlik Kriterinin Durumu

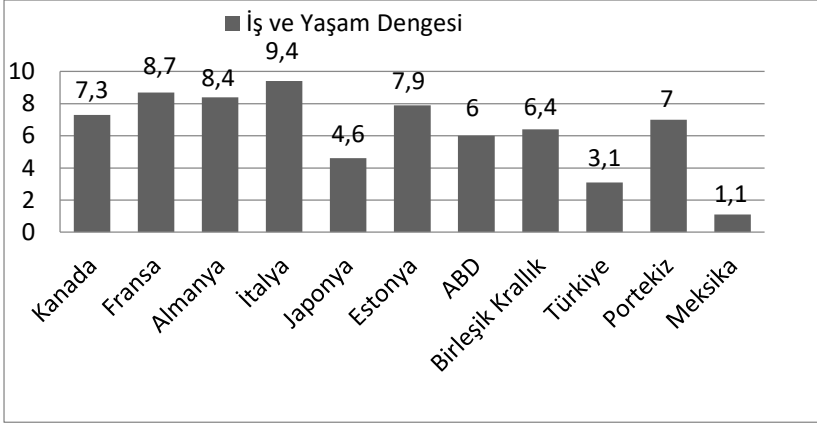
Kaynak: (www.oecdbetterlifeindex.org verileri yazar tarafından grafikleştirilmiştir).

Güvenlik kriteri incelendiğinde değerler birbirine çok yakın olmakla birlikte, en düşük değere sahip ülke ile büyük farklar söz konusudur. En düşük değeri Meksika almıştır. İkinci ve üçüncü düşük değere sahip ülkeler, aynı endeks değerine sahip olan Türkiye ve İtalya'dır. En yüksek endeks değerine sahip ülke Kanada iken ikinci ve üçüncü yüksek değere sahip ülkeler de sırasıyla Birleşik Krallık ve Japonya'dır (Grafik 10).

3.11. İş ve Yaşam Dengesi

İş, aile ve kişisel yaşamı birlikte sürdürebilme yeteneği, hanedeki tüm bireylerin refahını olumlu etkileyebilecek bir unsurdur. İş-yaşam dengesinin önemli bir yönü de, bireylerin işte geçirdiği çalışma süreleridir. Yapılan çalışmalar, uzun çalışma saatlerinin, bireylerin sağlığını bozabileceğini, güvenliğini tehlikeye sokabileceğini ve stresi arttırabileceğini göstermektedir(<http://www.oecdbetterlifeindex.org>). OECD ülkeleri genelinde, tam zamanlı çalışanlar tarafından boş zaman ve kişisel bakım için harcanan süre, günde ortalama 14 ile 16,5 saat arasında değişmektedir. Hem ücretli hem de ücretsiz çalışma süreleri birlikte düşünüldüğünde, kadınların erkeklere göre günde ortalama 25 dakika daha fazla çalıştıkları tespit edilmiştir (OECD, 2020:158).

Grafik 11: İş ve Yaşam Dengesi Kriterinin Durumu

Kaynak: (www.oecdbetterlifeindex.org verileri yazar tarafından grafikleştirilmiştir)

Son kriter olan iş ve yaşam dengesi kriterinde, ülkelerin farklı düzeyde değerlere sahip olduğu gözükmemektedir. İtalya en yüksek değere sahip birinci ülkedir. 8,7endeks değeri ile Fransa, İtalya'yı takip ederken, Estonya 7,9 endeks değeri ile Fransa'yı takip etmektedir. Meksika, çoğu kriterde olduğu gibi en düşük endeks değerine sahip ülke konumunu sürdürmekte, Türkiye de aynı şekilde en düşük değere sahip ikinci ülke konumunu devam ettirmektedir. En düşük endeks değerine sahip üçüncü ülke ise 4,6 ile Japonya'dır.

4. Sonuç

Ekonominin sağlığı için vatandaşların refahı önemlidir ve refahı ölçmenin çeşitli zorlukları vardır. Refah çok boyutludur ve iyi bir yaşam sürmek birçok faktöre bağlıdır. Yaşam kalitesi, gelirden daha önemlidir. Bu sebeple toplumların ilerleyişinin nasıl gittiğine dair daha iyi resim elde etmek için gelirin ötesine geçmek gereklidir. Çünkü refahın ölçülmesinde GSYİH'nın kullanılması zayıf bir göstergenin kullanılmasıdır. GSYİH'ya alternatif olarak çeşitli kuruluşlar, farklı girişimlerde bulunmuşlardır.

Refahın daha kapsamlı ölçülmesi amacıyla OECD, 2011 yılında yeni bir endeks ileri sürmüştür. Better Life Index(BIL) olarak adlandırılan bu endeks; konut, gelir, meslekler, topluluk, eğitim, çevre, sivil katılım, sağlık, yaşam memnuniyeti, güvenlik, iş-yaşam kalitesi şeklinde 11 kriterden oluşmaktadır. OECD'nin oluşturmuş olduğu endeks ile ülkeler, refahlarını farklı alanlarda karşılaştırma imkânı bulmaktadırlar.

Türkiye, Better Life Index hesaplayan seçilmiş OECD ülkeleri ile kıyaslandığında, çoğu kriterde en düşük değere sahip ikinci ülke konumundadır. Meslekler, çevre ve yaşam memnuniyeti kriterlerinde en düşük değeri almıştır. Ayrıca konut, gelir, topluluk, eğitim, sivil katılım ve iş-yaşam dengesi kriterlerinde en düşük değeri alan ikinci ülke konumundadır. Türkiye'nin diğer kriterlere göre nispeten daha iyi değerlere sahip olduğu kriterler ise sağlık ve güvenlik kriterleridir. Bu kapsamda genel olarak değerlendirildiğinde, Türkiye seçilmiş OECD ülkeleri arasında Better Life Index değeri en düşük olan ülkelerden biridir.

Refahı daha iyi hesaplamak açısından 11 kriterden oluşan Better Life Index, ülkelere eksik oldukları kriterleri görme imkânı tanımaktadır. Bu açıdan ülkeler düşük değere sahip kriterlere yoğunlaşıp, bu kriterleri daha iyi hale getirebilmektedir. Türkiye'nin de 11 kriterin 9'unda en düşük değerlere sahip olduğu düşünüldüğünde, bu kriterlerin düzeltilmesine yönelik çalışmalar yapması gerektiği açıktır. Böylelikle düşük olan kriter değerlerini yükselterek, ülke refahını artırma konusunda olumlu sonuçlara ulaşabilir.

Kaynakça

- Akar, S. (2014). Türkiye'de İyi Yaşam İndeksi: OECD Ülkeleri ile Karşılaştırma. *Journal of Life Economics*, 1(1), 1-12.
- Fitoussi, J.-P., & Stiglitz, J. (2012). *On The Measurement of Social Progress and Well Being: Some Further Thoughts*. https://www.researchgate.net/publication/239807184_On_the_measurement_of_social_progress_and_well_being_some_further_thoughts.
- Fleurbaey, M. (2009). Beyond GDP: The Quest for a Measure of Social Welfare. *Journal of Economic Literature*, 47(4), 1029-1075.
- Greco, S., Ishizaka, A., Resce, G., & Torrissi, G. (2019). Measuring Well-being by A Multidimensional Sspatia lModel in OECD Better Life Index Framework. *Socio-Economic Planning Sciences*, 70, 1-10.
- Hall, J., Giovannini, E., Morrone, A., & Ranuzzi, G. (2010). *A Framework to Measure theProgress of Societies*. Paris: OECD Publishing.
- <http://www.oecdbetterlifeindex.org/>.
<http://www.oecdbetterlifeindex.org/#/111111111111>(Erişim tarihi; 16,05,2021).

- Kasparian, J., & Rolland, A. (2012). OECD's 'Better Life Index': Can Any Country Be Well Ranked? *Journal of Applied Statistics*, 10(39), 2223–2230.
- Kerenyi, A. (2011). The Better Life Index of the Organisation for Economic Co-operation and Development. *Public Finance Quarterly*, 56(4), 518–538.
- Koronakos, G., Smirlis, Y., Sotiros, D., & Despotis, D. K. (2020). Assessment of OECD Better Life Index By Incorporating Public Opinion. *Socio-Economic Planning Sciences*, 70.
- Kroll, C. (2011). Measuring Progress and Well-Being Achievements and Challenges of a New Global Movement. *Friedrich Ebert Foundation*, 1-28.
- Kulesza, M., & Ucieklak-Jez, P. (2012). Poland and Selected Countries in the Light of OECD's Better Life Index. *Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Pragmata Tes Oikonomias*(6), 183-191.
- Mizobuchi, H. (2014). Measuring World Better Life Frontier: A Composite Indicator for OECD Better Life Index. *Social Indicators Research: An International and Interdisciplinary Journal for Quality-of-Life Measurement*, 118, 987-1007.
- OECD. (2011). *How's Life? Measuring Well-being*. OECD Publishing.
- OECD. (2011b). *Compendium of OECD Well-Being Indicators*.
- OECD. (2013). *How's Life? 2013 Measuring Well-being*. OECD Publishing.
- OECD. (2015). *How's Life? 2015 Measuring Well-being*. Paris: OECD Publishing.
- OECD. (2020). *How's Life? 2020: Measuring Well-being*. Paris: OECD Publishing. https://read.oecd-ilibrary.org/economics/how-s-life/volume-/issue-_9870c393-en#page1.
- Stiglitz, J. E., Sen, A., & Fitoussi, J. P. (2009). *Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress*. https://www.researchgate.net/publication/258260767_Report_of_the_Commission_on_the_Measurement_of_Economic_Performance_and_Social_Progress_CMEPSP

BÖLÜM IV

CUMHURBAŞKANLIĞI HÜKÜMET SİSTEMİNİN YEREL YÖNETİMLER ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Dr. Öğr. Üyesi Asmin Kavas BİLGİÇ

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir, Türkiye, e-mail:
asminkavas@gmail.com Orcid No: 0000-0001-8319-7950

Lisans Öğr. Elçin DURSUN

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir, Türkiye, e-mail:
elcindursun1@gmail.com Orcid No: 0000-0001-5312-6430

1. Giriş

Devletin temel işlevlerini yerine getiren yasama, yürütme ve yargı organları; anayasaların başlıca düzenleme alanlarından. Bu organların kuruluşu, işleyişi, denetimi ve karşılıklı ilişkileri, benimsenen hükümet sistemlerine göre değişiklik göstermektedir. (Karatepe, 2018, s.113) Hükümet sistemleri; ülkelerin tarihsel, sosyal, siyasal ve kültürel koşullarına göre şekillenmektedir. Devlet yönetiminde kimin olacağı, bu yönetme gücünün nasıl kazanılacağı ve devletin nasıl yönetileceği sorunsalları, hükümet sistemleri ile çözülmeye çalışılmıştır. (Güler, 2018, s.300) Ülkelerin en iyi yönetimi bulma amacı, hükümet sistemlerinin dinamik bir yapıda olmasının başlıca sebebidir. (Güler, 2018, s.300) Türkiye’de hükümet sistemlerinin, değişim ve dönüşüm süreçlerinden geçmesi, bu dinamik yapının sonucudur. Türkiye, geçmişten günümüze uyguladığı hükümet sistemleri ile çeşitlilik barındıran bir maziye sahip olmuştur. (Kiremitçi, 2019, s.1) 1980’li yıllardan itibaren hız kazanan hükümet sistemi tartışmalarının neticesinde, Türkiye’de Parlamenter Sistemden, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine geçilmiştir. Bu sonucu ortaya çıkaran temel etken, 21 Ekim 2007 tarihinde gerçekleştirilen anayasa değişikliği referandumudur. Bu referandumda, Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi başta olmak üzere, birtakım anayasa değişiklikleri kabul edilmiştir. (Öner, 2019, s.305) 15 Temmuz 2016 tarihinde yaşanan darbe girişimi parlamenter sistemin kırılma noktası olmuş, 16 Nisan 2017 Anayasa referandumu ile hükümet sistemi değişmiştir. Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi, 9 Temmuz 2018 tarihinde bütün hükümleriyle yürürlüğe girmiştir. (Gözler, 2019) Hükümet sistemleri uygulandığı takdirde ilgili ülkenin, yönetim modelini ve siyasi gücünün toplandığı merkezi işaret etmektedir. (Öztürk, 2019, s.49) Buna göre, kamunun yönetilmesinde merkezi ve yerel yönetimlerin rolünün belirlenmesi, devletlerde benimsenen hükümet sistemlerinden bağımsız

değildir. Bu çerçevede, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminin benimsenmesinin ardından, Türk kamu yönetiminin yapısı ve işleyişine yönelik değişiklikler meydana gelmiştir. (Güler, 2018, s.301) Bu değişikliklerden yerel yönetim kurumları ve yerel yönetim mevzuatı da etkilenmiştir. (Öner, 2019, s.306).

Çalışma kapsamında temel olarak, “*Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi, yerel yönetimler üzerinde doğrudan mı etkilidir?*” sorusuna yanıt aranmıştır. Bu sorunun yanıtı aranırken; hükümet sistemi kavramına ilişkin analize, Türkiye’de benimsenen hükümet sistemlerinde, yerel yönetimlerin konumuna ve Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi’nin yerel yönetim kurumları ve yerel yönetim mevzuatı üzerindeki etkisine yönelik temel bulgulara yer verilmiştir. Bu doğrultuda çalışmanın temel amacı, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminin yerel yönetimler üzerindeki etkisinin ne ölçüde ve hangi yönde olduğunu, yerel yönetim kurumları ve yerel yönetim mevzuatı doğrultusunda inceleyip tespit etmektir. Hükümet sistemlerinin yönetsel alana etkisi, yerel yönetimlerin de bu alan içerisinde yer alması ve değişken, dinamik yapıları çalışmanın bu alanda sınırlandırılmasında etkili olmuştur. Verilen bu bilgiler ışığında çalışmada, hükümet sistemleri ile yerel yönetimlerin ilişkisinin araştırılması, nitel araştırma yöntemlerinden biri olan içerik analizi yöntemine dayalı olarak gerçekleştirilmiştir.

Yerel yönetimlerin, hükümet sistemleri ile olan ilişkisi üzerine Türkiye’de yapılan çalışmaların sayısında, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi’ne geçilmesinin ardından artış yaşanmıştır. Bu araştırmalardan biri, “Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminin Yerel Yönetim Mevzuatına Etkileri” başlıklı makaledir. (Öner, 2019) Öner Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi’nin etkilerini, yerel yönetim mevzuatı çerçevesinde sırasıyla; İl Özel İdaresi Kanunu, Belediye Kanunu, Büyükşehir Belediyesi Kanunu, Köy Kanunu ve Mahalli İdare Birlikleri Kanunundaki değişiklikler üzerinden incelemiştir. “Farklı Hükümet Sistemleri Yerel Yönetimlerde Değişimi Gerektirir Mi?” isimli makale, ilgili konuya ilişkin başka bir örnektir. (Arslan ve Çiçek, 2018) Akademisyenler konuyu, farklı ülkelerin devlet ve hükümet sistemleri; yerel yönetimlerin özerklik düzeyleri ve yetkileri üzerinden işlemişlerdir. “Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde Yerel Yönetimler ve Denetimi” başlıklı kitap konuya ilişkin başka bir çalışmadır. (Salihoğlu, 2019) Salihoğlu, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi’nde yerel yönetimler ile ilgili yapılan değişiklikleri; “Anayasa düzenlemeleri”, “Kanun ya da KHK ile yapılan düzenlemeler” “Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri ile yapılan düzenlemeler” olmak üzere 3 grupta incelemiştir. Alana önemli katkıları olan bu çalışmalar ağırlıklı olarak yerel yönetim mevzuatı üzerinde durmuşlardır. Bahsi geçen çalışmaların sonuç bulgularındaki en önemli

ortak tespit; Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'nin, yerel yönetimleri doğrudan etkilemediği yönündedir. Bu çalışmalar içerisinde Türkiye'de geçmişten günümüze benimsenen hükümet sistemlerinin yerel yönetimlere olan etkilerini ve Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi sonrası gerçekleşen yerel yönetim mevzuatı değişikliklerini bir arada ortaya koyan araştırmaların varlığı dikkat çekmemiştir. Örnek bulgular üzerinden Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'nin, yerel yönetimle ilişkisini inceleyen çalışmaların sınırlı sayıda olması bu alanda çalışma yapılmak istenmesinin temel sebeplerindendir. Bu açılardan çalışmanın literatüre katkı yapması beklenmektedir.

Çalışmanın kavramsal çerçevesini hükümet sistemi ve yerel yönetim kavramları oluşturmaktadır. Çalışmanın izleyen kısmında öncelikle hükümet ve hükümet sistemi kavramları ele alınmıştır. Devam eden kısımlarda geçmişten günümüze Türkiye'de benimsenen hükümet sistemleri ve yerel yönetim anlayışı Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti Anayasaları çerçevesinde değerlendirilmiştir. Çalışmanın son kısmında ise Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminin yerel yönetimlere etkisi, yerel yönetim mevzuatı ve Yerel Yönetim Politikaları Kurulu çerçevesinde incelenmiştir. Bulguların tespitlerinin ardından aynı kısmın sonunda, sonuç ve genel değerlendirmeye yer verilerek çalışma tamamlanmıştır.

2. Hükümet Sistemi Kavramına Genel Bakış

“Hükümet” kelimesi, Arapça “hkm” kökünden gelmektedir. “Government”, hükümet kelimesinin İngilizce karşılığıdır. Devletin yasama, yürütme ve yargı fonksiyonunu yerine getiren organlar ile bunların emrinde çalışarak kamusal hizmetleri yürüten kurumların hepsine hükümet denmektedir. (Karatepe, 2018, s.113) Hükümet sistemi ise devletin temel organlarının; ne şekilde ayrılacağı ve birleşeceği, kimler tarafından oluşturulacağı ve nasıl kullanılacağına yönelik sorulara verilen yanıtlar sonucunda ortaya çıkan tercihlerdir. (Korkmaz, 2016, s.44) Buradan hükümet sistemi kavramının, devletin 3 temel organıyla ilişkilendirildiği sonucu ortaya çıkmaktadır. Buna karşın hükümet sistemi kavramının, sadece yasama ve yürütme organları çerçevesinde anlamlandırılması gerektiğine dair görüşler de bulunmaktadır. Güler, hükümet sistemlerinin karakteristiğinin, yasama ve yürütmenin işlevleriyle belirlendiğinden söz etmektedir. (Güler, 2018, s.311) Hükümet sistemlerinin yalnızca yasama ve yürütme erkleri kapsamında tanımlanması gerektiği düşüncesinin temeli; hükümet sistemlerinin, sınıflandırılma yöntemine dayanmaktadır. Buna göre hükümet sistemlerinin sınıflandırılmasında yasama ve yürütme organları arasındaki ilişki dikkate alınmaktadır. Yargı organının her sistemde, yasama ve yürütme erklerinden ayrı olduğu veya olması gerektiği varsayılmaktadır.

(Gözler, 2020, s.64) Dolayısıyla bu çalışma kapsamında da esas olarak, yasama ve yürütme erklerinin ilişkisi göz önünde bulundurulmuştur. Bu doğrultuda hükümet sistemleri, “kuvvetler birliği” ve “kuvvetler ayrılığı” esasına göre sınıflandırılmıştır.

2.1 Kuvvetler Birliği Sistemleri

Kuvvetler birliği sistemi; devlete ait olan gücün, tek merkezde birleşmesine göre oluşmaktadır. Bu birleşme sonucunda ortaya çıkabilecek 2 durum vardır. Yasama ve yürütme kuvvetleri ya yürütme organında ya da yasama organında birleşir. (Gözler, 2020, s.65) Yasama ve yürütme organlarının yürütme erkinde birleşmesi sonucunda diktatörlük ve mutlak monarşi; yasama erkinde birleşmesi sonucunda ise meclis hükümeti sistemi ortaya çıkmaktadır. Çalışmanın temeli demokratik hükümet sistemlerine dayandırılmıştır. Bu nedenle çalışmada sadece meclis hükümeti sisteminden bahsedilmiştir.

Meclis hükümeti sistemi yasama ve yürütme organlarının, yasama kuvvetinde birleşmesi sonucunda meydana gelmektedir. Meclis hükümeti sisteminde, yasama organı hem kanun yapmakta hem de kendi yaptığı kanunu uygulamaktadır. (Gözler, 2020, s.67) Meclis hükümeti sisteminde meclis, yürütme işi için kendi içinden bir “heyet” veya “komite” seçmektedir. (Gözler, 2020, s.67) Dolayısıyla yürütme yetkisi, bir heyet tarafından ortaklaşa kullanılmakta; böylece üyeler karşılıklı olarak birbirini sınırlayabilmektedir. (Seyhan, 2019, s.17) Meclis kendi kendini feshedebilirken; yürütme üyelerini istediği zaman görevden alma yetkisine de sahiptir. (Yakacak, 2014, s.7) Bu sistemde meclis, devletin temsilcisi rolündeyken; sistemde devlet başkanı ya da başbakanlık makamının varlığı söz konusu değildir.

2.2 Kuvvetler Ayrılığı Sistemleri

Kuvvetler ayrılığı sistemleri; yasama ve yürütme kuvvetlerinin, bağımsız bir şekilde kurulan ayrı organlara verildiği hükümet sistemleridir. Bu sistem kendi içerisinde, kuvvetler ayrılığının derecesine bağlı olarak “yumuşak kuvvetler ayrılığı sistemleri” ve “sert kuvvetler ayrılığı sistemleri” olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. (Gözler, 2020, s.68-69) Yumuşak kuvvetler ayrılığı sistemi parlamenter; sert kuvvetler ayrılığı sistemi ise başkanlık olarak adlandırılmaktadır. (Gözler, 2020, s.69) Söz konusu sistemlerin yanı sıra, başkanlık sistemi ve parlamenter sistemin bazı niteliklerini içinde barındıran ve melez bir sistem olarak anılan yarı başkanlık sistemi de mevcuttur. (Arı, 2019, s.83)

Yumuşak kuvvetler ayrılığı; yasama ve yürütme yetkilerinin 2 ayrı organa verildiği; ancak bu organların birbirinden tam anlamıyla bağımsız olmadığı sistemdir. (Gözler, 2020, s.76) Yumuşak kuvvetler ayrılığı

esasına dayanan hükümet modeli ise parlamenter sistemdir. Parlamenter sistemde yürütme organı, 2 başlı yapıya (düalist yürütme) sahiptir. Bir tarafta sembolik yetkilere sahip devlet başkanı; diğer tarafta yürütmenin esas kanadını oluşturan bakanlar kurulu vardır. (Kiremitci, 2019, s.45) Bakanlar kurulu, başbakan ve bakanlardan oluşmaktadır. Devlet başkanı yasamaya karşı sorumsuzken; asıl hükümet etme görevi ve sorumluluk bakanlar kurulundadır. Devlet başkanı, irsî veya seçim yoluyla; bakanlar kurulu ise meclis içinden belirlenir. Parlamenter sistemde yasama ve yürütme organları birbirlerinin hukuksal varlığını sona erdirebilir. (Gözler, 2020, s.80) Bu sistemde bir milletvekili aynı zamanda yürütme organı içerisinde de yer alabilir.

Sert kuvvetler ayrılığı, yasama ve yürütme yetkilerinin birbirinden mutlak bir şekilde ayrılmış 2 ayrı organa verilmesidir. (Gözler, 2020, s.69) Başkanlık sistemi, sert kuvvetler ayrılığı esasına göre oluşan hükümet modelidir. Yasama ve yürütme erklerinin birbirini feshedememesi; başkanın, yasama organının çalışmalarına katılamaması ve aynı kişinin aynı anda yasama ve yürütme organı içerisinde yer alamaması da sert kuvvetler ayrılığının gereği olarak başkanlık sisteminin tamamlayıcı özelliklerinden sayılmaktadır. (Gözler, 2020, s.71) Buna göre başkanlık sisteminde yürütme organı tek başlı olup başkan, devletin temsilcisidir. (Karatepe, 2018, s.126) Siyasi açıdan başkanın geniş yetkilere sahip olması söz konusu sistemde demokrasi ve kişisel iktidarı birleştirmektedir. (Karatepe, 2018, s.126).

Yarı başkanlık sistemi, başkanlık ve parlamenter sistemin birtakım özelliklerini bünyesinde barındırmakta ve bu özelliğiyle “melez sistem” olarak anılmaktadır. (Arı, 2019, s.83) Söz konusu sistemde cumhurbaşkanı ve bakanlar kurulundan oluşan 2 başlı yürütme organının bulunması ve bakanlar kurulunun yasama organına karşı sorumlu olması yarı başkanlık sisteminin, parlamenter sistemle ortak noktalarıdır. (Gözler, 2020, s.75) Yarı başkanlık sisteminin, başkanlık sistemine benzeyen yönü ise cumhurbaşkanının belli bir süre için doğrudan halk tarafından seçilmesidir. (Gözler, 2020, s.75).

3. Osmanlı-Türkiye Cumhuriyeti Anayasaları Çerçevesinde Hükümet Sistemleri ve Yerel Yönetimler

1876 Anayasası’nın, yürürlüğe girmesi sonucunda parlamenter sistem geleneği, Türk siyasal hayatına yerleşmeye başlamıştır. (Özdemir, 2020, s.378) 1876 Anayasası’nda yasama organı Meclis-i Ayan ve Meclis-i Mebusan’dan oluşan ikili bir yapıya sahiptir. (Gözler, 2020, s.123; Karatepe, 2018, s.166) Yürütme organı ise Padişah ve Meclis-i Vükela’dan oluşmaktadır. Bu anayasada Padişah, kutsal ve sorumsuz kılınmıştır. (Kanun-ı Esasi, 1876, m.5) 1876 Anayasası’nın ilk maddesinde Osmanlı

Devleti'nin yekvücut olduğuna ve hiçbir parçalanmayı kabul etmeyeceğine dair yapılan vurgu, merkeziyetçi bir yönetimin benimsendiğini göstermektedir. (Kanun-ı Esasi, 1876, m.1) Ancak bu durum anayasanın, yerel yönetimleri gözetmediği anlamını taşımamaktadır. 1876 Anayasası'nda, illerin yönetiminde yetki genişliği ve görevler ayrılığı ilkelerinin benimseneceğine değinilmiştir. (Kanun-ı Esasi, 1876, m.108) Buna yönelik olarak Anayasada, illerin yerinden yönetim ilkesi kapsamında yönetileceği ve belediye işlerinin seçilerek işbaşına gelecek olan belediye meclisleri tarafından yürütüleceği belirtilmiştir. (Özmen, 2012, s.172).

1921 Anayasası'nda, Büyük Millet Meclisi'nin (BMM) yürütme ve yasama organın tek ve gerçek temsilcisi olduğunun; hükümetin BMM Hükümeti unvanı taşıdığının vurgulanması, bu dönemde meclis hükümeti sisteminin uygulandığını göstermektedir. (Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, 1921, m.2 ve m.3) 1921 Anayasası'nda merkezi idarenin taşra teşkilatına ve yerel yönetimlere geniş yer ayrılmıştır. (Selçuk, t.y., s.168) Anayasada idare kapsamında ilk olarak Türkiye'de illerin ilçelere, ilçelerin ise bucaklara bölündüğü vurgulanmıştır. (Teşkilat-ı Esasiye, 1921, m.10) İller, yerel yönetimde tüzel kişilik sahibi ve özerk olarak nitelendirilmiştir. (Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, 1921, m.11) İl yönetimi il genel meclisine ve bu meclisin seçtiği başkan ve idare kuruluna bırakılmıştır. (Yıldırım, 2012, s.430) Genel yönetim ve yerel yönetim arasındaki bağlantıyı kurması için ise BMM'nin ildeki temsilcisi olan vali görevlendirilmiştir. (Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, 1921, m. 14) Hükümetçe atanan kaymakam tarafından yönetilen ilçelere, tüzel kişilik verilmemiştir. (Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, 1921, m.15) 1921 Anayasası'nın yerele dair oluşturulan maddeleri, yerel katılım ve yerel demokrasiyi güçlendirmeye yönelik olmuştur.

1924 Anayasası meclis hükümeti sistemi ve parlamenter sistemini çağrıştıran özellikleriyle "karma" bir hükümet sistemi kurmuştur. (Gözler, 2020, s.133) Milletın tek ve gerçek temsilcisi olan TBMM'nin, egemenliği millet adına kullanması; yasama ve yürütme yetkilerinin parlamentoda toplanması; meclisin hükümeti her vakit denetleyebilmesi ve düşürebilmesi, 1924 Anayasası'nın meclis hükümeti sistemine yönelik düzenlemeleridir. (Karatepe, 2018, s.168; Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, 1924, m.7/2) Başbakanın, Cumhurbaşkanı tarafından Meclis üyeleri arasından atanması; bakanların, Başbakan tarafından meclis üyeleri arasından seçilmesi; Bakanlar Kurulunun, Cumhurbaşkanının onayıyla Meclise sunulması ve Meclisin icra yetkisini kendisinin seçtiği Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu aracılığıyla kullanabilmesi, 1924 Anayasası'nın parlamenter sisteme yönelik düzenlemeleridir. (Teşkilatı Esasiye Kanunu, 1924, m.7 ve m.44) 1924 Anayasası'nda yerel yönetimler, dar kapsamda ve merkeziyetçi açıdan ele alınmıştır.

Anayasada, yerel yönetimlerin görev ve yetkilerine dair bir ifade yer almazken; yalnızca yerel birimlerin, tüzel kişiliği ve dayandığı temel ilkelere değinilmiştir. Buna göre 1924 Anayasası'nda benimsenen hükümet sisteminin, yerel yönetimlerden ziyade merkezi yönetime etkide bulunduğunu söylemek mümkündür.

1961 Anayasası ile birlikte Türkiye, meclis hükümeti sistemi ile parlamenter sistem arasında kalan karma sistemi terk ederek tam anlamıyla parlamenter sisteme geçiş yapmıştır. (Seyhan, 2019, s.109) Bu anayasada yasama yetkisi devredilemez şekilde TBMM'ye; yürütme görevi ise Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kuruluna bırakılmıştır. (T.C. Anayasası, 1961, m.5 ve m.6) 1961 Anayasası, idarenin kuruluşunu ve görevlerini merkezden yönetim ve yerinden yönetim temeline dayandırarak, yerinden yönetim ilkesini güvence altına almıştır. (T.C. Anayasası, 1961, m.112/1) Anayasada yerel yönetimler; il, belediye veya köy halkının ortak yerel ihtiyaçlarını karşılayan ve karar organları halk aracılığıyla seçilen kamu tüzel kişileri olarak tanımlanmıştır. (T.C. Anayasası, 1961, m.116/1) Anayasada yerel yönetimlerin kuruluşu, görevleri, kendi aralarında birlik kurmaları, karar organlarının seçimi gibi unsurlara yer verilmiş; yerel yönetim birimlerine görevleriyle orantılı gelir kaynağı sağlanacağı açıklanmıştır. (T.C. Anayasası, 1961, m.116/son) Söz konusu düzenlemeler ile yerel yönetimler, güçlü ve özerk kılınmak istenmiştir.

1982 Anayasası'nın yürütmeyi güçlü kılan bir parlamenter sistemi benimsemiş olduğunu söylemek mümkündür. 2007 yılında ise Anayasada hükümet sistemini etkileyecek yönde bir değişiklik yapılmıştır. 21 Ekim 2007 tarihinde gerçekleştirilen anayasa değişikliği referandumu sonucunda Cumhurbaşkanının, doğrudan halk tarafından 5 yıllık süre için seçilmesine karar verilmiştir. (T.C. Anayasası, 1982, m.101/1 ve m.101/2) Bu değişiklik hükümet sistemini, resmiyette yarı başkanlık sistemine dönüştürmezken; parlamenter sistemden uzaklaştırmıştır. 1982 Anayasası'nda yerel yönetimlere ilişkin ayrıntılı düzenlemeler yapılmıştır. Anayasanın “Mahalli İdareler” başlığı altında ilk olarak yerel yönetimlerin; tanımı, görev ve yetkileri, kuruluşu, organlarının seçimi ve seçilmiş organlarının organlık sıfatını kazanmaları veya kaybetmelerine ilişkin düzenlemelere yer verilmiştir. Ayrıca yine söz konusu maddenin 5. fıkrasında merkezi yönetimin, yerel yönetimler üzerinde idari vesayet yetkisi olduğu ifade edilmiştir. 1982 Anayasası'nda idarenin bütünlüğünün, merkezden ve yerinden yönetim esasına dayandırıldığı vurgulanması ülke yönetiminde merkezi yönetim ve yerel yönetimlerin birbirinden bağımsız olmadığını göstermektedir. Anayasadaki düzenlemeler ile merkezi yönetim, yerel yönetimlere kıyasla daha etkin ve güçlü bir pozisyona yerleştirilmiştir. Buna göre 1982 Anayasası'nda

merkezi yönetim ağırlıklı, karma bir yönetim modelinin benimsendiğini söylemek mümkündür. (Mecek ve Atmaca, 2020, s.2069).

4. Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi

20. yüzyıl modern demokrasilerinin en belirgin özelliği, yasamaya karşı yürütme organının güçlendirilmesi olmuştur. (Sezginer, 1990, s.67) Söz konusu anlayış bir önceki bölümde bahsedildiği üzere, Türkiye’de de Anayasa düzenlemeleri ve değişiklikleri aracılığı ile farklı zamanlarda ama benzer bir biçimde etkisini göstermiştir. (Kiremitci, 2019, s.150) Yürütmenin güçlenmesi eğilimi, hükümet sistemine etki etmiş ve özellikle 1980’li yıllardan itibaren Türkiye’de hükümet sistemi tartışmaları hız kazanmıştır. Bu eğilimin yanı sıra parlamenter sistemde; hükümetin parçalı yapıda olması, ülkede istikrarlı yönetimi sağlayacak güçlü hükümetlerin kurulamaması başkanlık sistemi arayışını ortaya çıkarmıştır. (Karatepe, 2018, s.171) Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesini öngören 2007 Anayasa değişikliği, başkanlık sistemine geçişe yönelik atılan ilk adım olmuştur. (Karatepe, 2018, s.170) 2007 değişikliğinin 2014 yılında uygulanması ve Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi sonucunda, parlamenter sistem ile başkanlık sistemi arasında sıkışmış bir hükümet yapısı ortaya çıkmıştır. (Karatepe, 2018, s.171) Söz konusu ikilik ile birlikte hem Cumhurbaşkanının hem de Başbakanın seçimle işbaşına gelmesi ve güçlü kılınması neticesinde çatışma kaçınılmaz olmuş ve Türkiye koşullarına uygun bir başkanlık sisteminin benimsenmesi durumu tam anlamıyla gündeme gelmiştir. (Karatepe, 2018, s.171 ve s.172) Bu doğrultuda 2017 yılında, Türkiye’de Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi’ne geçilmesini sağlamak üzere hazırlanan, Meclis tarafından kabul edilen ve Cumhurbaşkanı tarafından imzalanan anayasa değişikliği; 16 Nisan 2017 tarihinde halkoyuna sunulmuş ve oylama sonucunda ülkede Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi benimsenmiştir. (Karatepe, 2018, s.172) Yeni sistem, 9 Temmuz 2018 tarihinde bütün hükümleriyle yürürlüğe girmiştir. (Gözler, 2019).

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine göre yürütme organı, tek başlı bir yapıya sahiptir. (Kiremitci, 2019, s.215) Politik güç, doğrudan halk tarafından 5 yıllık süre için seçilen Cumhurbaşkanı toplanmaktadır. (Kalkar ve Öcal, 2020, s.7) Yeni sistemde, yürütme fonksiyonunu gerçekleştirmek adına yapılan değişiklik neticesinde Cumhurbaşkanı yardımcılığı makamı oluşturulmuştur. (Kalkar ve Öcal, 2020, s.7) Cumhurbaşkanı, yasama organından bağımsız bir şekilde Cumhurbaşkanı yardımcılarını, bakanları ve üst düzey bürokratları atayabilmekte ve görevlerine son verebilmektedir. (Eren ve Akıncı, 2018, s.51) Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi’nde Cumhurbaşkanının, bir partinin üyesi veya genel başkanı olmasının önü açılmıştır. (Akçakaya ve Özdemir,

2018, s.929) Cumhurbaşkanının bütçe hazırlama ve bütçe kanun teklifi verme yetkisi vardır. (Kalkar ve Öcal, 2020, s.8) Bütçenin Meclis tarafından kabul edilmemesi durumunda eski bütçeye, yeni değerlendirilme oranındaki artış ilave edilerek devam edilmektedir. (Öztürk, 2019, s.61) Yürütme gücünün cumhurbaşkanında toplanmasıyla ilişkili olarak Cumhurbaşkanına yürütmeye alakalı konularda “Cumhurbaşkanlığı kararnamesi” çıkarma yetkisi verilmiştir. (Kalkar ve Öcal, 2020, s.8). Anayasanın ikinci kısmının birinci ve ikinci bölümlerinde yer alan temel haklar, kişi hakları ve ödevleriyle dördüncü bölümde yer alan siyasi haklar ve ödevlerin, Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle düzenlenemeyeceğine ilişkin sınırlar ise net bir şekilde belirlenmiştir. (T.C. Anayasası, 1982, m.104) Yeni sistemde, bakan ve başkan yardımcısı olarak atanan milletvekilleri istifa etmek zorundadır. (Öztürk, 2019, s.62) Yasama ve yürütme organlarının her ikisinin de karşılıklı fesih yetkisi bulunmaktadır. (Kiremitci, 2019, s.215) Son olarak Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi’ne göre yürütme organının hem cezai hem de siyasi sorumluluğu bulunmaktadır. (Eren ve Akıncı, 2018, s.51).

4.1 Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminin Yerel Yönetim Mevzuatına Etkileri

Türkiye’de 9 Temmuz 2018 tarihinde yürürlüğe giren Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi, yapısı gereği yürütme ağırlıklı değişiklikleri içerirken; yerel yönetimler de sistemin değişim süreci ve etki alanına girmiştir. (Öner, 2019, s.307) Anayasaya göre yerel yönetimler; il belediye veya köy halkının ortak ihtiyaçlarını karşılamak amacı ile kuruluş esasları kanunla belirtilen ve karar organları, kanunda gösterilen seçmenler tarafından seçilerek oluşturulan kamu tüzel kişileridir. (T.C. Anayasası, 1982, m.127) Anayasada, kanun aracılığıyla büyük yerleşim merkezleri için özel yönetim biçimleri getirilebileceği ve yerel yönetimlerin belirli kamu hizmetlerinin görülmesi için kendi aralarında Cumhurbaşkanı izni ile birlik kurabilecekleri belirtilmiştir. (T.C. Anayasası, 1982, m.127/3 ve 127/6) Yerel yönetimlerin kendi aralarında birlik kurması, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi öncesinde Bakanlar Kurulunun; ülkede bu sistemin benimsenmesinin ardından ise Cumhurbaşkanının iznine tabi tutulmuştur. Türkiye’de yerel yönetim türleri; il özel idareleri, belediye (ler), büyükşehir belediyeleri, köy yönetimleri ve mahalli idare birlikleridir. (Öner, 2019, s.307) Çalışmanın izleyen kısmında Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi’nin, yerel yönetim mevzuatını kapsayan etkileri bahsi geçen yerel yönetim türleri üzerinden incelenmiştir. Yerel yönetim türleri, yalnızca bu sistem sonrası yaşanan değişiklikler üzerinden ele alınmıştır.

4.1.1 Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminin İl Özel İdaresi Kanunu'na Etkileri

22 Şubat 2005 tarihinde kabul edilen 5302 sayılı Kanun'da il özel idaresi; il halkının ortak ihtiyaçlarını karşılamak üzere kurulan ve karar organı seçmenler tarafından seçilerek oluşturulan idari ve mali özerkliğe sahip kamu tüzel kişisi olarak tanımlanmıştır. (İl Özel İdaresi Kanunu, 2005, m.3/a) Türkiye'de Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne geçilmesinin ardından söz konusu Kanun üzerinde değişiklikler yapılmıştır.

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'nin yürürlüğe girmesi sonucunda, il özel idaresine ilişkin 2 maddede değişiklik gerçekleşmiştir. (Öner, 2019, s.308) Bu değişikliklerden ilki; 5302 sayılı Kanunun, “Encümen toplantısı” başlığını alan 27. maddesindedir. Bu Kanunun, “Vali kanun, diğer mevzuat hükümleri ile il genel meclisi kararlarına aykırı gördüğü encümen kararının bir sonraki toplantıda tekrar görüşülmesini isteyebilir.” şeklinde düzenlenen maddesinde “tüzük, yönetmelik ve” ibaresi “diğer mevzuat hükümleri ile” şeklinde değiştirilmiştir. (İl Özel İdaresi Kanunu, 2005, m.27/6) Söz konusu Kanun'daki bir diğer değişiklik ise “Borçlanma” başlıklı 51. maddenin, “İl özel idarelerinin ileri teknoloji ve büyük tutarda maddi kaynak gerektiren alt yapı yatırımlarında Cumhurbaşkanınca kabul edilen projeleri için yapılacak borçlanmalar (d) bendindeki miktarın hesaplanmasında dikkate alınmaz.” şeklindeki düzenlemesindedir. (İl Özel İdaresi Kanunu, 2005, 51/f) Bu maddede, “Devlet Plânlama Teşkilatı Müsteşarlığının teklifi üzerine Bakanlar Kurulunca” ibaresi “Cumhurbaşkanınca” şeklinde değiştirilmiştir. (İl Özel İdaresi Kanunu, 2005) Sonuç olarak Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'nin İl Özel İdaresi Kanununa yönelik etkileri, teknik düzenlemeler ile sınırlı kalmış ve köklü bir değişime yol açmamıştır.

4.1.2 Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminin Belediye Kanunu'na Etkileri

3 Temmuz 2005 tarihinde kabul edilen 5393 sayılı Kanunda belediye; belde sakinlerinin ortak ihtiyaçlarını karşılamak üzere kurulan ve karar organı seçimle işbaşına gelen, idari ve mali özerkliğe sahip kamu tüzel kişisi şeklinde tanımlanmıştır. (Belediye Kanunu, 2005, m.3/a) Türkiye'de hükümet sisteminin değişmesi sonucunda, bahsi geçen Kanun'da değişiklikler gerçekleşmiştir.

Türkiye'de Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne geçilmesinin ardından Belediye Kanunu'nda gerçekleşen değişikliklerden ilki “Kuruluş” başlıklı 4. maddenin 5. fıkrasındaki “İşlem dosyası valinin görüşüyle birlikte Çevre ve Şehircilik Bakanlığına gönderilir.

Cumhurbaşkanı kararı ile o yerde belediye kurulur.” şeklindeki düzenlemesindedir. (Belediye Kanunu, 2005, m.4/5) Bu maddede Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi öncesinde, “Cumhurbaşkanı kararı” ibaresinin yerinde “Danıştayın görüşü alınarak müşterek kararname”; “Çevre ve Şehircilik” ibaresi yerinde ise “İçişleri” ibaresi vardı. Aynı maddenin devamında, “Yeni iskân nedeniyle oluşturulan ve nüfusu 5.000 ve üzerinde olan herhangi bir yerleşim yerinde, Cumhurbaşkanlığı kararı ile belediye kurulabilir” şeklindeki düzenlemede ise Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi öncesinde, “Cumhurbaşkanı kararı ile” ibaresinin yerinde “İçişleri Bakanlığının önerisi üzerine müşterek kararnameyle” ibaresi vardı. (Belediye Kanunu, 2005, m.4/6) Bahsi geçen Kanun’un “Birleşme ve katılma” başlıklı 8. maddesine göre büyükşehirlerde birleşme ve katılma işlemleri karara bağlandıktan sonra oluşacak yeni sınırlar Çevre ve Şehircilik Bakanlığına bildirilmektedir. (Belediye Kanunu, 2005, m.8/2) Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi öncesinde ise oluşan yeni sınırların bildirilmesi işlemi, İçişleri Bakanlığına yapılmaktaydı. Belediye Kanunu’nun, “Meskûn sahası, bağlı olduğu il veya ilçe belediyesi... Cumhurbaşkanlığı kararı ile kaldırılarak bu belediyeye katılır.” biçiminde düzenlenen maddesinde “Danıştayın görüşü alınarak, İçişleri Bakanlığının teklifi üzerine müşterek kararname” ibaresi “Cumhurbaşkanı kararı” olarak değiştirilmiştir. (Belediye Kanunu, 2005, m.11) Aynı maddenin devamında yer alan “Nüfusu 2.000’in altına düşen belediyeler, Cumhurbaşkanlığı kararı ile köye dönüştürülür.” biçimindeki düzenlemede ise “Danıştayın görüşü alınarak, İçişleri Bakanlığının önerisi üzerine müşterek kararname” ibaresi Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi’nden sonra “Cumhurbaşkanı kararı” şeklinde düzenlenmiştir. (Belediye Kanunu, 2005, m.11/2) Son olarak Kanun’un, m.12/4 (Kararların uygulanması ve nüfus), m.19/6 (Başkanlık Divanı), m.49 ve m.49/3 (Norm kadro ve personel istihdamı), m.56/2 (Faaliyet raporu), m.62 (Bütçenin hazırlanması ve kabulü), m.65 (Bütçe sistemi), 69/3 (Arsa ve konut üretimi), m.71 (Şirket kurulması), m.74/3 (Yurt dışı ilişkileri), m.77/2 (Belediye hizmetlerine gönüllü katılım) ile 18. maddenin f; 68. maddenin e bendinde yer alan düzenlemelerin tamamında “İçişleri” ibareleri “Çevre ve Şehircilik” olarak değiştirilmiştir. Sonuç olarak Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi sonrası Belediye Kanunu’nda, teknik düzenlemelerin yoğunlukta olduğunu söylemek mümkündür. Teknik düzenlemelerin yanı sıra belediyenin kurulması ve tüzel kişiliğinin kaldırılmasına ilişkin maddelerde “Danıştayın görüşünün alınması” hükmünün kaldırılması ve belediye kurumsal yapılarının yerel hizmet niteliklerinin işletilmesi konusunda Çevre ve Şehircilik Bakanlığının devreye sokulması dikkat çekmektedir. (Öner, 2019, s.319).

4.1.3 Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminin Büyükşehir Belediyesi Kanunu'na Etkileri

10 Temmuz 2004 tarihinde kabul edilen 5216 sayılı Kanunda büyükşehir belediyesi; sınırları il mülki sınırı olan ve sınırları içerisindeki ilçe belediyeleri arasında koordinasyonu sağlayan, kanunlarla verilen görev ve sorumlulukları yerine getiren, karar organları seçmenler tarafından belirlenen, idari ve mali özerkliğe sahip kamu tüzel kişisi olarak tanımlanmaktadır. (Büyükşehir Belediyesi Kanunu, 2004, m.3/a) Türkiye’de Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi’ne geçilmesinin ardından, söz konusu Kanun’da çeşitli değişiklikler yapılmıştır.

Türkiye’de Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi’nin benimsenmesi neticesinde Büyükşehir Belediyesi Kanununda yapılan değişikliklerden ilki; Kanun’un, “Altyapı hizmetleri” başlıklı 8. maddesindedir. “Alt yapı koordinasyon merkezinin çalışma esas ve usulleri ile bu kurullara katılacak kamu kurum ve kuruluş temsilcileri, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından çıkarılacak yönetmelikle belirlenir.” şeklinde düzenlenen maddede “İçişleri” ibaresi “Çevre ve Şehircilik” olarak değiştirilmiştir. (Büyükşehir Belediyesi Kanunu, 2004, m.8/6) Kanunun, “Ulaşım hizmetleri” başlıklı 9. maddesinde de değişiklik söz konusudur. Bu maddeye göre koordinasyon merkezinin çalışma esas ve usulleri; bu kurullara katılacak kamu kurum ve kuruluş temsilcileri, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı ile İçişleri Bakanlığının ortak çıkardığı yönetmelikle belirlenmektedir. (Büyükşehir Belediyesi, 2004, 9/5) Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi öncesinde ise konuya ilişkin yönetmelik çıkarma yetkisi, yalnızca İçişleri Bakanlığına aitti. 5216 sayılı Kanunun, “Personel istihdamı” başlıklı 22. maddesinin “Genel sekreter, belediye başkanının teklifi üzerine Çevre ve Şehircilik Bakanı tarafından atanır.” şeklindeki düzenlemesinde “İçişleri” ibaresi “Çevre ve Şehircilik” olarak düzenlenmiştir. (Büyükşehir Belediyesi Kanunu, 2004, m.22/2) Söz konusu Kanun’da m.23 (Büyükşehir belediyesinin gelirleri), ek madde 1 ve 2’de de “İçişleri” ibareleri “Çevre ve Şehircilik” olarak değiştirilmiştir. Son olarak 5216 sayılı Kanun’un “Büyükşehir belediye bütçesi” başlıklı 25. maddesinin “Bütçe metnindeki kanun ve diğer mevzuata aykırı madde ve ibareleri çıkarmaya veya değiştirmeye...” şeklindeki düzenlemesinde “tüzük ve yönetmeliklere” ibaresi “ve diğer mevzuata” biçiminde düzenlenmiştir. (Büyükşehir Belediyesi Kanunu, 2004, m.25/a) Sonuç olarak Türkiye’deki hükümet sistemi değişikliği sonucunda Büyükşehir Belediyesi Kanunu üzerinde yeni düzenlemeler yapılmış; Kanun, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi’ne uyarlanmıştır.

4.1.4 Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminin Köy Kanunu'na Etkileri

442 sayılı Kanun, 18 Mart 1924 tarihinde kabul edilmiştir. Anayasanın 127. maddesinde konu edilen köy; köy halkının ortak ihtiyaçlarını karşılamak üzere kuruluş esasları kanunda belirtilen ve karar organları seçmenler tarafından seçilerek oluşturulan kamu tüzel kişisi olarak tanımlanmıştır. (T.C. Anayasası, 1982, m.127) Türkiye’de Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi’ne geçilmesinin ardından Köy Kanunu’nda 2 yeni düzenleme yapılmıştır.

Türkiye’de hükümet sisteminin değişmesi neticesinde 442 sayılı Kanun’un, güvenlik korucuları ile ilgili olan 74. maddesinde değişiklik gerçekleşmiştir. Bu maddeye göre olağanüstü hal ilanını gerektiren sebeplere ve şiddet hareketlerine ait ciddi belirtilerin olduğu illerin tespiti, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi’nin ardından Cumhurbaşkanına bırakılmıştır. (Köy Kanunu, 1924, m.74/2) Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi benimsenmeden önce söz konusu tespit yetkisi, Bakanlar Kuruluna aitti. Aynı maddenin devamında yer alan “Bu şekilde görevlendirilecek güvenlik korucusu sayısı 40.000 kişiyi geçemez. Cumhurbaşkanı bu sayıyı yüzde elliye kadar artırmaya yetkilidir.” biçimindeki düzenlemede de “Bakanlar Kurulu” ibaresi “Cumhurbaşkanı” olarak değiştirilmiştir. (Köy Kanunu, 1924, m.74/2) Bu düzenlemelerin yanı sıra Köy Kanunu’nda değil, Belediye Kanunu’nun 11. maddesinde yapılan bir değişiklik de yine köye ilişkindir. Bu maddeye göre belirtilen nüfus ve sınır koşullarını sağlayan belediye ve köylerin, tüzel kişiliğinin kaldırılıp ilgili başka bir belediyeye katılması Cumhurbaşkanının kararı ile gerçekleşmektedir. (Belediye Kanunu, 2005, m.11) Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi öncesinde ise söz konusu düzenleme Danıştayın görüşü alınarak, İçişleri Bakanlığının teklifi üzerine müşterek kararname ile yapılabilmekteydi. Aynı maddenin devamında bulunan “Nüfusu 2.000’in altına düşen belediyeler, Cumhurbaşkanı kararı ile köye dönüştürülür.” şeklindeki düzenlemesinde de Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ile “Danıştayın görüşü alınarak, İçişleri Bakanlığının önerisi üzerine müşterek kararname” ibaresi “Cumhurbaşkanı kararı” olarak değiştirilmiştir. (Belediye Kanunu, 2005, m.11/2) Sonuç olarak Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi, Köy Kanunu’nu teknik düzenlemeler kapsamında etkilemiştir.

4.1.5 Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminin Mahalli İdare Birlikleri Kanunu'na Etkileri

26 Mayıs 2005 tarihinde kabul edilen 5355 sayılı Kanun’da mahalli idare birliği; birden fazla mahalli idarenin, yürütmekle görevli olduğu hizmetlerden bazılarını birlikte sunmak amacıyla kendi aralarında kurdukları kamu tüzel kişisi olarak tanımlanmıştır. (Mahalli İdare

Birlikleri Kanunu, 2005, m.3/b) Türkiye’de Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi’nin benimsenmesi sonucunda bahsi geçen Kanun’da çeşitli düzenlemeler yapılmıştır.

Türkiye’de Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi’ne geçilmesi ile birlikte Mahalli İdare Birlikleri Kanunu’nda gerçekleşen değişikliklerden ilki, bu Kanun’un “Kuruluş” başlıklı 4. maddesindedir. Kanun’da yer alan “Birlik, birlik tüzüğü’nün kesinleşmesinden sonra Cumhurbaşkanının izni ile kurulur ve tüzel kişilik kazanır.” şeklindeki düzenlemede “Bakanlar Kurulu” ibaresi “Cumhurbaşkanının” olarak değiştirilmiştir. (Mahalli İdare Birlikleri Kanunu, 2005, m.4) Kanun’da yapılan bir diğer değişiklik ise “Birlik tüzüğü” başlıklı 5. maddededir. Bu maddede “...birlik birden fazla ildeki mahallî idarelerin katılımı ile kuruluyorsa üyeleri il özel idareleri ve köylerden oluşan birlikler için İçişleri Bakanının, geri kalanları için Çevre ve Şehircilik Bakanının onayı ile kesinleşir.” şeklinde bir düzenleme mevcuttur. (Mahalli İdare Birlikleri Kanunu, 2005, m.5) Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi benimsenmeden önce ise birlik birden fazla ildeki mahallî idarelerin katılımı ile kuruluyorsa üyeler, hiçbir koşula bağlanmadan İçişleri Bakanının onayı ile kesinleşmekteydi. Kanun’un “Köylere hizmet götürme birlikleri” başlıklı 18. maddesinin “Cumhurbaşkanı bu konuda genel izin vermeye yetkilidir.” şeklindeki düzenlenmesinde “Bakanlar Kurulu” ibaresi “Cumhurbaşkanı” olarak yeniden düzenlenmiştir. Kanun’un “Ortak hükümler” başlıklı 22. maddesinin “Kamu zararlarının tahsiline ilişkin usûl ve esaslar, Cumhurbaşkanı tarafından çıkarılacak yönetmelikle belirlenir.” şeklindeki düzenlenmesinde “İçişleri Bakanlığının teklifi üzerine Bakanlar Kurulu” ibaresi Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ile “Cumhurbaşkanı” olarak değiştirilmiştir. (Mahalli İdare Birlikleri Kanunu, 2005, m.22/3) Kanun’un “Turizm altyapı hizmet birliklerinin kuruluşu” başlıklı maddesinin “Bölge veya merkezin birden fazla il sınırını kapsamaması halinde, bu konuda Çevre ve Şehircilik Bakanlığınca görevlendirilecek valilik, kuruluş işlemlerini yürütür.” şeklindeki düzenlenmesinde “İçişleri” ibaresi “Çevre ve Şehircilik” olarak değiştirilmiştir. (Mahalli İdare Birlikleri Kanunu, 2005, geçici m.3) Son olarak Kanun’un 20. maddesinin “İl özel idareleri ve belediyeler ülke düzeyinde kurulan birliklerden kendilerine ait olanın doğal üyesidirler.” şeklindeki düzenlemesine, ülkede Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi’ne geçilmesi sonucunda “İl özel idarelerinden oluşan ülke düzeyindeki birliğe yatırım izleme ve koordinasyon başkanlıkları da aynı hak, yetki ve yükümlülüklerle üye olurlar.” biçiminde ek bir düzenleme getirilmiştir. (Mahalli İdare Birlikleri Kanunu, 2005, m.20) Sonuç olarak Türkiye’de Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi’nin uygulanmaya başlaması ile birlikte Mahalli İdare Birlikleri Kanunu’nda teknik ve kurumsal açıdan yeni düzenlemeler yapılmıştır.

4.2 Yerel Yönetim Politikaları Kurulu

Türkiye’de 9 Temmuz 2018 tarihinde yürürlüğe giren Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi, kamu yönetimi yapısında değişiklikler meydana getirmiştir. Bahsi geçen değişiklikler çerçevesinde, yürütme organının fonksiyonunu artırmak ve üst politikalar üretebilmek için 9 adet politika kurulu kurulmuştur. (Batal ve Çakıcı, 2019, s.169) Yerel Yönetim Politikaları Kurulu da bu kurullardan bir tanesidir. Yerel Yönetim Politikaları Kurulu’nun hukuki altyapısını, 1 numaralı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi (CBK) oluşturmaktadır. (Düzenli, 2019, s.36) Cumhurbaşkanının, başkanı olduğu kurullar; en az 3 üyeden oluşmakta ve söz konusu üyeler Cumhurbaşkanı tarafından atanmaktadır. (CBK-1, 2018, m.21/1 ve 21/2) Bu kurul üyelerinden bir tanesi, Cumhurbaşkanı tarafından başkanvekili olarak görevlendirilmektedir. (CBK-1, 2018, m.21/2) Yerel Yönetim Politikaları Kurulu üyesi olabilme şartları, 3 numaralı CBK’de yer almaktadır. Bu Kararnameye göre Devlet Memuru Kanunu’nun 48. maddesinde yer alan genel şartları sağlamak; en az 4 yıllık yükseköğrenim mezunu olmak; kamu ve/veya sosyal güvenlik kurumlarına tabi olmak kaydıyla uluslararası kuruluşlar ile özel sektörde veya serbest olarak en az 5 yıl çalışmış olmak, Yerel Yönetim Politikaları Kurulu’nun üyesi olabilme şartlarıdır. (CBK-3, 2018, m.3/1) Kurul üyeleri, Cumhurbaşkanının görevi süresince kendi görevlerini sürdürme hakkına sahipken; bu süre dolmadan da Cumhurbaşkanı tarafından görevden alınabilmektedirler. (İzci ve Yılmaz, 2019, s.388) Yerel Yönetim Politikaları Kuruluna dair görev ve yetkiler, 1 numaralı CBK’nin 31. maddesinde belirtilmiştir. Bu madde doğrultusunda yerel yönetim, kentleşme, göç, iskan, akıllı şehircilik, kamu yatırımları ve çevre yönetimi konularına ilişkin çalışmalar yapmak, politika ve strateji geliştirmek Yerel Yönetim Politikaları Kurulu’nun görev ve yetki alanına girmiş bulunmaktadır. (CBK-1, 2018, m.31) Son olarak Yerel Yönetim Politikaları Kurulu, doğrudan Cumhurbaşkanı ile çalışmakta ve Cumhurbaşkanının talimatlarını yerine getirmektedir. (CBK-1, 2018, m.33/1) Sonuç olarak Türkiye’de Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi’nin uygulamaya geçilmesinin ardından, 1 numaralı CBK ile oluşturulan Yerel Yönetim Politikaları Kurulu’nun, özellikle oluşum süreci ve çalışma usulü açısından güçlendirilmiş bir yürütme organı ile mevcut hükümet sisteminin izlerini taşıdığını söylemek mümkündür.

5. Sonuç

Yasama, yürütme ve yargı organlarının oluşturulması, uygulanması ve birbirleriyle olan ilişkileri, hükümet sistemlerini meydana getirmektedir. Hükümet sistemleri, devletlerin nasıl ve kim tarafından yönetileceği sorularına yanıt niteliği taşımaktadır. Devletlerin içinde bulunduğu şartlara

göre en iyi yönetim biçimini bulma amacını taşıması, hükümet sistemlerinin canlı ve değişken bir yapıda olmasına neden olmuştur. Bu dinamik yapı, Türkiye’de de etkisini göstermiş ve ülkede mevcut hükümet sistemlerine ilişkin sürekli bir tartışma hali söz konusu olmuştur. Hükümet sistemi tartışmaları ve ardından yaşanan değişiklikler, merkezi yönetim ve yerel yönetimlere tesir etmiştir. Merkezi yönetim ve yerel yönetimlerin hükümet sistemi değişikliklerinden etkilenme dereceleri ise aynı değildir. Merkezi yönetimin, hükümet sisteminin doğrudan etkisi altında bulunduğunu söylemek mümkündür. Ortaya çıkış itibarıyla yürütme ve yasama organı ile ilişkilendirilen hükümet sisteminin, doğrudan etkide bulunduğu alan da “hükümet” yani merkezi yönetimdir. Hükümet sistemiyle ilgili yapılan düzenlemeler ülkelerde cumhurbaşkanı, başbakan, bakan veya parlamentonun konuma ilişkin değişiklikleri meydana getiriyorken; hükümet sistemlerinin doğrudan yerel yönetimleri hedeflediğini söylemek güçtür. Türkiye’de pek çok kez hükümet sistemi değişmiştir. Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti Anayasaları kapsamında, yerel yönetimlerin konumu gözetildiğinde de hükümet sistemlerinin, yerel yönetimleri doğrudan etkilemediği anlaşılmaktadır. Türkiye’de yerel yönetimlerin oluşturulması ve geliştirilmesi incelendiğinde; yerel yönetimler üzerinde, benimsenen hükümet sistemlerinden ziyade yüzyıllardır hâkim olan merkeziyetçi devlet geleneğinin izleri görülmektedir. Ülkede hükümet sistemi çok kez değişse dahi yerel yönetimler benzer minvalerde uygulanmaya devam etmiştir. Buna göre Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi de yerel yönetimleri, merkezi yönetimleri etkilediği düzeyde etkileyememiştir. Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi’nin yerel yönetimler mevzuatına etkisinin, genel olarak yetkili makamların değiştirilmesi ve teknik düzenlemeler üzerine olduğu görülmektedir. Yetkili makamların değiştirilmesinde en büyük etken, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ile birlikte merkezi yönetim yapısında kapsamlı bir farklılaşmanın söz konusu olmasıdır. Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi’nin yerel yönetimler üzerindeki bir diğer etkisi ise yeni bir oluşum olan ve yerel yönetimler ile merkezi yönetimi birbirine bağlayan Yerel Yönetim Politikaları Kuruludur. Yerele ilişkin sorunları çözmesi için merkeze bağlı ve Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi’nin kurallarına göre oluşturulan bu kurul, mevcut hükümet sisteminin yerel yönetimler üzerindeki en belirgin tesiridir. Sonuç olarak Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi’nin, yerel yönetimler üzerinde doğrudan bir etkisi yoktur. Yerel yönetimlerin kuruluş ve işleyişinde ülkelerin; devlet gelenekleri, demokratiklik düzeyi, coğrafi alan ve popülasyon genişliğinin doğrudan bir etkisi vardır.

Kaynakça

- Akçakaya, M. ve Özdemir, A. (2018). Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ve Siyasal İstikrar. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 53(3), s.922-944.
- Arı, M. (2019). Bir Hükümet Sistemi Olarak Başkanlık Rejimi: ABD Örneği. (Yüksek Lisans Tezi, Yaşar Üniversitesi, İzmir.).
- Arslan, E. ve Çiçek, A. (2018, Ekim). Farklı Hükümet Sistemleri Yerel Yönetimlerde Değişimi Gerekçendirir Mi?. *12. Uluslararası Kamu Yönetimi Sempozyumu*, s.706-716, Kırıkkale.
- Batal, S. ve Çakıcı, K. (2019). Yerel Yönetimler Açısından Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi: Yerel Yönetim Politikaları Kurulu Üzerine Bir İnceleme. Oktay, E., Pekküçükşen, Ş. ve Yıldırım, A. (Ed.). *Kamu Yönetiminde Yapısal ve İşlevsel Dönüşüm* (Kayfor17). (s.169-189) içinde. Karaman: Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi.
- Belediye Kanunu. (2005, 13 Temmuz). Resmî Gazete (Kanun No: 5393).
Erişim Adresi:
<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5393.pdf>
Erişim Tarihi: 05.06.2021.
- Büyükşehir Belediyesi Kanunu. (2004, 23 Temmuz). Resmî Gazete (Kanun No: 5216).
Erişim Adresi:
<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5216&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>
Erişim Tarihi: 06.06.2021.
- Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi – 1. (2018, 10 Temmuz). Resmî Gazete (Sayı: 30474).
Erişim Adresi:
<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/19.5.1.pdf>
Erişim Tarihi: 10.06. 2021.
- Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi – 3. (2018, 10 Temmuz). Resmî Gazete (Sayı: 30474).
Erişim Adresi:
<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/19.5.3.pdf>
Erişim Tarihi: 10.06.2021.
- Düzenli, K. (2019). Yeni Sistem, Yeni Kurumlar: Yerel Yönetim Politikaları Kurulu. *V. Stratejik Kamu Yönetimi Sempozyumu*, s.28-38, İstanbul.
- Eren, V. ve Akıncı, B. (2018). Yasama Yürütme İlişkileri Açısından Başkanlık Sistemi ile Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminin Karşılaştırılması. Demirkaya, Y. (Ed.). *Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi: Kamu Yönetiminde Değişim*. (s.37-72) içinde. İstanbul: Hyperlink Yayınları.

- Gözler, K. (Aralık 2019). Cumhurbaşkanlığı Sisteminin Uygulamadaki Değeri Bir Buçuk Yıllık Bilanço. Erişim Adresi: <https://www.anayasa.gen.tr/cbhs-bilanco.htm> Erişim Tarihi: 28.11.2020.
- Gözler, K. (2020). Kısa Anayasa Hukuku, Bursa: Ekin Yayınevi.
- Güler, T. (2018). Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ve Kamu Yönetimine Etkileri. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(39), s.299-322. Doi: 10.31795/baunsobed.443821
- İl Özel İdaresi Kanunu. (2005, 4 Mart). Resmî Gazete (Kanun No: 5302). Erişim Adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5302.pdf> Erişim Tarihi: 05.06.2021.
- İzci, F. ve Yılmaz, V. (2019). Yerel Yönetim Politikaları Kurulunun Yapısal ve İşlevsel Boyutlarının İncelenmesi. *Journal of Academic Value Studies*, 5(3), s.385-394.
- Kanun-i Esasi. (1876, 23 Aralık). Erişim Adresi: <https://www.anayasa.gen.tr/1876ke.htm> Erişim Tarihi: 20.03.2021.
- Kalkar, Ö. Ş. ve Öcal, A. Y. (2020). Bir İçerik Analizi: Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi. *Balıkesir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(2), s.1-30.
- Karatepe, Ş. (2018). Anayasa Hukuku (Genel Esaslar), Ankara: Savaş Yayınevi.
- Kiremitçi, M. (2019). Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi. (Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya.).
- Korkmaz, T. (2016). Hükümet Sistemleri ve Türkiye Üzerine Bir Analiz. *Akademik Hassasiyetler*, 3(6), s.43-57.
- Köy Kanunu. (1924, 7 Nisan). Resmî Gazete (Kanun No: 442). Erişim Adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.442.pdf> Erişim Tarihi: 07.06.2021.
- Mahalli İdare Birlikleri Kanunu. (2005, 11 Haziran). Resmî Gazete (Kanun No: 5355). Erişim Adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5355.pdf> Erişim Tarihi: 08.06.2021.
- Mecek, M. ve Atmaca, Y. (2020). Yerel Yönetimlerin İdari Yapısına İlişkin Mevzuat Analizi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(76), s.2068-2087.
- Öner, Ş. (2019). Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminin Yerel Yönetim Mevzuatına Etkileri. *ÇOMÜ Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(2), s.303-332.

- Özdemir, H. (2020). Türkiye'nin Parlamenter Hükümet Sistemi Tecrübesine Kısa Bir Bakış. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(20), s.373-400.
- Özmen, A. (2012). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Anayasalarda Merkezi Yönetim-Yerel Yönetim İlişkileri. *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi*, 2(2), s.171-175.
- Öztürk, N. K. (2019). Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminin Temel Dinamikleri. *ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi*, 6(15), s.49-65.
- Salıhoğlu, E. (2019). Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde Yerel Yönetimler ve Denetimi. İstanbul: Marmara Belediyeler Birliği Kültür Yayınları.
- Selçuk, E. (t.y.). Anayasa Hukuku (Ortak İçerik). *İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi*, s.1-324.
- Seyhan, F. M. (2019). Türkiye'de Uygulanan Hükümet Sistemleri ve 2017 Anayasa Değişikliği ile Benimsenen Hükümet Sistemi. (Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale.).
- Sezginer, M. (1990). Güçlü Yürütme Anlayışı ve Türkiye'deki Görünümü. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 3 (1), s.67-93.
- Teşkilat-ı Esasiye Kanunu. (1921, 20 Ocak). Resmî Gazete (Kanun No: 85). Erişim Adresi: <https://www.anayasa.gen.tr/1921-tek-orijinal.pdf> Erişim Tarihi: 23.03.2021.
- Teşkilat-ı Esasiye Kanunu. (1924, 24 Nisan). Resmî Gazete (Kanun No: 491). Erişim Adresi: <https://www.anayasa.gen.tr/1924tek.htm> Erişim Tarihi: 24.03.2021.
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası. (1961, 20 Temmuz). Resmî Gazete (Kanun No: 334). Erişim Adresi: <https://www.anayasa.gen.tr/1961ay.htm> Erişim Tarihi: 25.03.2021.
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası. (1982, 9 Kasım). Resmî Gazete (Kanun No: 2709). Erişim Adresi: https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/17863_1.pdf Erişim Tarihi: 27.03.2021.
- Yakacak, G. A. (2014). Hükümet Sistemlerinde ve Türkiye'de Devlet Başkanlığı. (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.).
- Yıldırım, T. (2012). Merkez Çevre İlişkileri. *Anayasa Hukuku Dergisi*, 1(1), s.429-439.

BÖLÜM V

ENGELLİLERDE SPOR YÖNETİMİ

Dr. Baykal KARATAŞ

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi,e-mail:

bkaratas@agri.edu.tr

Orcid No: 0000-0002-0410-4312

1. Giriş

İnsanlar bedensel, sosyal, zihinsel ve psikolojik yönleri ile birbirlerinden farklıdır. Bireyler arasındaki bu farklılıklar tüm gelişimsel boyutları etkileyerek, kişilerin yeterli ve yetersiz oldukları noktasında da önemli bir etkindirler. Özellikle gelişim dönemlerinde karşı karşıya kalınan yetersizliklerin artması, bireylerle ilgili toplumsal beklentilerin bir bölümünü veya tamamının cevaplanmaması ile sonuçlanabilmektedir. Farklı bir ifadeyle söz konusu farklılıkların altında “herkes gibi olamama” durumu mevcuttur. Toplum içinde normal gelişim gösteren sağlıklı bireylerden farklı özelliklere sahip olan grupların başında engelli bireyler gelmektedir. Engelli bireyler gerek tıbbi gerekse de eğitsel yönlerden normal gelişim gösteren akranlarından farklı özelliklere sahiptirler (İlhan ve Esentürk, 2014).

Normal gelişim gösteren sağlıklı bireyler il kıyaslandığı zaman engelli bireylerin sahip oldukları fiziksel ve bilişsel yetersizlikler toplum içinde birçok rolü yerine getirmelerine engel olmaktadır. Bunun yanında engel tür ve düzeylerine göre tarihsel süreç içerisinde engelli bireylerin birçok sportif, sanatsal ve sosyal aktiviteye katılım konusunda önemli sorunlar yaşadıkları bilinmektedir.

Endüstrileşme ile birlikte engelli bireylerin katıldıkları aktiviteler de artmaya başlamıştır. Nitekim endüstrileşme ile birlikte meydana gelen köklü değişiklikler sebebiyle bireylerin kendilerini ifade edebilmeleri, kendi yeteneklerini ortaya koyma ve geliştirme konusunda sportif etkinliklere katılım göstermeleri oldukça önem kazanmaya başlamıştır. Bunun yanı sıra bireylere sağladığı faydalar nedeniyle sportif etkinlikler toplumun tüm birimleri için önemli hale gelmiştir. Bu kapsamda toplum içerisindeki her kesimden bireyi ilgilendiren sportif etkinlikler engelli bireyler açısından da farklı biçimlerde uygulanmaya başlanmıştır (Konar ve Yıldırım, 2012). Günümüzde yer alan çalışmalar ışığında incelendiğinde; spor engeli bulunan bireye fiziksel faaliyetlere katılım fırsatlarının yanı sıra özgüven duygusunu ve kişilik gelişim düzeyini

arttırarak kişinin sosyal uyum sürecini rahat karşılayabilmesi yönünde yardımcı olmaktadır. Fiziksel etkinlikler ve spor engelli bireyler üzerinde rahatlatıcı ve bazı fiziksel sorunların çözümleri sürecinde de fayda sağlamaktadır. Bu nedenle spor engelli bireylerde zihinsel, fiziksel, sosyal ve duygusal gelişimlerinin iyileştirilmesi konusunda da sıklıkla kullanılan yöntemlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır (Altun, 2010).

Engellilik, sağlık açısından fizyolojik, anatomik, psikolojik ve zihinsel sebeplere dayalı olarak meydana gelen bazı eksikliklerin ve yetersizliklerin ya da engel sebebine bağlı olarak cinsiyete, yaşa, mesleki ve kültürel ve sosyal duruma bağlı olarak bireyden yapması istenilen rollerin sınırlandırılması ya da gerçekleştirilememesi durumu olarak tanımlanmaktadır. Bu doğrultuda spor, engelli bireylerin toplum içerisinde rol almalarında, toplum içine dahil olmalarında ve kaynaşmalarının söz konusu olan bireylerin yaşam kalitelerinin artırılmasında en önemli araçlardan biri olarak söylenmektedir. Engelli bireylerin karşılaştığı problemlerin en aza indirilmesinde, eğitim-öğretim olanaklarının iyileştirilmesi ve geliştirilmesi, mesleki rehabilitasyon çerçevesinde gerçekleştirilecek mesleki edindirme faaliyetlerinin ve işe yerleştirme düzeylerinin artırılması, rekreatif ve spor etkinliklerine katılım seviyelerinin yükseltilmesi son derece önemli bir etken olduğu bilinmektedir (Mumcu, 2018).

Literatürde yer alan bilgiler incelendiği zaman toplumsal yapı içerisinde engelli bireylerin engel tür ve düzeylerine bağlı olarak sportif etkinliklere katılım düzeylerinin düşük olduğu belirtilmektedir. Buna karşılık son yıllarda özellikle teknolojik alanda ve spor bilimleri literatüründe meydana gelen gelişmelere paralel olarak engelli bireylerin spora katılım düzeylerinin yükseldiği görülmektedir. Bunun yanında son yıllarda engelli bireylerin spora katılımlarının arttırılmasına yönelik olarak spor yönetimi alanında da önemli gelişmeler meydana gelmektedir. Özellikle engelli bireylerin profesyonel düzeyde spor yapmaları amacıyla spor federasyonlarının kurulması, bunun yanında bölgesel ve ulusal düzeyde engelli bireylere yönelik spor kulüplerinin sayısının artması engellilerin spora katılımlarının arttırılmasında önemli gelişmeler arasında yer almaktadır. Engellilerde spora katılımın arttırılması, gerek ulusal gerekse de uluslararası düzeyde engelli bireylerin sportif başarı düzeylerinin yükseltilmesi için spor yönetiminin daha etkin bir hale getirilmesi önem arz etmektedir. Bunun sağlanabilmesi için öncelikli olarak engellilerde spor yönetiminin iyi analiz edilmesi, spor yönetimi uygulamalarında karşılaşılan problemlerin belirlenmesi ve çözüm önerilerinin geliştirilmesi önem arz etmektedir. Bu kapsamda yapılan bu çalışmada engellilerde spor yönetiminin yapısının incelenmesi amaçlanmıştır.

2. Engellilik Kavramı

Tüm insanlar aynı şartlarda dünyaya gelerek, yaşamları süresince de aynı düzeyde haklara sahiplerdir. Buna karşılık toplumsal yapı içerisinde bazı kişilerin bilişsel, fiziksel ve toplumsal özellikleri nedeniyle bazı farklılıkları vardır. Bu kişiler toplumsal yaşamda bireylerin sahip olduğu bazı haklardan yoksun kalmaktadırlar. Toplum içerisinde bu gruplar arasında çok rastlanan birisi de engelli bireylerdir (Subaşıoğlu, 2008).

Engellilik biyolojik açıdan ele alındığında biyolojik bir rahatsızlık şeklinde ifade edilmekle birlikte (Demirbilek, 2013), alan yazında engellilik kavramı ile alakalı farklı araştırmacı ve kurumların çeşitli tanımlar geliştirdiği görülmektedir. Birleşmiş Milletler Sakat Hakları Bildirgesi göre kavramsal boyutu ile engelli birey “gündelik, özel ve sosyal yaşamında bazı ihtiyaçlarının tek başına karşılamakta zorluk çeken veya bunları karşılayamayan kişiler” engelli olarak ifade edilmektedir (Öztürk, 2011). 5378 sayılı Engelliler Kanunu’nun 3.maddesi kapsamında engelli; “Doğuştan veya daha sonra herhangi bir sebeple bedensel, zihinsel, ruhsal, duysal ve toplumsal yetilerini çeşitli oranlarda kaybetmesi sebebiyle toplumsal yaşama uyum ve günlük gereksinimlerini giderme güçlükleri olan ve destek hizmetleri, bakım, korunma, rehabilitasyon, danışmanlık ihtiyacı olan kimse” şeklinde nitelendirilmektedir. Yine aynı madde bağlamında “bakıma muhtaç engelli”, “ağır engelli” ve “hafif engelli” ayrımına da değinilmiştir. Bakıma gereksinimi olan engelli; “engelli sınıfı dahilinde resmi sağlık kurumları raporu ile ağır engeli olduğu belgelerle kanıtlanan, günlük hayatın monoton, tekrar eden gerekliliklerini önemli oranda yapamaması nedeniyle hayatını yanındakilerin desteği ve bakımın olmadan devam ettiremeyecek seviyede düşkün olan kişilerdir” şeklinde açıklanmaktadır (Bilge, 2017: 236; Şen, 2018: 132).

Engellilik kavramı halk dilinde sıklıkla “özürlü” veya “sakat” gibi terimler telaffuz edilmektedir. Çağımızda herhangi bir engeli bulunan kişilere “sakat” kavramı ile hitap şekli onaylanmayan ve kullanılması tercih edilmeyen bir terimdir. Engeli bulunan kişilere hitap etme biçiminin geçen süreçte şekillendiği engelli kişileri incitici ve kırıcı terimlerden uzaklaşıldığı sakat veya özürlü gibi hitapların kullanılmadığı dikkati çekmektedir. Engelli bireylere hitap ederken özürlü veya sakat sözcükleri yerini “engelli” kavramına bıraktığı böylece engelli kişilerde olumsuz etki ve psikolojiye sebep olan sözcüklerden sıyrıldığı ifade edilmektedir. Engellilere karşı hitap edilen bu sözcüklerin zaman için değişmesinin nedeni ise seçilen terimlere kırıcı ve olumsuz manalar atfetmesi olarak ifade edilmektedir (Güler, 2005).

Her yaş grubundan engellinin engel durumlarına bağlı olarak bazı sorunlar yaşadığı bilinmektedir. Engellilerin yaşları göz önünde

bulundurulmaksızın ortak sorunları da olabilmektedir. Yaşça büyük veya küçük olması engellilik durumları dolayısıyla gelişen bazı sorunlar engellenememektedir. Bazı sorunlar engelliklerin ortak sorunları olurken bazıları sadece üyesi olduğu yaş grubunda yaşanmaktadır. Engellilerin yaş gruplarına göre ortaya çıkan sorunlarda farklılıklar gözlenmektedir. Örneğin; bir engele sahip erişkin ve engelli bir kişinin özellikle çalışma hayatına adım atması önem teşkil ederken çocukların öncelikli gereksiniminin eğitim olduğu bilinmektedir. Engellilerde çocuk ve erişkin olarak ortak sorunların ise ulaşım vasıtalarını kullanırken problem ve sıkıntı yaşamalarının olduğu görülmektedir (Doğan ve Çitil, 2011). Ortaya atılan pek çok araştırmada da engellilerin mevcut engel çeşidi ve oranına göre gündelik yaşam, istihdama katılım, toplumsal hayat ve eğitime yaşamında pek çok problemle karşılaştıkları ifade edilmektedir (Fernandez ve diğerleri., 2003; Shargorodsky ve diğerleri., 2010; Solish ve diğerleri., 2010).

2.1 Engellilik Türleri

İşitme engelli bireyler: Tek ya da iki kulağında kısmen veya tamamen işitme kaybı olan bireylerde işitme cihazı kullanan bireyler “işitme engelli” olarak adlandırılmaktadır (Öztürk, 2011). Bilindiği gibi bireyler doğdukları andan itibaren bilgileri duyarak öğrenirler. Bebekler doğduktan birkaç hafta sonra ebeveynlerinin seslerini işitmeye, kendi çıkardıkları manasız sesleri işitebilme becerisi edinirler. Böylece işitme becerisini doğduğu andan itibaren kullanan birey, çevresinde yaşanan gelişmeleri kavrama çabası sergilerler. Zaman içinde çocuklar çevreleri ile iletişim kurabilme, bireyleri anlama ve kendi fikirlerini ifade edebilme konusunda yine işitme yeteneğinden yararlanmaktadır. Bu nedenle işitme kaybı olan çocuklar özel eğitim almadan dil kazanımı becerilerini geliştirememektedirler. Erken dönem itibarı ile işitme kaybının artması çocukların ana dillerini de edinmelerine engel oluşturmaktadır. Bu durum ilerleyen süreçlerde kişinin eğitim ve meslek hayatında da sorunlar yaşamalarına neden olmaktadır (Özgür, 2008). İşitme engelinin ortaya çıkmasına yol açan genetik ve kalıtsal unsurlar, doğum esnasında, doğumdan önce ve doğumdan sonra gerçekleşen olumsuz durumlar ve konuşma sonrasında gelişen nedenlerden ötürü olduğu belirtilmektedir (Avcıoğlu, 2010). İşitme engeline neden olan bir başka unsur yaşlılıktır. Alan yazında yer alan çalışmalarda yaşlılarda işitme engeliyle sık sık karşılaşıldığı görülmektedir (Gordon-Salant, 2005).

Görme engelli bireyler: Yasal kapsamda ele alındığında, yapılabilecek her türlü düzeltme ve girişime rağmen görme keskinliği 20/70 ile 20/200 arasında olan kişi görme engelli olarak kabul edilmektedir. Yasal çerçevede yapılan tanımda görme keskinliği kavramı

gözün belirli bir uzaklıktan görme ve ayırt edebilme yetisini ifade etmektedir. Bu 20/200 oranı normal bir bireyin 200 feet mesafeden gördüğü herhangi bir maddeyi görme engeli olan bireyin 200 feet mesafeden görebildiği manasına gelmektedir. Bu nedenle yasal olarak görme engeli olan bireylerin çok az bir bölümü görme yeteneğinden tamamen mahrumdur (Özgür, 2008). DSÖ verilerine göre dünya çapında neredeyse 284 milyon görme engeli olan insan yaşamaktadır. Görme engeli buluna bireylerin yaklaşık olarak 39 milyonu görme becerisini tümüyle yitirmiş bireylerden meydana gelmekteyken 245 milyon insan ise düşük görme diğer bir deyişle görme yetersizliği olduğu belirlenmiştir. Ortaya atılan araştırmalarda görme engeli buluna bireylerin karşı karşıya kaldıkları sorunlar arasında başta düşme ya da çarpma nedeniyle fiziksel problemlerle karşılaşma, ayrıca gündelik hayattaki faaliyetlere dahil olamama gibi problemler gelmektedir (Hallemans ve diğerleri., 2011; Engel-Yager ve Hamed-Daher, 2013).

Zihinsel engelli bireyler: Farklı düzeylerde zihinsel eksikliği olan bireyler “zihinsel engelli” olarak isimlendirilmektedir (Öztürk, 2011). Zihinsel engellilik durumu kişinin doğduğu andan itibaren hemen tespit edilebileceği gibi kimi zamana da ilerleyen süreçlerde tespit edilebilmektedir (Aydın, 2003). Diğer bir çalışmada zihinsel engellilik kavramı “genetik unsurlara paralel olarak ortaya çıkan ve bireyin zekâ fonksiyonlarının normal sınırların altında olması ile karakterize bir sağlık sorunu” şeklinde tanımlanmıştır (Armatas, 2009).

Zihinsel engelli bireylerde zihinsel olarak gelişimde gecikmeler, bulunulan ortama uygun olmayan ya da yeterli olgunlukta olmayan davranışlar sergileme, psikoloji problemler ve dil gelişimi problemleri ile sık sık karşılaşmaktadır (Eripek, 2009). Zihinsel engeli bulunan bireyler zihinsel açıdan değil aynı zamanda bedensel açıdan da toplumsal beklentilere cevap verme güçlüğü yaşamaktadırlar. Bu durum zihinsel engeli bulunan bireylerin yaşadıkları toplumsal çevreye uyum konusunda sorun yaşamalarına sebep olmaktadır (İlhan ve Esentürk, 2014: 20). Zihinsel engelli gurubunda yer alan bireylerin sınıflandırılması IQ zeka test puanları dikkate alınmaktadır. IQskoru 50/55 veya 55/70 arasında yer alana bireylerin hafif zihinsel engelli, IQ skoru 20-25, 25-30-35 arasında olanların ağır zihinsel engelli, IQ skoru 35-/40-50-55 olanların ise orta düzeyde zihinsel engelli birey olarak kategorize edilmektedir (Kızar ve diğerleri., 2015).

Bedensel engelli bireyler: Bireylerin yapı ve formlarında fiziksel açıdan herhangi bir bozulma veya eksiklik olması, bu bozukluk ve eksikliklerin fiziksel yeteneklere engel teşkil etmesi “bedensel engel” olarak ifade edilmektedir (Cumurcu ve diğerleri., 2012). Bu kapsamda kas

ve iskelet yapısında birtakım eksiklikler, yetersizlikler ve fonksiyon kaybı olan bireyler fiziksel engelli olarak değerlendirilmektedir. Omurga, kol, parmak, el, ayak, bacaklarda eksiklik, yokluk, fazlalık, kısalık, hareket kısıtlılığı, bütünsel bozukluk, kas güçsüzlüğü gibi problemler yaşayan bireyler fiziksel engelli olarak nitelendirilmektedir. Bunun yanı sıra spastik, sipina bfida, serebral palsy, kemik hastalığı olanlar, felçliler de fiziksel engelliler grubu içinde yer almaktadır (Öztürk, 2011). Bedensel engelli bireyler günlük yaşam aktivitelerini yerine getirme konusunda önemli sorunlar yaşamaktadır. Bundan dolayı fiziksel engelli bireylerin yaşam standartlarının yükseltilmesi, günlük yaşam aktivitelerine katılımları konusunda teşvik edici ve sosyalleşme düzeylerinin yükseltilmesine ilişkin engel durumlarının incelenmesi sonucunda uygun görülen programlara dahil olma olanaklarını son derece önem taşımaktadır (Kılıç, 2015).

2.2 Engellilerde Spor ve Yararları

Zihinsel ve fiziksel engeli bulunmayan, sağlıklı bireyler tarafından psikik, fizik ve sosyal destek sağlama amacı veya hedefi ile gerçekleştirilen sportif amaçlı yapılan aktivitelerin, zihinsel, bedensel engelli bireyler tarafından da yapılabileceği çok uzun süre ortaya konulamamıştır (Sonuç, 2012). Bu paralelde zihinsel, fiziksel sosyal ve psikolojik açıdan gelişim geriliği görülen kişilerde söz konusu eksiklikler sosyo*emosyonel sorunlara sebep olurken benlik ve özgüven gelişimini de negatif yönde etkilediği görülmektedir. Oyunlar, fiziksel aktiviteler, motor aktiviteler, bilişsel ve entelektüel gelişim bireyin kişilik gelişimi açısından son derece önem taşımaktadır. Yukarıda bahsedilen uygulamalara dahil olmayan çocukların kişilik gelişimleri incelendiğinde, antisosyal yapıya sahip oldukları zamanla söz konusu yapının şiddetinin arttığı, engelli bireyin gelişimini tamamlaması için gerçekleştirilen akademik ve kognitif programların bulunmasına rağmen bireyin tam bir gelişim gerçekleştirme için oyunlar, motor beceri, hareket, fiziksel yeterlilik ön şart olarak görülmektedir. Bütün bu niteliklerin kazandırılmasında en önemli yöntemin spor ve rekreatif etkinlikler olduğu bilinmektedir. Spor sayesinde ruhsal ve fiziksel yapının desteklenmesinin yanı sıra güven, disiplin, arkadaşlık ve rekabet duygularını canlandırarak bireye sosyal rolü edindirmiş olunacaktır. Engelli birey için sosyal anlamda kazandırılan rolün ortak dili “spor” olarak açılanmaktadır (Altun, 2010). Engelli bireylerse spora katılımın temel faydaları aşağıda başlıklar halinde açıklanmıştır.

3. Fiziksel Açıdan Yararlar

Bilindiği üzere engellilerin motor beceri gelişimlerinin olağan gelişim sergileyen yaşlıtlarına oranla daha düşük olduğu bilinmektedir. Bu

durum engelli bireylerin motor gelişimlerinde birtakım problemlerle karşılaşmalarına yol açmaktadır. Dolayısıyla engelli kişilerin özellikle küçük yaşlardan itibaren motor becerilerinin artırılmasında sportif faaliyetlere katılım son derece önemlidir (Hekim, 2014). Engelli kişilerde sporun yararlarından bahsederken ilk sırada motosal becerilerin ve fiziksel becerilerin gelişimi gelmektedir. Literatürde yer alan çalışma bulguları incelendiğinde farklı engel grubunda olan ve çeşitli engel seviyelerine sahip olan kişilerin spora dahil olmalarının motorsal ve fiziksel beceri gelişim düzeylerini arttırdığı görülmektedir (Nişli ve diğerleri., 2019). Eğitilebilir zihinsel engeli bulunan kişiler üzerinde yapılan araştırma kapsamında, özel eğitim kurumlarında öğrenci olan eğitilebilir zihinsel engeli sahip çocukların birtakım motor becerilerinin ilerletilmesinde basketbol çalışmalarının etkisinin ele alınması hedeflenmiştir. Çalışma çerçevesinde eğitilebilir zihinsel engelli çocuklarda haftada 2 gün toplam 12 hafta boyunca düzenli şekilde basketbol faaliyetlerine katılımın denge becerisi, koşu süresi, rekreasyon zamanı, el kavrama kuvveti, dikey sıçrama gibi gelişimsel niteliklerine katkıda bulunduğu belirlenmiştir (Atan ve diğerleri., 2014). Orta ve ileri yaş grubundaki çocuklar, yaşlı ve engelli bakım merkezindeki kişiler üzerinde uygulanan bir çalışmada haftada iki gün boyunca top fırlatma, koşma, sekme ve yürüme gibi temel hareket yetenek çalışmaları yapılmıştır. Toplamda sekiz haftalık çalışmanın sonucunda kadınların motor performans parametrelerinden anlamlı bir farklılık görülmezken, erkeklerin koşma, sekme, atma gibi kaba motor becerilerinde anlamlı bir ilerleme kaydedildiği sonucuna varılmıştır (Şirinkan., 2014). Engellilerin bedensel egzersiz oranları düşük olduğundan bedensel uygunluklarına göre olağan gelişim sergileyen yaşlılarına oranla daha düşüktür. Özellikle zihinsel engeli bulunan kişilerin bedensel egzersizlere yeterli düzeyde katılmamaları nedeniyle fiziksel uygunluk oranlarının düşük olduğu belirtilmektedir. Ancak zihinsel engellilerin iyi hazırlanmış sportif faaliyetlerde bulunmalarının bedensel uygunluk gelişimine katkıda bulunduğu bilinmektedir (Çevik ve Kabasakal, 2013).

Fiziksel performans parametrelerinin zayıf olmasının yanında engelli bireylerde engel türü ve düzeyine göre fiziksel duruş (postür) bozuklukları da görülmektedir. Engelli bireylerin bedensel postür bozukluklarının altında genel olarak bazı antropometrik parametreler, kassal özellikler, hareket açıklığı yapısal ekstremité bozuklukları, motor kontrol ve bazı fizyolojik bozukluklar yer almaktadır. Engellilikle mevcut bulunan engel çeşidine göre gelişen postural bozuklukların önüne geçilmesinde ya da minimuma indirilmesinde spora katılım koruyucu bir fayda sunmaktadır (Yeldan, 2007: 78).

4. Psikolojik Açıdan Yararları

Engelli bireylerde sportif faaliyetlere katılım arkadaşlık duygularını, rekabet gücünü, disiplini ve güveni artırarak engellinin toplumsal roller edinmesine de katkıda bulunmaktadır. Söz konusu nitelikleri dolayısıyla sporun engellilerin sosyalleşme sürecinde dikkat çeken bir kaynak olduğu belirtilmektedir. Engellilerin gerek mevcut psikolojik durumları gerekse çevresel uyarılar dolayısıyla yüksek saldırganlık ve öfkeye sahip oldukları bilinmektedir. Bu saldırganlık ve öfkenin kontrol edilebilmesinde sportif faaliyetlere katılım olumlu pek çok etkisi görülmektedir (Yetim, 2014). Farklı engel gruplarında yer alan bireyler üzerinde yapılan araştırma sonuçları da (Taşkın, 2018; Torki ve diğerleri., 2020; Özer ve diğerleri., 2012) farklı spor dallarına ve bedensel etkinliklere katılımın psikolojik sağlığı koruduğu rapor edilmiştir.

5. Sosyal Açıdan Yararlar

Toplumsal yaşam içerisinde pek çok sosyal değer sportif faaliyetler sonucunda ortaya çıkmaktadır. Söz konusu değerlerin en önem teşkil edenleri hoşgörü, güvenilirlik, disiplin, adalet, sorumluluk, bağlılık, fedakârlık ve çok çalışma gibi değerlerdir. Spor hem bireyin hem de toplumu istikrarını sağlamak için gereken değer ve davranış kalıplarının her birine ciddi katkıda bulunmakta, ayrıca bireylerin kendileri için sosyal roller edinmelerine destek olmaktadır (Küçük ve Koç, 2004). Engelli bireylerde de spora katılım sosyal gelişimi olumlu yönde etkilemektedir. Bedensel olarak engelle sahip kişiler üzerinde uygulanan bir çalışmada, düzenli şekilde spor yapma alışkanlığına sahip bedensel engelli kişilerle herhangi bir sportif faaliyete dahil olmayan sedanter fiziksel engelli kişilerin bazı sosyal yetenekleri kıyaslanmıştır. Yapılan çalışma sonucunda spor yapan fiziksel engelli kişilerin sosyalleşme oranlarının ve bazı sosyal davranışlarının (milli değerlere sadakat, ekip çalışmasına önem verme, rekabet hissi, arkadaşlık kurma, bir gruba aidiyet) sedanter fiziksel engelli kişilere oranla daha yüksek olduğu belirlenmiştir (Keskin ve diğerleri., 2014). Bu konuda yürütülen diğer bir çalışmada görme engeli bulunan kişilerde spora katılımın sosyal gelişime katkıda bulunduğu ifade edilmiştir. bu bağlamda görme engelli kişilerde sportif etkinliklere katılım sağlamanın özellikle kendini anlatabilme ve topluma adaptasyon yeteneklerinin gelişimine katkıda bulunduğuna dikkat çekilmiştir (Büyükyıldırım ve diğerleri., 2014). Konu ile ilgili olarak Yurt dışında yürütülen çalışmalarda da engelli bireylerde sosyal gelişimin desteklenmesinde spora katılımın olumlu sonuçlar verdiği rapor edilmiştir (Stan, 2012; Kornatovska ve Trajkova, 2012).

6. Engellilerde Spor Yönetiminin Yapısı

Engellilerde uluslararası düzeyde yürütülen spor organizasyonları 1989 yılında Almanya’da kurulan Uluslararası Paralimpik Komitesi (IPC) tarafından yürütülmektedir. Komitenin amacı maddi bir kazanç amacı gütmeyen Paralimpik hareketin aynı çatı altından sürdürülebilmesi ve uluslararası faaliyetlerde tek komite çerçevesinde toplanmasını gerçekleştirmektir. Söz konusu komite 162 Yerel Paralimpik Komite ve dört temel uluslararası spor federasyonundan meydana gelmektedir. Söz konusu olan federasyonlar aşağıda sıralanmaktadır;

CPISRA: Cerebral Palsy International Sport and Recreation Association, Serebral Palsi’li kişilerin spor ve rekreasyonel faaliyetlerinin organizasyonundan sorumludur.

IBSA: International Blind Sports Federation, Görme Engelliler Uluslararası Spor Federasyonudur.

INAS-FID: International Sports Federation for Persons with Intellectual Disability Zihinsel Engelliler Uluslararası Spor Federasyonu’dur.

IWAS: International Wheelchair and Amputee Sports Federation Uluslararası tekerlekli sandalye ve ampute spor federasyonudur (Canpolat, 2020; TMPK).

Türkiye’de Ulusal Paralimpik Komitesi ise 2002 yılında kurulmuştur. Komite kurulduğu yıl aynı zamanda IPC üyesi olmuştur. Komitenin temel tüzüğünde yer alan çalışma alanları ve konuları aşağıdaki gibi açıklanmaktadır;

- Uluslararası Paralimpik Komitesi’nin faaliyetlerinin ülkemizde yer alması için gerekli olan bütün çalışmaların yapılması
- Ulusal Spor Teşkilatı ile Uluslararası Paralimpik Komitesi arasındaki işbirliğini ve iletişimi sağlamak.
- Türkiye Milli Olimpiyat Komitesi ile ortak ilerleyerek ülkemizde Paralimpik Oyunlarının planması, ülkemizde paralimpik oyunlara ev sahipliği yapma amacıyla yapılan başvuruları inceleyerek geri bildirimde bulunmak
- Yapılması planan Paralimpik Oyunlarına ülkemizin de katılımlarını sağlayarak gerekli görülen bütün işlemleri gerçekleştirmek
- Uluslararası Paralimpik Komitesinde ülkemizi doğru şekilde temsil etmek.

- Engelli bireyleri ve toplumu spora teşvik etmek, söz konusu kazanımın toplumda bilincini arttırmak, oyunları çekici hale getirmek bu nedenlerle bütün iletişim araçları aktif şekilde kullanmak (televizyon, radyo vb.)

- Engelliler ve spor ile alakalı konularda konferans, panel, sempozyum gibi programlar planlayarak ve bunlara katılım göstermek, konu ile alakalı olan bütün araştırma çalışmalarını yürütmek, gazete, dergi, kitap vb. süresiz ya da süreli yayınları çıkarmak ve bunları bireylere ulaştırmak.

- Derneğin gereksinimlerini gidermek için çay toplantısı, piyango çekilişi, yemekli toplantılar, balo, konser, sergi ve spor etkinlikleri gerçekleştirmek.

- Dernek adına maddi kazanç sağlamak ve elde edilen bu gelirin dernek adına kullanımı için iktisadi bir işletme kurmak (TMPK).

Ülkemizde spora ilişkin ilk ulusal örgütlerden günümüze kadar sporun yönetimine ilişkin arayışlar her zaman gündemde olan bir konu olmuştur. Bu kapsamda yönetim anlamında ilk kez Türkiye İdman Cemiyeti İttifakı ile örgütlenmeyi gerçekleştiren Türk sporu ilerleyen süre içerisinde farklı yapısal düzenlemelere uğramış ve söz konusu spor federasyonların da bu düzenlemelere ilerleyen zaman içerisinde uyum sağlayarak faaliyetlerine devam ettiği bilinmektedir. Türk sporu sisteminin uzun süre sonra yönetsel yapısının yeniden inşaa edilmesi gereksinimi duyulmuş ve bu değişikliğin gereksinimlerinin özellikle spor federasyonlarının kendi bünyelerinde yönetim anlamında faaliyete geçirerek uyguladıkları görülmektedir (Canpolat, 2020).

Türkiye’de 8-11 Mayıs 1990 yılında uygulanan Spor Şurası’nda verilen kararlar ışığında 21 Kasım 1990 yılında Gençlik ve Spor Genel Müdürlüğü kapsamında Türkiye Özürlüler Spor Federasyonu oluşturulmuştur. Federasyonun oluşturulma amacı, engeli bulunan sporcu bireylerin dahil oldukları bütün sportif faaliyetler çerçevesinde toplayarak geliştirmek ve bu uygulamaları ulusal düzeyde yayarak, sporu rehabilitasyonun bir yapısı haline getirilmesini sağlamaktır. Uluslararası faaliyetlerde engelli sporculara çağdaş müsabaka ortamının oluşturulması için gerekli olan bütün çalışmaların planlamalarını yaparak bu etkinliklerin uygulanmasını gerçekleştirmek olarak açıklanmaktadır. Engelli bireylerin spora katılımlarında söz konusu bireylerin haklarını korumak ve belirli bir düzende yönetilmesi için kurulan Türkiye Özürlüler Spor Federasyonu (1990) daha sonra Türkiye Engelliler Spor Federasyonu olarak düzeltilmiştir. 1990 yılında Türkiye Engelliler Spor Federasyonu olarak değiştirilen bu kurumun 2000 yılında Türkiye İşitme Engelliler Spor Federasyonu, Türkiye Bedensel Engelliler Spor Federasyonu, Türkiye

Özel Sporcular Spor Federasyonu, Türkiye Görme Engelliler Spor Federasyonu olarak dört farklı federasyon şeklinde ayrıldığı bilinmektedir (Mumcu, 2018; Canpolat, 2020).

Ülkemizde engelli spor federasyonlarının temel ve ortal gayesi, ülkemizdeki bütün ulusal ve uluslararası etkinliklerini düzenleme, belirleme ve denetimlerini gerçekleştirme yetkisine sahip bir kurum olarak, engelli sporcu bireylerin kayıtlarını tutmak, kulüpler, okullar, görsel ve yazılı basın, bütün kişi ve kuruluşlarla ortak hareket ederek engelli bireyin tanıtımını gerçekleştirerek toplum içerisinde yer almalarını sağlamak ve uluslararası faaliyetlerde en iyi şekilde temsil etmek olarak tanımlanmaktadır (Mumcu, 2018: 190; Mumcu, 2017). Spor federasyonlarına ilişkin genel bilgiler aşağıda açıklanmıştır.

Türkiye Bedensel Engelliler Spor Federasyonu: 1990 yılında kurulduğu bilinen Özürlüler Spor Federasyonunun 2000 yılında dört ayrı federasyon şeklinde bölünmesiyle kurulması gerekli görülen Türkiye Bedensel Engelliler Spor Federasyonu 2006 yılında Özerklik kazandığı görülmektedir. Engelli bireylere ait olan spor branşları 2000’li yıllarda çok fazla bilinmezken ve tanınmazken günümüzde herkes tarafından ilgi ile takip edilen ve bilinen bir hal kazanmıştır. Uluslararası Paralimpik Komite tarafınca belirtilen 19 engelli spor branşından sadece 13 tanesi federasyon bünyesinde gerçekleştirilmektedir. Ayrıca Paralimpik olarak görülmeyen 3 branş daha bulunduğu bilinmektedir (TBESF).

Türkiye İşitme Engelliler Spor Federasyonu: Federasyon 2000 yılında kurulmuştur. Federasyon kapsamında spor branşları, basketbol, futbol, hentbol, voleybol, teakwondo, güreş, atletizm, badminton, tenis, bisiklet, karate, plaj voleybolu, masa tenisi, judo, yüzme, kayak, futsal, bowling, oryantiring, ve atıcılık şeklinde sıralanmaktadır. Diğer engelli spor federasyonlarının kurallarının ve ekipmanlarının farklı olduğu ve İşitme Engelliler Spor Federasyonu’nun sürdürdüğü spor dallarında engelli olmayan sporcularla aynı saha ölçüleri ve aynı kurallar çerçevesinde gerçekleştirilmektedir (TİESF).

Türkiye Görme Engelliler Spor Federasyonu: Federasyon 12 Temmuz 2000 tarihinde kurulmuştur. Türkiye Görme Engelliler Spor Federasyonu goalball, atletizm, futsal, halter, satranç, yüzme, judo, bisiklet kategorilerinde yer almaktadır. Bu spor dallarında engelli sporcuların eğitimleri ve aktiviteleri konusunda gerekli faaliyetleri gerçekleştirmektedir (GESF).

Türkiye Özel Sporcular Federasyonu: 22 Aralık 2000 tarihinde kurulmuştur. Türkiye Zihinsel Engelliler Spor Federasyonuna, Gençlik ve Spor Genel Müdürlüğünün Teşkilat ve Görevleri kanunu (3289 sayılı

kanun) ek-9’da yer alan maddesindeki hükümce Başbakanlık Mekanının 22/05/2006 tarihli ve 182 sayılı olur kararı ile mali ve idari anlamda özerklik verilmiştir. Türkiye Zihinsel Engelliler Spor Federasyonu’nun ismi 10.02.2009 tarih ve 27137 sayılı Resmî Gazete’de yayınlanarak Türkiye Özel Sporcular Spor Federasyonu olarak değiştirilmiştir (TOSSFED).

Spor federasyonunun yanı sıra üniversitelerde engelli sporlarının yönetimi ve organizasyonlarının gerek uluslararası gerekse de ulusal hizmetler sunmaktadır. Bununla beraber engelli bireylere yönelik olan sporları yaygınlaştırılarak bunların organizasyonunu Sivil Toplum Kuruluşları kendisi üstlenmektedir. Engellilerde spor yönetimi içinde yer alan ana kurumlar ile alt kurumlar tablo 1’de sunulmuştur (Canpolat, 2020: 44).

Tablo 1. Engelliler Sporunda Yer Alan Kurumlar

Ana kurumlar	Alt kurum ve kuruluşlar
Gençlik ve Spor Bakanlığı	Spor Hizmetleri Genel Müdürlüğü Bedensel Engelliler Spor Federasyonu Özel Sporcular Spor Federasyonu İşitme Engelliler Spor Federasyonu Görme Engelliler Spor Federasyonu
Millî Eğitim Bakanlığı	Özel Eğitim ve Rehberlik Hizmetleri Genel Müdürlüğü Özel Eğitim Okulları Kaynaştırma Sınıfları
Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı	Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü
Yerel Yönetimler	Belediyeler İl Özel İdareleri
Milli Paralimpik Komitesi	
Yüksek Öğretim Kurumları	Üniversiteler
Sivil Toplum Kuruluşları	Spor Kulüpleri Dernekler

Günümüzün monoton ve modern yaşamın içerisinde fiziksel kapasitenin kullanılması ve artırılması aynı zamanda fizyolojik, anatomik ya da psikolojik yönden daha sağlıklı şekilde olabilmesi için spor en iyi araç olarak kullanılmaktadır. Engelli bireyler için ise spor en iyi rehabilitasyon ve sosyalleşme aracı olarak görülmektedir. Spor ile beraber engeli bulunan bireyin toplum içine entegrasyonunun gerçekleşmesi ve kendi becerilerini geliştirebilmesi oldukça mümkün ve en etkili yöntem olduğu söylenmektedir. Buna ilişkin birçok program da uygulanmaktadır. Engellilere ilişkin resmi ve özel olimpiyatlar ve müsabakalar belirli sıklıkla gerçekleştirilmektedir (Koparan, 2003).

7. Engellilerde Spor Yönetimi Kapsamında Uygulanan Politikalar

Engelli bireylerin toplumsal yapı içinde sosyal dışlanmaya maruz kaldıkları bilinmektedir. Bu kapsamda Gençlik ev Spor Bakanlığı tarafından hazırlanan Ulusal Gençlik ve Spor Politikası Belgesi'nde engelli bireylerin sosyal dışlanmaya maruz kalmalarını önlemek için yürütülecek politikalar aşağıdaki gibi sıralanmıştır;

- Engelli bireylerin sosyal hayatın içine kazandırılması ile alakalı programların düzenlenmesini sağlamak.
- Engellilere ilişkin toplumsal hassasiyetin artırılması doğrultusunda kitle iletişim (tv, radyo, gazete, dergi) araçlarını etkili şekilde kullanmak, sivil toplum kuruluşları ve eğitim kurumları ile ortak hareket etmek
- Kentsel düzenleme ve planlamalarda engelli bireylerin özelliklerine dikkat ederek söz konusu bireylerin gereksinimleri ve isteklerine ilişkin çözüm yöntemlerinin üretilmesini desteklemek.
- Engelli bireylerin sahip olduğu bazı yasal hakların bilinçlendirilmesinde esas alınan çalışmaların planlanarak yaygınlaştırılması konusunda programların yürütülmesi.
- Engelli bireylerin ailelerine uzmanlar tarafından gerekli görülmesi takdirde psiko-sosyal hizmetin verilmesi.
- Engelli bireylerin sosyal, kişisel ve kültürel gelişimlerine ilişkin faaliyetlerin yapılması.
- Engelli bireylerin spor organizasyonlarının gerçekleştirilmesine yönelik yetkin spor uzmanları yetiştirmek
- Engelli bireylerin anne ve babalarının ya da bireysel olarak ilgilenebilecek kişilerin olmaması durumunda barınmalarını gerçekleştirebilecekleri tesislerin kurulması ve sayılarının artırılmasını sağlamak (GSB, 2021; Mumcu, 2018).

Türkiye’de engelli bireylerin spora katılım ile rehabilite edilmelerine yönelik politikalar da uygulanmaktadır. Söz konusu politikalar aşağıdaki gibi sıralanmaktadır;

- Engelli bireylerin engel düzeylerine uygun olan spor faaliyetlerine dahil olabilmesi için gerekli bütün önlemleri almak.

- Yüksek Öğretim Kurumu bünyesinde yer alan Beden Eğitim ve Spor Yüksekokullarında işlenen özel eğitim derslerinin sayılarının ve saatlerinin artırılmasına ilişkin çalışmalar yapmak.

- Özel eğitim merkezlerinde ve okullarında beden eğitimi derslerinin saatlerini arttırmak ve bu bağlamda önlemleri almak.

- Özel eğitim okullarında işlenen beden eğitimi derslerinde kullanılacak olan materyallerin tedariklerini sağlamak.

- Özel eğitim okulları arasında gerçekleştirilecek sportif etkinliklerin geliştirilmesine yönelik çalışmaları yapmak.

- Engelli bireylerin ebeveynleri ile birlikte engelli bireyin sportif faaliyetlere katılabilmesini sağlamak.

- Uluslararası ve ulusal kapsamda derece yapan sporcuların aktif bir şekilde engelli sporcular ve engelli çocukların ortak olarak katılabileceği rekreatif ya da sportif faaliyetleri hazırlamak ve gerçekleştirmek (Mumcu, 2018).

Türkiye’de GSB tarafından engellilere yönelik yürütülen spor politikalarının yanında yerel yönetimler tarafından spor politikaları da bulunmaktadır. 2000’li yıllardan günümüze kadar yerel yönetim kapsamında gerçekleştirilen reform hareketlerinin engellilere ilişkin nitelikli hizmetlerde belediyelere bir takım görev ve yetkiler verilmiştir. Bundan dolayı engellilere yönelik sunulan politikalar ve yerel hizmetler konusunda ana yönetim merkezinin yanında belediyelerde etkin bir şekilde yerini almıştır. Reform döneminde alınan 5216 sayılı Büyükşehir Belediye Yasası, 2012 yılında alınan 6360 sayılı ve 5393 sayılı Belediye Yasası hükümlerince belediyelere bazı görevler verilerek birtakım haklar ile çeşitli hizmetleri uygulamaya geçirmiştir. Bu kapsamda belediyeler ellerindeki imkanlar ışığında engelli bireylere yönelik tesis ve diğer hizmetlerin sunulması hayata geçirilmesi tedariklerinin sağlanması konusunda destek olmaya çalışmıştır (Kalaycı ve Akın, 2019).

Engellilere yönelik spor politikaları spor şuralarında d sık sık dile getirilmektedir. 2008 yılında yapılan spor şurasında spor komisyonu tarafından hazırlanan raporda aşağıdaki görüşlere yer verilmiştir;

Engelli Spor Kulüplerinin Yönetimi çatısı altında, Millî Eğitim Bakanlığı, federasyonlar ve üniversiteler arasında gerçekleştirilecek protokolle hali hazırda olan sistemdeki bazı eksikliklerin itinayla

düzenlenmesi sağlanmalıdır, ilk olarak alt yapının oluşturulmasında Engelliler Spor Öğretmenliği ve antrenörler eğitimi uygulanmalıdır.

Engelli antrenörlerin ve sporcuların istihdamı kapsamında “milli eğitim bakanlığı ile beraber yürütülen özel eğitim kurumlarındaki beden eğitimi ders saatleri artırılarak, engelliler sporu alanında uzmanlaşmış beden eğitimi öğretmenleri için söz konusu olan okulların bünyesinde bulundurulmasına ilişkin çalışmalar yapılmalıdır.

Engelli bireylere yönelik antrenörlük ve beden eğitimi ve spor öğretmenliği eğitimlerinin teşvikinin artırılması ve bu doğrultuda engelli bireylerin antrenörlük yapabilmelerine ilişkin karşılaştıkları sorunların ortadan kaldırılması sağlanmalıdır.

Millî Eğitim Bakanlığı’na bağlı özel eğitim kurumlarında engelli bireyler için yeterlilik sağlamış beden eğitimi öğretmenleri bünyesine dahil etme mecburiyetinin getirilmesi için bazı yasal değişiklikler yapılmalıdır (Konar ve Yıldırım, 2012: 109).

8. Sonuç ve Öneriler

Engelli bireylerde spora katılımın hem rehabilite edici özelliğe sahip olması hem de spora katılımın birçok gelişim alanını desteklemesi engellilerin spora yönelmesine katkı sağlamaktadır. İlk dönemlerde engelli bireylerin spor yönelmelerinde rehabilitasyon sağlama, serbest zamanları değerlendirme ve sağlığı geliştirme gibi amaçlar gelirken, zaman içerisinde engelli bireylerde spor etkinlikleri performans sporu düzeyinde yapılmaya başlanmıştır. Buna paralel olarak engelli bireyler birçok spor dalında profesyonel düzeyde yarışmaya başlamıştır. Engelli bireylerin yarışma düzeyinde spor etkinliklerine katılımlarının artmasına paralel olarak engellilerde spor konusundaki farkındalık düzeyi de gelişmiş ve birçok engelli birey amatör ya da profesyonel düzeyde spora yönelmiştir.

Engelli bireylerde spora katılımın artması ile birlikte engellilere yönelik spor yönetiminin yapısı da şekillenmeye başlamıştır. Bu kapsamda 1989 yılında Almanya’da Uluslararası Paralimpik Komitesi kurulmuştur. Böylece engelli bireylere yönelik spor organizasyonlarının en üst yönetim kademesi hayata geçirilmiştir. Bu durum engellilerde spor organizasyonlarının uluslararası düzeyde daha hızlı gelişim göstermesine katkı sağlamıştır. Günümüzde Uluslararası Paralimpik Komitesine bağlı 162 yerel paralimpik komite bulunmakta olup, komiteye bağlı dört federasyon bulunmaktadır. Söz konusu federasyonlar Serebral Palsili bireylere yönelik spor organizasyonlarında sorumlu CPISRA, zihinsel engelli bireylere yönelik spor etkinliklerinden sorumlu olan INAS-FID, görme engelli bireylere yönelik spor etkinliklerinden sorumlu olan IBSA

ve tekerlekli sandalye ile ampute spor dalları ile ilgili organizasyonları düzenleyen IWAS'dır.

Görüldüğü gibi engellilerde spor yönetiminin üstünü meydana getiren komite ve federasyonların kurulma tarihleri yakın geçmişe dayanmaktadır. Dünyada engellilerde spor uygulamalarına duyarsız kalmayan Türkiye'de de 2002 yılında Ulusal Paralimpik Komitesi kurulmuştur. Ulusal Paralimpik komitesi kurulduğu yıl ayı zamanda Uluslararası Paralimpik Komitesine de üye olmuştur. Böylece Türkiye'de de engelli sporcuların uluslararası müsabakalarda yarışmalarının önü açılmıştır. Ayrıca Ulusal Paralimpik Komitesinin kurulmasına paralel olarak Türkiye içerisinde engellilere yönelik spor organizasyonları daha hızlı gelişmeye başlamıştır.

Türkiye'de engellilerde spora yönetiminin en üst basamağını Gençlik ve Spor Bakanlığı oluştururken sportif faaliyetler engelliler spor federasyonları tarafından yürütülmektedir. Engellilere yönelik spor federasyonlarının kuruluş tarihleri 2002 yılında kurulan Ulusal Paralimpik Komitesi'nden daha eski dönemlere dayanmaktadır. Bu kapsamda engellilere yönelik ilk spor federasyonu 1990 yılında kurulan Türkiye Özürlüler Spor Federasyonu olarak karşımıza çıkmaktadır. Aynı yıl içerisinde federasyonun adı Türkiye Engelliler Spor Federasyonu olarak değişmiştir. Federasyon tüm engelli spor dallarında faaliyetlerini 2000 yılına kadar sürdürmüştür. 2000 yılında ise federasyon dört farklı alanda faaliyet gösteren federasyonlara ayrılmıştır. Söz konusu federasyonlar "Türkiye İşitme Engelliler Spor Federasyonu", "Türkiye Bedensel Engelliler Spor Federasyonu", "Türkiye Özel Sporcular Spor Federasyonu" ve "Türkiye Görme Engelliler Spor Federasyonu" olarak sıralanmaktadır.

Türkiye'de engellilerde spor yönetiminin üst basamağında yer alan spor federasyonlarının temel amaçlarının başında engellilerde spor yönetimini sağlamak, spor organizasyonlarını düzenlemek, spor faaliyetlerinin takvimini belirleme, spor organizasyonlarını denetleme, engellilerde spora katılımın artması için okullarda, kulüplerde ve kitle iletişim araçlarında spora katılımın destekleyici faaliyetlerde bulunma gibi amaçlar gelmektedir. Bedensel Engelliler Spor Federasyonu paralimpik düzeyde yürütülen 19 spor dalının 13'ünü yürütmektedir. Bunun yanında federasyon bünyesinde paralimlik olmayan 3 spor dalına ilişkin faaliyetler de yürütülmektedir. Bu kapsamda Türkiye'de Bedensel Engelliler Spor Federasyonu tarafından yürütülen spor faaliyetlerinin oldukça geniş kapsamlı olduğu görülmektedir. İşitme Engelliler Spor Federasyonu da 20 spor dalında (atıcılık, oryantiring, bowling, futsal, kayak, yüzme, judo, masa tenisi, pşaj voleybolu, karate, bisiklet, tenis, badminton, atletizm,

güreş, taekwondo, voleybol, hentbol, futbol, basketbol) organizasyonlar yürüten bir yapıya sahiptir. Bu kapsamda Türkiye’de işitme engellilere yönelik spor faaliyetlerinin oldukça gelişmiş olduğu görülmektedir. Türkiye Görme Engelliler Spor Federasyonu ise daha az sayıda spor dalında sporcuların müsabakalara katılımlarını sağlamakta ve spor organizasyonları düzenlemektedir. Federasyon tarafından yürütülen spor dalları bisiklet, judo, yüzme, halter, satranç, futsal, atletizm ve goalball şeklinde sıralanmaktadır. Zihinsel engelli sporculara yönelik spor organizasyonları ise Türkiye Özel Sporcular Federasyonu tarafından yürütülmektedir.

Türkiye’de engelli bireylere yönelik spor organizasyonları büyük oranda spor federasyonları tarafından düzenlenmekte olup, farklı kamu kurum ve kuruluşları ile sivil toplum kuruluşları da engellilere yönelik spor organizasyonlarının düzenlenmesine katkı sağlamaktadır. Engellilerde spor yönetimi kapsamında faaliyetler yürüten kamu kurumlarının başında üniversiteler, Millî Eğitim Bakanlığı ve yerel yönetimler gelmektedir. Bunun yanında son yıllarda engellilerde spor faaliyetlerinin geliştirilmesi ve spor yönetiminin daha işlevsel hale getirilmesi için çalışmalar yürütülmektedir. Söz konusu çalışmaların bağında engellilerde spor konulu çalıştaylar, kongreler ve spor şuraları gelmektedir. Bu alanda yapılacak çalışmaların artması ve bilimsel araştırmaların gelişmesine paralel olarak Türkiye’de spor yönetiminin daha sağlıklı ve işlevsel bir yapıya bürüneceği düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

- Altun, B. *Bedensel Engellilerin Sportif Aktivitelere Katılımının Yaşam Kalitesi Üzerine Etkisinin Değerlendirilmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara (2010).
- Armatas, V. Mental Retardation: Definitions, Etiology, Epidemiology And diagnosis. *Journal of Sport and Health Research*, (2009), 1(2), 112-122.
- Atan, T., Eliöz, M., Çebi, M., Ünver, Ş., & Atan, A. Basketbol Antrenmanının Eğitilebilir Zihinsel Engelli Çocukların Motorik Özelliklerine Etkisinin İncelenmesi. *Spor ve Performans Araştırmaları Dergisi*, (2016), 7(1), 29-35.
- Avcıoğlu, H. *İşitme Yetersizliği Olan Öğrenciler. Özel Eğitime Gerekisini Olan Öğrenciler ve Özel Eğitim İçinde*. İbrahim H. Diken (Ed.) Ankara: Pegem Akademi (2010).

- Aydın, A. *Zihinsel Engellilerde Davranış Değiştirme. Farklı Gelişen Çocuklar İçinde*. Adnan Kulaksızoğlu (Ed.), İstanbul (2003): Epsilon Yayıncılık
- Bilge, B. Görme Engelli Kişiler İçin Konut Tasarımında Ulaşılabilirlik. *In Proceedings of INTCESS 2017 4th International Conference on Education and Social Sciences* (2017), pp. 6-8.
- Büyükyıldırım, H., Temel, C., & Erdem, M. Sporun görme engelliler için önemi ve spor yapan görme engellilerin hayatındaki değişikliklerin incelenmesi. 2. *Uluslararası Engellilerde Beden Eğitimi ve Spor Kongresinde sunulan bildiri*, Batman Üniversitesi, Batman (2014).
- Canpolat, B. *Türkiye'de Engelliler Spor Yönetim Organları. Sporda Yeni Akademik Çalışmalar-5 İçinde*. Mehmet İlkım & Enes Beltekin (Ed.), Ankara: Akademisyen Kitabevi (2020).
- Cumurcu, B. E., Karlıdağ, R., & Almış, B. H. Fiziksel Engellilerde Cinsellik. *Psikiyatri ve Güncel Yaklaşımlar*, (2012), 4(1), 84-98.
- Çevik, O., & Kabasakal, K. Spor Etkinliklerinin, Engelli Bireylerin Toplumsal Uyumuna ve Sporla Sosyalleşmelerine Etkisinin İncelenmesi. *International Journal of Social and Economic Sciences*, (2013), 3(2), 74-83.
- Demirbilek, M. Zihinsel Engelli Bireylerin ve Ailelerinin Gereksinimleri. *Turkish Journal of Family Medicine and Primary Care*, (2013), 7(3), 58-64.
- Doğan, İ., & Çitil, M. Engelli Çocuk ve Ergenlere Sosyolojik bir yaklaşım. A. Kulaksızoğlu (Ed.), *Engelli çocuk ve ergenlerin hakları, hak engel tanımaz*, (2011), 27-44.
- Engel-Yeger, B., & Hamed-Daher, S. Comparing Participation In Out of School Activities Between Children with Visual Impairments, Children With Hearing Impairments and Typical Peers. *Research in Developmental Disabilities*, (2013), 34(10), 3124-3132.
- Eripek, S. *Zihinsel Yetersizliği Olan Çocuklar*. Ankara: (2009), Maya Akademi Yayınları.
- Fernández, A., Revilla, C., Su, I. T., & García, M. Social Integration of Juvenile Amputees: Comparison With A General Population. *Prosthetics and Orthotics International*, (2003), 27(1), 11-16.
- GESF. (2009). <http://www.gesf.org.tr/kurulus> Erişim Tarihi: 24.06.2021.

- Gordon-Salant, S. Hearing Loss and Aging: New Research Findings and Clinical Implications. *Journal of Rehabilitation Research & Development*, (2005), 42(4), 9-24.
- GSB, *Ulusal Gençlik ve Spor Politikası Belgesi*. https://gsb.gov.tr/dosyalar/mevzuatlar/ulusal_genclik_ve_spor_politikasi.pdf Erişim Tarihi: 24.06.2021.
- Güler, E. K. *Tıbbi Ortamların ve İlişkilerin Engelli Kişilere Uygunluğunun Etik Yönden Değerlendirilmesi*. Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Adana (2005).
- Hallemans, A., Ortibus, E., Truijen, S., & Meire, F. Development of Independent Locomotion in Children with A Severe Visual Impairment. *Research in Developmental Disabilities*, (2011), 32(6), 2069-2074.
- Hekim, M. Özel Eğitime Muhtaç Çocuklarda Fiziksel Aktivite ve Spora Katılımın Fiziksel, Motorsal ve Sosyal Gelişim Üzerine Etkileri. VI. *Uluslararası Eğitim Araştırmaları Kongresi*, Ankara, Hacettepe Üniversitesi, (2014), 5-8.
- İlhan, E. L., & Esentürk, O. K. Zihinsel Engelli Bireylerde Sporun Etkilerine Yönelik Farkındalık Ölçeği (ZEBSEYFÖ) Geliştirme Çalışması. *CBÜ Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, (2015), 9(1), 19-36.
- İmamoğlu, A. F. (2002). Türkiye’de Sporun Yönetsel Yapısı İçinde Spor Federasyonları. *Gazi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 16(2), 3-10.
- Kalaycı, S., & Akın, A. Engellilere Yönelik Yerel Sosyal Hizmetlerde Belediyelerin Yeri: Malatya Büyükşehir Belediyesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, (2019), 22(2), 663-674.
- Keskin, B., Güvendi, B., & Altıncı, E.E. Sporun Bedensel Engellilerin Sosyalleşmeleri Üzerine Etkisi. I. *Uluslararası Spor Bilimleri Turizm ve Rekreasyon Öğrenci Kongresi Bildiri Özetleri Kitabı*, (2014), 21-23 Mayıs 2015, Antalya, 284.
- Kızar, O., Dalkılıç, M., Uçan, İ., Mamak, H., & Yiğit, Ş. The Importance Of Sports For Disabled Children. *Merit Research Journal of Art, Social Science and Humanities*, (2015), 3(5), 58-61.
- Konar, N., & Yıldırım, İ. Engelliler İçin Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenliği: Gereksinim ve Bir Program Modeli. *Selçuk Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilim Dergisi*, (2012), 14(2), 208-216.

- Koparan, Ş. Özel İhtiyaçları Olan Çocuklarda Spor. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (2003), 17(1), 153-160.
- Kornatovská, Z., & Trajková, A. Availability, Organization And Health-Social Benefits Of Physical Activities In Disabled Children-A Comparative Study Of 2 Regions In Bulgaria And The Czech Republic. *Rozprawy Naukowe*, (2012), 39, 19-30.
- Küçük, V., & Koç, H. Psiko-Sosyal Gelişim Süreci İçerisinde İnsan ve Spor İlişkisi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (2004), 9, 1-11.
- Mumcu, H. E. *Bazı AB Ülkelerinde Uygulanan Engelli Spor Politikalarının Ekonomik, Sosyal ve Proje Bazlı Olarak Türkiye İle Karşılaştırması*. Doktora Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Kütahya (2017).
- Mumcu, H. E. *Engelli Spor Politikaları (Avrupa Birliği Ülkeleri İle Türkiye Karşılaştırması)*. Ankara: (2018). Akademisyen Yayınevi.
- Nişli, M. Y., Acar, Z. A., & Nişli, E. Ö. Engellilerde Beden Eğitimi ve Spor Çalışmalarının Çeşitli Kriterler Açısından Gözden Geçirilmesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (2019), 19(2), 587-603.
- Özer, D., Baran, F., Aktop, A., Nalbant, S., Ağlamış, E., & Hutzler, Y. S. W. A. I. Effects Of A Special Olympics Unified Sports Soccer Program On Psycho-Social Attributes Of Youth With And Without Intellectual Disability. *Research in Developmental Disabilities*, (2012), 33(1), 229-239.
- Özgür, İ. *Engelli Çocuklar ve Eğitimi Özel Eğitim*. Adana: (2008), Karahan Yayınevi.
- Öztürk, M. *Türkiye’de engelli gerçeği raporu*. Canda Özür Olmaz Derneği. İstanbul: (2012), MÜSİAD Cep Kitapları.
- Shargorodsky, J., Curhan, S. G., Curhan, G. C., & Eavey, R. Change in Prevalence of Hearing Loss in US Adolescents. *Jama*, (2010), 304(7), 772-778.
- Solish, A., Perry, A., & Minnes, P. Participation of Children With and Without Disabilities In Social, Recreational and Leisure Activities. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, (2010), 23(3), 226-236.
- Sonuç, A. *Zihinsel Engellilerde Sporun Öfke Düzeyine Etkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karaman (2012).

- Stan, A. E. The Benefits Of Participation In Aquatic Activities For People With Disabilities. *Sports Medicine Journal*, (2012), 8(1), 1737-1742.
- Subaşıoğlu, F. Üniversitelerin Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümleri'nin "Engellilik Farkındalığı" Üzerine Bir Araştırma. *Bilgi Dünyası*, (2008), 9(2), 399-430.
- Şen, M. Türkiye'de Engellilere Yönelik İstihdam Politikaları: Sorunlar ve Öneriler. *SGD-Sosyal Güvenlik Dergisi*, (2018), 8(2), 129-152.
- Şirinkan, A. Yaşlı ve Engelli Bakım Merkezinde Kalan Bireylere Uygulanan Rekreatif Spor Etkinliklerinin Bazı Fiziksel Parametrelere Etkisinin Araştırılması. II. *Uluslararası Engellilerde Beden Eğitimi ve Spor Kongresi Bildiri Özetleri kitabı*. (2014), 2-4 Mayıs. Batman. 99.
- TBESF. <http://www.tbef.org.tr/kurumsal/tar%ED%AF%83%ED%B5%B4hce/?%ED%AF%83%ED%B5%B4d=20> Erişim Tarihi: 24.06.2021.
- TİESF. <https://tiesf.gov.tr/tarihce> Erişim Tarihi: 24.06.2021.
- TMPK. <http://www.tmpk.org.tr/tarihce/> Erişim Tarihi: 24.06.2021.
- Torki, I., Djounadi, K., & Valkova, H. The Effect Of Physical Activity İn Reducing Aggressive Behaviors İn Children With Mild Intellectual Disability.11-17 Years. *Journal of Sport Science Technology and Physical Activities*, (2020), 17(2), 201-219.
- TOSSFED. <https://www.tossfed.gov.tr/tarihce> Erişim Tarihi: 24.06.2021.
- Yeldan, İ. (2007). Engellilerde Postür ve Adaptasyonları. *Özürlüler*, 76-79.
- Yetim, A. A. Engelliler Sporuna Sosyolojik Yaklaşım. In *2nd International Physical Education And Sports Congress For The Disabled*. (2014), 3-10.
- Yıldız, S. *Spor Yapan İşitme Engelli Bireyler İle Spor Yapmayan İşitme Engelli Bireylerin Bazı Psikolojik Özelliklerinin Karşılaştırılması*. Yüksek Lisans Tezi, Batman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Batman (2018).

BÖLÜM VI

ERTELENMİŞ VERGİNİN MUHASEBE STANDARTLARI VE VERGİ MEVZUATI AÇISINDAN KARŞILAŞTIRMALI OLARAK İNCELENMESİ

Dr. Öğr. Üyesi Beyhan BELLER DİKMEN

Tarsus Üniversitesi, Tarsus/Mersin-Türkiye

e-mail: b.beyhanbeller@gmail.com.tr

Orcid no: 0000-0003-2260-6321.

1. Giriş

İşletmelerde gerçekleştirilen finansal nitelikli işlemler dönem sonu itibariyle finansal tablolarda raporlanmaktadır. Bu tablolarda işletmelerdeki işlemler sonucunda meydana gelen dönem karı/zararı da belirlenmektedir. Ancak, muhasebe standartlarında belirlenen amaç ile vergi mevzuatında belirlenen amaçtaki farklılık, dönem karı tutarında da farklılıklara yol açmaktadır. İşletme gelirinin belirlenmesinde dikkate alınan ticari kar ile vergi mevzuatı doğrultusunda dikkate alınan mali kar arasındaki bu farklılık ertelenmiş vergiye neden olmaktadır. Uluslararası Muhasebe Standartları Kurulu tarafından çıkarılan Uluslararası Muhasebe Standartları/Uluslararası Finansal Raporlama Standartları'nın telif ve lisans anlaşmaları doğrultusunda resmi çevirileri “Türkiye Muhasebe Standartları/Türkiye Finansal Raporlama Standartları (TMS/IFRS)” olarak ülkemizde yayınlanmaktadır. Gelir vergilerinin muhasebeleştirme ilkelerinin yanı sıra ertelenmiş verginin hesaplanması ile ilgili bilgilerin de yer aldığı “TMS 12: Gelir Vergileri Standardı” bu standartlar arasında yer almaktadır (TMS 12). Kamu yararını ilgilendiren kuruluşlar (KAYİK) bu standardı dikkate almaktadır. Ancak, ülkemizdeki büyük ve orta boy işletmelerden bağımsız denetime tabi olan ve TMS/IFRS'leri uygulamayan işletmeler için ise 2017 yılında “Büyük ve Orta Boy İşletmeler İçin Finansal Raporlama Standardı” (BOBİ FRS) yayınlanmış ve bu standart 2021 yılında güncellenmiştir. Standartta gelir üzerinden alınan vergilerin kaydedilmesi ve ertelenmiş vergilerin hesaplanması ile ilgili bilgilere “BOBİ FRS Bölüm 23: Gelir Üzerinden Alınan Vergiler” başlığı ile yer verilmiştir (KGK).

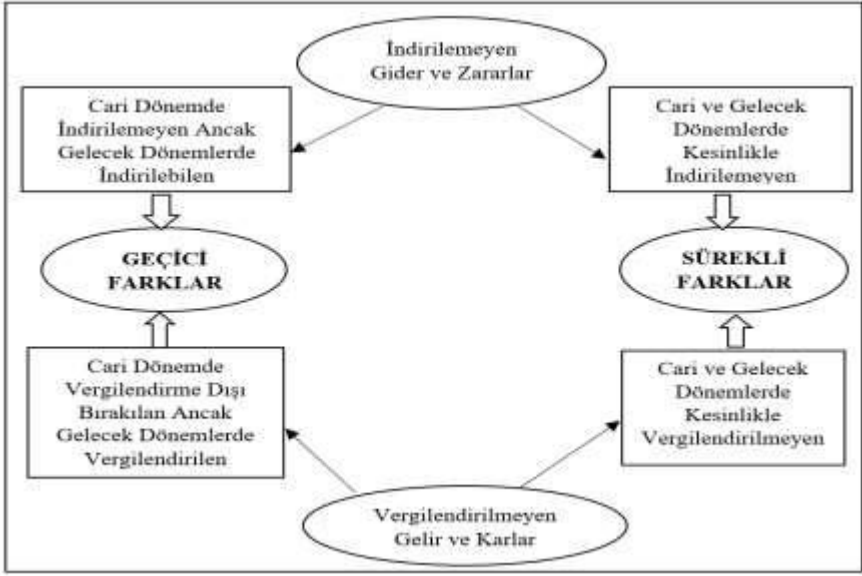
Bu çalışmada, ertelenmiş verginin muhasebe standartları ve vergi mevzuatı açısından karşılaştırmalı olarak incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda, öncelikle ertelenmiş vergi ile ilgili TMS 12, BOBİ FRS Bölüm 23 ve vergi mevzuatındaki açıklamalara yer verilmiştir. Daha

sonra ertelenmiş verginin hesaplanmasına ait bir uygulama örneği oluşturulmuştur. Çalışmada oluşturulan örnekler ve uygulama örneği ile ilgili muhasebe kayıtlarında Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu (KGK) tarafından oluşturulan ve öneri niteliği taşıyan “Finansal Raporlama Standartlarına Uygun Hesap Planı Taslağı”nda yer alan hesaplar kullanılmıştır (KGK, 2020).

2. Ertelenmiş Vergi Kavramı

Ertelenmiş vergi, işletmeler tarafından düzenlenecek finansal tablolar ile kurumlar vergisi beyannamesi arasındaki ilişkinin kurulmasında kullanılabilecek bir köprü görevini yerine getirmektedir (Ergin ve Ayanoglu, 2015: 79). Bu doğrultuda; vergiye tabi karın (mali kar) dikkate alınması sonucu hesaplanan vergi tutarı ile muhasebe karı (ticari kar) üzerinden hesaplaması yapılan vergi türü ertelenmiş vergi olarak tanımlanmaktadır. Tanımında da ifade edildiği gibi, vergi kanunları ile ticari hayatı düzenleyen kanunlar arasında meydana gelen farklar ertelenmiş verginin oluşmasına neden olmaktadır (Sümer Göğüş, 2010: 14). Ertelenmiş vergiyi oluşturan bu farklar, işletmenin sahip olduğu varlık ya da üstlendiği yükümlülükleri ile ilgili olarak sürekli ya da geçici farklar olmak üzere iki grupta sınıflandırılabilmektedir (Karakaya ve Sevim, 2016: 257).

Sürekli farklar; muhasebe karı ve mali kar tutarının farklılaşması ve vergi mevzuatımız gereğince; gelir ve giderlerin hiçbir zaman kabul edilmemesi durumunda oluşan farklardır. Gelir ya da gider unsurlarının meydana gelme zamanı ve bu unsurların vergi mevzuatı açısından tanınma zamanının farklı olması durumunda oluşan ve bir ya da birkaç dönem sonra ortadan kalkan farklar ise geçici farklar olarak ifade edilmektedir (Özkan, 2009: 98 - 99). Bu farkların oluşumu, Şekil 1’de gösterilmiştir (Karataş, 2020: 485).

Şekil 1: Sürekli ve Geçici Farklar (Karataş, M., 2020, s. 485).

Şekil 1’de görüldüğü gibi sürekli farklar, cari ve gelecek dönemlerde vergilendirilmeyen gelir ve karların yanı sıra bu dönemlerde indirilmeyen gider ve zararlardan oluşmaktadır. Geçici farklar ise, gelecek dönemlerde vergilendirilen gelir ve karların yanı sıra bu dönemlerde indirilebilen gider ve zararlardan meydana gelmektedir. Bu farklar, BOBİ FRS ve TMS’de vergiye tabi geçici farklar ve indirilebilir geçici farklar olarak ifade edilmektedir.

Vergiye tabi geçici farklar; işletmenin sahip olduğu varlık ya da katlandığı yükümlülüklerin ilerleyen dönemlerde yararlanılacağı ya da ödeme yapılması durumunda vergi matrahına eklenerek vergiye tabi tutarların belirlenmesini sağlayan farklardır. İşletmelerde meydana gelen bu farkların tamamı için ertelenmiş vergi yükümlülüğü kaydı yapılmaktadır. Fakat, şerefiye ile ilgili ilk muhasebeleştirme işleminde ya da iş birleşmesi özelliği taşımayan ve işlem tarihinde mali kar ile muhasebe karında değişikliğe sebep olmayan işlemlere ait varlık ve yükümlülüklerin ilk muhasebeleştirilmesi ertelenmiş vergi yükümlülüğü olarak kayıt altına alınamamaktadır (BOBİ FRS 23, Madde: 21).

İndirilebilir geçici farklar; işletmenin sahip olduğu varlık ya da katlandığı yükümlülüklerin ilerleyen dönemlerde yararlanılacağı ya da ödeme yapılması durumunda vergi matrahından indirilerek vergiye tabi tutarların belirlenmesini sağlayan farklardır. Gelecek dönemlerde indirilebilir geçici farklardan yararlanmaya yetecek kadar mali kar oluşma

ihtimali söz konusu ise, indirilebilir bütün geçici farklar için ertelenmiş vergi varlığına ait muhasebe kaydı yapılmaktadır (BOBİ FRS 23, Madde: 24).

Sürekli ve geçici farklara neden olan gelir ve giderler, Tablo 1’deki gibi örneklendirilebilmektedir (Örten, Kaval ve Karapınar, 2015: 165 - 166):

Tablo 1: Sürekli ve Geçici Farklara Neden Olan Gelir ve Giderler

Gelirler		Giderler	
Sürekli Farklar	Geçici Farklar	Sürekli Farklar	Geçici Farklar
İştirakler temettü gelirleri	Hisse senetleri değer artış kazançları	Vergi cezaları ve zamları	Kıdem tazminatı karşılığı giderleri
Yurtdışında inşaat onarımı, montajı ve teknik hizmet karşılıkları	Verilen çekler <u>reeskont</u> gelirleri	Trafik cezaları ve zamları	Alış bedeli altında değerlendirilmiş hisse senetlerinden kaynaklanan tutarlar
Uluslararası anlaşmalarda kurumlar vergisi ile ilgili olan istisnalar	Vadesiz borçlar <u>reeskont</u> gelirleri	6183 Sayılı Kanun doğrultusunda ödenen ceza ve tazminatlar	Kanunen indirilmesi mümkün olmayan aktif hesap karşılık giderleri
Risk sermayesi, gayrimenkul yatırım fonları ve ortaklık kazançları	Devlet tahvili ve hazine bonoları hariç olmak üzere vergi yasaları doğrultusunda maliyet bedelinin üzerindeki değerle değerlendirilen varlıklar	Binck otomobiller için hesaplanan Motorlu Taşıtlar Vergisi	Vadesiz alacaklarla ilgili hesaplanan <u>reeskont</u> tutarları
Teknoloji geliştirme bölgelerinde yazılım ve araştırma giderleri		Henüz ödemesi yapılmamış SGK primleri	Geçmiş dönem ile ilgili ya da fazla ayrılmış <u>amortisman</u> giderleri
Serbest bölge kazançları		Yasalarla belirlenmiş olan sınırları aşan bağış ve yardımlar	Diğer borç ve gider karşılıkları Alınan çekler için hesaplanan <u>reeskont</u> giderleri

Kaynak: Örten, R.; Kaval, H. ve Karapınar, A. (2015). s. 165 – 166.

Tablo 1’de gelir ve giderlerin neden olduğu sürekli ve geçici farklara ait örnekler yer almaktadır. Sürekli farklar, ortadan kalkmadığı için ertelenmiş vergi oluşmaz. Ancak, bir ya da birkaç dönem sonra ortadan kalkacak geçici farklar sonucunda oluşan ertelenmiş vergilerin raporlanması, işletmelerin düzenlediği finansal tablolarda ertelenmiş vergi varlığı ya da ertelenmiş vergi yükümlülüğü olarak kayıtlanmaktadır. Bu doğrultuda, ertelenmiş vergi varlığına konu olabilecek kalemler aşağıda sıralanmıştır (Karakaya ve Sevim, 2016: 259):

- Ticari alacaklar reeskont giderleri,
- Şüpheli ticari alacaklar karşılığı,
- Stok değer düşüklüğü karşılığı,

- Borç değeri kur farkı gideri,
- Ödenmeyen sosyal güvenlik kurumu primleri,
- Kıdem tazminatı karşılığı gibi kalemlerdir.

Ertelenmiş vergi varlığı olarak sıralanan bu kalemler, geçici farkların dikkate alınması sonucu, vergi otoritelerinden ilerleyen dönemlerde geri alınacak kurumlar vergisini belirtmektedir. Vergiye tabi tutulan geçici farkların ilerleyen dönemlerde vergi otoritelerine ödenmesi gereken vergi ise, ertelenmiş vergi yükümlülüğü olarak ifade edilmektedir (Özcan, 2016: 145). Ertelenmiş vergi yükümlülüğüne konu olabilecek kalemler aşağıda sıralanmıştır (Tekşen, 2010: 307):

- Hisse senedi değer azalışı,
- Maddi duran varlık yeniden değerlendirme fonu,
- Satışa hazır menkul kıymetler,
- Gelecek aylara ve yıllara ait gelirler,
- Gider tahakkukları gibi kalemlerdir.

Ertelenmiş vergi varlığı ve yükümlülüğüne ait tutarların hesaplanması sırasında göz önünde bulundurulması gereken aşamalar aşağıda sıralanmıştır (Epstein and Jermakowicz, 2010: 723):

- Finansal durum tablosunun raporlama tarihindeki mevcut olan tüm geçici farklar belirlenmelidir.
- Vergiden indirilebilir nitelikteki geçici farklar ve vergilendirilebilir geçici farkların ayırt edilmesi gerekmektedir.
- Ayırt edilen farklara ait gerekli bilgiler toplanmalıdır (Sona erme tarihi ya da sınırlama türleri olan net işletme zararı ve kredi aktarımları vb.).
- Finansal durum tablosu tarihindeki geçerli (tahmini) vergi oranı kullanılarak toplam ertelenen vergi varlığı veya vergi yükümlülükleri hesaplanmalıdır.
- Benzer şekilde, kar veya zarar tablosunda yer alan net işletme zararına ait tutar da dahil olmak üzere indirilebilir geçici farkların vergi üzerindeki etkisi ölçülmelidir.

Bir önceki paragraftaki aşamaların takip edilerek aktif farkları toplamı ile pasif farkları toplamı arasındaki farktan meydana gelen net geçici fark tutarının hesaplanması için aşağıdaki formül kullanılmalıdır (Mısırlıoğlu, 2005: 54):

Net Geçici Farklar = Aktif Farkları Toplamı – Pasif Farkları Toplamı

Yukarıdaki formülde yer alan aktif farkları toplamının pasif farkları toplamından büyük olması durumunda ertelenen vergi yükümlülüğü

oluşmaktadır. Ertelenen vergi varlığı ise, pasif farkları toplamının aktif farkları toplamından büyük olması durumunda meydana gelmektedir. Bu farklar aşağıdaki gibi belirtilmektedir (Mısırlıoğlu, 2005: 55):

Aktif Farkları Toplamı>Pasif Farkları Toplamı: Ertelenen Vergi Yükümlülükleri

Aktif Farkları Toplamı<Pasif Farkları Toplamı: Ertelenen Vergi Varlığı

3. Ertelenmiş Vergilerin Raporlanmasında Kullanılacak Hesaplar

Finansal raporlama standartlarını dikkate alarak raporlama faaliyetlerini yerine getiren işletmelerin kullanması için ülkemizde Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu (KGK) tarafından “Finansal Raporlama Standartlarına Uygun Hesap Planı Taslağı” hazırlanmıştır. Bu Taslak Hesap Planı’nda önerilen ve işletmelerin yapmış oldukları hesaplamalar sonucunda tespit ettikleri ertelenmiş vergilerin kayıt altına alınması sırasında kullanılabilecek hesaplar Tablo 2’de gösterilmiştir (KGK, 2020: 4,8, 9, 10, 12):

Tablo 2: Finansal Raporlama Standartlarına Uygun Hesap Planı Taslağında Önerilen Hesaplar

Hesap Grupları	Hesaplar
28 Ertelenmiş Vergi Varlığı	289 Ertelenmiş Vergi Varlığı
48 Ertelenmiş Vergi Yükümlülüğü	489 Ertelenmiş Vergi Yükümlülüğü
55 Kar veya Zararda Yeniden Sınıflandırılmayacak <u>Özkaynaklarda</u> Kaydedilen Birikmiş Gelirler (Giderler)	559 Kar veya Zararda Yeniden Sınıflandırılmayacak <u>Özkaynaklarda</u> Kaydedilen Birikmiş Gelirlere (Giderlere) İlişkin Vergiler
56 Kar veya Zararda Yeniden Sınıflandırılacak <u>Özkaynaklarda</u> Kaydedilen Birikmiş Gelirler (Giderler)	569 Kar veya Zararda Yeniden Sınıflandırılacak <u>Özkaynaklarda</u> Kaydedilen Birikmiş Gelirlere (Giderlere) İlişkin Vergiler
69 Dönem Net Karı veya Zararı	692 Sürdürülen Faaliyetler Ertelenmiş Vergi Gelir – Gider Etkisi 696 Durdurulan Faaliyetler Ertelenmiş Vergi Gelir – Gider Etkisi

Kaynak: KGK, (2020, s. 4,8, 9, 10, 12) yararlanılarak hazırlanmıştır.

Tablo 2’de görüldüğü gibi, KGK tarafından öneri niteliği taşıyan Taslak Hesap Planı’nda ertelenmiş vergilerin vergi varlığı ya da vergi yükümlülüğü olup olmaması durumuna göre kullanılacak hesap

değişkenlik göstermektedir. Ertelenmiş vergi varlığı tespit edildiğinde, duran varlıklar sınıfında yer alan “28 Ertelenmiş Vergi Varlığı” hesap grubundaki “289 Ertelenmiş Vergi Varlığı” hesabının kullanılması önerilmektedir (KGK, 2020: 66). Ertelenmiş vergi yükümlülüğü tespit edildiğinde ise, uzun vadeli yükümlülükler sınıfında yer alan “48 Ertelenmiş Vergi Yükümlülüğü” hesap grubundaki “489 Ertelenmiş Vergi Yükümlülüğü” hesabının kullanılması önerilmektedir (KGK, 2020: 106). Özkaynaklara kaydedilen gelirlere ait vergiler ise, kar veya zararda yeniden sınıflandırılmayacaksa “559 Kar veya Zararda Yeniden Sınıflandırılmayacak Özkaynaklarda Kaydedilen Birikmiş Gelirlere (Giderlere) İlişkin Vergiler”; kar veya zararda yeniden sınıflandırılacaksa “569 Kar veya Zararda Yeniden Sınıflandırılacak Özkaynaklarda Kaydedilen Birikmiş Gelirlere (Giderlere) İlişkin Vergiler” hesaplarından ilgili olana kaydedilmelidir (KGK, 2020: 121-126). Sürdürülen faaliyetlerle ilgili vergi etkilerinin kar veya zarar ve diğer kapsamlı gelir tablosuna aktarılabilmesi için; “692 Sürdürülen Faaliyetler Ertelenmiş Vergi Gelir – Gider Etkisi” hesabı kullanılmalıdır. Durdurulan faaliyetlerle ilgili vergi etkilerinin kar veya zarar ve diğer kapsamlı gelir tablosuna aktarılabilmesi için ise; “696 Durdurulan Faaliyetler Ertelenmiş Vergi Gelir – Gider Etkisi” hesabı kullanılmalıdır (KGK, 2020: 158-159).

4. Ertelenmiş Vergilerin Tms 12 Gelir Vergileri Standardı’na Göre Muhasebeleştirilmesi

Kamu yararını ilgilendiren kuruluşlar, ertelenmiş vergilerin muhasebeleştirilmesinde TMS 12 Gelir Vergileri Standardı hükümlerini uygulamak zorundadır. Kurum kazancının dikkate alınması sonucu hesaplanan vergilere ait muhasebeleştirme esasları, bu standardın amacı olarak belirlenmiştir (TMS 12, Madde: 1). Standarda göre, işletmelerde oluşan işlem ve diğer olayların vergi ile ilgili sonuçlarının bu işlem ve olayların muhasebeleştirildiği şekilde kayıt altına alınması gerekmektedir. Yani, işlem ve diğer olaylar kar ya da zarar olarak kayıt altına alınmışsa vergi etkileri de kar ya da zararda kaydedilmelidir. Bu kapsamda değerlendirilemeyen işlem ve olaylara ait vergi etkileri ise, kar ya da zararlar muhasebeleştirilmemelidir (TMS 12).

TMS 12, gelir vergilerinin vergiye tabi gelirleri dikkate alınarak hesaplaması yapılan yurt içi ve yurt dışındaki vergilerinin hepsini kapsamaktadır. Bu vergilerin yanı sıra standart; gelir vergilerinin iştirak, bağlı ortaklık ve müşterek anlaşmaları raporlayan işletmeye kar dağıtımları ile ilgili kaynakta kesinti yapılmak üzere ödenen vergileri de içermektedir (TMS 12, Madde: 2).

4.1. Ertelenmiş Vergi Varlıklarının Muhasebeleştirilmesi

TMS 12'ye göre, indirilebilir gider kapsamındaki geçici farkların tamamı ertelenmiş vergi varlığı olarak muhasebeleştirilmektedir. Bu işlem yapılırken, gelecek dönemlerde ilgili giderlerin indirilme durumunu karşılayacak kadar vergiye tabi gelir oluşacağı ihtimali dikkate alınmalı ve oluşan ertelenmiş vergi varlığı ile ilgili işlemin; işletme birleşmesi olmaması ve muhasebe karı ya da vergiye tabi karı (zararı) etkilememesi gerekmektedir. Bu durumun yanı sıra işletmelerin şubeleri, iştirakleri ve bağlı ortaklıklarındaki payları ile ilgili indirilebilir geçici farklar da ertelenmiş vergi varlığı olarak muhasebeleştirilmelidir (TMS 12, Madde: 24 - 44). Bu standarda göre, ertelenmiş vergi varlıkları ile ilgili olarak ölçme işlemi yapılırken, uygulamadaki vergi oranları dikkate alınmalıdır (TMS 12, Madde: 47).

Örnek¹: Z İşletmesi'nin 2020 hesap döneminde ticari zararı 400.000 TL olarak hesaplanmıştır. Ancak işletmenin Kanunen Kabul Edilmeyen Giderleri'nden dolayı mali zararı 440.000 TL olarak belirlenmiştir. Yönetim, işletmedeki zarar durumunun geçici olduğunu ve % 20 oranında vergi etkisinin finansal tablolarda gösterilmesi gerektiği kararını almıştır.

Vergi etkisinin dikkate alınması ile ilgili yapılması gereken kayıt;

1						
					88.	
			289 ERTELENMİŞ VERGİ VARLIĞI		000	
			692 SÜRDÜRÜLEN FAALİYETLER ERTELENMİŞ VERGİ GELİR – GİDER ETKİSİ			88.
						000
			Vergi etkisi (440.000 x 0.20 = 88.000 TL)			
			/			

4.2. Ertelenmiş Vergi Yükümlülüklerinin Muhasebeleştirilmesi

TMS 12'ye göre vergiye tabi tüm geçici farklar, ertelenmiş vergi yükümlülüğü olarak muhasebeleştirilmektedir. Fakat bu durumun bazı istisnaları bulunmaktadır. Bu istisnalar aşağıda sıralanmıştır (TMS 12, Madde: 15):

- Şerefiyenin muhasebeleştirilmesi,
- İşletme birleşmesi özelliğine sahip olmayan işlemler,

¹ Bu örnek, Örtten, R.; Kaval, H. ve Karapınar, A. (2015). s. 176'dan uyarlanmıştır.

•Meydana gelmesinin muhasebe karı ya da vergiye tabi karı etkilemediği durumlarda belirlenen geçici farklar ertelenmiş vergi yükümlülüğü olarak muhasebeleştirilmez.

TMS 12'ye göre, ertelenmiş vergi yükümlülükleri ile ilgili olarak ölçme işlemi yapılırken, uygulamadaki vergi oranları dikkate alınmalıdır (TMS 12, Madde: 47).

Örnek: X İşletmesi'nin 2020 hesap döneminde alım satım amacıyla almış olduğu hisse senetlerinde değer azalışı sebebiyle 10.000 TL tutarında geçici fark meydana gelmiştir. İşletme, ertelenmiş vergi yükümlülüğü olarak değerlendirilen bu farkın vergi etkisinin finansal tablolarda gösterilmesi gerektiği kararını almıştır. Kurumlar vergisi oranı %20'dir.

Vergi etkisinin dikkate alınması ile ilgili yapılması gereken kayıt;

1					
		692 SÜRDÜRÜLEN FAALİYETLER			
		ERTELENMİŞ VERGİ GELİR – GIDER ETKİSİ		2.000	
		489 ERTELENMİŞ VERGİ YÜKÜMLÜLÜĞÜ			2.000
		Vergi etkisi (10.000 x 0.20 = 2.000 TL)			
		/			

5. Ertelenmiş Vergilerin BOBİ FRS Bölüm 23 Gelir Üzerinden Alınan Vergiler Bölümüne Göre Muhasebeleştirilmesi

BOBİ FRS Bölüm 23, gelir üzerinden alınan vergilerin kayıt altına alınmasına ait ilkelerin belirlendiği bölümdür (BOBİ FRS 23, Madde: 1). Bu bölüme göre; mali kar üzerinden hesaplanan yurtiçi ve yurtdışı bütün vergiler, gelir üzerinden alınan vergilerin kapsamında değerlendirilmektedir. Bu vergilere ek olarak özkaynak aracı yatırımları sonucu meydana gelen kar payları, faiz gelirleri, isim hakkı gelirleri vb. diğer gelirler ile ilgili olan ve işletme adına vergi idarelerine tevkifat işlemi kullanılarak ödenecek olan vergi tutarları da bu bölüm kapsamında yer almaktadır (BOBİ FRS 23, Madde: 5). Buna rağmen, katma değer vergisi, çalışanların hak ettikleri ücretleri üzerinden ödemesi yapılan gelir vergileri vb. kar üzerinden hesaplanmayan vergiler ve devlet teşviklerinin ya da yatırımlara ait vergi indirimlerinin kaydedilmesinde bu bölüm uygulanmamaktadır (BOBİ FRS 23, Madde: 6 - 7). Fakat, bu bölüm, devlet teşviklerinden ya da vergi indirimleri ile ilgili olarak meydana gelebilecek geçici farkların kayıt altına alınmasında uygulanmaktadır (BOBİ FRS 23, Madde: 7).

Bir önceki paragrafta kapsamı belirtilen bu bölüme göre, işletmelerde gerçekleştirilen işlem ve olaylarla ilgili olarak meydana gelen

faaliyet (cari) dönemi ya da sonraki dönemlere ait vergilerin kayıt altına alınması gerekliliği bulunmaktadır. Bu gereklilikten doğan ve kayda alınan vergi tutarları, dönem vergisi ve ertelenmiş vergi tutarlarından oluşmaktadır (BOBİ FRS 23, Madde: 2).

5.1. Ertelenmiş Vergi Varlıklarının ve Ertelenmiş Vergi Yükümlülüklerinin Muhasebeleştirilmesi

Geçmiş işlem ya da olaylarla ilgili olarak sonraki dönemlerde geri kazanılacak ya da ödemesi yapılacak vergilerden kaynaklı ertelenmiş vergi varlığı ya da ertelenmiş vergi yükümlülüğünün finansal tablolarda kayıt altına alınması gerekmektedir. İfade edilen ertelenmiş vergiler belirlenirken, finansal tablolara yansıtılan varlık ve yükümlülüklerin tutarları ile bu tutarların vergiye esas değeri arasında meydana gelen farklar ve geçmiş yıl zararlarının henüz indirilmemiş kısmı ile vergi indirimlerinin henüz kullanılmamış kısmının ileriye taşınma durumu dikkate alınmaktadır (BOBİ FRS 23, Madde: 13).

Ertelenmiş vergi varlığı ya da yükümlülüğünün ölçülmesi, zamanlama farkının tersine dönmesi durumunda geçerli olması beklenen vergi kanunlarının ve vergi oranlarının dikkate alınması ile gerçekleştirilmektedir (BOBİ FRS 23, Madde: 35).

Maddi duran varlıklar ve yatırım amaçlı gayrimenkuller için ise bazı istisnalar bulunmaktadır. Maddi duran varlıkların yeniden değerlendirilmiş tutarının dikkate alınması sonucu, ölçümü gerçekleştirilen amortismanla tabi olmayan varlıkları ve yatırım amaçlı gayrimenkullerin gerçeğe uygun değerleri dikkate alınarak belirlenecek ertelenmiş vergi tutarı bu varlıkların satış işlemindeki vergi oranının kullanılması ile hesaplanmalıdır. Ancak, yatırım amaçlı gayrimenkullerin sınırlı bir faydalı ömre sahip olması söz konusu ve ekonomik faydalarının tamamı ya da tamamına yakınının işletmenin kendisi tarafından tüketileceği öngörülüyorsa bu durumda ertelenmiş verginin belirlenmesinde bu varlıkların satış işlemindeki vergi oranı kullanılmamaktadır (BOBİ FRS 23, Madde: 36).

Ölçümü gerçekleştirilen ertelenmiş vergi varlığı, Finansal Durum Tablosu'ndaki duran varlıklar sınıfında yer alan "Ertelenmiş Vergi Varlığı" kaleminde gösterilir. Ertelenmiş vergi yükümlülüğü ise uzun vadeli yükümlülükler sınıfında yer alan "Ertelenmiş Vergi Yükümlülüğü" kaleminde ayrı olarak gösterilmektedir. Bölüm, ertelenmiş vergi yükümlülüğü ya da varlığının dönen varlıklar ya da kısa vadeli yükümlülükler içerisinde sunulmasına izin vermemektedir (BOBİ FRS 23, Madde: 38). Ertelenmiş vergi varlık ile yükümlülükleri sadece iki durumun söz konusu olması durumunda mahsup edilebilmektedir. Bu durumlar, mahsup işlemi ile ilgili yasal bir hakkın bulunması ve mahsup edilmiş

tutarı dikkate alarak ödeme yapılmasının amaçlanması olarak belirtilmektedir (BOBİ FRS 23, Madde: 39).

Ertelenmiş vergi varlığı ya da yükümlülüğünde meydana gelen değişimlerin Kar veya Zarar Tablosu'nda da gösterilmesi gerekmektedir. Bu değişimler, tabloda sürdürülen ve durdurulan faaliyetlerin vergi gider/gelir etkisi olarak raporlanmaktadır. Fakat, ertelenmiş vergi gideri/gelirinin aynı ya da farklı bir dönem içerisinde özkaynak kalemlerinde kayıt altına alınan işlem ya da olayların sonucu olarak ortaya çıkması durumunda bunlara ait ertelenmiş vergi tutarı, söz konusu işlem ve olayların etkilerinin yansıtıldığı özkaynak kaleminin ilgili olanında gösterilmektedir (BOBİ FRS 23, Madde: 40).

Örnek²: Y İşletmesi'nin 2019 hesap dönemindeki gelirlerinin toplamı 600.000 TL, amortisman giderleri hariç giderlerinin toplamı 560.000 TL olarak belirlenmiştir. Gelir ve gider hesaplarında amortisman gideri haricinde bir fark olmadığı tespit edilmiştir. Bobi FRS'ye göre amortisman giderleri 6.000 TL, VUK'a göre ise 3.000 TL olarak hesaplanmıştır. Kurumlar vergisi oranı %20'dir.

Kurumlar vergisi matrahı: $600.000 - 560.000 - 3.000 = 37.000$ TL

Standarda göre kar: $600.000 - 560.000 - 6.000 = 34.000$ TL

Kar farkı: $37.000 - 34.000 = 3.000$ TL

Vergi etkisinin dikkate alınması ile ilgili yapılması gereken kayıt;

1							
			289 ERTELENMİŞ VERGİ VARLIĞI			600	
			692 SÜRDÜRÜLEN FAALİYETLER ERTELENMİŞ VERGİ GELİR – GIDER ETKİSİ				600
			Vergi etkisi ($3.000 \times 0.20 = 600$ TL)				
			/				

Örnek³: Y İşletmesi, 01.11.2019 tarihinde 80.000 TL tutarındaki parayı 3 ay vadeli % 25 faiz oranı ile bankadaki mevduat hesabına yatırmıştır. 31.12.2019 tarihi itibarıyla hak edilen 2 aylık faiz geliri istenebilir aşamaya gelmemiştir. İşletme tarafından bu faiz geliri ile ilgili olarak meydana gelen ertelenmiş vergi yükümlülüğüne ait vergi etkisinin

² Bu örnek, Özbircikli, M.; Kıymetli Şen, İ. ve Tüm, K. (2017). s. 404'ten uyarlanmıştır.

³ Bu örnek, Kocaman Gökdağ, C. (2019). s. 66'dan uyarlanmıştır.

finansal tablolarda gösterilmesi gerektiği kararı alınmıştır. Vergi oranı %20 olarak belirlenmiştir.

Vergi etkisinin dikkate alınması ile ilgili yapılması gereken kayıt;

1						
	692 SÜRDÜRÜLEN FAALİYETLER					
	ERTELENMİŞ VERGİ GELİR – GİDER ETKİSİ			657,6		
		489 ERTELENMİŞ VERGİ				
		YÜKÜMLÜLÜĞÜ			657,6	
	Vergi etkisi ($3.288 \times 0.20 = 657,6$ TL)					
		/				

6. Ertelenmiş Verginin Vergi Mevzuatı'na Göre Muhasebeleştirilmesi

Vergi Usul Kanunu'na göre gelir vergilerinin muhasebeleştirilmesinde ertelenmiş verginin hesaplanması ve bu vergilerin finansal tablolara yansıtılması konusunda herhangi bir düzenleme bulunmamaktadır. Fakat daha önce de ifade edildiği gibi, Türk vergi sisteminde işletmelerde hesaplanan muhasebe karı ile vergi karı arasında geçici ve sürekli fark olarak ifade edilen farklar meydana gelebilmektedir (Dinç, 2007: 29). Vergi sistemindeki yasalar doğrultusunda oluşan bu farklar kanunen kabul edilmeyen giderler olarak kayıt altına alınmaktadır (G.V.K. Madde: 41; K.V.K. Madde: 11).

7. Ertelenmiş Vergilerin Muhasebe Standartları ve Vergi Mevzuatı Açısından Karşılaştırılması

TMS 12 Gelir Vergileri, BOBİ FRS Bölüm 23 Gelir Üzerinden Alınan Vergiler ve Vergi Mevzuatı'nda yer alan bilgilerin karşılaştırılmasına ait veriler Tablo 3'te gösterilmiştir (Doğan, 2017: 782; Doğan, 2018: 128; TMS 12, Madde: 74; BOBİ FRS 23, 2021, Madde: 39):

Tablo 3: Ertelenmiş Verginin Muhasebe Standartları ve Vergi Mevzuatı Açısından Karşılaştırılması

	TMS 12	BOBİ FRS Bölüm 23	VUK/MSUGT
Ertelenmiş Verginin Hesaplanması	TMS/TFRS'yi uygulayan işletmelerin hepsi ertelenmiş vergi tutarlarını hesaplamalıdır.	Büyük işletmeler ertelenmiş vergi tutarlarını hesaplamalıdır. Diğer işletmeler için zorunlu değildir.	Düzenleme bulunmamaktadır.
Ertelenmiş Vergi Varlığı - Vergi Yükümlülüğü	Geçici farklar ile vergi oranı çarpılmalıdır.	TMS 12 ile uyumludur.	Düzenleme bulunmamaktadır.
Ertelenmiş Vergi Tutarının Finansal Tablolara Yansıtılması	TMS/TFRS'yi uygulayan bütün işletmelerin ertelenmiş vergi tutarlarını finansal tablolarına yansıtması zorunludur.	Büyük işletmelerin ertelenmiş vergi tutarlarını finansal tablolarına yansıtması zorunludur. Diğer işletmeler için zorunlu değildir.	Düzenleme bulunmamaktadır.
Ertelenmiş Verginin Sunulması	BOBİ FRS ile uyumludur.	Ertelenmiş vergi yükümlülüğü ya da varlığı dönen varlıklar ya da kısa vadeli yükümlülükler kapsamında sunulamaz.	Düzenleme bulunmamaktadır.
Ertelenmiş Verginin Mahsup Edilmesi	İki durumda mahsup işlemi yapılmaktadır. *Dönem vergi varlık ve yükümlülüğünün yasal boyutta mahsup edilme hakkının olması, <u>*Ertelenmiş vergi varlığı/ yükümlülüğünün aynı vergi idaresi tarafından belirlenen hususlar dikkate alınarak yapılması (vergi mükellefleri aynı olmalı ya da farklı işletmeler olsa bile ertelenmiş vergi yükümlülüğü/ varlığı önemli tutarda ödeneceği ya da geri kazanılacağı tahmin edilen gelecekteki her dönem için bu borç ve alacakların net esas ya da tahsilat ve ödemeyi ayrı ayrı fakat aynı zamanda yapmaları) gerekir.</u>	Mahsup işlemi ile ilgili olarak yasal bir hak varsa ve mahsup işlemi sonunda bu tutar doğrultusunda ödeme yapılmasının amaçlanması durumunda yapılır.	Düzenleme bulunmamaktadır.

Yukarıdaki Tablo 3'te belirtildiği gibi TMS 12'ye göre TMS/TFRS'yi uygulayan işletmelerin hepsi ertelenmiş vergi tutarlarını hesaplamalı ve hesaplanan bu tutarları finansal tablolarına yansıtmalıdır. BOBİ FRS Bölüm 23'e göre ise, büyük işletmeler ertelenmiş vergi tutarlarını hesaplamak zorunda olmasına rağmen diğer işletmeler için herhangi bir zorunluluk bulunmamaktadır. Aynı şekilde büyük işletmeler hesapladıkları ertelenmiş vergi tutarlarını finansal tablolarına yansıtmalı diğer işletmeler ise bu tutarları finansal tablolara yansıtmak zorunda değildir. VUK'a göre ise, işletmeler tarafından ertelenmiş vergilerin hesaplanması ve finansal tablolara yansıtılması konusunda herhangi bir düzenleme bulunmamaktadır.

8. BOBİ FRS Bölüm 23 Gelir Üzerinden Alınan Vergiler Bölümü Doğrultusunda Ertelenmiş Verginin Hesaplanması İle İlgili Uygulama Örneği

Örnek⁴: X İşletmesi'nin düzenlemiş olduğu 31.12.2019 tarihli finansal tablolarındaki hesap kalemleri ve bu kalemlere ait ek bilgiler aşağıda verilmiştir.

(1) İşletmenin finansal yatırımlar toplamı, 3.000 TL'si hisse senetleri değer artışı olmak üzere 30.000 TL'dir. Bu değer artışları finansal tablolarda gelir olarak kayıt altına alınmıştır.

(2) İşletmenin ticari alacaklarının reeskont işlemine tabi tutulması sonucu 15.000 TL olarak hesaplanan reeskont tutarı gider olarak kayıt altına alınmıştır.

(3) Modası geçen stoklar için işletme tarafından 45.000 TL tutarında değer düşüklüğü karşılığı ayrılmıştır. Bu karşılık tutarı, vergi mevzuatı açısından kanunen kabul edilmeyen giderdir.

(4) Maliyet bedeli 300.000 TL ve yararlı ömrü 10 yıl olan makineler 2019 yılında alınmıştır. Makinenin vergi mevzuatına göre yararlı ömrü 5 yıldır. İşletme, % 40 oranında hızlandırılmış amortisman uygulamıştır.

(5) İşletme, kendi kaynaklarını kullanarak maddi olmayan duran varlık üretebilmektedir. Bu doğrultuda, ürettiği varlıkların maliyeti 45.000 TL'dir. Bu varlıklar için dönem sonunda hesaplanan 9.000 TL tutarındaki itfa payı gider olarak kayıt altına alınmıştır. Ancak vergilendirilebilir kar belirlenirken tamamı indirim konusu yapılmıştır.

(6) İşletme, yeni bir ürün geliştirerek bu ürünün pazarlama faaliyeti ile ilgili 5 yılda itfa etme amacıyla 33.000 TL tutarında harcama

⁴ Bu örnek, Ataman, B. ve Gökçen, G. (2017) s. 304 – 308'den yararlanılarak geliştirilmiştir.

yapmıştır. Bu harcama ile ilgili olarak dönem sonunda hesaplanan 6.600 TL tutarındaki itfa payı finansal tablolara kaydedilmiştir. Ancak vergilendirilebilir kar belirlenirken tamamı indirim konusu yapılmıştır.

(7) İşletmenin kayıtlı olan yabancı para borçları için Merkez Bankası satış kuru dikkate alınarak dönem sonunda değerleme yapılmış ve meydana gelen kur farkı gider olarak kayıt altına alınmıştır. Vergi mevzuatı doğrultusunda yapılan değerleme sonucu 21.000 TL tutarındaki fark, kanunen kabul edilmeyen gider olarak vergilendirilebilir kara eklenecektir.

(8) İşletmede dönem sonu itibariyle 52.500 TL tutarındaki kıdem tazminatı yükümlülüğünün tamamı için karşılık ayrılmıştır. Bu karşılık tutarı, vergi hesabında indirim olarak kabul edilmemektedir.

(9) İşletmede 2019 yılında 6.000 TL tutarında gecikme faizi ödenerek 7.500 TL tutarında bağış ve yardım yapılmıştır. Her iki kalemden vergi hesabında indirimi kabul edilmeyen giderdir.

(10) Raporlama yapılan dönemde kurumlar vergisi oranı % 20'dir.

(11) İşletmenin 31.12.2019 tarihi itibariyle düzenlediği finansal tablolarındaki ticari karı 75.000 TL olarak belirlenmiştir. Vergi mevzuatı dikkate alınarak bu kardan yapılan indirim ve ilaveler sonucu mali kar 66.600 TL olarak tespit edilmiştir. % 20 oranına göre 13.320 TL vergi hesaplanmıştır.

X İşletmesinin 31.12.2019 tarihli finansal durum tablosu aşağıdaki gibidir:

X İŞLETMESİ'NİN 31.12.2019 TARİHLİ DÖNEM SONU FİNANSAL DURUM TABLOSU (TL)	
VARLIKLAR	
Dönen Varlıklar	
Nakit ve Benzerleri	3.000
Finansal Yatırımlar	30.000
Ticari Alacaklar (Net)	105.000
Stoklar (Net)	285.000
Diğer Dönen Varlıklar	6.000
Toplam Dönen Varlıklar	429.000
Duran Varlıklar	
Maddi Duran Varlıklar	300.000
Birikmiş Amortismanlar (-)	(30.000)
Maddi Olmayan Duran Varlıklar (Net)	62.400
Toplam Duran Varlıklar	332.400
TOPLAM VARLIKLAR	761.400
KAYNAKLAR	
Kısa Vadeli Yükümlülükler	
Ticari Borçlar (Net)	225.000

Ödenecek Vergi ve Benzeri Yükümlülükler	13.320
Diğer Kısa Vadeli Yükümlülükler	45.000
Toplam Kısa Vadeli Yükümlülükler	283.320
Uzun Vadeli Yükümlülükler	
Finansal Yükümlülükler	63.900
Uzun Vadeli Karşılıklar	52.500
Toplam Uzun Vadeli Yükümlülükler	116.400
Özkaynaklar	
Sermaye	300.000
Dönem Net Karı / Zararı	61.680
Toplam Özkaynaklar	361.680
TOPLAM KAYNAKLAR	761.400

X İşletmesi'nin 2019 yılındaki bilgilerine göre ertelenmiş vergi tutarı hesaplaması aşağıdaki gibidir:

Geçici Farklara Neden Olan İşlemler	İndirilebilir Geçici Fark (TL)	Vergiye Tabi Geçici Farklar (TL)
Hisse Senedi Değer Artışı		3.000
Ticari Alacaklar Reeskontu	15.000	
Stok Değer Düşüklüğü	45.000	
Maddi Duran Varlıklar Amortisman Giderleri		90.000
Maddi Olmayan Duran Varlıklar İtfa Payı		62.400
Ticari Borçlar Kur Değerlemesi	21.000	
Kıdem Tazminatı Karşılığı	52.500	
TOPLAM	133.500	155.400

Vergiye Tabi Geçici Farklar : 155.400 TL

Ertelenen Vergi Yükümlülüğü: 155.400 X 0.20 = 31.080 TL

İndirilebilir Geçici Farklar : 133.500 TL

Ertelenmiş Vergi Varlığı : 133.500 X 0.20 = 26.700 TL

X İşletmesi'nin 2019 yılındaki ödenecek vergi tutarı hesaplaması aşağıdaki gibidir:

	TUTARLAR (TL)	
DÖNEM TİCARİ KARI		75.000
İLAVELER		192.600
Reeskont Faiz Gideri	15.000	
Stok Değer Düşüklüğü	45.000	

Finansal Durum Tablosundaki Amortisman Gideri ⁵	45.600	
Kur Farkı	21.000	
Kıdem Tazminatı Karşılığı	52.500	
Bağış ve Yardımlar	7.500	
Gecikme Faizi	6.000	
İNDİRİMLER		(201.000)
Hisse Senetleri Değer Artışı	3.000	
Kuruluş ve Örgütlenme Giderleri	45.000	
Araştırma ve Geliştirme Gideri	33.000	
Vergisel Amortisman Gideri	120.000	
Vergilendirilebilir Mali Kar		66.600
VERGİ GİDERİNİN HESAPLANMASI		
TİCARİ KAR		75.000
Ödenecek Vergi (66.600 x % 20)	13.320	
Ertelenen Vergi Yükümlülüğü	31.080	
Ertelenen Vergi Varlığı	(26.700)	
Finansal Durum Tablosunda Raporlanan Vergi Gideri	17.700	
Vergi Giderinden Sonraki Dönem Net Karı: Ticari Kar – Vergi Gideri	75.000 – 17.700 = 57.300 TL	

X İşletmesi'nin ertelenmiş vergi tutarı ile ilgili hesaplama yapıldıktan sonraki 31.12.2019 tarihli Finansal Durum Tablosu BOBİ FRS dikkate alınarak aşağıdaki gibi düzenlenmiştir.

X İŞLETMESİ'NİN 31.12.2019 TARİHLİ DÖNEM SONU FİNANSAL DURUM TABLOSU (TL)	
VARLIKLAR	
Dönen Varlıklar	
Nakit ve Benzerleri	3.000
Finansal Yatırımlar	30.000
Ticari Alacaklar (Net)	105.000
Stoklar (Net)	285.000
Diğer Dönen Varlıklar	6.000
Toplam Dönen Varlıklar	429.000
Duran Varlıklar	
Maddi Duran Varlıklar	300.000
Birikmiş Amortismanlar (-)	(30.000)
Maddi Olmayan Duran varlıklar (Net)	62.400

⁵ Bu tutar, maddi duran varlıklar ve maddi olmayan duran varlık amortismanlarının toplamından oluşmaktadır. Maddi olmayan duran varlıkların 5 yılda itfa olacağı belirtilmiştir. Buna göre raporlanan finansal tablolardaki amortisman gideri $[30.000 \text{ TL} + (45.000 + 33.000) / 5] = 45.600 \text{ TL}$

Ertelenen Vergi Varlığı	26.700
Toplam Duran Varlıklar	359.100
TOPLAM VARLIKLAR	788.100
KAYNAKLAR	
Kısa Vadeli Yükümlülükler	
Ticari Borçlar (Net)	225.000
Ödenecek Vergi ve Benzeri Yükümlülükler	13.320
Diğer Kısa Vadeli Yükümlülükler	45.000
Toplam Kısa Vadeli Yükümlülükler	283.320
Uzun Vadeli Yükümlülükler	
Finansal Yükümlülükler	63.900
Uzun Vadeli Karşılıklar	52.500
Ertelenen Vergi Yükümlülüğü	31.080
Toplam Uzun Vadeli Yükümlülükler	147.480
Özkaynaklar	
Sermaye	300.000
Dönem Net Karı / Zararı	57.300
Toplam Özkaynaklar	357.300
TOPLAM KAYNAKLAR	788.100

9. Sonuç

İşletmeler tarafından düzenlenen kurumlar vergisi beyannamesi ve finansal tablolar arasında ilişki kurulurken mali kar ile ticari kar arasındaki farklılık ertelenmiş verginin oluşumuna yol açmaktadır. Bu verginin temelinde ise geçici farklar yer almaktadır. Bu farklar, işletmelerde elde edilen gelir ve katlanılan gider unsurlarının meydana gelme zamanı ve bu unsurların vergi mevzuatı açısından tanınma zamanının farklı olmasından kaynaklanmaktadır. Bu doğrultuda, hem farklı ülkelerdeki işletmelerde mali nitelikli işlemlerin kayıt altına alınması ile ilgili olan farklılıkların ortadan kaldırılması hem de düzenlenecek finansal tablolarda birlik sağlanması amacıyla uluslararası muhasebe standartları geliştirilmiştir.

Geliştirilen bu standartların temel alınması ile de ülkeler kendi ulusal muhasebe standartlarını geliştirmektedir. Bu doğrultuda, ülkemizde de Uluslararası Muhasebe Standartları dikkate alınarak Türkiye Muhasebe Standartları yayınlanmıştır. Bu standartlardan biri olan ve kamu yararını ilgilendiren kuruluşlar tarafından dikkate alınan “TMS 12: Gelir Vergileri Standardı”nda gelir vergilerinin muhasebeleştirme ilkeleri ve ertelenmiş verginin hesaplanması ile ilgili bilgiler yer almaktadır. Fakat bu standart, ülkemizde faaliyetlerini sürdüren büyük ve orta boy işletmelerden bağımsız denetime tabi olan ve TMS/IFRS’leri uygulamayan işletmeler için geçerli değildir. Bu kapsamda, 2017 yılında yayınlanan “Büyük ve Orta Boy İşletmeler İçin Finansal Raporlama Standardı” (BOBİ FRS) 2021

yılında güncellenmiştir. Bu standart içerisinde, “BOBİ FRS Bölüm 23: Gelir Üzerinden Alınan Vergiler” bölümünde gelir üzerinden alınan vergiler ve ertelenmiş verginin hesaplanması ile ilgili bilgiler yer almaktadır.

Çalışmada, ertelenmiş verginin muhasebe standartları ve vergi mevzuatı açısından karşılaştırmalı olarak incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda, öncelikle ertelenmiş vergi ile ilgili TMS 12, BOBİ FRS Bölüm 23 ve vergi mevzuatındaki açıklamalara yer verilmiştir. Daha sonra bu açıklamalardan elde edilen bilgiler karşılaştırılmıştır. Son olarak ise, BOBİ FRS Bölüm 23’teki açıklamalar dikkate alınarak ertelenmiş verginin hesaplanmasına ait bir uygulama örneği oluşturulmuştur.

Kaynakça

- Ataman, B. ve Gökçen, G. (2017). Büyük ve Orta Boy İşletmeler İçin Finansal Raporlama Standardı (Bobi Frs) Uygulamaları, Beta Basım Yayım Dağıtım, İstanbul.
- Bobi Frs Bölüm 23 Gelir Üzerinden Alınan Vergiler, www.kgk.gov.tr (Erişim Tarihi: 20.04.2021).
- Dinç, E. (2007). “Muhasebe ve Vergi Kuralları Arasındaki İlişki ve Gelir Vergileri (TMS 12) Standardının Muhasebe Uygulamalarına Etkisi”, Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 28, 21 – 48.
- Doğan, A. (2017). “Büyük ve Orta Boy İşletmeler İçin Finansal Raporlama Standardı ile TMS / TFRS Karşılaştırması”, İşletme Araştırmaları Dergisi, 9 /4.
- Doğan, A. (2018). “Büyük ve Orta Boy İşletmeler İçin Finansal Raporlama Standardı ile VUK / MSUGT Karşılaştırması”, Muhasebe ve Finansman Dergisi, 80.
- Epstein, B. J. and Jermakowicz, E. K. (2010). Interpretation and Application of International Financial Reporting Standards, New Jersey: John Wiley & Sons, Inc. Hoboken.
- Ergin, N. E. ve Ayanoğlu, Y. (2015). “Ertelenmiş Vergilerin Finansal Tablo Kullanıcıları Açısından Önemi”, Gazi İktisat ve İşletme Dergisi, C.1, S.1.
- 193 No’lu Gelir Vergisi Kanunu, www.mevzuat.gov.tr (Erişim Tarihi: 20.04.2021).
- Karakaya, G. ve Sevim, C. (2016). “TMS – 12 Gelir Vergileri Standardına Göre Ertelenmiş Vergi Kavramı ve Bir Uygulama”, Journal of Accounting, Finance and Auditing Studies, C.2, S.3.

- Karataş, M. (2020). “Gelir Üzerinden Alınan Vergiler”, Bobi Frs, Tfrs/Tms ve MSUGT/VUK Karşılaştırmaları,(Ed.: Habib Akdoğan), Ankara: Siyasal Kitabevi. 477 - 502.
- Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu (KGK), www.kgk.gov.tr (Erişim Tarihi: 20.04.2021).
- Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu (KGK), (2020), Finansal Raporlama Standartlarına Uygun Hesap Planı Taslağı.
- Kocaman Gökdağ, C. (2019). “TMS 12 Gelir Vergisi Standardı Açısından Ertelenmiş Vergi ve Bir Uygulama”, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde.
- 5520 No’lu Kurumlar Vergisi Kanunu, www.mevzuat.gov.tr (Erişim Tarihi: 20.04.2021).
- Mısırlıoğlu, İ. U. (2005). “Kurum Kazancı Üzerinden Hesaplanan Vergilerin Raporlanması”, İSMMMÖ Mali Çözüm Dergisi 72.
- Özbirecikli, M; Kıymetli Şen, İ. ve Tüm, K. (2017), Uygulamaya Dönük Örnekli Açıklamalarla Büyük ve Orta Boy İşletmeler İçin Finansal Raporlama Standardı, Detay Yayıncılık, Ankara.
- Örten, R.; Kaval, H. ve Karapınar, A. (2015). Türkiye Muhasebe - Finansal Raporlama Standartları (TMS - TFRS) Uygulama ve Yorumları, 8. Baskı, Gazi Kitabevi, Ankara,
- Özcan, A. (2016). “UMS 12 Gelir Vergileri Standardı Çerçevesinde Ertelenmiş Verginin Muhasebeleştirilmesi”, İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi, C.4, S.4.
- Özkan, A. (2009). “TMS – 12 Gelir Vergileri Standardına Göre Ertelenmiş Vergiler ve Muhasebe Uygulamaları”, Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi, S.32.
- Sümer Göğüş, E. H.. (2010). “Ertelenmiş Vergi ve Muhasebeleştirilmesi”, İSMMMÖ Mali Çözüm Dergisi 101, 13 – 30.
- Tekşen, Ö. (2010). “TMS 12 Gelir Vergileri Standardına Göre Ertelenmiş Verginin İncelenmesi ve Muhasebeleştirilmesi”, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, C.15, S.2.
- TMS 12, Gelir Vergileri Standardı, www.kgk.gov.tr (Erişim Tarihi: 20.04.2021).

BÖLÜM VII

MODERNİTENİN YENİ EVRESİ OLAN HİPERMODERNİTE DÖNEMİNDE DEĞİŞEN TOPLUMSAL TUTUM VE DAVRANIŞLAR HAKKINDA SOSYOLOJİK BİR DEĞERLENDİRME

Dr. Öğr.Üyesi. Fazilet Ahu Özmen AKALIN

İstanbul Kent Üniversitesi, İstanbul, Türkiye, e- mail:

ahu.akalin@kent.edu.tr

Orcid no: 0000-0002-9382-3393

1. Giriş

Sürekli bir değişim içerisinde olan dünya düzeninde, toplumsal yapıların ve işleyişlerin de bu değişime paralel olarak değiştiği ve dönüştüğü görülmektedir. Aydınlık Çağı ile başladığı ifade edilen modern dönem, çok hızlı bir şekilde ilerlemiş ve kendi içerisinde farklı dinamiklerin doğmasına imkân tanımıştır. Fransız sosyolog Georges Balandier'nin de ifade ettiği üzere, modernite içerisinde yeni dinamikler ortaya çıkmış ve bu dinamikler de hem toplumsal yapıda, hem toplumun nezdinde gelişen tutum ve davranışlarda, hem de duygularda ve yaşam biçimlerinde değişikliklere sebep olmuştur (Balandier, 1998). Modernite döneminin ilk dinamiğinin postmodernite olduğu vurgulanmış ve bu süreç üzerine çok sayıda yorum yapılmıştır. Sosyal bilimciler, postmodernite dinamiğinin ve evresinin de sona erdiğini ve “hipermodernite” olarak tanımlanan yeni bir dinamik ve sürecin boy gösterdiğini savunmaktadırlar. Yeni dinamiklerin bu kadar hızlı ortaya çıkışı hiç şüphesiz değişimlerin zaman hızıyla bağlantılı olarak çok hızlı bir şekilde meydana gelmesi ve bu durumun da toplumların işleyişine etki etmesi olarak düşünülmektedir.

Genel olarak, günümüzdeki toplumsal değişime dayalı özellikler incelendiğinde, sosyal bilimcilerin modern dönemi üç döneme ayırdıkları dikkat çekmektedir: birinci dönem, modernitenin ilk yıllarına tekabül eden modernitenin kendisi; ikinci dönem, modern dönem içerisinde ortaya çıkan yeni bir dinamik olan postmodernite dönemi; üçüncü dönem ise postmodern dönemin bir eleştirisi ekseninde ortaya çıkan hipermodernite dönemi olarak ifade edilmektedir (Charles, 2010). Son iki evre, modernitenin içerisinde gelişen ve dönemin koşulları çerçevesinde dönüşen ve kendi özelliklerini inşa eden süreçler olarak belirmektedir. Özellikle sosyal medyanın hızlı bir şekilde gelişmesi ve toplumsal ilişkilerin medya araçları çerçevesinde şekillendiği bu hipermodern dönemde, Z kuşağı olan ve “teknoloji kuşağı” olarak da tanımlanan günümüz gençlerinin,

hipermodernitenin özelliklerini temsil ettikleri dikkat çeken bir nokta olarak belirlemektedir.

Söz konusu bu çalışmanın amacı, hipermodernite olarak tanımlanan bu yeni dönemin genel olarak toplumlar ve bireyler üzerinde yarattığı genel etkileri açıklamaya ve analiz etmeye yöneliktir. Konu ile ilişkili çalışan sosyal bilimcilerin, hipermodern dönemin bireylerinin tutum ve davranışları üzerinde patolojik durumlara sebep olduğunu ve bu durumun da toplumları önü alınamaz bir sürece götürdüğünü ifade ettikleri gözlemlenmektedir. Konu ile ilgili yapılan literatür araştırmasında, gerek hipermodernite kavramı, gerek ise hipermodernitenin toplumlar ve bireyler üzerindeki etkileri, bu yeni dönemdeki yeri ve toplumsal davranışları şekillendirmesi ile ilgili az çalışma yapıldığı gözlemlenmiş, bu sebepten yola çıkarak da bu literatür çalışmasının sosyoloji alanına bir katkı sağlayacağı düşünülmüştür. Birincil kaynaklardan elde edilen bilgiler başta olmak üzere, öncelikle “hipermodern” olarak tanımlanan bu yeni modern dönemin tanımı yapılmaya, ardından bu dönemin özelliklerine değinilmeye ve son olarak da toplumlar ve bireyler üzerinde yarattığı olumsuz etkiler incelenmeye ve tartışılmaya çalışılmıştır.

2. Hipermodernitenin Anlamı: Postmoderniteden Hipermoderniteye Geçiş

Değişimlerin bu denli hızlı meydana geldiği ve önünün alınamadığı bu güncel düzeni anlamak gittikçe zor bir hal almaktadır. Sosyoloji başta olmak üzere, sosyal bilimlerin farklı alanları da beliren bu değişimlerin etkilerini toplumlar, bireyler, kurumlar üzerinde açıklamaya ve bu bağlamda da yeni kavramlar ve kuramlar ortaya koymaya çalışmaktadır. Aydınlik Çağı ile başladığı ifade edilen modern dönemin meydana gelen siyasi, toplumsal, ekonomik, teknolojik yenilikler ve değişimlerle yerini postmodern döneme bıraktığı sosyal bilimciler tarafından yıllardır ortaya konulan ve tartışılan bir konu haline gelmiştir. Postmodernite kavramı günümüzde halen anlamsal belirsizliğini korurken ve net olarak tanımlanamazken, bugün yeni bir kavram ve dinamik olan hipermodernite kavramı ile karşılaştığı görülmektedir.

Gilles Lipovetsky, Georges Balandier ve Nicole Aubert gibi Fransız sosyologlarının da ifade ettikleri üzere, günümüz dünya düzeni postmodern çağ ile değil, hipermodern çağ ile tanımlanmaktadır¹. Lipovetsky, artık postmodern çağın geride kaldığını ve günümüzde her şeyin “hiper” bir boyutla karakterize olduğunu savunmaktadır

¹ Hiper (hyper) kelimesi, aşırılığı, en fazla olanı ifade etmektedir. Hatta Georges Balandier, hipermodernite yerine surmodernité (üstmodernite) kavramını kullanmaktadır (Georges Balandier, *Le dédale*, Paris, Fayard, 1994).

(Lipovetsky, 2018: 53). Haliyle, sosyologların postmodernite kavramını terk edip, daha doğrusu bir kenara bırakıp hipermodernite kavramına yönelmelerinin en önemli sebebi olarak kapitalist sistemin ve küreselleşmenin toplumlar üzerinde yarattığı “aşırılık” olduğu ifade edilmektedir (Lipovetsky, 2018). Şüphesiz, aşırılık, marjinalite ve radikalite hipermoderniteyi postmoderniteden ayıran en önemli özellikler olarak ortaya çıkmaktadır. Örneğin Sébastien Charles, toplumların moderniteden çıkmadığını, fakat modernitenin “radikalleştiğini” ve bu sürecin de hipermodernite olarak tanımlanması gerektiğini vurgulamaktadır (Charles, 2007). Başka bir deyişle, hipermodernite “radikal modernitenin” eş anlamlısı olarak ortaya çıkmaktadır (Aubert, 2004). Sonuç olarak, bu yaklaşımdan yola çıkarak, hipermodernitenin modernite durumunun aşırılığı olarak cereyan ettiği, daha az modern değil, daha fazla modern olma arzusu ile karşı karşıya kaldığı düşüncesi ortaya konulmaktadır. (Charles, 2010: 316).

20. Yüzyılın ortalarında moderniteye bir eleştiri olarak ortaya çıkan postmodernite, kendi dönemini tamamlamış ve yerine hipermodernite denilen döneme bırakmıştır. Fransız sosyolog Gilles Lipovetsky’ye göre, 1980’li yıllardan sonra meydana gelen hızlı değişimler yeni süreçlerin ve yeni değerlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur (Citot, 2004: 187). Konu ile ilgili literatüre bakıldığında, birinci modern evrenin modernite olarak tanımlandığı, ikinci modern evrenin postmodernite olarak tanımlandığı, üçüncü evrenin ise hipermodernite olarak tanımlandığı dikkat çekmektedir². Lipovetsky toplumların geçmiş dönemlerde sınırlı bir modernitesi olduğunu, fakat bugün ise bu sınırlı modernitenin tamamlanmış olduğunu iddia etmektedir (Lipovetsky, 2018: 54).

Sébastien Charles, yaptığı bir röportajda, postmoderniteden hipermoderniteye geçişin birçok sebebe bağlı olarak kaçınılmaz olduğunu; içinde bulunduğumuz dönemin ve bu dönemin getirdiği koşulların postmodernite ekseninde tanımlanamayacağını ifade etmiştir (Charles: 2006). Bu kavramsal dönüşümü, Charles, üç temel öge çerçevesinde açıklamaktadır. Birinci öge, postmodernitenin artık insanlığın içinde bulunduğu dönemi tanımlamaya yeterli olmadığı ve bu nedenden dolayı da hep bir eleştiriye maruz kaldığı durumudur. Hatta bazı sosyologların postmodernite kavramını bir kenara bırakıp farklı kavramlar yarattığına da dikkat çekmektedir. Örneğin, Anthony Giddens ultramoderniteden

² Kent çalışmaları ve Hipermodernite ile ilgili araştırmalarıyla bilinen Fransız sosyolog François Asher, hipermodernitenin modern dönemin üçüncü evresi olduğunu ve bu evrenin de özellikle toplumsal hareketlerin aşırı derecede artması, ulaşım ve bilgi araçlarının gelişmesi ve tüketim ürünlerinin içinde bulunulan kapitalist düzenden kaynaklanan küreselleşme ile birlikte yoğun bir şekilde kendini hissettirdiğini ifade etmektedir (François Asher, *La Société Hypermoderne*, Editions de l’Aube, Coll. Essais, 2005).

bahsederken, Marcel Gauchet metamoderniteden, Frédéric Lenoir ise hypermoderniteden bahsetmektedir. Fransız sosyolog François Asher ise ikinci modern evde olarak gördüğü postmodernitenin üçüncü bir evre ile son bulduğunu, bu evrenin de hipermodernite olduğunu savunmaktadır (Asher, 2005). İkinci öge ise dünyanın ve toplumların içinde bulundukları güncel koşulların artık aşırılığa kaçtığı ve bu aşırılığı ifade etmek için de “hiper” kelimesinin kullanılmaya başlanması kaçınılmaz olduğu yönünde ortaya çıkmaktadır. Örneğin, artık terörizmden bahsederken *hiperterörizm* (hyperterrorizm), tüketimden bahsederken *hipertüketim* (hyperconsumption), üretimden bahsederken de *hiperüretim* (hyperproduction) kavramlarını kullanmak şu anki dönemi ve özelliklerini tanımlamak için daha gerçekçi olmaya başlamıştır. Son öge ise artık demokratik toplumların yaşadıkları radikal değişimlerin postmodern dönem ile tanımlanamayacağını, hipermodernite kavramının da bu değişim ve dönüşüm sonucunda kaçınılmaz olarak ortaya çıktığı üzerinde durmaktadır. Haliyle, toplumların içinde bulunduğu bu yeni süreç ve evre, her şeyin aşırılığı, radikalleşmesi ve sınırsızlığı içerisinde cereyan etmektedir.

Claude Tapia ise, modernite, postmodernite ve hipermodernite kavramlarının karşılaştırmalı tanımını yaparak, günümüz toplumlarının hipermodern toplumlar olduğunu ve bu aşırılığın tüm özelliklerini gösterdiğini ifade etmektedir (Tapia, 2012: 15-25). Aydınlik Çağı ile başlayan modern dönem, politik, sosyal, kültürel bir çok öge çerçevesinde postmodern dönem ile evrilmiş ve son olarak da hipermodern olarak tanımlanan döneme dönüşmüştür. Tapia, aynı zamanda hipermoderniteyi, postmodern dönemde ortaya çıkan pesimizm, şüphe, güvensizlik gibi duyguların daha da şiddetlenerek meydana çıktığı bir dönem olarak betimlemektedir (Tapia, 2012: 18). Tapia, hipermoderniteyi şu sözlerle tanımlamaktadır: “*Bu yeni akım modernitenin ekstrem halidir. Modernitenin inşa ettiği her alan aşırılık ve sınırsızlıkla kuşatılmıştır. Bu sınırsızlığa da bazıları hipermodernite demektedir*” (Tapia, 2012: 18).

Hipermodernitenin başka bir özelliği ise, aynı postmodernitede olduğu gibi, medya ve kitle iletişim araçlarının toplum üzerindeki etkisidir. Fakat bu yeni dönemde medyaların rolü çok daha baskın ve belirleyicidir. Dünya ile ilgili haberler, siyaset haberleri, magazin haberleri, finans dünyası, hava durumları, kısaca tüm gündem artık İnternet aracılığıyla takip edilmektedir. Bu dijital iletişim çağında, doğru bilgiler yayınlandığı gibi yalan bilgiler de yayınlanmaktadır (Ceyhan, 2019). Fakat toplumlar bu dijital dünyanın o kadar etkisi altındadırlar ki çoğu kez doğruyu yanlıştan ayırabilme bilincinde değillerdir. Hipermodern dönemde de medyalar, toplumlar üzerinde etkili olabildiği gibi, bireyin de herhangi bir davranışta bulunmasını teşvik edebilme gücüne sahiptirler. Haliyle,

günümüz toplumları, konsensüs ile yönetilmekten ziyade, medyaların katkıda bulunduğu ve etkili olduğu sürekli tartışma platformlarıyla karakterize olmaktadır (Lipovetsky, 2018: 43). Bu bağlamda, medyaların toplum ve bireyler üzerinde olumlu ve olumsuz olarak rolünün çok büyük olduğu görülmektedir. Fakat her şeyin aşırılığıyla tanımlanan hipermodern dönem, teknolojinin en ileri ve en aşırı dönemi olarak da görüldüğünden, toplumlar üzerinde etkisi çoğu kez olumsuz olabilmektedir.

Hipermodernite, sanat dünyasında, edebiyatta, müzik sektöründe yeni bir takım marjinal akımlar ekseninde kendini gösterirken, din, ekonomi, üretim ve kültürel aktivitelerde de ortaya çıkmaktadır. Örneğin, din hipermodernitede aşırılığını fundamentalist akım ile gösterirken, tüketim, ekonomi alanlarında ise aşırı tüketim ve aşırı tüketme arzusu olarak ortaya çıkmaktadır. Haliyle bu aşırılık durumu kapitalist toplumların her alanında boy göstermekte olup, toplumsal yapı ve düzende de ciddi değişikliklere sebep olmakta ve bu değişiklikler de bireylerin davranışlarına ve duygularına sirayet etmektedir. Aynı postmodernite gibi, hipermodernite kavramına da net bir açıklık getirmek şu an için mümkün gözükmemektedir (Charles, 2009: 395). Fakat değişim sosyologları, günümüz toplumsal değişimi açıklayabilmek ve bir önceki dönemlere göre farklılığını vurgulayabilmek için, yeni kavramlar üretmeye ihtiyaç duymaktadırlar. Hipermodernitenin özellikle tüketim biçimi ve bireyselliğin aşırılığı ile karakterize olduğu ve bu aşırılıkların da hem toplumlar hem bireyler üzerinde patolojik olarak tanımlanan durumlara sebep olduğu gözlemlenmektedir.

3. Hipermodernite'nin Toplumsal Özellikleri: Hiper-tüketim (aşırı tüketim) ve Hiper-bireysellik (aşırı bireysellik)

Hipermodernitenin özellikle bireylerin davranış şekillerinde ve tercihlerinde kendini gösteren bir süreç olarak ortaya çıktığı gözlemlenmektedir. Hipermodern toplumsal yapıda beliren değişimler, bireylerin davranış ve tutumlarını da etkisi altına almakta ve şimdiki döneme has bir takım değerlerin, davranış biçimlerinin, duygu tiplerinin ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Hipermodernitenin iki temel özellikleri olarak tanımlanan “hiper-tüketim” (hyperconsumption), başka bir deyişle aşırı tüketim, ve hiper-bireysellik (hyperindividualism), başka bir deyimle, aşırı bireysellik, günümüz Batı toplumlarının en belirgin davranış modelleri olarak ortaya çıkmaktadır (Charles, 2006, 2010; Tapia, 2012; Aubert, 2004, Aubert, 2006). Haliyle bu değerler, özellikle Batı toplumlarında, başka bir deyişle kapitalist toplumlarda en yoğun olarak görülen değerler olarak belirlemektedir.

Kapitalist sistemin hüküm giymesi ve yayılması sonucunda ortaya çıkan küreselleşmenin, tüketim alışkanlıklarında bir değişim yarattığı ve bu alışkanlıkların da aşırıya kaçması ile birlikte, hiper-tüketim denilen davranış biçiminin ortaya çıktığı ifade edilmektedir. Charles, moderniteden postmoderniteye geçişin, 20. Yüzyılda başlayan, kitlesel tüketim ve onun değerlerine dayalı mutasyona bağlı olarak gerçekleştiğini ifade etmektedir (Lipovetsky, 2018: 23). Yukarıda da değinildiği üzere, hiper-tüketim hipermodernitenin temel öğelerinden birini oluşturmaktadır. Yeni bir davranış biçimi olarak beliren bu tüketim tarzı, bireyin özellikle ticari malları aşırı tüketme arzusu ile ortaya çıkmaktadır.

Hiper-tüketim alışkanlığının, bireyin çevreye sahip olduğu sosyo-ekonomik statüyü göstermek için değil, tamamıyla hedonist amaçlarla cereyan eden bir davranış olarak belirttiği ifade edilmektedir (Charles, 2006; Lipovetsky, 2018). Hipermoderniteyle birlikte, postmodernitede görülen hedonist birey yerini hiper-hedonist (aşırı hedonist) bireye bırakmaktadır (Godart, 2018: 5). Haliyle, lüks tüketim, postmodern toplumsal yapıda bir zenginlik ve sosyal statü göstergesiyken, günümüz toplumsal düzeninde ise bireyin kendi tatmini için gerçekleştirdiği bir alışkanlık haline gelmektedir (Charles, 2006). Lipovetsky'nin de değindiği gibi, hipermodern dönemde ortaya çıkan lüks hayat ve beraberinde getirdiği haz, daha önce hiç rastlanılmamış tarzda bir lüksün göstergesi olarak belirmektedir. Bu durum da toplumlarda, daha fazla lüks tüketme arzusuyla sonuçlanmaktadır.

İçinde yaşanan tüketime dayalı ve tüketimi yüceltten bu yeni kapitalist sistemin, tüketim ile ilgili bireylerde yarattığı izlenim, bireylerin her istediklerini tüketebilecekleri ve bu tüketim alışkanlığının da sonsuz olabileceği yönünde olduğu şeklindedir³ (Dal, 2017: 5). Haliyle birey bu sistemde, durmadan ve her istediğini, ihtiyacı olmadıkları dahil olmak üzere, tüketebileceği inancına varmıştır. Bu durum da bireyin tüketim arzusu karşısında yenik düşmesine ve ilkelerine yenilmesine sebep olabilmektedir (Dal, 2017: 5). Haliyle, bireyin bu yeni düzende, bilinçli bir tüketici olma yetisini kaybettiği, tamamıyla duygularıyla tüketmeye

³ Bu yeni kapitalizmin aynı zamanda, “hazcı kapitalizm” ya da “tüketimci kapitalizm” olarak adlandırıldığı görülmektedir. Hatta, kapitalizmin haz duygularını tetikleyerek insanda sınırsız harcama duygusu uyandırdığı ifade edilmektedir. (Bkz. Nil Esra Dal, “Tüketim Tolumu ve Tüketim Toplumuna Yöneltilen Eleştiriler Üzerine Bir Tartışma”, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(19), 2017, 1-21; Mehmet Şükrü Nar, “Küreselleşmenin Tüketim Kültürü Üzerindeki Etkisi: Teknoloji Tüketimi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8, (37), Nisan 2015, 941-954.

başladığı görülmektedir. Hipermodern dönem, artık üretmenin değil, tamimiyle, sorgusuz sualsiz tüketmenin dönemidir. Lipovetsky, duygularla çevrili bu aşırı tüketim davranışına, aynı zamanda kurlsız/anomik tüketim adını vermektedir (Lipovestky, 2018: 56).

2017 yılında Şengün ve Menteş tarafından tüketim alışkanlıklarıyla ilgili yapılan bir araştırmada, günümüzde insanların tüketerek mutlu oldukları inancının hakim olduğuna dair bir görüş paylaşılmaktadır (Şengün ve Menteş, 2017: 314). Daha fazla tüketme durumunun insanları daha fazla stres altına soktuğu ve aynı zamanda da daha fazla kaygılı bir duruma doğru yönlendirdiği görülmektedir. Haliyle, hipermodern toplumsal düzenin bir özelliğı olan aşırı tüketme eylemi, beraberinde olumsuz duyguları da getirmektedir. Yapılan araştırmanın %39.8'ini 18-24 yaş arasında bireylerin oluşturduğu ve %40.7'sini ise 23-31 yaş arasındaki bireylerden oluştuğı görülmektedir (Şengün ve Menteş, 2017: 317). Mülakat yapılan deneklerin çoğunluğun bugün Z kuşağı olarak adlandırılan bireylerden oluştuğı ve verilen cevapların çoğunun da bu yaş aralığındaki bireylerden geldiğı dikkat çekmektedir. Deneklerin %27.3'ü bütçesini aşan bir alışveriş yaptığında özgürlük hissettiğini belirtirken, %21.8'i ise haz ve tatmin duygusu hissettiğini ifade etmektedir (Şengün ve Menteş, 2017: 319). Sonuç olarak, gençlerin alışveriş yapmaktan büyük haz duydukları ve duydukları bu hazzın ve de aldıkları bu keyfin hayatlarına bir anlam kattığı sonucuna varabilmek mümkün görünmektedir.

Şengül ve Menteş, makalelerinde, haz veren alışveriş ile ilgili İstanbul ve Erzurum'da karşılaştırmalı olarak yapılan bir çalışmayı örnek vermektedirler. Ünal ve Ceylan tarafından 2008 yılında yapılan bu çalışmada, İstanbul'da yaşayan tüketicilerin hedonik alışveriş nedenleri arasında macera yaşamak, başkalarını mutlu edecek alışveriş yapmak, son modayı takip etmek ve rahatlamak için alışveriş yaptıkları ve bu duyguların da onlara haz verdiği yönünde tespitlerde bulundukları görülmektedir (Şengül ve Menteş, 2017: 322). Bu tespitlerden yola çıkarak, insanların tüketerek mutlu oldukları, tüketimi gündelik hayatlarının önemli bir merkezine yerleştirdikleri sonucuna varılabilmektedir⁴. Esra Dal da, yaptığı bir araştırmada benzer bir kanıyı

⁴ Hedonist tüketim ile ilgili başka araştırmaların da yapıldığı görülmektedir. Örneğin, Bkz. Serdar Aydın, "Hedonik Alışverişin Cinsiyet, Gelir ve Yerleşim Büyüklüğüne Göre Farklılaşması Üzerine Bir Araştırma", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15 (3), 2010, ss. 435-452; Ebru Özlem Güven, "Hedonik Tüketim: Kavramsal Bir İnceleme", *ABMYO Dergisi*, 13, 2009, ss. 65-72; Bülent Özsaçmacı, Dursun Yener, Tolga Dursun, "Hedonizm, Hedonik Tüketim Ve Tüketimde Materyalist Eğilimler Üzerine Bir Araştırma", *Üçüncü Sektör Dergisi*, 54 (1), 2019, ss. 71-88.

ortaya koymuş ve tüketimin ihtiyaçların çok ilerisine geçerek artık hayatın merkezinde yer almaya başladığını ifade etmiştir (Dal, 2017: 2). Kaban Kadioğlu da kitabında, tüketim toplumunun genel yapısının, gündelik hayattaki mutsuzlukların, kaygıların, endişelerin ilacı olarak alışveriş yapmak olduğunu ve bu aktivitenin de sağlayacağı haz duygusuyla insanların olumsuz duygulardan kolayca kurtulabileceğini ifade etmiştir (Kadioğlu, 2014: 43. Akt. Dal, 2017: 7).

Fakat, kapitalizm ve neoliberal politikalara bağlı olarak gelişen bu aşırı tüketme durumu, bireyin olumsuz davranışlar sergilemesine de sebep olmaktadır. Kendi keyfi için tüketen, sadece kendini mutlu etmek için para harcayan birey, zaman içerisinde daha fazlasını istemekte ve isteklerini kontrol edememeye başlamaktadır (Aubert, 2006: 607). Bu aşırı tüketime dayalı yaşam tarzının ve aşırı bireysel olma durumunun bireylerde bir takım olumsuz davranışların ve duyguların oluşmasına ve beraberinde de kişilik bozukluklarının gelişmesine sebep olduğu savunulmaktadır.

4. Hiper-tüketim ve Hiper-bireyselliğin “Patolojik” Etkileri

Aşırı tüketimin bir alışkanlık ve yaşam biçimi haline gelmesi, bireyin elindekiyle yetinememesine ve hep daha fazlayı istemesine sebep olmaktadır. Daha fazlasını isteme durumu bireyde bir takım olumsuz davranışlar sergilemesine ve sosyo-psikolojik rahatsızlıklar yaşamasına sebep olabilmektedir. Fransız sosyolog Gilles Lipovetsky’ye göre, postmodern birey, bugünkü haliyle hipermodern birey, tamamıyla kendi ile ilgilenen, kendi keyfini düşünen, kendisi için yaşayan, aşırı tüketerek ve sadece tüketmekle mutluluğu bulduğuna inanan hedonist bir birey olma özelliğini taşımaktadır (Citot, 2004: 184). Fakat, bu aşırılık durumunun bugün günümüz koşullarında yaşayan bireylerde, çok daha uç davranışlar sergilemelerine sebep olduğu görülmektedir.

Esra Dal, hedonik tüketim ile ilgili yapılan araştırmalarda, tüketicilerin satın alacakları ürünü seçerken duygusal arzularının baskın geldiğini ifade etmektedir (Dal, 2017: 10). Haliyle birey, ihtiyacı olduğu için değil, tamamıyla haz alma amaçlı tüketmektedir. Hedonist tüketim davranışı ve beraberinde sebep olduğu duygular, bireylerde bir takım sosyo-psikolojik etkilerin oluşmasına sebep olmaktadır. Konu ile ilgili çalışan sosyolog ve psikologlar, bireylerin hissettiği bu duyguların zamanla bir takım kişilik bozukluklarına sebep olduğunu vurgulamaktadır. “Patolojik” olarak tanımlanan bu davranış biçimleri, narsist davranış, aşırı

bağımlılık, aşırı mutsuzluk, depresyon, kaygı bozuklukları, sorumsuzluk, yoksunluk hissi, intihar eğilimi gibi davranış ve davranış eğilimlerine sebep olmaktadır.

Hedonik duyguyla, başka bir deyişle, yaptığı alışverişten haz alarak kendini mutlu etme durumunun, hipermodern dönemdeki tüketim alışkanlığının en önemli özelliği olduğu bilinmektedir. Bireyin sadece mutlu olmak için tüketme eylemi, hedonik duyguyla hareket etme hâli, bireyi aynı zamanda narsist yapma durumu ile sonuçlanabilmektedir. Lüks tüketime olan bağımlılık, zamanla “aşırı” bir bağımlılık ile sonuçlanmakta ve bu durumla da bağlantılı olarak, birey narsist bir kişilik özelliğine sahip olabilmektedir. Bu narsist kişilik, bireyde her şeyi, her ne koşulda olursa olsun, satın alma ve tüketme olarak tezahür etmektedir. Nicole Aubert, hipermodernitede meydana gelen aşırı tüketim durumunun patolojik nedenlere sebep olduğunu ve uzun vadede de narsist bir kişiliğe dönüşmesine neden olduğunu ifade etmektedir (Aubert, 2006: 607).

Michel Maffesoli de aynı şekilde, hipermodernitenin, duygu dünyasını olumsuz yönde etkilediğini, narsisizm ve mantık dışı davranışlara sebebiyet verdiğini vurgulamaktadır (Maffesoli: 2000). Bilindiği üzere, sosyolojide patoloji kelimesine ilk anlamını veren Emile Durkheim’dır. Özellikle *Toplumsal İşBölümü*, *İntihar*, *Sosyolojik Yöntemin Kuralları* başlıklı kitaplarında, normal ve anormal olanı ayırmak için toplumlarda meydana gelen “anomik” olayları “patolojik olaylar” olarak tanımlamış; toplumların iyi olanı kötü olandan ayırmak için patolojik durumlarla karşılaşmasının toplum için bir tehlike olmadığını savunmuştur (Richard, 1925; Ogien, 1989; Ogien, 2012, Durkheim, 1895/2020)⁵. Her toplumsal olayın sağlıklı sonuçlar doğurduğu gibi patolojik sonuçlar da doğurabileceği; toplumların da bu patolojik etkilerden kurtulabilme yollarını ancak toplumsal dayanışma ve kolektif ruh bilinciyle gerçekleştirebilecekleri Durkheim’ın ana felsefelerinden birini oluşturmaktadır. Hipermodern dönemde de aşırılığın sonucunda ortaya çıkan narsist bireyin birer patolojik vaka oluşturduğu gözlemlenen ve savunulan bir sosyolojik gerçektir (Aubert, 2006).

Peki bu aşırı tüketime bağlı olan, hiper-hedonist davranışlar sergileyen narsist birey nasıl tanımlanabilir? Lipovetsky’nin *Boşluk Çağı* kitabında yer verdiği başlıca figür olan Narkissos, hem havalı, hem esnek, hem de zevkine düşkün özgürlükçü birey olma özelliğini göstermektedir (Lipovetsky, 1983; Lipovetsky, 2018: 25). Narkissos bireyinin en belirgin özellikleri, anı yaşamak, sadece kendi keyfini düşünmek, aşırı mutlu ve

⁵ Normal olan ile patolojik olan arasındaki ayrım ile ilgili, Bkz. Emile Durkheim, *Sosyolojik Yöntemin Kuralları*, Dorlion Yayınları, Ankara, 2020, ss.77-105.

aşırı özgür olma arzusuyla yaşamak olarak belirlemektedir. Aynı zamanda, narsist kişi, kendine aşık ve sadece kendi güzelliğini, kendi mutluluğunu, kendi keyfini düşünen, çevresiyle ilgilenmeyen, geleneksel, ailevi ve çevresel değerlerini yitirmiş bir birey olarak ortaya çıkmaktadır. Cristopher Lash, 1979 yılında yazdığı *La Culture du Narcissisme* (Narsizmin Kültürü) kitabında, günümüzün psikolojik insanına değinmiş ve bu insan tipinin, toplumlardaki değişim çerçevesinde narsist özellikler ve bireysel aşırılıklar gösterdiğini vurgulamıştır (Lash, 1979/2008). Sigmund Freud'un değindiği şekliyle, sadece psikolojik rahatsızlıkla tanımlanan narsist kişilik artık etkisini yitirmiş; toplum içerisinde hayat bulan ve toplum tarafından inşa edilen patolojik olma özelliğini taşıyan toplumsal bir fenomen haline gelmiştir (Godart, 2018: 17).

Hipermodern toplumsal yapıda, artık bahsedilen narsisizm, narsisizmin patolojik boyutundan ve egotizmden uzaklaşmış “sosyal bir narsisizm” olma özelliğini göstermektedir (Godart, 2018: 18). Sosyal narsist birey, toplumsal hayatında her şeyi kendi üzerinde gören ve benliğini en üst seviyede yaşayan bir birey olma niteliğini ortaya koymaktadır. Özellikle gençlerin, sosyal medya araçlarını kullanarak, selfiler çekerek, beğeni (like) oranlarını hesap ederek, sadece kendilerini, kendi görünümlerini ortaya koydukları gözlemlenmektedir. Sosyal narsisizmde, birey, bireysel narsisizmden farklı olarak, kendini başkasının gözünde var etme ve değerli kılma savaşını vermektedir. Bu yeni düzende, bireyin en büyük korkusu, görmezden gelinme ya da görülmemesi olarak cereyan etmektedir (Strenger, 2013. Akt. Godart, 2018: 19). Haliyle, hipermodern dönem olarak tanımlanan bu yeni düzende, birey kendini, sadece kendisi için değil, sosyal ortamda başkaları tarafından beğenilmek ve fark edilmek üzere ortaya koymaktadır. Sosyal narsisizmin, uzun vadede, çok ciddi patolojik durumlara sebebiyet verebilecek, toplumsal bir hastalık olabilme durumu ortaya konmaktadır.

Öte yandan, hipermodern dönemin narsist bireyi, daha fazla tüketmek ve kendini daha fazla fark ettirebilmek için, farkında olarak ya da olmayarak, risk almayı göze alan bir birey tipini ortaya koymaktadır. Daha fazla tüketmek için daha fazla para kazanmak gerektiği inancı, bireyi, gerek yatırımlarında, gerek kurduğu sosyal ilişkilerde risk almasına sebep olmaktadır (Charles, 2009: 397). Aubert'in “riskli davranışlar” olarak tanımladığı bu durum, olumlu sonuçlanabilecekken, olumsuz da sonuçlanabilmektedir. Olumsuz sonuçlandığı taktirde, bireyin bu narsist ve hiper-hedonist karakteri onu depresyon gibi patolojik durumlara da götürebilmektedir. Bu durum bireyde bir tür yoksunluk hissinin oluşmasına sebep olabileceği gibi, daha uç bir durum olan intihar ile de sonuçlanabilmektedir (Godart, 2018: 19).

Nicole Aubert'ın “kilometrede 200” olarak tanımladığı bu hızlı yaşam biçimi, bireyin gerçekleştirdiği aktiviteleri çok büyük bir hazla yaşamasına ve hissettiği o anlık keyiften de şiddetli bir tatmin hissi duymasına sebep olmaktadır (Aubert, 2006: 608). Zamanın son derece hızlı aktığı algısının toplumlarda daha derinden hissedildiği bu yeni dönemde, mutluluk, tatmin, haz gibi duygular da anlık yaşanmakta ve birey yaşadığı bu duyguları anlamlandırmakta zorlanmaktadır. Mutluluk, bu söz konusu zaman içinde, gerçek anlamını yitirmekte ve değerini kaybetmektedir. Birey, aynı maddi tüketim alışkanlıklarında olduğu gibi, daha fazla haz, daha fazla tatmin için her türlü riski göze almakta ve kendisini çoğu kez farkında olmadan risk taşıyan aktivitelere doğru yönlendirmektedir⁶. Örneğin, motosiklet yarışı, ralli, dağcılık, kick boks, açık deniz sporları gibi risk taşıyan sporlar, bu aktivitelerin bir örneğini oluşturmaktadır (Charles, 2010: 316; Demirhan, Güven, Açıkada, 2004). Aubert, diğer taraftan, bireyin yaşadığı bu anları sanki hayatının son anı gibi yaşadığını ve bu anı ölümsüz kılmak için her türlü riski alarak sonuna kadar götürdüğünü ifade etmektedir (Aubert, 2006: 608). Haliyle, hipermodern dönem, “herşeyin ve hemenin” kültürünün kendini tam olarak gösterdiği dönem olarak belirmektedir (Lipovetsky, 2018: 63).

Örneğin, İngiltere ve İrlanda'da gençlerin çok kısa bir zamanda yoğun bir şekilde alkol alma aktiviteleri olarak bilinen “binge drinking”, hızlı yaşamının ve anın tadına varmanın en belirgin örneği olarak görülmektedir. Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri'nde ciddi bir sağlık problemi olarak kabul edilen bu aktivite, gençlerin aşırı hızlı yaşam arzusunu en belirgin gerçekleştirdikleri eylem olarak belirmektedir. Fakat, diğer çoğu riskli aktivite gibi, bu tip bir aktivite de kişinin alkol komasına girmesiyle sonuçlanabilmekte ve ciddi fiziksel ve psikolojik problemleri de beraberinde getirebilmektedir (Godart, 2018: 14).

Bu hızlı ve anı yaşamının getirmiş olduğu haz, bu enerjik yaşam biçimi, bu yaşamdan ele edilen tatmin ve sınırsız mutluluk duygusu, bireyi kontrol edemeyeceği bir sinir bozulmasına doğru götürebilmektedir. Ortaya, tatminsizlik yaşayan, yaptığı bir çok şeyden mutlu olmayan, depresif ve tükenmişlik sendromu ile karşı karşıya kalan bireyler çıkmaktadır. Bireysel bazda beliren bu durum, zaman içerisinde toplumların da meselesi haline gelmekte, ve toplumsal mekanizmalar sosyal kontrolü sağlamakta zorlanmaktadırlar.

⁶ Risk toplumu ve bu toplum yapısının etkileri için, Bkz. Ulrich Beck, *Risk Toplumu, Başka Bir Modernliğe Doğru*, İthaki Yayınları, İstanbul, 2019.

Tüketimde ve beraberinde duygularda kendini gösteren bu aşırılık durumunun, toplumlarda fakirleşme, yaşlanma, aşırı kilo alma ya da aşırı zayıf olma korkusu gibi kaygıları da beraberinde getirdiği görülmektedir. Aubert'in "aşırılık patolojileri" dediği bu durum, bir yandan madde, alkol bağımlılığı gibi durumlara, diğer yandan ise, beslenme patolojileri olarak tanımladığı obezite ya da anoreksiya gibi hastalıklara sebep olmaktadır (Aubert, 2006: 607). Birey kendini kontrol edemediği durumlarda, aşırı yemek yemeye, ya da kendini sosyal hayatta çevresine beğendirmeye arzusuyla, hiç yememeye, bulimia, anoreksiya gibi hastalıklarla da yakanabilme durumuyla karşı karşıya kalabilmektedir. Şişmanlama, yaşlanma korkusu, hiper-tüketimle tanımlanan toplumlarda, güzellik sektörünün gelişmesine, kilo verme merkezlerinin kurulmasına; estetik ameliyatları gibi alanların daha da fazla rağbet görmesine sebep olmaktadır. Fakat, aynı diğer patolojik durumlarda görüldüğü gibi, kişinin bedenine olan düşkünlüğü, onun depresif durumlara doğru yönelmesine de sebep olabilmektedir (Özgen, 2017).

Aşırılığın görüldüğü başka bir patolojik durum ise iş dünyasında boy göstermektedir. Hipermodernite ile karakterize olan toplumlarda, birey iş hayatında kendini gösterebilmek, taktir toplayabilmek, üst makam tarafından beğenilebilmek, terfi olabilmek için kısa zamanda çok fazla iş yapmaya çalışmakta ve kendisini aşan bir performans sergilemeye çalışmaktadır. Şüphesiz, bu davranış, bireyde psikolojik sorunlara sebep olmakta ve verimliliğini düşürebilmektedir. Aynı zamanda, rekabetin bu denli etkin olduğu iş dünyasında, birey kendi ideallerini gerçekleştirmek ve sadece kendini tatmin etmek için de çok yoğun bir iş temposuna girebilmekte ve burada da aşırılık gösterebilmektedir (Martineau, 2017).

Aubert, özellikle Amerika ve Batı Avrupa ülkelerinde çok yaygın olan, Amerikalıların "burn out" olarak tanımladıkları "kendini yakma" sürecinin, hipermodern toplumların bir özelliği olduğunu, bireyin iş aşkı uğruna ve çalıştığı şirketle kurduğu sevgi bağı çerçevesinde meydana gelen bir durum olduğunu ifade etmektedir (Aubert, De Gaulejac, 1991). Bu durumun patolojik sonucu da kişinin beklenmedik bir anda işten çıkartılması ya da iflas etmesi sonucunda ortaya çıkacak olan hayal kırıklığı ve büyük ruhsal çöküntü olarak cereyan edebilmektedir. Haliyle, aşırılıkla karakterize olan günümüz toplumlarında, her alanda, bireyin aşırıya kaçması patolojik durumlarla karşılaşmasına sebep olmaktadır. Öte yandan, bireyin içinde bulunduğu rekabet ortamında kendini ortaya koymak için bir takım kişisel stratejiler geliştirmesinin zaman içerisinde kendine zarar verebileceğini ve hatta "şizofren" olarak tanımlanabilecek bir toplumsal yapının ortaya çıkmasında da etkili olabileceği vurgulanmaktadır (Charles, 2010: 318).

Genel olarak, toplum ve bireylerin yaşamları üzerinde olumsuz etkileriyle tanımlanan hipermodern çağın, gerek toplumsal ve ekonomik özellikleriyle, gerek ortaya koyduğu değerler ve normlarla zor bir çağı temsil ettiği görülmektedir. Sosyal bilimciler, günümüz zor koşullarını, toplumların içinde yaşadıkları belirsizlikleri, bireylerin bunalımlarını, kimlik karışıklıklarını ifade etmek için hipermodernite kavramını türetmişler ve seyreden tüm bu olumsuzlukları da aşırılık ile açıklamaya çalışmışlardır. Özellikle olumsuz yönlerinin baskın geldiği hipermodern dönem, eleştirel bir perspektifle ele alınmış ve patolojik bir toplumsal fenomen olarak adlandırılmıştır. Tüm süreçler ve dönemler gibi, hipermodernitenin de kaybedenleri olduğu kadar kazananların da olduğu; bireyin içinde bulunduğu maddi ve manevi imkanları kendi lehine kullandığı taktirde, kendini durmadan yenileyen ve canlı tutan bir kişiliğe de ulaşabileceği düşünülmektedir. Fakat, hipermodernitenin olumsuz bir fenomen olduğunu savunan sosyal bilimciler, bu aşırı tatmin durumunun orta veya uzun vadede, birey ve toplum üzerinde patolojik durumlara sebep olabilme ihtimalinin çok yüksek olduğunu varsaydıkları açıkça görülmektedir.

5. Sonuç

Sonuç olarak, postmoderniteden çıkış olarak tanımlanan hipermodernite, yeni bir modern çağın başlangıcı olarak görülmektedir. Charles ve Lipovetsky, hipermoderniteyi modernitenin içinde var olan fakat aşırılıkla temsil edilen bir dönem olarak tanımlamaktadırlar. Bu yeni dönemde, bir yandan tepki, aşırı muhafazakarlık, aşırı tüketim, bireysel izolasyon gibi değerler oraya çıkarken, diğer taraftan da hareket, akışkanlık, devlet, ulus, aile, siyasi partiler, baskı grupları gibi kurumlardan da kopmanın meydana geldiği görülmektedir.

Bu yeni birey tipi, seçimlerinde tamamen kişisel davranırken, güncel trendlere de ayak uyduran bir kuşağı temsil etmektedir. Bir yandan sadece kendi mutluluğu için tüketen, fakat diğer taraftan da kendini çevreye beğendirmek ve saygı görmek için kendini durmadan yenileyen bir birey olma özelliğini taşımaktadır. Bu ikinci durum, daha narsist ve hiperhedonist bir birey modelinin ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. İşte bu noktada, hipermodern dönemin ortaya koyduğu birey modeli tüketim aşırılığı, aşırı özgür davranma isteği ile hedonist olmak ile beraber, aynı zamanda sınıf aidiyetinden kurtulmuş, ne yaptığını ve ne istediğini bilen, yer yer daha fazla sorumluluklar gösteren bir birey olmakta, diğer taraftan ise hep önde ve hep popüler olma arzusuyla da patolojik davranışlar sergileyen bir birey tipi çizmektedir. Aynı postmodern dönemde görülen bu ikili durum, hipermodernite döneminde de ortaya çıkmaktadır.

Lipovetsky'ye göre, artık postmodernite bugünkü insanlığın dönemi olmaktan çoktan çıkmıştır. Hipermodern dönemde ise bu mutluluk yerini her şeyi hızlıca tüketerek elden edilen anlık mutluluğa bırakmıştır. Duygu sosyolojisi perspektifinden bakıldığında, mutluluk insanoğlunun en belirgin duyguları arasında yer almaktadır. Theodore Kemper gibi duygu üzerine çalışan sosyologlar, mutluluk, keyif, tatmin gibi duyguların insanların temel duyguları olduğunu, sosyal ilişkilerini ve yaşam tarzlarını bu duyguları hissetmek ve sürekliliğini sağlamak için inşa ettiklerini vurgulamaktadırlar. Jonathan Turner ise insan duyguları arasında mutluluğun ve tatminin insanların birincil duyguları olduğunu ve bu duyguları ebediyen muhafaza etmeye çalıştıklarını ifade etmektedir. Haliyle, bu sosyologların genel yaklaşımlarına bakıldığında, insanoğlu her daim keyif almak ve mutlu olmak için yaşamını sürdürmektedir. Hipermodernite döneminde de bireyler mutluluğu tüketimde, sosyal ilişkilerinde, yaşam tarzlarında bulmaya çalışmaktadırlar. Fakat bu mutluluk ve tatmin arayışı o kadar hızlı ve süresiz gerçekleşmektedir ki, bu durum bireyleri patolojik bir gidişata doğru sürüklemektedir. Her şeyin aşırı olduğu bir toplumsal yapıda, davranışların da en aşırıda olması, tutku ve zevk uğruna bireylerin risk alarak kendilerini tehlikeye sokmaları bu dönemin bireylerine empoze ettiği bir durum olarak da belirmektedir. Bazıları bu durumdan sınırsız bir keyif alırken, bazıları ise toplum tarafından etiketlenmemek için bu süreçte evrilmek zorundadırlar.

Sosyologlar ve psikologlar başta olmaz üzere, bu zorlu çağ hakkında belli çalışmalar ve araştırmalar yapan sosyal bilimcilerin söz konusu dönemin olumsuz etkileri üzerine yoğunlaştıkları ve bu durumun da toplumlarda ve bireylerin kendilerinde patolojik durumlara sebebiyet verdiğini sorguladıkları dikkat çekmektedir. Aşırı tüketim tarzının beraberinde aşırı bireyselleşmeye sebebiyet verdiği ve bu durumun da sonuç olarak narsist bir bireyselleşmeye neden olması, toplumlar için son derece tehlikeli bir durumun cereyan etmesi olarak yorumlanmaktadır. Sosyologlar, bu aşırılığın ve davranışlardaki radikalleşmenin çok daha ciddi boyutlara ulaşmaması için önlem alınması gerektiğine dikkat çekmektedirler. Aşırılığın kontrolünün toplumsal mekanizmalar tarafından gittikçe zorlaştığı günümüz çağında, bireyin inisiyatif alarak kendini sorgulaması gerekmektedir. Aşırı tüketim ve aşırı bireyselleşmenin önüne ancak kolektif bilincin tekrar kurularak ve güçlendirilerek geçilebileceği gerçeği de azımsanmamalıdır. Lash'ın da ifade ettiği gibi, narsist kişilik bireyci ve tüketici toplumlarda, kolektif özellikler gösteren toplumlara göre daha fazla belirmektedir. Kurtuluş yolu olarak, kolektif değerleri tekrar inşa etmek, bireyleri içinde yaşadıkları bu patolojik durumdan kurtarabilecektir.

Hipermodern dönemin özelliklerine en fazla günümüz Z kuşağının davranışlarının uyduğu, dijital çağın çocukları olarak tanımlana bu genç kuşağın, aşırılıklara kaçarak, birçok şeyi çok hızlı tükettiği ve zaman kaybetmeden de yerine yeni tüketecek değerleri ve materyalleri koydukları gözlemlenmektedir. Her şeyi çabuk elde etmek istedikleri gibi, bu kuşağın özellikle anı yaşamaktan keyif aldığı, hızlı yaşamayı sevdiği ve risk almaktan da haz duyduğu dikkat çekmektedir. Z kuşağının görülen bu temel karakteristiklerinin, onu hipermodern çağın bireyleri yaptığı düşüncesinin ortaya konulmasında etkili olabilmektedir. Fakat, Aubert'in "patolojilerin çağı" olarak tanımladığı hipermodernite, diğer kuşaklarda olduğu gibi, Z kuşağında da olumsuz davranışların sergilenmesine ve sonuç olarak da bu kuşağa mensup gençlerin sahip oldukları ailevi, ahlaki, kişisel değerlerini yitirmelerine de yol açabilmektedir. Hipermodernite ve Z kuşağı ile ilişkili bir araştırma yapmanın, belirtilen görüşler ile ilgili net cevaplar alınmasında önemli bir katkısı olacağı düşünülmektedir. Aynı modernite ve postmodernite gibi, hipermodernitenin de bu yeni başlayan senfonisi çok uzun süreceğe benzemektedir. Sosyal bilimcilerin de bu süre zarfında hipermodernite ile ilgili yeni konular ve araştırma alanları yaratmaları kavramın doğruluğunun ve geçerliliğinin sorgulanması açısından faydalı olacaktır.

Kaynakça

- Asher, F. (2005). *La Société Hypermoderne*. Paris: Editions de l'Aube, Coll. Essais.
- Aubert N., De Gaulejac V. (1991). *Le coût de l'excellence*. Paris: Seuil.
- Aubert, N. (2004). *L'individu hypermoderne*. Ramonville Saint-Agne : Érès.
- Aubert, N. (2005). "L'individu hypermoderne : un individu 'dans l'excès'". Joyce Aïn éd., *Dépendances: Paradoxes de notre société?*, 53-67. Toulouse: Érès <https://doi.org/10.3917/eres.ain.2005.01.0053>
- Aubert, N. (2006). "L'hypermoderne et ses pathologies", *L'information Psychiatrique*, 82 (7), 605-610. DOI: <https://doi.org/10.3917/inpsy.8207.0605>.
- Aydın, S. (2010). "Hedonik Alışverişin Cinsiyet, Gelir ve Yerleşim Büyüklüğüne Göre Farklılaşması Üzerine Bir Araştırma". *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15 (3), 435-452.
- Balandier, G. (1994). *Le dédale*, Paris: Fayard.
- Balandier, G. *Le Désordre*. Paris: Fayard.

- Beck, U. (2019). *Risk Toplumu, Başka Bir Modernliğe Doğru*, İstanbul: İthaki Yayınları.
- Charles, S. (2006). “De la postmodernité à l’hypermodernité”. *Modernité, Mouvements Sociaux, Philosophie, Revue d’idée*, 8(1). Erişim Adresi: <http://www.revueargument.ca/upload/ARTICLE/332.pdf>.
- Charles, S. (2007). *L’hypermoderne expliqué aux enfants*. Montréal: Liber.
- Charles, S. (2009). “For a Humanism Amid Hypermodernity: From a Society of Knowledge to a Critical Knowledge of Society”, *Axiomathes*, (19), 389-400. DOI 10.1007/s10516-009-9090-3.
- Charles, S. (2010). “Modernité, postmodernité, hypermodernité : limite et transgression de concepts”, *Contemporary French and Francophone Studies*, 14 (3), 315-322, DOI: [10.1080/17409292.2010.484292](https://doi.org/10.1080/17409292.2010.484292).
- Ceyhan, A.İ. (2019). “Dijital İletişim Çağında Siyasetin Dijitalleşmesi Üzerine Bir İnceleme: Post-Truth ve Dijital Siyasetin Sahte Haber Ekseninde Analizi”. *Kurgu, Prof. Dr. Alaeddin Asna Anısına Yani Zamanlar ve Halkla İlişkiler Sempozyumu Özel Sayısı*, 1-17. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kurgu/issue/54877/752377>.
- Citot, V. (2004). “Les temps hypermodernes, de Gilles Lipovetsky”, *Le Philosophoire*, (22), 184-188. DOI: <https://doi.org/10.3917/phoir.022.0184>
- Dal, N. (2017). “Tüketim Tolumu ve Tüketim Toplumuna Yöneltilen Eleştiriler Üzerine Bir Tartışma”, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(19), 1-21.
- Demirhan, G., Güven B., Açıkada, C., (2004). “Spor Dallarına İlişkin Riskin Algılanması”, *Hacettepe Üniversitesi Spor Bilimleri Dergisi*, 15 (2), 65-75.
- Durkheim, E. (2020). *Sosyolojik Yöntemin Kuralları*, Ankara: Dorlion Yayınları.
- Gaston, R., (1925). “La morale sociologique et la pathologie de la société”. *Revue d’histoire et de philosophie religieuses*, (5) 4, 346-368. DOI: <https://doi.org/10.3406/rhpr.1925.2541>.
- Godart, E. (2019). “Psychopathologie de la vie hypermoderne”, *Annales Médico-psychologiques, Revue psychiatrique*, 177 (4), ISSN 0003-4487. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.amp.2018.10.001>. (<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0003448718303019>)

- Güven, E.Ö., (2009), “Hedonik Tüketim: Kavramsal Bir İnceleme”, *ABMYO Dergisi*, (13), 65-72. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/abmyoder/issue/46435/583392>.
- Kaban Kadioğlu, Z.(2014). *Tüketim İletişimi: Süreçler, Algılar ve Tüketici*. İstanbul: Pales Yayınları.
- Kemper, T. D. (1987). “How many emotions are there? Wedding the social and autonomic components”, *American Journal of Sociology*, 93(2), 263–289.
- Lash, C., (1979/2008), *La Culture Du Narcissisme*, Paris: Flammarion, Coll. Champs Essais.
- Lipovetsky, C. (1983). *L'Ere du vide*. Paris: Gallimard.
- Lipovetsky, C. (2018). *Hipermodern Zamanlar*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Maffesoli, M. (2000). *Le Temps des tribus*. Paris: Table Ronde.
- Maffesoli, M. (2003). *Notes sur la postmodernité. Le lieu fait lien*. Paris: Éditions du Felin/Institut du monde arabe.
- Martineau, J. (2017). “Culture in the Age of Acceleration, Hypermodernity, and Globalized Temporalities”, *The Journal of Arts Management, Law, and Society*, 47(4), 218-229. DOI: 10.1080/10632921.2017.1369482.
- Nar, M.Ş. (2015). “Küreselleşmenin Tüketim Kültürü Üzerindeki Etkisi: Teknoloji Tüketimi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8, (37), Nisan, 941-954.
- Ogien, A. (1989). “Une sociologie du pathologique est-elle pensable?” *Revue Européenne Des Sciences Sociales*, 27 (83), 197-215. Retrieved August 21, 2021, from <http://www.jstor.org/stable/40369805>.
- Ogien, A. (2012). “II. Le normal et le pathologique ». *Sociologie de la déviance*. sous la direction de Ogien Albert, PUF., 29-38.
- Özgen, İ. (2017). “Tüketim Kültürü ve Medyada Güzellik Söylemi: Bir Alımlama Çalışması”. *Global Media Journal TR Edition*, 8 (15), Erişim Adresi:https://globalmediajournaltr.yeditepe.edu.tr/sites/default/files/ogrenci_calismasi_ipek_ozgen.pdf.
- Özsaçmacı, B., Yener, D., Dursun, T. (2019). “Hedonizm, Hedonik Tüketim Ve Tüketimde Materyalist Eğilimler Üzerine Bir Araştırma”, *Üçüncü Sektör Dergisi*, 54 (1), 71-88. DOI: 10.15659/3.sektor-sosyal-ekonomi.19.02.1071.

- Strenger, C. (2013). *La peur de l'insignifiance*. Paris: Belfond.
- Şengün, H , Menteş, N . (2017). “Küreselleşme Sürecinde Tüketicilerin Hazcı ve Bilinçli Tüketim Alışkanlıklarının Değerlendirilmesi”. *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 313-324.
Retrieved from:
<https://dergipark.org.tr/en/pub/duibfd/issue/34038/376714>.
- Tapia, C. (2012). “Modernité, postmodernité, hypermodernité”. *Connexions*, (97), 15-25.DOI: <https://doi.org/10.3917/cnx.097.0015>.
- Turner J. H. (1999). “Toward a general sociological theory of emotions”, *Journal for the Theory of Social Behaviour*, 29(2), 133–162.

BÖLÜM VIII

MAKİNE ÖĞRENMESİ METOTLARIYLA ARIZA TALEBİ AÇIKLAMALARINDAN ARIZA KODU VE SINIFININ BULUNMASI; İPLİK FİRMASI ÖRNEĞİYLE*

İbrahim Burak TOSUN

Sakarya Üniversitesi, e-mail: ibrahim.tosun2@ogr.sakarya.edu.tr
Orcid No: 0000-0002-0542-0237

Dr. Çağla EDİZ

Sakarya Üniversitesi, e-mail: cediz@sakarya.edu.tr
Orcid No: 0000-0002-0793-3722

1. Giriş

Firmalarda etkin bir şekilde bakım yönetiminin sağlanmasında, bakım ve arıza sonucu oluşacak üretim kayıpları masraflarının azaltılmasında bakım bilgi yönetim sistemleri kullanılmaktadır. Bu amaçla hazırlanan varlık ve bakım yönetim programları firmalardaki varlıklara ait bakım taleplerini hızlı bir şekilde bakım çalışanlarına iletmekte, bildirilen talebe göre bakımcılar gerekli ekipman ve malzemelerle iş önceliği durumuna göre sıralamayla gerekli bakım planlamaları yapmaktadırlar. Ayrıca, arşivlenen bakım kayıtlarından makine, bakım ve personel performansı gibi birçok bilgi elde edilebilmektedir. Diğer bilgi işleme sistemlerinde olduğu gibi bakım yönetim bilgi sistemlerinin de etkin kullanılabilmeleri için personel isteksizliği, eksik veya yanlış veri girilmesi gibi engellerin önlenmesi gereklidir. Firmalarda arıza kayıtları açılırken yazılan ifadelerden, tanımlı arıza sınıfının hızlı bir şekilde doğru tespit edilebilmesi hem çalışanın iş yükünü azaltacak, hem de bakım personelinin doğru bir şekilde işe yönlendirilmesini sağlayacaktır. Bu amaçla bu çalışmada, varlık ve bakım yönetim sisteminde kayıtlı bulunan arıza açıklamalarından, numaralandırılmış arıza tanımının tahmin edilebilmesi için makine öğrenmesi metotlarından faydalanılmış ve hangi makine öğrenme algoritmasının arıza tanımını tahmin etmede daha iyi sonuçlar verdiği araştırılmıştır. Böylece, arıza kayıt girişi sürelerinin azaltılması ve verilerin eksik ve yanlış girilmesinin önlenmesi, personelin tekrarlı kayıt adımlarının kaldırılması hedeflenmiştir.

* Bu çalışma, İbrahim Burak Tosun'un Çağla Ediz danışmanlığında yürütülen yüksek lisans tez çalışmasından oluşturuldu.

İkinci bölümde metin sınıflandırma ile ilgili literatürde yer alan çalışmalara değinilmiştir. Bir sonraki bölümde, çalışılan firmadaki kayıt giriş ekranları ve veri setinin ön hazırlık aşamaları anlatılmaktadır. Dördüncü bölümde öznitelik çıkarımında uygulanan yöntemler açıklanmıştır. Beşinci bölümdeyse seçilen makine öğrenmesi algoritmaları performansları karşılaştırılmış ve değerlendirme yapılmıştır.

2. Metin Sınıflandırma Literatür Taraması

Metin sınıflandırma, bir metnin daha önce tanımlanan sınıflardan hangisine veya hangilerine ait olduğunun tahmin edilme işlemidir (Tantuğ, 2016). Metin sınıflandırma işlemleri başlıca beş adımdan oluşmaktadır (Korde ve Mahender, 2012). İlk adımda, metin sınıflandırma işlemlerinde öncelikle işlem yapılacak metinler toplanır. Daha sonra ayırma, gereksiz kelimeleri çıkarma, kelime köklerini bulma gibi ön işlemler yapılır. Bir sonraki aşamada da, farklı yöntemler kullanılarak her metin için bir vektör elde edilir. Ardından, vektörlerdeki özniteliklerden sınıflandırma işleminde daha değerli olanlar seçilir ve diğerleri elenerek vektör boyutu düşürülür. Bu vektörler makine öğrenmesi algoritmaları kullanılarak etiketlenir ve eğitilir. Metin sınıflandırma işlemi, bir web sayfasının e-ticaret sitesi olup olmadığının sorgulanması gibi tek etiketli (Kaşıkçı ve Gökçen, 2013) veya Türkçe haber içeriklerinin finans, kültür vb. kategorilerden birden çok gruba dahil edilmesiyle çok etiketli (Çelik ve Koç, 2021; Uslu ve Akyol, 2021) olabilir. Sosyal medya paylaşımlarından veya alışveriş ve otel siteleri gibi sitelerdeki ürün/hizmet yorumlarından yapılan duygu analizi çalışmaları da metin sınıflandırmanın yaygın kullanımı olan bir alt çeşittir. Bu çalışmalara örnek olarak, Mengutaycı ve Temurtaş (2021) ile Ahmetoğlu ve Resul (2020) çalışmalarında otel sitelerinden elde ettikleri değerlendirmeler, Aksu ve Karaman (2020) turistik mekan değerlendirmeleri gösterilebilir. Metin sınıflandırmaları ayrıca, tehlikeli web sayfa veya e-postaların tespit edilmesinde de sıklıkla kullanılmaktadır. Twittter paylaşımlarında saldırgan dil kullanımının tespiti üzerine hazırlanan çalışma (Yılmaz ve Gökçen, 2021), Türkçe e-postaların spam olup olmadığının tespiti üzerine hazırlanan başka bir çalışma (Eryılmaz ve diğ., 2020) bu tür çalışmalara örnek olarak gösterilebilir.

İşletmelerdeki arıza kayıtlarıyla ilgili bir çalışmada, baraj pompa istasyonunda çıkan arıza kayıtları makine öğrenmesi algoritmaları kullanılarak sınıflandırılmıştır. Bu sınıflandırma çalışmasında, serbest bir şekilde yazılmış 12 senelik bakım kayıtları eğitim ve test için ayrılmış, Tekil Değer Ayrışması ve Ters Doküman Frekansı yöntemleri ile öznitelikler çıkarıldıktan sonra Karar Ağaçları ve Yapay Sinir Ağları yöntemiyle çıkan sonuçlar değerlendirilmiştir (Edwards ve diğ., 2008).

Benzer şekilde, bakım kayıtlarını veya sensörlerden alınan verileri değerlendirip, makine algoritmalarıyla hazırlanan kestirimci bakım çalışmaları da literatürde sıklıkla çalışılmış konulardan biridir (Susto ve diğ., 2014; Carvalho ve diğ., 2019; Kanawaday ve Sane, 2017). Bu çalışmada ise, makine öğrenmelerine dayanan yöntemlerle, makine arızalarının açılması için serbest olarak yazılan metinlerden arıza kodu ve bu kodun ilişkilendirildiği arıza tanımının tahmin edilmesi; böylece arıza talebi açan kullanıcının daha kısa sürede ve doğru bir şekilde arıza tanımını bulabilmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla, öznetelik çıkarımında ve sınıflandırma işleminde farklı algoritmalar denenmiş ve bu algoritmalarla elde edilen doğruluk oranları birbirleriyle karşılaştırılmıştır.

3. Bakım Yönetim Sistemi Arayüz Ekranları ve Veri Seti Düzenleme ile Ön Hazırlık İşlemleri

Bakım yönetim sisteminden sağlanabilecek fayda sistemin etkin kullanımıyla doğru orantılıdır. Etkin kullanım verilerin sisteme zamanında, doğru şekilde ve eksiksiz işlenmesi ile sağlanabilmektedir. Sistemdeki veriler ile yapılan analizler sonucu elde edilen bilgilerin ve verilen kararların doğruluğunu sürecin en başındaki veri girişi aşaması belirlemektedir.

Resim 1: Bakım yönetim sistemi arıza giriş ekranı

Çalışmada incelenen bakım yönetim sisteminde arıza kaydının oluşturulmasında kullanılan giriş ekranı Resim 1.'de görülmektedir. Kullanıcı üretim devam ediyor/durdu/yok şeklinde arıza sonrası üretim durumunu, normal/acil olarak arıza önceliğini, arızalanan varlık kodunu ve arızayı bildiren kişi olarak kendi adını listeden seçmektedir. Daha sonra arıza kodu listesinden ilgili kod ve tanım seçilmekte ve talebin açıklaması yazılmaktadır.

Çalışılan bakım sisteminde tanımlı 625 farklı arıza tanımı bulunmaktadır. İlgili arıza tanımının listeden bulunması vakit almakta ve yanlış seçildiği durumlarda olabilmektedir. Bu durum genellikle birbirine

yakın anlamlı tanımların karıştırılmasından veya dikkatsizlik nedeniyle yanlış tanım seçilmesinden kaynaklanmaktadır. Bazı durumlarda ise tanımın seçilip arıza açıklamasının es geçilmesi ya da arıza talebinin üstünkörü açıklanması ile de karşılaşmaktadır. Bu problemler bakım yönetim sistemi ile yapılan analizlerin doğruluğunu azaltmakta ve yanlış arıza bildirimi gibi durumlarda bakım personelinin işini zorlaştırmaktadır.

Bakım / Arıza Kodu	Bakım / Arıza Tanımı	Talep Açıklaması	Sarf Yeri Tanımı	Kısmı Kodu	Varlık Kodu
A0047	AJST JENERATÖRÜ SEBİL ÇALIŞIYOR	Jeneratör motorunun sebil çalışmakta ve iletkeni çalışmaktadır.	POLİ 1	110302.PTA	110302.FTA.A20
A0377	PISTON ARIZASI	ARIZANIN GİDERİLMİŞİ: BULGINIZE	TEKSTÜRE 3 İŞLETME	110404.T3B	110404.T3B.BTBA6.B.PNC17.201
A0181	ÇAĞLIK BORUSU TIKALI ARIZASI	DİREKLER YERİNDEN ÇIKMIŞ MUDAHALE EDİLMİŞİ:	TEKSTÜRE 4 İŞLETME	110412.T4SNG	110412.T4SNG.BTE12.A.PND01.012
A0482	T2 FIRIN ISIŞI ARIZASI	T PENT2 ISILARI SUREKLİ TOLARANS DIŞI ALARMI VERİP ON/OFF OLMAKTADIR 170 C DEN 200 C DERECEYE ÇIKTIĞI GÖRÜLDÜ.	TEKSTÜRE 3 İŞLETME	110404.T3A	110404.T3A.BTAC2.A.PNC07
A0015	AGREGAT ARIZASI	52. POZİSYON AGREGAT ALT MOTORU ÇALIŞMIYOR.	TEKSTÜRE 4 İŞLETME	110412.T4MLT	110412.T4MLTBTEMA.A.PNC05.051

Resim 2: Bakım yönetim sistemi arıza kayıtları listesi

Oluşturulan arıza kayıtları bakım personeli tarafından liste halinde görülebilmektedir (Resim 2). Listedeki arıza tanımlarına ve açıklamalarına göre, bakım işleminin aciliyet durumu belirlenmekte ve bakım personeli belirlediği sıraya göre gerekli ekipmanlar ile gerekli yere müdahale etmek için harekete geçmektedir. Bu çalışmada seçilen algoritmalarla arızanın talep açıklaması girilerek arıza tanımının sistem tarafından tahmin edilmesi sayesinde gelecekte hem kullanıcı tarafından arıza kodu ve tanımı için harcanan arama zamanı, hem de kullanıcının bu işlemi manuel yaptığından çıkan yanlışlıklar sonucunda oluşacak zaman kayıpları önlenmiş olacaktır. Bu amaçla, çalışmanın ilk aşamasında veri seti oluşturulması amacıyla bakım yönetim sisteminden arıza kayıtları Excel formatında dışarı aktarıldı. Sistemden kayıtlar çekilirken 3 ayrı filtre uygulandı.

I. Tarih filtresi 2020 yılı olarak filtrelendi.

II. Veri setini iptal edilmiş ve henüz sonuca ulaştırılmamış kayıtlardan arındırmak için arıza kayıt durumları (açık, kapalı veya iptal olabilmektedir) kapalı olan kayıtlar filtrelendi.

III. Arıza nedeni “arızaya rastlanmadı” olarak belirtilen kayıtlar, hatalı ya da eksik açılmış olma ihtimaline karşı veri setinin dışında bırakıldı.

Filtrelemeler sonrası dışarı aktarılan veri seti hakkında özet bilgiler Tablo 1’de verilmektedir.

Tablo 1: 2020 yılı arıza kayıt sayıları

Toplam Kayıt Sayısı	101.715
Aylık Ortalama Kayıt Sayısı	8.476,25
Günlük Ortalama Kayıt Sayısı	278,67

Veri setinde, çalışma kapsamında türü metin olan arıza açıklaması sütunu ile türü kategorik değişken olan ve tahmin edilmeye çalışılan arıza tanımı sütunu dışındaki tüm sütunlar silinmiştir. Veri setinde arıza açıklamaları giriş ekranında talep açıklamaları kısmına karşılık gelmektedir. Arıza tanımı ise giriş ekranında seçilen arıza kodu ile birlikte görülen kısımdır. Tablo 2’de görüldüğü gibi kullanıcı tarafından girişlerde büyük ve küçük harfler karışık olarak kullanılmıştır. Ayrıca, yazımlarda imla hataları ve gramer hataları da sıkça bulunmaktadır.

Tablo 2: Veri setinin metin ve etiket sütunları

Arıza Açıklaması	Arıza Tanımı
ARIZALI OLAN TERAZİNİN AKÜSÜNÜN ONARILMASI	ENERJİ KESİNTİSİ ARIZASI
20 mak 12 kanalın dtx leri düşük geliyor eriyik pompasının değiştirilmesi	SPINING TEX ARIZASI
18 P.Z FIRIN SOPASI KIRIK MUDALE EDİLMESİ BILGINIZE	FIRIN SOPASI ARIZASI
230.pozisyonda bakalitte sarik olmasi nedeniyle kapatildi	BAKALİT SARIĞI ARIZASI
BAKALITTE SARIK VAR POZISYON KAPATILDI	BAKALİT SARIĞI ARIZASI

Veri setindeki arıza tanımları incelendiğinde; sistemde kayıtlı 625 farklı arıza tanımından yıl içinde 460 tanım için arıza kaydı oluşturulduğu görüldü. Mevcut yapıda metin olarak saklanan arıza tanımları; veri setinde etiket sütunu oluşturulması amacıyla, en sık tekrarlayan arıza tanımına 1 rakamı atanarak en az tekrarlayana doğru 460 rakamına kadar numaralandırıldı. Bu şekilde hazırlanan listeye ait son 4 arıza tanımı, sayıları ve atanan arıza numaraları Tablo 3’de gösterilmiştir.

Tablo 3: Veri setinin metin, etiket ve arıza numarası sütunları

Arıza Tanımı	Arıza Sayısı	Arıza No
UPS ARIZASI	1	457
YAĞ MANDALI KİLİTLİ POZİSYON	1	458
YAĞLAYICI KLAUZ GERİLİM ARIZASI	1	459
YAZILIM ARIZASI	1	460

Oluşturulan veri setinin ön işleme ve temizleme süreçleri beş adımda gerçekleştirilmiştir. Bu adımlar şu şekilde sıralanabilir:

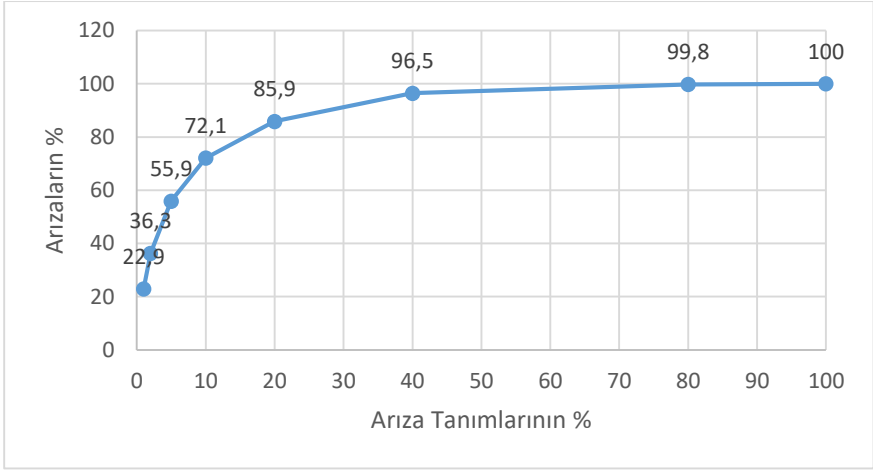
- I. Arıza açıklamaları metinlerinin bulunduğu sütun metin olarak, arıza tanımlarının bulunduğu sütun etiket olarak isimlendirildi.
- II. Arıza açıklamalarını, arıza tanımlarının tahminini etkilemeyecek değişikliklerden arındırmak ve öznitelik çıkarımı aşamasında sözlükte tekrarlı ve gereksiz kelimelerin oluşmasının önüne geçmek amacı ile öncelikle;
 - a. Açıklamalardaki rakamlar kaldırıldı.
 - b. Rakamlardan sonra noktalama işaretleri kaldırıldı.
 - c. Eğer varsa yazdırılamayacak karakterler kaldırıldı.
 - d. Birden fazla boşluklar kaldırıldı.
 - e. Tüm karakterler küçük harfe çevrildi.
- III. Arıza açıklamalarında tek kelimeden oluşan, özensiz şekilde yazılmış bu nedenle arızanın anlaşılamadığı açıklamaları veri seti dışında bırakmak ve II. Adımdaki ön işlemlerden sonra hiç karakter kalmayan ya da anlam çıkarılamayacak kadar az karakter kalan metinleri elemek için 10 karakterden az olan açıklamalar kaldırıldı.
- IV. Aynı arıza açıklaması birden fazla arıza tanımında bulunmaması gerektiğinden çakışan arıza açıklamalarının en çok kullanıldığı arıza tanımına ait olduğu varsayıldı ve daha az sayıda olan tanımlardan kaldırıldı. Eşit sayıda farklı arıza tanımında olması durumunda ise tüm tanımlardan kaldırıldı.
- V. Aynı arıza açıklamasının aynı arıza tanımında birden fazla tekrarlandığı durumlar kaldırıldı.

Ön işleme adımlarından sonraki kayıt sayısındaki azalmalar Tablo 4’te verildi. En ciddi azalma tekrarlı kayıtların çıkarılmasından sonra meydana gelmiştir.

Tablo 4: Veri ön işleme adımlarından sonra kayıt sayıları

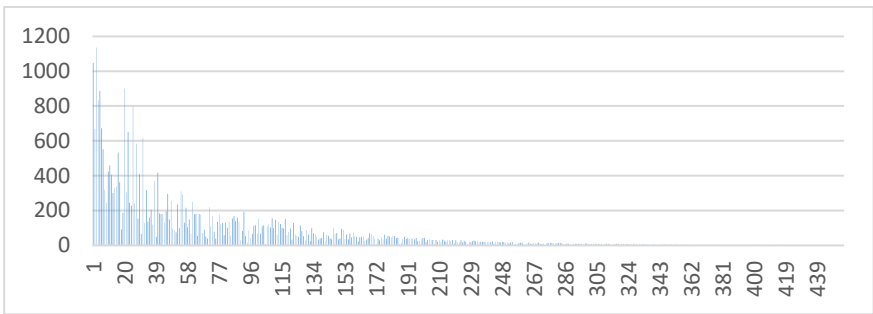
İşlem	Kayıt Sayısı
Veri Ön işleme öncesi toplam kayıt	101.715
Metin temizleme işlemleri ile karakter sınırı sonrası kalan toplam kayıt (II-III)	95.473
Tekrarlı açıklamaların kaldırılması sonrası kalan toplam kayıt (IV-V)	32.889

Arıza tanımlarının, toplam arıza payları grafik üzerinde incelendiğinde Resim 3’deki logaritmik artış görülmektedir. Bu resimden anlaşılabacağı gibi, en çok tekrar eden %20’lik arıza tanımları grubu (en çok tekrar eden 92 arıza tanımı) tüm arızaların %86’sını oluşturmaktadır.

Resim 3: En çok tekrar eden arıza tanımlarının toplamdaki payları

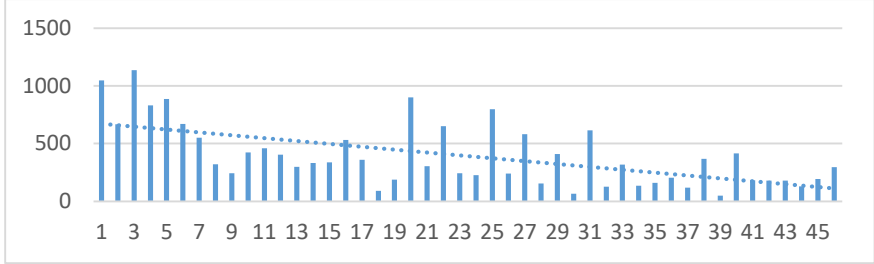
Gerçekleştirilen ön işleme adımları sonrasında büyükten küçüğe sıralanan kayıt sayıları Resim 4’de görüldüğü gibi azalmışlardır. Ön işleme sonrası arıza tanımlarına göre arıza kayıt sayıları incelendiğinde tüm arıza tanım kategorilerini tahmin etmek için yeterli sayıda kayıt olmadığı görülmektedir. Çalışma kapsamında en fazla arızanın kapsanması ve en az hata oranı ile modelin çalışabilmesi için arızaların %72,12’ine denk gelen %10’luk yani 460 hata tanımından en çok kayıt bulunan ilk 46 hata tanımı (Resim 5) için tahmin modeli oluşturulması planlandı. Bu doğrultuda ön işlenmesi ve temizlemesi gerçekleştirilmiş veri setinde en çok tekrar eden ilk 46 hata tanımını kapsayan 18037 adet arıza kaydına sahip yeni bir veri seti oluşturuldu.

Resim 4: Ön işleme sonrası arıza tanımlarına ait kayıt sayıları

Tahmin edilecek 46 arıza tanımı ile toplamda 18037 adet arıza kaydına sahip olan temiz nihai veri setine ait arıza tanımları ve kayıt sayıları grafiği Resim 5’de verilmekte ve arıza tanımları ait kayıt sayıları dağılımı

görülebilmektedir. Veri setinde ön işleme adımlarından önce en fazla kayda sahip olan arıza tanımı 1 numaralı tanım iken nihai veri seti grafiğinde görüldüğü gibi 1136 adet kayıt ile 3 numaralı arıza tanımı en fazla kayda sahip olan tanımdır. En az kayda sahip olan tanım ise 48 adet kayıt ile 39 numaralı arıza tanımıdır.

Resim 5: Ön işleme sonrası ilk 46 arıza tanımına ait kayıt sayıları

4. Öznitelik Çıkarımları

Ön işleme adımlarından geçirilen veri seti, Python yazılım dilinde işlenebilmesi için sıkça tercih edilen csv formatına çevrildi. Toplamda 18037 arıza kaydından ve 46 farklı arıza kategorisinde(tanımına) sahip olan veri seti *pandas* kütüphanesi kullanılarak içeri aktarıldı. Değişken tipi metin olan arıza açıklamalarının makine öğrenmesi algoritmalarında kullanılabilmesi için kelime torbası ve Terim Frekansı – Ters Doküman Frekansı (TF-IDF) yöntemleri ile önce kelime sözlüğü oluşturuldu daha sonra vektörize edildi. Bu amaçla *sklearn* kütüphanesinin *feature.extraction* modülü kullanıldı.

4.1. Kelime Torbası Yöntemi

Kelime torbası yöntemi kelimelerin veya kelime gruplarının, metinde kaç kere tekrarlandığına veya metinde bulunup bulunmadığına bakılan yöntemdir. Metinde yalnızca kelimelerin bulunup bulunmadığına bakılıyor ise ikili özellik seçimi yöntemi olarak tanımlanırken, kelimelerin metindeki tekrarları sayılıyor ise terim frekans ağırlığı yöntemi olarak tanımlanmaktadır. Her kelime tek başına metin içerisinde aranıyor ise unigram, ikili aranıyor ise bigram ya da n adet grup halinde aranıyorsa n-gram modeli olarak tanımlanmaktadır (Türkalp, 2019).

Yöntemin uygulanmasında ilk olarak veri setindeki tüm benzersiz kelimelerden bir sözlük oluşturulur. Burada metinlerin ön işleme aşamalarından geçmiş temiz metin olmaları önemlidir aksi takdirde örneğin büyük harfle yazılmış bir kelimenin küçük harfle yazılmış halinin farklı olduğu varsayılacak ve sözlükte iki ayrı yer tutacaktır. Oluşturulan sözlükteki her bir kelime için ayrı bir sütun açılarak öznitelik (özellik) matrisi oluşturulur. Bu matrisin satırlarına veri setinin her bir kaydındaki

metinlerin içlerindeki kelimelerin kaç kez tekrar ettiğini belirten rakamlar ile sütunlar doldurulur.

Kelime Torbası yöntemi ile arıza açıklamalarından kelime sözlüğü oluşturuldu. $Min_df=2$ parametresi ile veri setinde en az 2 kez geçen kelimeler sözlüğe eklendi. Oluşan sözlük kullanılarak arıza tanımları (etiketleri) ile birlikte vektör tablosu hazırlandı (Resim 6). Etiket başlıklı ilk sütun arıza tanımlarını ifade ederken devamındaki sütunlar sözlükteki kelimeler yani modelin öznitelikleridir. Her satır bir arıza kaydını ifade etmekte ve ilgili kayıta bulunan kelimeler 1 ile gösterilirken bulunmayan kelimeler 0 ile gösterilmektedir. Resim 6’da veri setinin ilk 5 ve son 5 satırı ile etiket sütunu ve öznitelik sütunları görülmektedir.

(18837, 4543)

	label	ab	abdel	abdelakir	abdel	abdel	abdelakir	acil	acilen	acili	...	garip	garipin	garipir	garipinin	gali	gahitan	gokide	gokinde	girdi	gip
0	15	0	0	0	0	0	0	0	0	0	...	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
1	21	0	0	0	0	0	0	0	0	0	...	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
2	21	0	0	0	0	0	0	0	0	0	...	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
3	21	0	0	0	0	0	0	0	0	0	...	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
4	21	0	0	0	0	0	0	0	0	0	...	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

5 rows x 4543 columns

	label	ab	abdel	abdelakir	abdel	abdel	abdelakir	acil	acilen	acili	...	garip	garipin	garipir	garipinin	gali	gahitan	gokide	gokinde	girdi	gip
18032	30	0	0	0	0	0	0	0	0	0	...	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
18033	25	0	0	0	0	0	0	0	0	0	...	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
18034	25	0	0	0	0	0	0	0	0	0	...	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
18035	21	0	0	0	0	0	0	0	0	0	...	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
18036	25	0	0	0	0	0	0	0	0	0	...	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

5 rows x 4543 columns

Resim 6: Kelime torbası yöntemi tablosu

4.2. Terim Frekansı – Ters Doküman Frekansı Yöntemi

Kelime torbası metodundaki kelime sayma işlemi yalnızca kayıt bazında kelime sayıları ile ilgilenmekte iken Terim Frekansı – Ters Doküman Frekansı (TF-TDF) metodu veri setini bir bütün olarak hesaplamaya katmaktadır. Özellik çıkarımı işleminin hedefi algoritma için girdileri hazırlamak olduğundan, veri setinde çok sık tekrar eden bir özelliğin algoritmaya katacağı bilgi azalacağından bu özelliklerden kaçınılmalıdır (Bonaccorso, 2018).

TF-TDF değeri, bir kelimenin kayıta görünme sayısı ile orantılı olarak artar ve kelimeyi içeren veri setindeki kayıt sayısı ile azalır. Değer aşağıdaki formül ile hesaplanmaktadır (Thanaki, 2018).

$$TF-TDF = \left(\frac{\text{kelimenin kayıta görünme sayısı}}{\text{kayıttaki toplam kelime sayısı}} \right) * \left(\log_{10} \frac{\text{toplam kayıt sayısı}}{\text{kelimenin görüldüğü kayıt sayısı}} \right)$$

Yöntemin uygulanmasında ilk adım kelime torbası yöntemi ile aynıdır ve öncelikle sözlük oluşturulur. Oluşturan sözlükteki kelimeler matrisin

sütunlarına yazılırken satırlarda her bir kayıttaki bulunan kelimelerin TF-TDF değerleri ilgili sütunlara yazılarak matris oluşturulur.

Bu çalışmada, TF-TDF yönteminde, kelime torbası yöntemi ile aynı şekilde, kelime sözlüğü oluşturuldu ve sözlükte aynı sayıda kelime elde edildi. Kelime torbası yönteminden farklı olarak ilgili arıza kaydında geçen/geçmeyen kelimelere 0/1 atamak yerine bu yöntemde her kelimeye TF-TDF skorları hesaplanıp yazılmıştır. Oluşan sözlük kullanılarak arıza tanımları (etiketleri) ile birlikte vektör tablosu hazırlandı. Resim 7’de veri setinin ilk 5 ve son 5 satırı ile etiket sütunu ve öznitelik sütunları görülmektedir.

[18037, 4543]

	label	ab	abböl	abükutör	aböl	aböl	abölüat	acöl	acilen	acöl	..	panjuru	panjurun	panjör	panzuman	patı	patiden	pekiide	pekiinde	şimdi	şip
0	16	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	..	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0
1	21	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	..	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0
2	21	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	..	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0
3	21	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	..	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0
4	21	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	..	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0

5 rows x 4543 columns

	label	ab	abböl	abükutör	aböl	aböl	abölüat	acöl	acilen	acöl	..	panjuru	panjurun	panjör	panzuman	patı	patiden	pekiide	pekiinde	şimdi	şip
18032	31	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	..	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0
18033	23	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	..	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0
18034	36	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	..	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0
18035	21	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	..	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0
18036	25	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	..	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0

5 rows x 4543 columns

Resim 7: Terim frekansı – ters doküman frekansı yöntemi tablosu

5. Kullanılan Makine Öğrenmesi Model Eğitimi ve Performansı

Makine öğrenmesi modelleri, makine öğrenmesi uygulamalarının merkezinde yer almaktadır. Modeller bir sistemde gözlenen verileri tanımlarken, yeni davranışların öğrenilmesine ve bunların tahmin edilmesine yardımcı olan yeni veri kümelerine uygulanmaktadır. Algoritmaların amacı ise mümkün olduğunca en doğru çıktıyı üretebilmektir. Bu çalışmada Python yazılım dili için hazırlanmış Scikit-Learn modülü kullanılmıştır. Scikit-Learn modülü gözetimli gözetimsiz birçok popüler makine öğrenmesi algoritmasını entegre biçimde sunmaktadır (Pedregosa vd., 2011). Farklı algoritmalar verileri farklı şekillerde işledikleri için kendilerine verilen görevin türüne ve verilerin tipine göre başarı oranları da değişiklik göstermektedir. Çalışma kapsamında kullanılan dört algoritma Lojistik Regresyon, Doğrusal Destek Vektör Makinesi Sınıflandırıcısı, Olasılıksal Dereceli Azalma Sınıflandırıcısı ve Naive Bayes Sınıflandırıcısıdır.

Bu çalışmada, ön hazırlık prosesleri sonrasında Kelime Torbası ve TF-TDF kullanılarak iki farklı öznitelik çıkarma yöntemi ile veri seti oluşturulmuştur. 18037 kayda, 4542 özniteliğe ve tahmin edilmesi amaçlanan 46 farklı arıza kategorisine sahip veri seti makine öğrenmesi modelini eğitebilmek ve sonrasında test edebilmek için eğitim ve test veri setlerine ayrıldı. Model başarımlarına Tablo 5'te yer verildi.

Tablo 5: Model skorlarının karşılaştırılması (%80 eğitim – %20 test)

Model	Öznitelik → Skorlama	Kelime Torbası			Kelime Torbası: TF-IDF		
		hassasiyet	hatırlama	f1-puanı	hassasiyet	hatırlama	f1-puanı
Lojistik Regresyon	makro ort.	0,84	0,82	0,82	0,85	0,81	0,82
	ağırlıklı ort.	0,84	0,84	0,84	0,85	0,84	0,84
Doğrusal Destek Vektör Makinesi	makro ort.	0,83	0,82	0,82	0,85	0,84	0,84
	ağırlıklı ort.	0,84	0,84	0,84	0,86	0,86	0,86
Olasılıksal Dereceli Azalma Sınıflandırıcısı	makro ort.	0,84	0,83	0,83	0,84	0,81	0,83
	ağırlıklı ort.	0,85	0,85	0,85	0,85	0,84	0,84
Naive Bayes	makro ort.	0,84	0,73	0,76	0,81	0,61	0,64
	ağırlıklı ort.	0,81	0,80	0,79	0,79	0,74	0,72

Veri setindeki sınıf sayılarında farklılıkların olması nedeniyle makro ortalama sonuçları yerine sınıf büyüklüklerini dikkate alan ağırlıklı ortalama sonuçları üzerinden karşılaştırma yapılması daha faydalı olmaktadır. Modellerin ağırlıklı ortalama F1 puanları incelendiğinde çalışmada en başarılı sonucu veren modelin %86 F1 puanı ile Doğrusal Destek Vektör Makinesi algoritması olduğu görülmektedir.

6. Sonuç

Çalışmada bir işletmeye ait arıza bakım sistemine kayıt giriş işlemi incelenmiş ve çok sayıda arıza kodu ve tanımı olduğundan kullanıcı girişlerinde arıza kodu seçiminde problem yaşandığı görülmüştür. İşletmede arıza kayıt girişleri yapılırken kullanıcının hızlı, verimli ve doğru bir şekilde arıza tanımını bulabilmesi için, kullanıcı tarafından yazılan talep açıklamalarından arıza tanımının tahminini yapabilen bir makine öğrenmesi modelinin geliştirilmesi hedeflenmiştir. Bu hedefin gerçekleştirilmesi amacıyla farklı öznitelik seçim ve sınıflandırma algoritmaları, düzenlenen veri seti üzerinde çalıştırılmış ve bu

algoritmalarından elde edilen doğruluk oranları karşılaştırılmıştır. Bakım yönetim sistemindeki tüm arızaların %72,12'sine denk gelen 46 arıza tanımının tahminini, arıza açıklamalarına bakarak %86 doğruluk oranıyla en yüksek başarı ile bulan model, öznitelik algoritması için Kelime Torbası: TF-IDF ve sınıflandırma algoritması için Doğrusal Destek Vektör Makinesi kullanımında elde edilmiştir. Geliştirilen modelin bakım yönetim sistemine entegrasyonu ile arızalara kayıt açılma süresinin kısılması ve işlemin kolaylaşması beklenmektedir. Personelin yeni sistemde yazdığı açıklamanın doğru tahmin edilip edilmediğini kontrol ederken, aynı zamanda yanlış arıza tanımı girilmesinin önüne geçileceği ve modelin daha fazla doğru tahmin edebilmesi için özensiz açıklamaların sona ereceği öngörülmektedir.

Gelecek çalışmalarda, bakım yönetim sistemini kullanan personele verilerin sağlıklı tutulması halinde sağlanacak faydalar anlatılarak veri kalitesi artırılmaya çalışabilir ve daha kaliteli veriler ile daha başarı sonuçlar elde edilebilir. Sistemdeki kayıt sayısının artması ile daha fazla arıza tanımı için aynı çalışma gerçekleştirilebilir. Arıza açıklamaları metinlerinden sözlük oluşturulurken kelime kökü bulma yöntemleri denenerek modelin başarısını artırıp arttırmayacağı araştırılabilir.

Referanslar

- Ahmetoğlu, H., & Resul, D. A. Ş. (2020). Türkçe Otel Yorumlarıyla Eğitilen Kelime Vektörü Modellerinin Duygu Analizi ile İncelenmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 24(2), 455-463.
- Aksu, M. Ç., & Karaman, E. (2020). FastText ve Kelime Çantası Kelime Temsil Yöntemlerinin Turistik Mekanlar İçin Yapılan Türkçe İncelemeler Kullanılarak Karşılaştırılması. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, (20), 311-320.
- Carvalho, T. P., Soares, F. A., Vita, R., Francisco, R. D. P., Basto, J. P., & Alcalá, S. G. (2019). A Systematic Literature Review Of Machine Learning Methods Applied To Predictive Maintenance. *Computers & Industrial Engineering*, 137, 106024.
- Çelik, Ö., & Koç, B. C. (2021). TF-IDF, Word2vec ve Fasttext Vektör Model Yöntemleri ile Türkçe Haber Metinlerinin Sınıflandırılması. *Dokuz Eylül Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Fen ve Mühendislik Dergisi*, 23(67), 121-127.
- Edwards, B., Zatorsky, M., & Nayak, R. (2008). Clustering And Classification Of Maintenance Logs Using Text Data Mining. *Volume 87-Data Mining and Analytics 2008*, 193-199.

- Eryılmaz, E. E., Şahin, D. Ö., & Kılıç, E. (2020). Türkçe İstenmeyen E-postaların Farklı Öznitelik Seçim Yöntemleri Kullanılarak Makine Öğrenmesi Algoritmaları ile Tespit Edilmesi. *Türkiye Bilişim Vakfı Bilgisayar Bilimleri ve Mühendisliği Dergisi*, 13(2), 57-77.
- Kaşıkçı, T., & Gökçen, H. A. D. İ. (2013). Metin Madenciliği İle e-ticaret Sitelerinin Belirlenmesi. *Bilişim Teknolojileri Dergisi*, 7(1).
- Kanawaday, A., & Sane, A. (2017, November). Machine Learning For Predictive Maintenance Of Industrial Machines Using Iot Sensor Data. In *2017 8th IEEE International Conference on Software Engineering and Service Science (ICSESS)* (pp. 87-90). IEEE.
- Korde, V., & Mahender, C. N. (2012). Text Classification And Classifiers: A Survey. *International Journal of Artificial Intelligence & Applications*, 3(2), 85.
- Mengutayci, Ü. & Temurtaş, H. (2021). Yapay Sinir Ağları İle Türkçe Otel Yorumlarının Sınıflandırılması. *International Black Sea Coastline Countries Scientific Research Symposium, (VI)*, 683-687.
- Susto, G. A., Schirru, A., Pampuri, S., McLoone, S., & Beghi, A. (2014). Machine Learning For Predictive Maintenance: A Multiple Classifier Approach. *IEEE Transactions on Industrial Informatics*, 11(3), 812-820.
- Tantuğ, A. C. (2016). Metin Sınıflandırma. *Türkiye Bilişim Vakfı Bilgisayar Bilimleri ve Mühendisliği Dergisi*, 5(2).
- Uslu, O., & AKYOL, S. (2021). Türkçe Haber Metinlerinin Makine Öğrenmesi Yöntemleri Kullanılarak Sınıflandırılması. *Eskişehir Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Bilişim Dergisi*, 2(1), 15-20.
- Yılmaz, Ş. Ş., Özer, İ., & Gökçen, H. (2021). Türkçe Metinlerde Derin Öğrenme Yöntemleri Kullanılarak Duygu Analizi. *International Symposium of Scientific Research and Innovative Studies*, (Vol. 22), 25.

BÖLÜM IX

MEHMET ÂKİF ERSOY’UN MİLLÎ MÜCADELE YILLARINDA KASTAMONU NASRULLAH CAMİİNDE YAPTIĞI VAAZLARDA TARİH VE MEDENİYET UNSURU

Prof. Dr. Mehmet Nadir ÖZDEMİR

Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Siyer-i Nebi ve İslâm Tarihi Anabilim Dalı,

Kastamonu, Türkiye

mehmetnadir72@gmail.com

Orcid no: 0000-0002-1445-7541

Giriş

Bu çalışmayı yapmamızda 2021 yılının İstiklal Marşının kabulünün 100. yılı olmasının önemli bir etkisi oldu. İstiklal mücadelemizin bir sembolü de sayılabilecek olan millî marşımızın anısına Mehmet Âkif Ersoy ile ilgili bir çalışma yapmayı uygun bulduk. Merhum Âkif’in millî mücadeleye katkıları dikkate alındığında Kastamonu’ya yaptığı ziyaret ve bu süre içinde verdiği çeşitli vaazların da dikkate değer olduğunu belirtmek gerekir.

Tarih boyunca Türk milletinin hayatında zor ve badireli günler hep olmuştur. Böylesi günlerde milletin mukadderatına sahip çıkacak, onlara yol gösterecek bir öncü aranmıştır. Öncülerin halkı aydınlatması, ikna etmesi, mücadeleye hazır hale getirmesi gerçekten çok önemlidir. Halkın ikna edilmesinde ilim adamlarının, aydınların ve din adamlarının çok önemli bir yeri vardır. İşte merhum Mehmet Âkif Ersoy da bu aydınların önde gelenlerindendir. Âkif’in sadece şiirleri ile değil, yazıları ve vaazları ile de milletimizi aydınlatmak için yoğun çaba sarf ettiğini tarihler kaydetmektedir.

Millî mücadelenin bu sıkıntılı günlerinde Âkif’in verdiği vaazların önemi bugün daha iyi anlaşılmaktadır. Vaazlar için Kastamonu’yu seçmesi de ayrıca dikkat çekicidir. Anadolu’nun işgale uğramamış mütena şehrinde halkı, milleti ve ümmeti uyandırmak için nasıl gayret gösterdiği bu çalışma ile bir defa daha anlaşılacaktır. O’nun yüreğindeki istiklal ateşinin şiddeti, düşman işgalinin arttığı ve Anadolu’da millî mücadelenin Mustafa Kemal Paşa öncülüğünde teşkilatlanmaya başladığı yıllarda Ankara’ya verdiği açık desteği de göstermektedir.

Âkif, mücadeleden ve cihattan başka bir çare bulunmadığını vaazlarında âyet, hadis ve tarih kaynakları ışığında açıklamıştır. Batı medeniyetinin nasıl yükseldiğini ve İslâm dünyasının neden geri kaldığını da analiz etmektedir. İşte bu çalışmada M. Âkif Ersoy'un millî mücadele yıllarında Kastamonu'ya gelip halkı millî mücadeleye destek vermeye çağıran vaazlarını inceleyerek tarih ve medeniyet unsurları ile ilgili değerlendirme yapacağız.

Günümüz din eğitiminde Siyer-i Nebi ve tarih bilgilerinin vaazlarda yaygın eğitim bağlamında cami cemaatine anlatılmasının ihmal edildiği gözlenmektedir. Bu yönüyle de M. Âkif'in vaazlarının örnek alınması gerekliliği anlaşılmaktadır. İşte bu açıdan çalışmada "Millî Mücadele'de Mehmet Âkif Kastamonu'da" (Eski, 1983) isimli eserde yer alan Âkif'in Kastamonu vaazlarından bazıları ile ilgili inceleme ve değerlendirme yapmayı uygun bulduk.

1. Âkif'in Kastamonu'ya gelişi

Millî mücadele yıllarında İstanbul'daki bazı aydınlar batılı devletlerin mandasını kabul etmeyi düşlerken, M. Âkif, Anadolu'ya milletin yanına koşmuş ve Mustafa Kemal Paşa'nın 1919 yılında Samsun'da başlattığı millî mücadele hareketine fiilen katılmıştır. Özellikle camilerde verdiği vaazlarla halkı millî bir uyanışa davet etmiştir. (Eski, 1983:8)

M. Âkif, 19 Ekim 1920 tarihinde Kastamonu'ya gelmiştir. O, Kastamonu'ya gelir gelmez vaazlarına hemen başlamamıştır. Bir müddet çevreyi tanımış ve özellikle Açığsöz gazetesiyle yakın ilişkiler içinde olmuştur. Âkif İstanbul'dan ayrıldıktan sonra O'nun bizzat başyazarlığını yaptığı Sebîlürreşâd dergisi de Eşref Edip Bey ile birlikte Kastamonu'ya nakledilmiştir. (Eski, 1983: 8-9)

Âkif, Kastamonu'da ilk konuşmasını 19 Kasım 1920 tarihinde şehrin en merkezi yerinde bulunan Nasrullah Camiinde yapmıştır. Burada batının ve onun karşısındaki İslâm dünyasının genel bir analizinin yapıldığını anlıyoruz. Konuşmasında özellikle İngilizlerin İslâm âleminde oynadıkları yıkıcı rolleri örneklerle anlatmıştır. Sevr anlaşması, kapitülasyonlar, gümrükler meselesi ve millî birlik konuları üzerinde önemle durmuştur. Nasrullah Camiinde yapılan bu konuşmanın Sebîlürreşâd dergisinin 25 Kasım 1920 tarihli 464. sayısında yayınlandığını görüyoruz. (Eski, 1983:8-9)

M. Âkif'in Kastamonu'daki ikinci konuşmasının Sebîlürreşâd dergisinin 465. sayısında neşredildiğini tespit ediyoruz. Derginin 3 Aralık

1920 tarihli nüshasında yer alan bu konuşmanın başlığı “Müslümanların Terakkileri İslâm’a Sarılmalarına Bağlıdır” şeklindedir. (Eski, 1983:9)

Âkif’in Kastamonu’da yaptığı üçüncü konuşması da yine Sebîlürreşâd dergisinin 13 Aralık 1920 tarihli 466. sayısında yayınlanmıştır. Konuşmanın başlığı “Tam Müslüman Olmadıkça Felah Yoktur” şeklindedir. (Eski, 1983:9)

Âkif, 24 Aralık 1920 tarihinde Kastamonu’dan ayrılmıştır. İstiklal Marşı 17 Şubat 1921 tarihli Sebîlürreşâd’ın 468. Sayısında ilk kez yayınlanmıştır. Bundan dört gün sonra, yani 21 Şubat 1921 tarihinde de Açıksöz gazetesinin 123. sayısında neşredilmiştir. Merhum Âkif, millî marşımızın bir suretini kendi el yazısı ile yazarak hemen Kastamonu’ya yollamıştır. Anlaşılan Âkif’in Kastamonu’ya karşı özel bir sevgisi vardı. (Eski, 1983: 9-10)

M. Âkif’in halkı uyandırmak üzere Kastamonu’yu seçmesinde millî mücadelede lojistik destek sağlayan İnebolu’nun konumunun da etkili olduğu düşünülebilir. Ayrıca Anadolu’nun işgal görmemiş bu şehrin halkının doğru bilgilendirilmesi ve şuurlandırılmasının da dikkate değer olduğunu belirtmek gerekir.

2. Âkif Nasrullah kürsüsünde

Mehmet Âkif, ilk vaazında Avrupa ile İslâm dünyasını karşılaştırmakta ve onlara hayran olanlar ile Müslümanların mevcut durumları arasında analiz yapmaktadır. Âkif’in düşünce dünyasının önemli parametrelerinden biri olan uygar dünya ile İslâm dünyasını karşılaştırmak bu vaazında da ortaya çıkmaktadır.

Âkif bu vaazında konuya ışık tutan şu cümleleri ifade etmektedir: “Dünyada Avrupalıları hakkıyla anlayan ve anladığını da iki cümle ile hülâsa edebilen bir Müslüman varsa, o da millet büyüklerinden fazıl, mağfur Hersekli Hoca Kadri Efendi’dir. Mısırlı prens Abbas Halim Paşa bir gün sohbet esnasında demişti ki: Hoca Kadri Efendi’yi zaten Mısır’dan tanırım. İrfanına, yüce büyüklüğüne hayran olurdum. Bir aralık Fransa’ya uğramıştım. Paris’te ilk işim bu muhterem Müslümanı ziyaret etmek oldu. Kendisiyle biraz hoş beşten sonra dedim ki: Hocam! Senelerden beri burada oturuyorsun. Doğunun, batının ilmine fennine cidden vâkıf ender yaratılışlı bir kişisin. Yakinen gördüğün şeyler tabiidir ki tecrübeni, görgünü artırmıştır. Öğrenmek isterim; Avrupalıları nasıl buldun?

- “Paşa! Bu adamların güzel şeyleri vardır. Evet pek çok güzel şeyleri vardır. Lakin şunu bilmelidir ki o güzel şeylerin hepsi, evet hepsi

yalnız kitaplarındadır.” Âkif bu cümleleri aktardıktan sonra “Adamların ilimlerini, fenlerini almalı; fakat kendilerine asla inanmamalı, asla kapılmamalıdır” (Eski, 1983: V-VI) demektedir.

Âkif, vaazının ilerleyen kısımlarında şöyle demektedir: “Avrupalıları dinsiz derler. Size bir hakikat daha söyleyeyim mi? Dünyada din ile en az mukayyet olan bir memleket varsa o da bizim memleketimizdir. Bugün cuma olduğu halde Kastamonu’nun en şerefli bir camisinde görüyorsunuz ya kaç saflık cemaat bulunuyor! Dünyanın en mamur, en ilerlemiş, en yeni memleketi olan Berlin’de Pazar günü, büyük kiliseler hınca hınç doludur. Hem kiliseleri dolduran cemaati halktan ibaret zannetmeyin. Bütün kibarlar, zenginler, milletin münevver dediğimiz tabakasına mensup adamlar, temiz temiz giyinmiş. İngiltere’ye gidiniz. Şayet cumartesi gününden etinizi, ekmeğinizi tedarik etmezseniz pazar günü aç kalırsınız. Çünkü kıyamet kopsa, dinî bir gün olan pazar günlerinde hiçbir dükkânı açtıramazsınız. İngilizler duasız sofraya oturmazlar ve duasız sofradan kalkmazlar.” (Eski, 1983: 9)

Âkif, yukarıdaki ifadeleri ile Müslümanların özeleştiri yapmaları gereği üzerinde durmakta, İslâm’dan uzaklaşmanın, dinî heyecanların azaldığının farkına varılması gerektiğinin altını çizmektedir. Bunu Avrupalıların dinsiz değil, bilakis dinlerine sahip çıktıklarını, pazar ayınlarında kiliseleri doldurduklarını ifade ederek vurgulamakta, üstelik cuma günü olmasına rağmen Kastamonu’nun merkezi camii olan Nasrullah camiinde birkaç saf cemaatin olmasını üzücü bulmaktadır.

Âkif, yine vaazının ilerleyen cümlelerinde şöyle sesleniyor: “Ey cemaati müslimin! Milletler topla, tüfekte, zırhlı ile, ordularla, tayyarelerle yıkılmıyor, yıkılmaz. Milletler ancak aralarındaki bağlar çözülerek, herkes kendi başının derdine, kendi havasına, kendi menfaatine temin etmek sevdasına düştüğü zaman yıkılır. Atalarımızın “kale içten alınır” sözü bu kadar sağlam, bu kadar şaşmaz bir düstur yoktur. İslâm tarihini şöyle bir gözümüzden geçirecek olursak güneyde, doğuda, kuzeyde, batıda yetişen ne kadar Müslüman hükûmetleri varsa hepsinin tefrika yüzünden, aralarında çıkan fitneler, fesatlar, nifaklar, geçimsizlikler yüzünden istiklallerine veda ettiklerini, başka milletlerin esareti altına girdiklerini görürüz. Emeviler, Abbâsîler, Fâtımîler, Endülüslüler, Gazneliler, Moğollar, Selçuklular, Mağripliler, İraniler, Fashlar, Tunuslular, Cezayirliler...Hep bu ayrılık, gayrılık hislerine kapıldıkları için saltanatlarını kaybettiler. Biz Osmanlı Müslümanları, dünyanın üç büyük kıt’asına hâkimdik. Koca Akdeniz, koca Karadeniz, hükümümüz altında

bulunan koca koca memleketlerin ortasında birer göl gibi kalmıştır. Ordularımız Viyana önlerinde gezerdi. Donanmalarımız Hind denizlerinde yüzerdi. Müslümanlık bağı, ırkı, iklimi, lisanı, âdetleri, ahlakı, büsbütün başka olan bir çok kavimleri birbirine sımsıkı bağlamıştı. Boşnak İslavlığını, Arnavut Latinliğini, Pomak Bulgarlığını...Kısacası her kavim kendi kavmiyetini bir tarafa atarak Müslüman halifesinin etrafında toplanmış, Kelimetullahı yükseltmek için canını, kanını, bütün varını güle güle, koşa koşa feda etmişti. Fakat sonraları aramıza Avrupalılar tarafından türlü türlü şekiller, türlü türlü isimler altında ekilen fitne, tefrika, fesat tohumları bizim haberimiz bile olmadan filizlenmeye, dallanmaya, budaklanmaya başladı. O demin dediğim bağ gevşedi. Artık eski kuvveti, eski tesiri kalmadı. Kalemizin içinden sarsılmaya yüz tuttuğunu gören düşmanlar, kendi aralarında birleşerek, yani biz Müslümanların memur olduğumuz vahdeti, onlar vücuda getirerek birer hücumda yurdumuzun birer büyük parçasını elimizden alıverdiler. Bugün bizi, Asya'nın bir ufak parçasında bile yaşayamayacak hale getirdiler.” (Eski, 1983: 17-18)

Âkif, yukarıda aktardığımız hitabında ise Müslümanları yıkan en önemli şeyin ayrılık ve fitne olduğunu ortaya koymaktadır. Bununla ilgili İslâm tarihinden ibretlik örnekler vermektedir. Endülüs'ün başına gelenleri hatırlatmakta, Emevi, Abbâsî vb. diğer İslâm devletlerine işaret etmektedir.

Vaazının bir başka yerinde ise cemaate şöyle seslenmektedir: “...benim bütün insanlar hesabına, bilhassa dindaşlarım namına istediğim bir medeniyet varsa o da her manasıyla pak, yüksek namuslu, vakarlı bir medeniyettir, yani faziletli bir medeniyettir. Batı medeniyeti, maddiyatındaki ilerlemesini maneviyat sahasında kat'ıyyen gösteremedi. Aksine o yönü büsbütün ihmal etti. Hayır ihmal etmedi; bile bile ayaklar altına aldı. Avrupalıların ne mal olduklarını anlayamayanlar zannederim ki, bu sefer artık gözleriyle görerek hatalarını düzeltmişlerdir...” (Eski, 1983:30)

Âkif, vaazının burasında da medeniyetin vakarlı medeniyet olduğuna, bunun da sadece maddi terakki ile olamayacağını vurgulamaktadır.

Vaazının devamında ise şöyle seslenmektedir: “Ey cemaati müslimin! Hepiniz bilirsiniz ki, buhranlar içinde çırpınıp duran bu Din-i Mübin bizlere Allah'ın emanetidir. Kahraman ecdadımız bu Allah emanetini korumak uğruna canlarını feda etmişler. Kanlarını eller gibi akıtmışlar. Muharebe meydanlarında şehit düşmüşler; İslâm'ın bayrağını yerlere düşürmemişler. Mübarek naaşlarını çiğnetmemişler; şeriatın temiz, kutsal

şeylerine yabancı ayak basmamışlar. Babadan, evlada, asırdan aşıra intikal ede ede, bize kadar gelen bu büyük emanete hıyanet kadar zillet tasavvur olunabilir mi? Yoksa bizler o muazzam ecdadın torunları değil miyiz? Yabancıların eline geçen Müslüman yurtlarının hali bizim için en tesirli bir ibret levhasıdır. Endülüs diyarını gözünüzün önüne getirin. O, cihanın en mamur, en medeni, teknikte en ileri ülkesi vaktiyle sinesinde on beş milyon Müslüman barındırırken bugün baştan başa dolaşınız tek bir dindaşımıza rast gelemesiniz. Allah'ın birliğini, batının ufuklarına söyllettiren o binlerce minarenin yerlerindeki çan kulelerinden bugün etrafa teslis velvelleri aksediyor. Şevketin, medeniyetin, bilginin, ilerlemenin son noktasına varmışken birbirlerine düşerek vatanlarını üç buçuk İspanyol'a karşı savunmadan aciz kalan bu zavallı dindaşlarımızdan olsun ibret alalım da, İslâm'ın son sığınağı olan bu güzel toprakları düşman istilası altında bırakmayalım. Üzüntüyü, miskinliği, ihtirası, tefrikayı büsbütün atarak azme, din için savaşa, birliğe sarılalım. Cenabı Kibriya, hak yolunda savaşmak için meydana atılan azim ve iman sahipleriyle beraberdir. Âyet-i kerimede Allah şöyle buyurmaktadır: “Uğrumuzda cihad edenler var ya, biz onları mutlaka yollarımıza ileteceğiz. Şüphesiz Allah, mutlaka iyilik yapanlarla beraberdir.” (Ankebut, 29/69; Eski, 1983: 33-34)

Âkif'in burada dinin bekâsının derdine düştüğü, vatanın kaybedilmesiyle dinin de kaybedileceğinin âşikâr olduğunu vurgulaması dikkatlerden kaçmamaktadır. Gücün, medeniyetin, bilginin ve ilerlemenin son noktasına varmışken Endülüs'ün nasıl savunmasız bir duruma düşürüldüğünü acı ve dokunaklı cümlelerle ifade etmektedir. Konuyu cihat ile ilgili bir âyet ile bağlaması da dikkat çekicidir.

3. Müslümanların terakkileri İslâm'a sarılmalarına bağlıdır

Âkif, bu vaazında ise Müslümanların ilerlemelerinin İslâm'a sarılmaları ile mümkün olduğunu ifade etmektedir. Dinlerine sarılanların asla kaybetmeyeceklerini cemaate hatırlatmaktadır.

Âkif, bu vaazının bir yerinde şöyle demektedir: “Size başımdan geçen acıklı bir olayı anlatayım: Vaktiyle gayet bilgili, gayet zeki bir Avrupalı ile tanışmaya başlamıştım. Herif çok okumuş, bir hayli de seyahatlerde bulunmuş. Bir aralık Arabistan, İran, Hindistan taraflarına gitmek hevesine düştü. Fakat bu seyahate çıkmadan evvel gideceği yerlerde sıkıntı çekmemek için biraz Arapça, Acemce öğrenmek lüzumunu hissederek bana müracaatta bulundu. Bu kadar zeki, bu kadar bilgili adamın arzu etse İslâm âleminde bizim hesabımıza pek büyük hizmetler edebileceğini düşündüm de yarı şaka, yarı gerçek kendisine dedim ki:

- “Ben sana bu iki lisanı öğretirim. Yalnız bir şartla: Müslüman olmak şartıyla. Avrupalı, anlaşılan böyle bir teklife maruz kalacağını hiç tahmin etmemiş olmalı; yüzüme hayran hayran baktıktan sonra dedi ki: Müslümanlığın, Hristiyanlıktan daha iyi bir şey olmadığını bilmeseydim belki seninle böyle bir pazarlığa girişebilirdim. Lakin...”

- “Fakat bunu nereden öğrendiniz? Sizim müsteşriklerinizden değil mi? Dünyada o müsteşrik diyerek bizim hakkımızda verdikleri bilgilere körü körüne inandığınız adamlar kadar maskara şeyler olamaz.”

- Haydi, bunu kabul edeyim. Lakin görünen köy kılavuz ister mi? Dünyanın her tarafına serpilmiş olan Muhammedileri görmüyor muyum? Rusların, Fransızların, İngilizlerin, Felemenlerin uyuğunda yarım milyara yakın dindaşınız bulunuyor. Rica ederim. Beni de onlar gibi mi yapmak istiyorsun? Asırlardan beri bütün Hristiyan milletler çalışır, çabalar; günden güne terakki eder, refah içinde, huzur içinde, adalet içinde asayiş içinde yaşar dururken Müslümanlar, tamamıyla bunlara ters bir hayat içinde sürüklenmiyorlar mı? Dindaşlarınızın bugünkü sefaletini iklimin tesirine, ırkın tesirine çevrenin tesirine bağlamak kabil değil. Bakıyorum aynı iklimde, aynı çevrede yaşayan; hatta lisanları, ırkları bir olan Hristiyan yahut bir Mecûsî, yahut bir Budi ile Müslüman arasında dünyalar kadar fark var: Ötekiler zengin; bu fakir. Ötekiler terakki etmiş; bu, günden güne geriliyor. Ötekiler efendi; bu ırgat. Ötekiler geceli-gündüzlü çalışıyor; bu atıl, batıl. Ötekiler okuyor, yazıyor; bu alabildiğine cahil. Ötekilerin şehirleri, köyleri tertemiz; bu pislik içinde, bulaşıcı hastalıklar içinde kıvranıp duruyor. Ötekiler elele, başbaşa vermişler; cemiyetler, cemaatler, şirketler vücuda getirmişler; mes’ut bir halde terakki ediyorlar, yükseliyorlar; bu, cemiyetsiz, cemaatsiz, nizamsız, intizamsız yaşıyor. Dindaşım dediği adamlarla arasında bir bağ yok. Onların saadetinden memnun olmak, felaketinden acı duymak şöyle dursun haberdar bile değil. Ufak, tefek hükümetler vücuda getirebilmiş ise onların da hiç biri kendisine adalet, rahat temin edememiş. Gördüğü zulme karşı isyan etmek, hiç olmazsa tezellülden kurtulmak, gasb edilen hakkını geri getirmek için bir hareket göstermek hatırına bile gelmiyor. Kendi dindaşına itimat etmiyor. Yabancılar, daha ziyade muhabbet, daha ziyade temayül gösteriyor.

Herifi bırakmış olsaydım İslâm âleminin canlı bir coğrafyası, canlı bir haritası gibi bana saatlerce izahat vermekten, binlerce acıklı levhalar göstermekten geri durmayacaktı. Sözünü kestim, dedim ki:

- “Bir dinin lehinde olsun, aleyhinde olsun mütalaada bulunmak için yalnız o dine bağlı olan insanların, yahut cemaatlerin tavrına, kıyafetine bakmak doğru değildir. Sizin ki tıpkı birkaç hasta, hekim görmekle tababetin, hekimliğin lehinde bulunmak gibi oluyor. Evet, bir tabib bir hekim tababet denilen fennin tayin ettiği kaidelere, kanunlara aykırı hareket edebilir. Ve tabiidir ki bunun cezasını görür. Ancak bundan dolayı tababete bir günah, bir mes’uliyet gelir mi?

Eğer bugünkü Müslümanlar gerçi deminden beri tasvir ettiğiniz haldeyseler İslâm’ın ne kabahati var? Siz, bizim şeriatımız hakkında söz söyleyebileceğiniz zaman evvela o şeriatın havi olduğu düsturları, esasları tetkik etmiş olacaktınız. Şayet Müslümanlığın mahiyetini mutlaka Müslümanların halinden delil ile anlamak yolunu seçseydiniz o zamandan da şimdiki değil, bundan on, on iki asır evvel, yani dinin hakiki saflığını muhafaza ettiği devirlerde gelen Müslümanların halini nazarı itibara almalısınız....” (Eski, 1983: 37-40)

Âkif, vaazının ilerleyen dakikalarında yukarıdaki meseleyi açıklamak adına şöyle seslenmektedir: “Gerçekten bugün siz, o vahdetin Müslümanlar arasında tezahürünü görmüyorsanız kabahat kime atfedilmek icap eder. İslâm’ın ilk devrelerindeki Müslümanların tarihini okuyun da bakın; dünya, dünya olalı o kadar müthiş bir vahdet görülmüş müdür? Ashab-ı kiramın ensar denilen kısmından, yani Mekkelilere karşı gösterilen fedakârlığı, kardeşliği hiçbir cemaat diğer bir cemaat hakkında izhar edebilmiş midir? Cemaati müsliminden bir karış ayrılan kimse Müslümanlık ribkasını boynunda çıkarıp atmış olur... Müslümanlar arasındaki vahdet, İslâm’ın ilk devrelerinde tasavvurların çok üstüne çıkmıştı. Bunu gösterecek namütenahi vak’alardan birini söyleyeyim de bakınız: Galiba Yermük muharebesi idi. Bir aralık harb sükûn bulmuştu. Ashabı kiramdan biri yarım matara kadar su bularak, harp meydanlarında yaralı düşenlerin imdadına yetişmek için dolaşır iken amcazadesini gördü ki “Aman bir yudum su” diyordu. Hemen matarasını bu biçarenin dudaklarına yanaştıracak sırada, üç-beş adım ötede yorgun, bitkin bir ses: “Aman bir yudum su” dedi. Suyu veren sahabe diyor ki: Ben ne yapacağımı henüz kestirememiştim. Amcazadem matarayı eliyle iterek öteki yaralının imdadına koşmamı işaret etti. Hemen onun yanına vardım. Lakin bu ikinci yaralı da suyu ağzına götürmeden üçüncü bir ses daha meydana çıktı: “Bir yudum su yok mu” dedi. Bu feryadı duyan yaralı, tıpkı amcazadem gibi suyu içmeden vazgeçerek gözleriyle beni arkadaşına gönderdi. Ne yazık ki ben, üçüncü sesin çıktığı yere vardığımda arka üstü yatan o gaziye şehit buldum. Hemen ikinci yaralıya döndüm. Lakin o da

mevlâsına kavuşmuştu. “Fesühhanallah! diyerek amcazademin yanına geldim. Onun da son nefesini vererek Allah’ın rahmetine kavuştuğunu gördüm.” (Eski, 1983: 44-45)

İslâm tarihinde böyle vakalar sayılamayacak kadar çoktur. Ama dediğiniz gibi bugün Müslümanlar, dinin bu ezeli ve ebedi düsturunu bir tarafa bırakmışlar da şirazesi kopmuş bir kitap gibi dağınık yapraklar, perişan sayfalar haline gelmişlerse ben ne diyeyim? (Eski, 1983: 45)

“Allah size adaletle muamele etmeyi, hiçbir zaman iyilikten ayrılmamayı emrediyor” âyetini okuyor. Değil Müslümanlara, başka dinden olanlara karşı bile İslâm’ın gösterdiği adaleti, merhameti hangi millet gösterebilmiştir. Kudreti ile, kuvveti ile dünyaları titreten Hz. Ömer’in, Kudüs-ü Şerif’e nasıl girdiğini elbette bilirsiniz. Müslümanlar kendilerinin en şevketli, başka milletlerin en zayıf bulundukları devrelerde bile kudretlerine, kuvvetlerine mağrur olarak bugün siz Batılıların, biz Doğululara karşı takındığınız tavrı takınmamışlardır. Esaretiniz altında inleyen mahkûm milletlere reva gördüğünüz zulümlerin, şenaatlerin hiç birini irtikabe tenezzül etmemişlerdir.” (Eski, 1983: 46)

Müslümanlarda mücâhede yok, gayret yok, servet yok; gevşeklik var, meskenet var, zaruret var diyorsunuz. Eğer İslâm, gayret dini, mücâhede dini olmasaydı dünyanın Hicaz gibi en sapa, en çorak, en metruk bir köşesinden fışkıran o nur, nasıl olur da pek az bir zaman zarfında bütün kainatı kuşatabilirdi? Dünya tarihi, İslâm mücahitlerinin eşini gösterebilmiş midir? Gerçi vurgunculuk gibi, faizcilik, tefecilik gibi meşru olmayan yollardan servet yığmak Müslümanlar için kesinlikle haramdır.... (Eski, 1983: 46)

Âkif yine vaazının bir yerinde şöyle seslenmektedir: “Ey cemaati müslimin! Fransızların Gustav Le Bon isminde meşhur bir yazarları vardır ki, henüz sağdır. Bu adamın birkaç eseri, yarım yanlış olmak şartıyla Türkçe’ye tercüme edildi. Mısır prenslerinden birisi kendisiyle teklifsiz konuşmuş. Günün birinde aralarındaki bahis bizim halimize intikal etmiş. Fransız yazar demiş ki:

- “Canım efendim! Beni meraktan kurtarınız. Bu nasıl oluyor? Ben, Arap medeniyetini, İslâm medeniyetini senelerce tetkik ettim. Şark’ı hayli dolaştım. Şeriatınızı epeyce biliyorum. Bakıyorum ki, Allah, peygamberlerin en akıllısını size göndermiş, kitapların en iyisini sizin elinize vermiş. İklimlerin en latifi, toprakların en zengini, insanların en uysalı, en zekisi sizde bulunuyor. Böyleyken nedir bu sizin haliniz? Nedir

bu sizin sefaletiniz? Mümkün olsa da size, beş-altı sene şeyhülislâmlık etsem memleketinizi cennete çevirirdim!” (Eski, 1983: 47-48)

Hakikat bizler, hazinelerin üzerine oturmuşken gelip geçene avuç açan dilencilere, ekin ambarlarına yaslanmış olduğu halde açlıktan ölen sersemlere döndük! Bu halimize ne kadar teessüf olursa Hüda bilir yine azdır. Allah rızası için olsun artık aklımızı başımıza toplayalım. Artık gördüğümüz felaketlerden, uğradığımız musibetlerden ibret alalım. Bu cehaletimiz, bu gafletimiz, bu nifâkımız, bu şikâkımız yüzünden neler kaybettiğimizi düşünmüyor musunuz! (Eski, 1983: 48)

İslâm tarihinde örnekler vermeye devam Âkif, Hz. Ömer’in Kudüs’e girişini o sırada Müslümanların gücünü, zayıf halka nasıl adaletle hükmettiğine işaret ederek Müslümanları İslâm’ın özündeki hamasetle buluşturmaktadır. O günün dünyasında mazlumlara asla kötü davranmayan Müslümanları örnek göstererek, Hristiyanların buna mukabil Müslümanlara bu şekilde davranmadıklarını ve davranmayacaklarını ifade ederek, manda yönetimi gibi niyetleri olanların bundan vazgeçmelerini istemektedir.

O günün güncel Türkçe’si ile Nasrullah camii cemaatine seslenirken, kendi değerlerimizden uzaklaşmalarının acı sonuçlara neden olduğunu, bağımsızlığımızın tehlikede olduğunu dile getirerek insanları şuurlandırmaya ve harekete geçirmeye gayret etmiştir. Özellikle Müslümanların aralarındaki ayrılıkların çok vahim olduğunu, bundan vazgeçilmesinin vatanın kurtulması için gerekli olduğunu ifade etmiştir.

Bu gün de Müslümanların aralarında hep dile getirdikleri Müslümanların terakkilerinin yani kalkınma ve ilerlemelerinin İslâm’a sarılmaktan geçtiği söylemini Âkif’in vaazlarında belirgin bir şekilde görmekteyiz. Elbette bu söylemin hayatta karşılık bulması ancak bilinçli bir şekilde İslâm dininin öğrenilmesi ve yaşanması ile olacaktır.

4. Tam müslüman olmadıkça felah yoktur

Âkif, bu vaazının bir yerinde şöyle seslenmektedir: “Ey cemaati müslimin! İşte şairin şu dört satırla işaret ettiği mesleki hayat nedir, biliyor musunuz? Bizim şariatımız! Kim bu şariat-ı mutahharanın gösterdiği yoldan giderse ölümlerin en mes’udu ile ölerken kıyamete kadar rahmetle anılır. Yoksa dünyada, ahirette rezil olur ki, bunun adına Allah korusun, “Hüsranı Mübin” derler. Allah cümlemizi böyle yaman bir akıbetten korusun.

-Amin!

“Ey cemaati müslimin! Böyle yalnız dua ile iş bitmez. Öyle olsaydı Aleyhisselatü vessalam Efendimiz ashab-ı kiramını toplar, İslâm'ın selameti, saadeti namına ne yapılmak lazımsa hepsini Allah'tan niyaz ederek onlara “Amin” dedirtirdi. Halbuki böyle yapmadı. Hiçbir an mücadededen, fedakârlıktan geri durmadı. Ömr-ü saadetleri ibadet, taat, cihad ve hareket içinde, faaliyetler içinde geçti. Medine-i Münevvereyi düşman hücumundan kurtarmak için kazılan hendeğe ilk kazmayı vuran kendileri olmuştur...” (Eski, 1983: 57-58)

Yine Âkif bu vaazının bir yerinde şu konuya temas etmektedir: “Ey Osmanlı kardeşlerimiz! Bilmiş olunuz ki, Müslüman diyarını kasıp kavuran İngilizlerin nazarında İslâm âleminin düşünür kafası Mısır'dır. Hisseden kalbi Hindistan'dır. Çalışan, çabalayan eli, kolu da Osmanlı sultanıdır. Adalet perdesi, adalet nağmesi altında işlemediği zulüm kalmayan bu millet ne diyor bilir misiniz? “Biz, Müslümanlığın göğsüne yani Hindistan'a çullandık. Kafasını yani Mısır'ı demir pençemiz içine aldık. Şimdi sıra bu vücudun henüz çabalamakta olan elini, kolunu yani Osmanlı hükümetini kısıklarak bağlamaya geldi. Zira bu el bu kol hareket kabiliyetini muhafaza ettikçe biz istikbalen pek o kadar emin olamayız.” (Eski, 1983: 62)

Hiz. Peygamber'in Siyer-i Nebi'sinden örnekler vererek ashabını nasıl yetiştirdiğini anlatan Âkif, Müslümanların üzerlerindeki uyuşukluğu atmadan, gayret etmeden bir yere varamayacaklarını vaazının bu bölümünde ifade etmektedir. Hiz. Peygamber örneğinden hareket ederek sadece lisan ile dua ederek bir sonuca varılamayacağını, çabanın ve mücadelenin kaçınılmaz bir hayat gerçeği olduğunu vurgulamaktadır.

Sonuç

Bu çalışmada M. Âkif Ersoy'un millî mücadele yıllarında Kastamonu Nasrullah camiinde yaptığı vaazlarda tarih ve medeniyete temas ettiği anlatımlar ele alınarak, Âkif'in Kastamonu'da bulunduğu günlerde yaptığı vaazların gazetede yayımlanmış metinleri üzerinden değerlendirme yapıldı. Elbette bu vaazlarda başka bilgiler ve farklı ilim dallarını ilgilendiren bilgiler bulunmaktadır. Ancak akademik çalışma alanımız gereği tarih ve medeniyet konularını ele almayı uygun bulduk.

Çalışma Kastamonu'nun millî mücadele yıllarındaki önemini göstermesi bakımından da önem arz etmektedir. Bir taraftan İnebolu ilçesinden kağnılarla cephaneye sevkıyatı yapılırken diğer taraftan halkın millî mücadele konusunda bilinçlendirilmesi aydın insan sorumluluğu

taşıyan Âkif gibi duyarlı şahsiyetlerin görev edindikleri gönüllü bir gayret olarak ortaya çıkmıştır. Bu gayretin günümüz aydınları için de derin mesajlarla dolu olduğu unutulmamalıdır.

M. Âkif, millî mücadelenin hızlandığı günlerde yaptığı bu Anadolu seferinde halkın destek vermesini aksi halde tarihten silineceğimiz konusunda uyarmasıdır. Konuyu işlerken özellikle cihat ile ilgili âyetleri okuması ve açıklaması, İslâm tarihinden acı örnekler vermesi dikkat çekicidir. Tarihin ibret alınması gereken olaylarla dolu olduğunu dile getirirken o günün Müslümanlarına böyle durumlara düşmemek için iyi mücadele edilmesi gerektiğini açıklamıştır.

Avrupalılarla Müslüman dünyayı dine bağlılık konusunda karşılaştıran Âkif, Avrupa insanının pazar ayinlerinde kiliseleri hınca hınç doldurduğunu ancak Müslümanların şu mübarek cuma gününde bile Nasrullah camiinde birkaç saf cemaat olduğuna dikkat çekmektedir. Müslümanların dinlerine karşı lakayt olmalarının onların gerilemelerine ve düşmana yenilmelerine neden olduğunu da vurgulamaktadır. Vaazının birini sırf buna ayıran ve bu isimle Sebîlürreşâd dergisinde yayımlanması durumun vahametine dikkatleri çekmektedir.

Gayri Müslimlerin, Müslümanların durumlarını görerek İslâm'a karşı soğuk davrandıklarını da dile getiren millî şairimiz, esasen devrin Müslümanlarının İslâm'ı temsil edemediklerini bunun da Avrupa'nın Müslümanlara karşı kolayca tavır almalarına neden olduğuna dikkat çekmektedir. Müslüman şehirlerini dolaşan bir gayri müslim temizlik ve diğer bazı konularda İslâm dinine gözlemleyerek Müslümanları eleştiriyor. Ayrıca Müslümanların aralarındaki ayrılıkların derinleştiğini görüldüğünden kötü bir fotoğraf verdiklerini dile getiriyor.

Siyer-i Nebi'den de örnekler veren Âkif, esasen İslâm'ın insanları diğergâm yaptığı halde artık Müslümanların bundan uzaklaştıklarını ortaya koymaktadır. Âkif'in, İslâm tarihindeki olayların arka planındaki ahlaki gerekçeleri iyi bir şekilde tahlil edip Nasrullah camii cemaatine aktarması Müslümanların uyanışını sağlamaya matuftur.

Vaazlarda Müslümanların öz eleştirisinin yapılması, İngilizlerin İslâm dünyası üzerindeki desiseleri de ele alınmıştır. Nasrullah camiindeki bu vaazlar dünya siyaseti ile ilgili de cümleler içeren bir kapsama sahiptir.

Günümüzde eleştirilen camiye siyaset sokulması söyleminin Âkif'in vaazları için bir eleştiri konusu olamayacağı kanaatindeyiz. Çünkü ülkenin bekâsının söz konusu olduğu günlerde insanların uyandırılması, birlik ve

beraberliğin sağlanması en önemli vazife idi. Millî şairimiz de bu vazifeyi yapmaya gayret etmiştir. Bu açıdan günlük siyaset söz konusu olmayıp, yabancıların bize bakışları konusunda cami cemaatinin uyandırılmaya çalışılması amacına uygun bir vaaz olarak değerlendirilebilir.

Kaynakça

Eski, Mustafa, *Millî Mücadele’de Mehmet Âkif Kastamonu’da*, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1983.

Kur’an-ı Kerim Meali, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Özgün Matbaacılık, Ankara, 2009.

BÖLÜM X

FAKÜLTE VE MESLEK YÜKSEKOKULU ÖĞRENCİLERİNİN SOSYAL MEDYA BAĞIMLILIĞI VE SOSYAL MEDYA KULLANIM AMAÇLARININ KARŞILAŞTIRMALI BİR ANALİZİ

Arş. Gör. Merve ERDOĞAN

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi-Çanakkale-Türkiye

e-mail: merveerdogan@comu.edu.tr,

OrcidNo :0000-0002-2866-9633

1. Giriş

Dünya üzerinde internet kullanımı hızlı bir şekilde yaygınlaşmaktadır. Dünyayı saran anlamına gelen internet, “World Wide Web” olarak adlandırılmış ve “www” olarak kullanımı kısaltılmıştır. İnternet ağının bu kadar yaygınlaşmasının en önemli sebeplerinden biri marka ya da herhangi bir iletişim sistemi fark etmeksizin insanların birbirleriyle iletişim sağlayabilmeleridir. Kullanımının kolaylığı ve geniş kitlelere zahmetsizce ulaşmayı sağlaması sebebiyle internet insanların hayatlarının vazgeçilmez bir parçası olmuştur. Web 2.0’ ın hem teknolojik hem de ideolojik temellerine dayanan sosyal medya ise kişilerin hem içerik yaratmasına hem de yarattıkları içerikleri değiştirmesine imkan sağlamaktadır. Son dönemlerde internet üzerinden oluşturulan sosyal ağ siteleri insanlar arasında yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır. Yüz yüze görüşemeyen insanlar bu sosyal ağ sitelerini kullanarak hem yüz yüze iletişimin benzerini hem de birbirleriyle olan sosyal ilişkilerini bu sayede yeniden şekillendirmişlerdir (İrge, 2012: 77-82).

Sosyal medya üniversite öğrencileri için de önem taşımaktadır. Hem yaşları hem de konumları itibarıyla üniversite gençliği interneti ve sosyal medyayı sıklıkla kullanmaktadırlar. Özellikle bu gençler eğitim, bilgi alışverişi, zaman geçirme, birbirleriyle iletişim kurma, düşüncelerini açıkça söyleme, eğlence ihtiyacını giderme, sosyalleşme ve birçok sebepten dolayı internet ve sosyal medyayı hayatlarının merkezlerine koymaktadırlar. Aynı zamanda internet ve sosyal medya, öğrenciler için bilgiye hızlı ve kolay bir şekilde erişim olanağı tanıdığı için de bu mecraları sıklıkla kullanmaktadırlar (Koçer, 2012: 74).

Hançalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırma verilerine bakıldığında 2020 yılında internet kullanan insanların sayısının arttığı görülmektedir. 16-24 yaş arasındaki gençlerde yapılan araştırmalara göre

2019 yılında %75,3 olan internet kullanım oranının, 2020 yılında %79,0 olduğu sonucuna varılmaktadır. Bu verilere bakıldığında 16-24 yaş arasındaki gençlerde internet kullanım oranının arttığı görülmektedir (TÜİK, 2020). Dolayısıyla bu çalışmada hem internet hem de sosyal medyayı sıklıkla kullanan gençlerin araştırılması önem taşımaktadır.

2. İnternet ve Sosyal Medya Kullanımı

20. yüzyıldaki en büyük gelişmelerden biri internetin insanların hayatlarına girmesidir. 1980’li yıllardan beri dünyadaki işleyişi değiştiren, toplumlar üzerinde derinden etkiye sahip olan internetin bulunmasıyla bir devir değişimi yaşanmıştır. “Bilgi Çağı” olarak adlandırılan bu yeni çağ hem insanlar hem de toplumlar arasında yeni bir iletişim sürecini başlatmıştır. Fakat bilgi alışverişini temel alan “Bilgi Çağı” sürecinde ülkemizdeki insanlar interneti daha çok birbirleriyle sohbet etmek ve internette gezinmek için kullanmaktadırlar. İnternetin sadece zaman geçirmek için değil eğitim, bilgi alışverişi ve haber kaynağı olarak kullanılması da gerekmektedir. Gelişmiş ülkelerin çoğunda internet daha çok amacına uygun bir şekilde, ülkenin refahına ve gelişimine katkı sağlamak amacıyla kullanılmaktadır (Solmaz vd., 2013: 24).

O'Reilly Medya 2004 yılında ilk kez Web 2.0 terimini bir isim olarak kullanmıştır. Ticari sergi ve konferans üreticileri bu terimi, ticari olarak gerçekleştirilen konferansların serisi olarak kullanmaya başlamışlardır. Web 2.0 teriminin tam olarak anlamının ne olduğu tartışmalara konu olabilecek nitelikte olsa da, daha sonra bu terim internet kullanan bireylerin ortak bir paydada buluşmasını sağlayan bir sistem olarak kullanılmaya devam etmiştir. Web 2.0 kavramı bazı olayların gelişmesiyle vuku bulmuştur. Örneğin, internetin gelişiminin son yıllarda hızlanması, internet kullanan insan sayısının artması, 2001 yılının sonbahar mevsimini takiben yazılım sektörlerinin dot com (.com)’dan Web 2.0 terimine geçmesi, onların bu değişim ve dönüşümlere farklı bir bakış açısıyla bakmalarına sebep olmuştur. Web 2.0 terimine Wikipedia, sosyal ağlar, çevrimiçi platformlar, ikinci nesil web tabanlı araçlar örnektir. Bu kavram teknolojilerin farklı mecralarda kullanılmasıyla hem kullanım alanını geliştirmiş hem de birbirinden farklı kavramsal çerçevelerin oluşmasını sağlamıştır (Vural ve Bat, 2010: 3354).

Sosyal medya ve Web 2.0 birbirlerinden bağımsız iki kavramdır. Fakat birçok insan bu iki kavramı birbirinin yerine kullanmakta hatta aynı anlama geldiğini düşünmektedir. Sosyal medya Web 2.0 teknolojilerinin gelişimiyle birlikte ortaya çıkmıştır. İnternet tabanlı bir uygulama olan sosyal medya insanlara birbirleriyle iletişim kurma olanağı sunmaktadır. Web 2.0 ise sosyal medyanın oluşması için gereken teknolojik altyapıyı oluşturan kısımdır. Sosyal medya kullanıcılarına kendilerini ifade etme

özgürlüğü, düşüncelerini herkese açık bir şekilde dile getirme imkanı sağlamaktadır. Kullanıcılarına aktif bir katılım olanağı da sunmaktadır. İnsanlar sosyal medya ortamında hem üretici hem de tüketici konumundadır. Sosyal medya çift yönlü etkileşim sağlamaktadır. Bilgi alışverişi, eğlence, haber verme gibi pek çok alanda sosyal medya hayatımızın bir parçası haline gelmiştir (Balcı ve Koçak, 2017: 35).

Günümüzde sosyal medya kullanımının artmasıyla birlikte insanların sosyal medyada harcadıkları sürede de artış görülmektedir. İnternetin cep telefonlarına kadar girmesiyle beraber çoğu kişinin kendine ait bir sosyal medya hesabı bulunmaktadır. Birçok insan uyanır uyanmaz cep telefonlarına doğru yönelip sosyal medya hesaplarına giriş yapmaktadır. Gün içerisinde de sıklıkla kullanılan sosyal medya çoğu insanı bağımlı hale getirmektedir. Bağımlılık seviyesine gelen insanlar ise pek çok psikolojik sorunla karşı karşıya kalmaktadırlar. Yapılan çalışmalara bakıldığında insanların internete girme amaçlarının başında sosyal medya geldiği görülmektedir. Sosyal medyayı insanlar haberleşme, eğitim, eğlence, zaman geçirme gibi birçok sebepten dolayı kullanmaktadırlar. Sosyal medyanın bu kadar hayatımızın içerisinde olması ve çoğu insanda bağımlılık seviyesine gelmesi göz önünde bulundurulursa, sosyal medya kullanım amaçlarının belirlenmesi ve bu alandaki çalışmaların artırılmasının önem taşıdığı görülmektedir (Küçükali ve Serçemeli, 2019: 202).

3. Bağımlılık Kavramı ve Sosyal Medya Bağımlılığı

Herhangi bir madde ya da davranışa bağlı olma ve bırakamama durumuna bağımlılık denilmektedir. Bağımlı kişiler bağımlı oldukları maddeden ya da davranıştan olumsuz bir şekilde etkilenmelerine rağmen bırakamamaktadırlar. “Addiction” ve “dependence” olarak uluslararası literatürde yer alan bağımlılık kavramının en önemli belirtilerinden biri süreklilik göstermesidir. Çünkü insanlar yaptıkları eylemlerin denetimini ve kontrolünü sağlayamamaktadırlar. İnsanların çeşitli bağımlılıkları bulunmaktadır. Bu bağımlılıklar alkol, sigara ya da madde bağımlılıkları ile birlikte, temelinde davranış kontrolünün sağlanamadığı bağımlılıkları da içermektedir. Bunlar internet, oyun, televizyon alışveriş gibi çeşitli davranışa dayalı bağımlılıklardır (Günüş ve Kayri, 2010: 220).

Bağımlılık “bilişsel, duygusal ve davranışsal” olmak üzere üç şekilde incelenmektedir. İnsanların hayat ve ilgilendikleri alanlarla ilgili verileri medya üzerinden öğrenmek istemesi bilişsel bağımlılıktır. Eğer ki kişi bu bilgileri medyadan edinemezse kendini rahatsız ve huzursuz hissetmektedir. Duygusal bağımlılıkta ise insanlar sosyalleşmek istemediği zaman medya kullanımına yönelmektedir. Bu durumda sadece medyanın değil sosyal medyanın da sosyalleşmeden kaçış sırasında

kullanıldığı gözlemlenmiştir. Sosyal medyanın insanları asosyalleştirdiği tartışma konusu olmuştur. Fakat bir yandan da sosyal medyanın insanları yalnızlıktan kurtarıp birçok kişiyle iletişim kurarak bu mecra yoluyla sosyalleştikleri de söylenmektedir. Toplumsal anlamda sosyalleşmeden kaçan insanlar sosyal medyada kendilerini olduğu kişiden farklı bir profil olarak tanımlamakta ve normal hayatta kuramayacağı iletişimi bu sayede kurmaktadır. Sosyal medya ortamı insanlara rahatlığı da sunmakta ve nitekim bu durum bağımlılığı daha da çok pekiştirmektedir. Son olarak davranışsal bağımlılık kavramında ise hem araçsal hem de eylemsel olmak üzere iki kavrama değinilmektedir. Araçsal bağımlılık insanların istedikleri zaman istedikleri saatlerde sosyal medyayı kullanmaları ve yüzyüze iletişim kurdukları kişilerle sosyal medyadan diledikleri gibi iletişim kurmalarıdır. Eylemsellikte ise insanların sosyal medya üzerinden gruplaşarak fikir olarak bir araya gelmeleri ve kendi profillerinden ve evlerinden ayrılmadan eylemsel mesajlar paylaşımları durumudur (Hazar, 2011: 162-163).

Günümüzde insanlarda sıklıkla görülen ruh hali değişimleri, onları sosyal medya kullanımına daha çok itmektedir. Yapılan araştırmalara göre insanlardaki depresyon, korku, sosyalleşme fobisi, gelecek kaygısı gibi çeşitli nedenler bireylerin ruh sağlığı üzerinde negatif bir etkiye sebep olduğunu ortaya çıkarmıştır. Bu durumda ise insanlar sosyalleşmek, zaman geçirmek, kendini iyi hissetmek ya da bir topluluk tarafından benimsenme ihtiyacını sosyal medya tarafından karşılamaktadırlar. Nitekim gerçek yaşam ile sosyal medyanın onlara sunduğu sahte hayat arasındaki çizgiyi koruyamamaktadırlar. Bu durumda gerçek hayattan ilişkisi kopan bireyler zamanla sosyal medyaya bağımlı hale gelmektedir. Sosyal medyada kendine ait sanal bir kimlik oluşturan birey gerçek kimliğini unutmakta dolayısıyla bu durum olumsuzluklara yol açmaktadır (Kırık ve vd., 2015: 112).

4. Araştırma Yöntemi, Uygulanması ve Örneklemi

Bu çalışmada betimsel analiz tekniği kullanılmıştır. Katılımcıların demografik özelliklerinin yanı sıra, sosyal medya hesaplarını ne sıklıkla kullandıkları, günlük kaç dakikalarını sosyal medyada geçirdikleri, sosyal medyayı hangi amaçlar için kullandıkları ve bu amaçların sosyal medya bağımlılığı üzerindeki etkisi çalışmada incelenmiştir. Araştırmada rastlantısal örneklem tekniği kullanılmıştır. Çalışma, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi'nde hem meslek yüksekokul hem de fakültede öğrenimine devam eden 381 öğrenciye online anket tekniği kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

Araştırmaya katılan öğrencilerin cinsiyet durumlarına göre oranı %69,8'i kadın, %30,2'si erkek olmak üzere dağılım göstermektedir.

Katılımcıların yaş durumlarına göre %53,5’inin 18-20 yaş, %29,7’sinin 21-23 yaş, %16,8’inin 24 yaş ve üzeri şeklinde olduğu görülmektedir. Katılımcıların aylık harcama durumlarına göre oranları incelendiğinde, %51,7’sinin 100-500 TL, %28,6’sının 500-1000 TL, %19,7’sinin 1000-1500 TL şeklinde dağıldığı görülmektedir. Katılımcıların eğitim durumlarına göre; %52,0’sinin meslek yüksekokulu, %48,0’inin fakülte şeklinde dağıldığı görülmektedir. Katılımcıların kaçınıcı sınıfta olduklarına bakılınca; %47,5’inin 2.sınıf, %25,2’sinin 1.sınıf, %14,2’sinin 4.sınıf, %13,1’inin 3.sınıf şeklinde dağıldığı görülmektedir.

5. Ölçüm Araçları ve Kullanılan Testler

Çalışmada veri toplamak için 11 sorudan ve üç bölümden oluşan online anket kullanılmıştır. Katılımcılara hem çoktan seçmeli hem de Beşli Likert (1= Hiçbir zaman, 5= Her zaman) ölçeği ile sorular sorulmuştur. İlk bölümde sorulan sorular katılımcıların sosyo-demografik özelliklerini belirleme, hangi sosyal medya hesaplarını kullandıkları, günlük sosyal medyada ne kadar zaman geçirdikleri, haberleri en çok hangi sosyal medya mecrasından öğrendikleri bilgisine erişmek için sorulmuştur. İkinci bölüm soruları ise Solmaz ve diğerleri (2013), tarafından geliştirilen “sosyal medya kullanım amaçları” ölçeği kullanılarak hazırlanmıştır. Son bölümde ise katılımcılara uygulamak amacıyla Günüş’ün (2009) geliştirdiği ve dört boyuta ayırdığı “internet bağımlılığı ölçeğinin” bir alt boyutu olan ve 7 soru içeren işlevsellikte bozulma bölümü incelenmiştir. Daha sonra sorularda ‘internet bağımlılığı’ kısmı “sosyal medya bağımlılığı” olarak yeniden oluşturulmuş ve katılımcılara uygulanmıştır.

6. Bulgular ve Yorum

Çalışmanın verileri değerlendirilirken Frekans analizi, Bağımsız Örneklem T-Testi ve ANOVA gibi istatistiksel metotlardan faydalanılmıştır. Çalışmanın istatistiksel analizinde SPSS 22.0 istatistik paket programı kullanılmıştır.

Tablo 1. Günlük Ortalama Sosyal Medyada Geçirilen Zaman, Haberlerin En Çok Öğrenildiği Platform ve Sosyal Medya Platformlarını Kullanma Sıklığı Analiz Tablosu

Değişken		Sıklık	Yüzde	Değişken		Sıklık	Yüzde
Facebook Kullanım Sıklığı	Haftada 1-2 gün	65	17,1	Günlük Ortalama Sosyal Medyada Geçirilen Zaman	1 saatten az	55	14,4
	Haftada 3-4 gün	15	3,9		1-3 Saat	144	37,8
	Haftada 5-6 gün	8	2,1		4-6 Saat	106	27,8
	Her Gün Düzenli	37	9,7		7-8 Saat	52	13,6
	Kullanmıyorum	256	67,2		9 Saat ve Üzeri	24	6,3
	Total	381	100,0		Total	381	100,0
	Haftada 3-4 gün	16	4,2	Haberlerin En Çok	Facebook	20	5,2
	Haftada 5-6 gün	31	8,1		Instagram	155	40,7

Instagram Kullanım Sıklığı	Her Gün Düzenli	309	81,1	Öğrenildiği Platform	Twitter	133	34,9
	Kullanmıyorum	25	6,6		YouTube	36	9,4
					Diğer	37	9,7
	Total	381	100,0		Total	381	100,0
Twitter Kullanım Sıklığı	Haftada 1-2 gün	50	13,1	Diğer Sosyal Medya Araçlarının Kullanım Sıklığı	Haftada 1-2 gün	87	22,8
	Haftada 3-4 gün	32	8,4		Haftada 3-4 gün	38	10,0
	Haftada 5-6 gün	31	8,1		Haftada 5-6 gün	26	6,8
	Her Gün Düzenli	130	34,1		Her Gün Düzenli	77	20,2
	Kullanmıyorum	138	36,2		Kullanmıyorum	153	40,2
	Total	381	100,0		Total	381	100,0
YouTube Kullanım Sıklığı	Haftada 1-2 gün	33	8,7				
	Haftada 3-4 gün	86	22,6				
	Haftada 5-6 gün	61	16,0				
	Her Gün Düzenli	189	49,6				
	Kullanmıyorum	12	3,1				

Katılımcıların sosyal medya hesaplarını kullanma sıklıkları, günlük ortalama sosyal medyada geçirilen zaman, haberlerin en çok öğrenildiği platform gibi sorulan sorulara verdikleri yanıtların analizleri incelendiğinde ise katılımcıların Facebook kullanma sıklığı durumlarına göre, %67,2'sinin hiç kullanmadığı, Instagram'ı ise %81,1'nin her gün düzenli bir şekilde kullandığı görülmektedir. Twitter'ı ise %36,2'sinin kullanmadığı, YouTube'u ise katılımcıların %49,6'sı her gün düzenli, diğer sosyal medya araçlarını ise %40,2'sinin ise kullanmayı tercih etmediği ortaya çıkmaktadır. Katılımcıların %37,8'inin ise günde 1-3 saatlerini sosyal medyada geçirdikleri ve haberleri en çok öğrendikleri sosyal medya platformunun ise %40,7 oranla Instagram olduğu ortaya çıkmaktadır.

Tablo 2: Katılımcıların Yaşlarına Göre Sosyal Medya Kullanım Amaçları Ve Sosyal Medya Bağımlılıklarına Yönelik Analiz

		N	Ortalama	Standart Sapma	F	Olasılık (P) değeri
İLETİŞİM	18-20 Yaş	204	4,0000	1,30931	2,533	0,089
	21-23 Yaş	113	2,5000	1,63299		
	24 ve Üzeri	64	3,1290	1,56508		
	Total	381	3,0727	1,59692		
EĞLENMEK	18-20 Yaş	204	2,7500	1,38873	0,051	0,951
	21-23 Yaş	113	2,8750	1,58640		
	24 ve Üzeri	64	2,9355	1,45912		
	Total	381	2,8909	1,46152		
BOŞ ZAMAN GEÇİRMEK	18-20 Yaş	204	3,5000	1,19523	1,877	0,163
	21-23 Yaş	113	2,6250	1,62788		

	24 ve Üzeri	64	2,3871	1,40659		
	Total	381	2,6182	1,47185		
MÜZİK DİNLEMEK	18-20 Yaş**	204	3,7500	1,38873	4,165	0,021
	21-23 Yaş*	113	3,1250	1,20416		
	24 ve Üzeri*	64	2,3871	1,33360		
	Total	381	2,8000	1,37975		
MESAJ GÖNDERMEK	18-20 Yaş**	204	3,0000	1,30931	15,090	0,000
	21-23 Yaş*	113	1,3750	,71880		
	24 ve Üzeri**	64	3,6774	1,59973		
	Total	381	2,9091	1,68075		
İNSANLARI TANIMAK	18-20 Yaş**	204	3,2500	,88641	10,279	0,000
	21-23 Yaş*	113	1,6250	1,14746		
	24 ve Üzeri**	64	3,4839	1,52471		
	Total	381	2,9091	1,56670		
GÜNDEMİ TAKİP ETMEK	18-20 Yaş	204	2,2500	1,38873	3,151	0,049
	21-23 Yaş**	113	3,0000	1,46059		
	24 ve Üzeri*	64	1,8710	1,47743		
	Total	381	2,2545	1,51802		
KİŞİSEL SUNUM	18-20 Yaş	204	4,0000	,75593	2,019	0,143
	21-23 Yaş	113	3,5000	1,63299		
	24 ve Üzeri	64	2,8710	1,66817		
	Total	381	3,2182	1,59503		
KİŞİLERE ERİŞİM	18-20 Yaş	204	3,5000	,92582	1,158	0,322
	21-23 Yaş	113	2,5000	1,54919		
	24 ve Üzeri	64	2,7097	1,65718		
	Total	381	2,7636	1,55115		
FİKİR ALIŞVERİŞİ YAPMAK	18-20 Yaş*	204	2,0000	1,30931	3,712	0,031
	21-23 Yaş**	113	3,6250	1,25831		
	24 ve Üzeri	64	2,6452	1,64415		
	Total	381	2,8364	1,57249		
BİLGİYE ERİŞİM	18-20 Yaş	204	2,2500	1,38873	0,405	0,669
	21-23 Yaş	113	2,2500	1,52753		
	24 ve Üzeri	64	2,6452	1,70389		
	Total	381	2,4727	1,59692		
SOSYAL MEDYA BAĞIMLILIĞI	18-20 Yaş	204	3,4643	,39494	1,243	0,297
	21-23 Yaş	113	3,0000	,20866		
	24 ve Üzeri	64	3,1014	,87769		
	Total	381	3,1247	,69446		

Katılımcıların sosyal medya kullanım amaçları ve sosyal medya bağımlılıkları yaşlarına göre farklılık analizi Tek Yönlü ANOVA analizi ile incelenmiştir. Analizler neticesinde katılımcıların sosyal medya kullanım amaçlarının yaşlarına göre farklılaştığı görülmüştür (Sig.p.< 0,05). Söz konusu farklılıkların hangi yaş grupları arasındaki farklılıktan meydana geldiğinin tespiti için yapılan post-hoc analizi neticesinde;

- 18-20 yaş aralığında olan katılımcıların müzik dinlemek amacıyla sosyal medya kullanım düzeylerinin 24 yaş ve üzerindeki katılımcılara göre daha yüksek düzeyde olduğu,
- 18-20 yaş ve 24 yaş ve üzerindeki katılımcıların mesaj göndermek, insanları tanımak amacıyla sosyal medya kullanım düzeylerinin

21-23 yaş üzerindeki katılımcılara göre daha yüksek düzeyde olduğu,

- 21-23 yaş aralığındaki katılımcıların gündemi takip etmek ve fikir alışverişi yapmak amacıyla sosyal medya kullanım düzeylerinin 24 yaş ve üzerindeki katılımcılara göre daha yüksek düzeyde olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 3:Katılımcıların Cinsiyetlerine Göre Sosyal Medya Kullanım Amaçları Ve Sosyal Medya Bağımlılıklarına Yönelik Analizi

Grup İstatistikleri					
	Cinsiyetiniz	N	Ortalama	T	Olasılık(p) değeri
İLETİŞİM	Kadın	266	3,8696	3,503	0,001
	Erkek	115	2,5000		
EĞLENMEK	Kadın	266	3,4348	2,349	0,024
	Erkek	115	2,5000		
BOŞ ZAMAN GEÇİRMEK	Kadın	266	3,2609	2,849	0,007
	Erkek	115	2,1563		
MÜZİK DİNLEMEK	Kadın	266	2,4783	-1,430	0,160
	Erkek	115	3,0313		
MESAJ GÖNDERMEK	Kadın	266	2,9130	0,015	0,988
	Erkek	115	2,9063		
İNSANLARI TANIMAK	Kadın	266	2,3043	-2,505	0,016
	Erkek	115	3,3438		
GÜNDEMİ TAKİP ETMEK	Kadın	266	3,1304	3,891	0,000
	Erkek	115	1,6250		
KİŞİSEL SUNUM	Kadın	266	3,8696	2,726	0,009
	Erkek	115	2,7500		
KİŞİLERE ERİŞİM	Kadın	266	3,5217	3,317	0,002
	Erkek	115	2,2188		
FİKİR ALIŞVERİŞİ YAPMAK	Kadın	266	3,5217	2,858	0,007
	Erkek	115	2,3438		
BİLGİYE ERİŞİM	Kadın	266	2,9130	1,741	0,089
	Erkek	115	2,1563		
SOSYAL MEDYA BAĞIMLILIĞI	Kadın	266	2,9006	-2,216	0,031
	Erkek	115	3,2857		

Katılımcıların sosyal medya kullanım amaçları ve sosyal medya bağımlılıkları cinsiyetlerine göre farklılık analizi Bağımsız T- Testi ile incelenmiştir. Analizler neticesinde kadın katılımcıların sosyal medya kullanım amaçları iletişim, eğlenmek, boş zaman geçirmek gündemi takip etmek, kişisel sunum ve bilgi paylaşmak, kişilere erişim, fikir alışverişi yapmak düzeylerinin erkeklere göre daha yüksek düzeyde olduğu, erkek katılımcıların sosyal medya kullanım amaçları insanları tanımak düzeyleri ile sosyal medya bağımlılığı düzeylerinin kadınlara göre daha yüksek düzeyde olduğu tespit edilmiştir (Sig.p.<p. 0,05).

Tablo 4: Katılımcıların Sosyal Medya Kullanım Amaçları Ve Sosyal Medya Bağımlılıklarının Eğitim Durumlarına Göre Farklılık Analizi

		N	Ortalama	T	Olasılık(p) değeri
İLETİŞİM	Fakülte	183	3,1053	0,212	0,834
	Meslek Yüksekokulu	198	3,0000		
EĞLENMEK	Fakülte	183	3,0526	1,229	0,228
	Meslek Yüksekokulu	198	2,5294		
BOŞ ZAMAN GEÇİRMEK	Fakülte	183	2,2895	-2,465	0,020
	Meslek Yüksekokulu	198	3,3529		
MÜZİK DİNLEMEK	Fakülte	183	2,5789	-1,844	0,074
	Meslek Yüksekokulu	198	3,2941		
MESAJ GÖNDERMEK	Fakülte	183	3,3421	3,321	0,002
	Meslek Yüksekokulu	198	1,9412		
İNSANLARI TANIMAK	Fakülte	183	3,0789	1,312	0,197
	Meslek Yüksekokulu	198	2,5294		
GÜNDEMİ TAKİP ETMEK	Fakülte	183	2,1842	-0,531	0,599
	Meslek Yüksekokulu	198	2,4118		
KİŞİSEL SUNUM	Fakülte	183	2,9474	-2,126	0,040
	Meslek Yüksekokulu	198	3,8235		
KİŞİLERE ERİŞİM	Fakülte	183	2,7632	-0,004	0,997
	Meslek Yüksekokulu	198	2,7647		
FİKİR ALIŞVERİŞİ YAPMAK	Fakülte	183	2,7632	-0,544	0,590
	Meslek Yüksekokulu	198	3,0000		
BİLGİYE ERİŞİM	Fakülte	183	2,8158	2,909	0,006
	Meslek Yüksekokulu	198	1,7059		
SOSYAL MEDYA BAĞIMLILIĞI	Fakülte	183	3,0977	-0,513	0,610
	Meslek Yüksekokulu	198	3,1849		

Katılımcıların sosyal medya kullanım amaçları ve sosyal medya bağımlılıkları eğitim durumlarına göre farklılık analizi Bağımsız T- Testi ile incelenmiştir. Analizler neticesinde meslek yüksekokulunda okuyan katılımcıların sosyal medya kullanım amaçları boş zaman geçirmek ve kişisel sunum ve bilgi paylaşmak düzeylerinin fakültede eğitim gören öğrencilere göre daha yüksek düzeyde olduğu, fakültede okuyan öğrencilerin sosyal medya kullanım amaçları mesaj göndermek ve bilgiye erişim düzeylerinin meslek yüksek okulunda öğrenim gören öğrencilere göre daha yüksek düzeyde olduğu tespit edilmiştir (Sig.p.<0,05).

Tablo 5: Katılımcıların Sosyal Medya Kullanım Amaçları Ve Sosyal Medya Bağımlılıklarının Facebook Kullanım Sıklıklarına Göre Farklılık Analizi

		N	Ortalama	Standart Sapma	F	Olasılık (p)değeri
İLETİŞİM	Haftada 1-2 gün	65	2,6923	1,31559	1,426	0,239
	Haftada 3-4 gün	15	5,0000	,00000		
	Haftada 5-6 gün	8	2,2000	,83666		
	Her Gün Düzenli	37	3,3077	1,93152		
	Kullanmıyorum	256	3,1818	1,62235		
	Total	381	3,0727	1,59692		
EĞLENMEK	Haftada 1-2 gün	65	2,8462	1,14354	1,011	0,410
	Haftada 3-4 gün	15	1,0000	,00000		
	Haftada 5-6 gün	8	2,6000	1,34164		
	Her Gün Düzenli	37	3,0000	1,35401		
	Kullanmıyorum	256	3,0909	1,71573		
	Total	381	2,8909	1,46152		
BOŞ ZAMAN GEÇİRMEK	Haftada 1-2 gün	65	2,4615	,77625	0,750	0,563
	Haftada 3-4 gün	15	1,0000	,00000		
	Haftada 5-6 gün	8	3,0000	1,22474		
	Her Gün Düzenli	37	2,6923	1,93152		
	Kullanmıyorum	256	2,7273	1,57908		
	Total	381	2,6182	1,47185		
MÜZİK DİNLEMEK	Haftada 1-2 gün	65	2,8462	1,51911	2,613	0,355
	Haftada 3-4 gün	15	1,0000	,00000		
	Haftada 5-6 gün	8	2,8000	1,64317		
	Her Gün Düzenli	37	3,6154	1,19293		
	Kullanmıyorum	256	2,4545	1,18431		
	Total	381	2,8000	1,37975		
MESAJ GÖNDERMEK	Haftada 1-2 gün**	65	4,3077	1,31559	3,888	0,008
	Haftada 3-4 gün	15	2,0000	,00000		
	Haftada 5-6 gün	8	2,2000	1,64317		
	Her Gün Düzenli	37	2,8462	1,81871		
	Kullanmıyorum*	256	2,3636	1,46533		
	Total	381	2,9091	1,68075		
İNSANLARI TANIMAK	Haftada 1-2 gün**	65	4,4615	,77625	10,134	0,000
	Haftada 3-4 gün**	15	5,0000	,00000		
	Haftada 5-6 gün*	8	2,6000	1,51658		
	Her Gün Düzenli*	37	2,6923	1,43670		
	Kullanmıyorum*	256	2,0000	1,23443		
	Total	381	2,9091	1,56670		
GÜNDEMİ TAKİP ETMEK	Haftada 1-2 gün*	65	1,7692	1,48064	3,810	0,009
	Haftada 3-4 gün**	15	5,0000	,00000		
	Haftada 5-6 gün	8	3,4000	1,51658		
	Her Gün Düzenli*	37	1,6923	1,10940		
	Kullanmıyorum	256	2,3636	1,46533		
	Total	381	2,2545	1,51802		
KİŞİSEL SUNUM	Haftada 1-2 gün	65	2,3846	1,85016	2,136	0,090
	Haftada 3-4 gün	15	5,0000	,00000		
	Haftada 5-6 gün	8	3,8000	,44721		
	Her Gün Düzenli	37	3,0000	1,35401		
	Kullanmıyorum	256	3,5455	1,59545		
	Total	381	3,2182	1,59503		
KİŞİLERE ERİŞİM	Haftada 1-2 gün*	65	1,6923	1,31559	3,651	0,011

	Haftada 3-4 gün**	15	5,0000	,00000		
	Haftada 5-6 gün	8	2,6000	,54772		
	Her Gün Düzenli**	37	3,3077	1,31559		
	Kullanmıyorum	256	2,9091	1,65929		
	Total	381	2,7636	1,55115		
FİKİR ALIŞVERİŞİ YAPMAK	Haftada 1-2 gün*	65	1,0769	,27735	10,127	0,000
	Haftada 3-4 gün**	15	5,0000	,00000		
	Haftada 5-6 gün**	8	3,8000	1,09545		
	Her Gün Düzenli**	37	3,3077	1,31559		
	Kullanmıyorum*	256	3,1818	1,50036		
	Total	381	2,8364	1,57249		
BİLGİYE ERİŞİM	Haftada 1-2 gün*	65	1,2308	,43853	3,369	0,016
	Haftada 3-4 gün	15	2,0000	,00000		
	Haftada 5-6 gün	8	2,6000	1,34164		
	Her Gün Düzenli**	37	3,1538	1,81871		
	Kullanmıyorum	256	2,8182	1,68003		
	Total	381	2,4727	1,59692		
SOSYAL MEDYA BAĞIMLILIĞI	Haftada 1-2 gün**	65	3,6593	,45751	4,858	0,002
	Haftada 3-4 gün*	15	2,2857	,00000		
	Haftada 5-6 gün*	8	2,4857	,23905		
	Her Gün Düzenli	37	3,0659	,57622		
	Kullanmıyorum	256	3,0649	,75686		
	Total	381	3,1247	,69446		

Katılımcıların sosyal medya kullanım amaçları ve sosyal medya bağımlılıkları Facebook kullanım sıklıklarına göre farklılık analizi Tek Yönlü ANOVA Testi ile incelenmiştir. Analizler neticesinde sosyal medya kullanım amaçları ve sosyal medya bağımlılıkları Facebook kullanım sıklıklarına göre farklılık gösterdiği tespit edilmiştir (Sig.p. <0,05). Söz konusu farklılığın kaynağının tespiti için gerçekleştirilen post-hoc (Tukey testi) analizi neticesinde;

- Haftada 1-2 gün kullanan katılımcıların sosyal medya kullanım amaçları mesaj göndermek alt boyutuna belirttikleri görüşlerin kullanmayanlara göre daha yüksek,
- Haftada 1-2 gün ve 3-4 gün kullanan katılımcıların sosyal medya kullanım amaçları insanları tanımak alt boyutuna belirttikleri görüşlerin diğer tüm katılımcılara göre daha yüksek,
- Haftada 3-4 gün kullanan katılımcıların sosyal medya kullanım amaçları gündemi takip etmek alt boyutuna belirttikleri görüşlerin haftada 1-2 gün ve her gün düzenli kullanan katılımcılara göre daha yüksek,
- Haftada 3-4 gün ve her gün düzenli kullanan katılımcıların sosyal medya kullanım amaçları kişilere erişim alt boyutuna belirttikleri görüşlerin haftada 1-2 gün kullanan katılımcılara göre daha yüksek,

- Haftada 3-4 gün, 5-6 gün ve her gün düzenli kullanan katılımcıların sosyal medya kullanım amaçları fikir alışverişi yapmak alt boyutuna belirttikleri görüşlerin diğer tüm katılımcılara göre daha yüksek,
- Her gün düzenli kullanan katılımcıların sosyal medya kullanım amaçları bilgiye erişim alt boyutuna belirttikleri görüşlerin haftada 1-2 gün kullanan katılımcılara göre daha yüksek,
- Haftada 1-2 gün kullanan katılımcıların sosyal medya bağımlılık düzeylerinin haftada 3-4 gün ve 5-6 gün kullanan katılımcılara göre daha yüksek düzeyde olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 6: Katılımcıların Sosyal Medya Kullanım Amaçları Ve Sosyal Medya Bağımlılıklarının Instagram Kullanım Sıklıklarına Göre Farklılık Analizi

		N	Ortalama	Standart Sapma	F	Olasılık (p)değeri
İLETİŞİM	Haftada 3-4 gün	16	2,0000	,00000	0,843	0,436
	Haftada 5-6 gün	31				
	Her Gün Düzenli	309	2,3333	1,15470		
	Kullanmıyorum	25	3,1600	1,63333		
	Total	381	3,0727	1,59692		
EĞLENMEK	Haftada 3-4 gün	16	4,0000	,00000	0,789	0,459
	Haftada 5-6 gün	31				
	Her Gün Düzenli	309	2,3333	1,15470		
	Kullanmıyorum	25	2,8800	1,49339		
	Total	381	2,8909	1,46152		
BOŞ ZAMAN GEÇİRMEK	Haftada 3-4 gün	16	3,0000	,00000	0,119	0,888
	Haftada 5-6 gün	31				
	Her Gün Düzenli	309	2,3333	1,15470		
	Kullanmıyorum	25	2,6200	1,52382		
	Total	381	2,6182	1,47185		
MÜZİK DİNLEMEK	Haftada 3-4 gün	16	5,0000	,00000	3,196	0,049
	Haftada 5-6 gün	31				
	Her Gün Düzenli	309	3,3333	,57735		
	Kullanmıyorum	25	2,6800	1,36187		
	Total	381	2,8000	1,37975		
MESAJ GÖNDERMEK	Haftada 3-4 gün	16	2,0000	,00000	0,504	0,607
	Haftada 5-6 gün	31				
	Her Gün Düzenli	309	2,3333	1,15470		
	Kullanmıyorum	25	2,9800	1,73193		
	Total	381	2,9091	1,68075		
İNSANLARI TANIMAK	Haftada 3-4 gün	16	3,0000	,00000	0,009	0,991
	Haftada 5-6 gün	31				
	Her Gün Düzenli	309	3,0000	,00000		
	Kullanmıyorum	25	2,9000	1,64441		
	Total	381	2,9091	1,56670		
GÜNDEMİ TAKİP ETMEK	Haftada 3-4 gün	16	1,0000	,00000	1,047	0,358
	Haftada 5-6 gün	31				
	Her Gün Düzenli	309	3,0000	,00000		

	Kullanmıyorum	25	2,2600	1,56244		
	Total	381	2,2545	1,51802		
KİŞİSEL SUNUM	Haftada 3-4 gün	16	4,0000	,00000	0,264	0,769
	Haftada 5-6 gün	31				
	Her Gün Düzenli	309	3,0000	,00000		
	Kullanmıyorum	25	3,2000	1,66599		
	Total	381	3,2182	1,59503		
KİŞİLERE ERİŞİM	Haftada 3-4 gün	16	1,0000	,00000	1,534	0,225
	Haftada 5-6 gün	31				
	Her Gün Düzenli	309	2,3333	,57735		
	Kullanmıyorum	25	2,8600	1,57804		
	Total	381	2,7636	1,55115		
FİKİR ALIŞVERİŞİ YAPMAK	Haftada 3-4 gün	16	1,0000	,00000	1,444	0,245
	Haftada 5-6 gün	31				
	Her Gün Düzenli	309	3,0000	,00000		
	Kullanmıyorum	25	2,9000	1,60675		
	Total	381	2,8364	1,57249		
BİLGİYE ERİŞİM	Haftada 3-4 gün	16	2,0000	,00000	0,103	0,902
	Haftada 5-6 gün	31				
	Her Gün Düzenli	309	2,3333	1,15470		
	Kullanmıyorum	25	2,5000	1,65677		
	Total	381	2,4727	1,59692		
SOSYAL MEDYA BAĞIMLILIĞI	Haftada 3-4 gün	16	3,0000	,00000	0,888	0,417
	Haftada 5-6 gün	31				
	Her Gün Düzenli	309	2,6190	,41239		
	Kullanmıyorum	25	3,1600	,71203		
	Total	381	3,1247	,69446		

Katılımcıların sosyal medya kullanım amaçları ve sosyal medya bağımlılıkları Instagram kullanım sıklıklarına göre farklılık analizi Tek Yönlü ANOVA Testi ile incelenmiştir. Analizler neticesinde sosyal medya kullanım amaçlarının Instagram kullanım sıklıklarına göre farklılık gösterdiği tespit edilmiştir (Sig.p. <0,05). Söz konusu farklılığın kaynağının tespiti için gerçekleştirilen post-hoc (Tukey testi) analizi neticesinde haftada 3-4 gün kullanan katılımcıların müzik dinlemek amacıyla Instagram kullanma düzeylerinin her gün düzenli kullanan katılımcılara göre daha yüksek düzeyde olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 7: Katılımcıların Sosyal Medya Kullanım Amaçları Ve Sosyal Medya Bağımlılıklarının Twitter Kullanım Sıklıklarına Göre Farklılık Analizi

		N	Ortalama	Standart Sapma	F	Olasılık (p)değeri
İLETİŞİM	Haftada 1-2 gün	50	3,8571	1,57359	0,626	0,646
	Haftada 3-4 gün	32	2,3333	2,30940		
	Haftada 5-6 gün	31	3,0000	,00000		
	Her Gün Düzenli	130	3,0800	1,46969		
	Kullanmıyorum	138	2,8889	1,77859		
	Total	381	3,0727	1,59692		
EĞLENMEK	Haftada 1-2 gün	50	2,4286	1,39728	1,957	0,116

	Haftada 3-4 gün	32	4,3333	,57735		
	Haftada 5-6 gün	31	4,0000	,00000		
	Her Gün Düzenli	130	2,5200	1,29486		
	Kullanmıyorum	138	3,2222	1,66470		
	Total	381	2,8909	1,46152		
BOŞ ZAMAN GEÇİRMEK	Haftada 1-2 gün	50	2,4286	1,39728	3,600	0,102
	Haftada 3-4 gün	32	2,3333	2,30940		
	Haftada 5-6 gün	31	4,0000	,00000		
	Her Gün Düzenli	130	2,0000	1,00000		
	Kullanmıyorum	138	3,4444	1,61690		
	Total	381	2,6182	1,47185		
MÜZİK DİNLEMEK	Haftada 1-2 gün	50	3,1429	1,67616	0,794	0,535
	Haftada 3-4 gün	32	3,0000	1,73205		
	Haftada 5-6 gün	31	4,0000	,00000		
	Her Gün Düzenli	130	2,8400	1,24766		
	Kullanmıyorum	138	2,4444	1,46417		
	Total	381	2,8000	1,37975		
MESAJ GÖNDERMEK	Haftada 1-2 gün	50	3,0000	1,52753	1,569	0,197
	Haftada 3-4 gün	32	2,3333	2,30940		
	Haftada 5-6 gün	31	4,0000	,00000		
	Her Gün Düzenli	130	3,3600	1,62993		
	Kullanmıyorum	138	2,2222	1,66470		
	Total	381	2,9091	1,68075		
İNSANLARI TANIMAK	Haftada 1-2 gün	50	3,8571	,89974	4,225	0,105
	Haftada 3-4 gün	32	2,3333	2,30940		
	Haftada 5-6 gün	31	4,0000	,00000		
	Her Gün Düzenli	130	3,3600	1,49666		
	Kullanmıyorum	138	1,8889	1,32349		
	Total	381	2,9091	1,56670		
GÜNDEMİ TAKİP ETMEK	Haftada 1-2 gün**	50	3,8571	,89974	7,355	0,000
	Haftada 3-4 gün**	32	3,3333	1,15470		
	Haftada 5-6 gün**	31	5,0000	,00000		
	Her Gün Düzenli*	130	1,7200	1,30767		
	Kullanmıyorum	138	1,8889	1,32349		
	Total	381	2,2545	1,51802		
KİŞİSEL SUNUM	Haftada 1-2 gün	50	4,1429	1,06904	2,804	0,155
	Haftada 3-4 gün	32	3,0000	1,73205		
	Haftada 5-6 gün	31	4,0000	,00000		
	Her Gün Düzenli	130	2,5200	1,53080		
	Kullanmıyorum	138	3,7778	1,59247		
	Total	381	3,2182	1,59503		
KİŞİLERE ERİŞİM	Haftada 1-2 gün	50	3,5714	1,27242	1,699	0,165
	Haftada 3-4 gün	32	4,3333	,57735		
	Haftada 5-6 gün	31	3,0000	,00000		
	Her Gün Düzenli	130	2,4000	1,47196		
	Kullanmıyorum	138	2,6667	1,74895		
	Total	381	2,7636	1,55115		
FİKİR ALIŞVERİŞİ YAPMAK	Haftada 1-2 gün	50	3,0000	1,63299	3,712	0,010
	Haftada 3-4 gün	32	4,3333	,57735		
	Haftada 5-6 gün	31	3,0000	,00000		
	Her Gün Düzenli*	130	2,0800	1,38203		
	Kullanmıyorum**	138	3,5556	1,54243		
	Total	381	2,8364	1,57249		
BİLGİYE ERİŞİM	Haftada 1-2 gün	50	1,8571	,89974	1,902	0,125
	Haftada 3-4 gün	32	4,3333	,57735		
	Haftada 5-6 gün	31	4,0000	,00000		

SOSYAL MEDYA BAĞIMLILIĞI	Her Gün Düzenli	130	2,4000	1,70783		
	Kullanmıyorum	138	2,3333	1,60880		
	Total	381	2,4727	1,59692		
	Haftada 1-2 gün	50	2,7143	,48093	4,017	0,124
	Haftada 3-4 gün	32	2,4286	,98974		
	Haftada 5-6 gün	31	2,4286	,00000		
	Her Gün Düzenli	130	3,4457	,43511		
	Kullanmıyorum	138	3,0317	,83379		
	Total	381	3,1247	,69446		

Katılımcıların sosyal medya kullanım amaçları ve sosyal medya bağımlılıkları Twitter kullanım sıklıklarına göre farklılık analizi Tek Yönlü ANOVA Testi ile incelenmiştir. Analizler neticesinde sosyal medya kullanım amaçlarının Twitter kullanım sıklıklarına göre farklılık gösterdiği tespit edilmiştir (Sig.p. <0,05). Söz konusu farklılığın kaynağının tespiti için gerçekleştirilen post-hoc (Tukey testi) analizi neticesinde;

- Haftada 1-2 gün, 3-4 gün ve 5-6 gün kullanan katılımcıların sosyal medya kullanım amaçları gündemi takip etmek alt boyutuna belirttikleri görüşlerin her gün kullanan katılımcılara göre daha yüksek,
- Her gün kullanan katılımcıların sosyal medya kullanım amaçları fikir alışverişi yapmak alt boyutuna belirttikleri görüşlerin kullanmayan katılımcılara göre daha yüksek düzeyde olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 8: Katılımcıların Sosyal Medya Kullanım Amaçları Ve Sosyal Medya Bağımlılıklarının YouTube Kullanım Sıklıklarına Göre Farklılık Analizi

		N	Ortalama	Standart Sapma	F	Olasılık (p)değeri
İLETİŞİM	Haftada 1-2 gün	33	2,0000	,00000	2,386	0,064
	Haftada 3-4 gün	86	3,5000	1,60357		
	Haftada 5-6 gün	61	2,7143	1,79947		
	Her Gün Düzenli	189	2,8125	1,57475		
	Kullanmıyorum	12	4,6667	,51640		
	Total	381	3,0727	1,59692		
EĞLENMEK	Haftada 1-2 gün	33	2,0000	,00000	5,208	0,091
	Haftada 3-4 gün	86	3,2500	1,38873		
	Haftada 5-6 gün	61	1,5714	,97590		
	Her Gün Düzenli	189	2,8125	1,40132		
	Kullanmıyorum	12	4,6667	,51640		
	Total	381	2,8909	1,46152		
BOŞ ZAMAN GEÇİRMEK	Haftada 1-2 gün**	33	2,0000	,00000	5,275	0,001
	Haftada 3-4 gün*	86	3,5000	1,19523		
	Haftada 5-6 gün*	61	1,5714	,97590		
	Her Gün Düzenli*	189	2,3438	1,40528		
	Kullanmıyorum	12	4,3333	1,03280		
	Total	381	2,6182	1,47185		

MÜZİK DİNLEMEK	Haftada 1-2 gün	33	3,0000	,00000	1,234	0,309
	Haftada 3-4 gün	86	2,7500	1,58114		
	Haftada 5-6 gün	61	3,1429	1,67616		
	Her Gün Düzenli	189	2,9375	1,31830		
	Kullanmıyorum	12	1,6667	1,03280		
	Total	381	2,8000	1,37975		
MESAJ GÖNDERMEK	Haftada 1-2 gün	33	2,0000	,00000	2,584	0,321
	Haftada 3-4 gün	86	2,2500	1,75255		
	Haftada 5-6 gün	61	1,8571	,89974		
	Her Gün Düzenli	189	3,0938	1,74798		
	Kullanmıyorum	12	4,3333	1,03280		
	Total	381	2,9091	1,68075		
İNSANLARI TANIMAK	Haftada 1-2 gün	33	3,0000	,00000	3,932	0,412
	Haftada 3-4 gün	86	2,0000	1,30931		
	Haftada 5-6 gün	61	1,8571	1,06904		
	Her Gün Düzenli	189	3,5313	1,50235		
	Kullanmıyorum	12	2,0000	1,54919		
	Total	381	2,9091	1,56670		
GÜNDEMİ TAKİP ETMEK	Haftada 1-2 gün	33	2,0000	,00000	1,351	0,264
	Haftada 3-4 gün	86	3,0000	1,69031		
	Haftada 5-6 gün	61	3,0000	1,63299		
	Her Gün Düzenli	189	2,0313	1,51305		
	Kullanmıyorum	12	1,6667	1,03280		
	Total	381	2,2545	1,51802		
KİŞİSEL SUNUM	Haftada 1-2 gün	33	2,0000	,00000	4,748	0,003
	Haftada 3-4 gün**	86	4,2500	,88641		
	Haftada 5-6 gün*	61	1,8571	1,06904		
	Her Gün Düzenli	189	3,0625	1,66438		
	Kullanmıyorum	12	4,6667	,51640		
	Total	381	3,2182	1,59503		
KİŞİLERE ERİŞİM	Haftada 1-2 gün	33	2,0000	,00000	4,371	0,084
	Haftada 3-4 gün	86	3,0000	1,06904		
	Haftada 5-6 gün	61	1,5714	,78680		
	Her Gün Düzenli	189	2,6563	1,63844		
	Kullanmıyorum	12	4,6667	,51640		
	Total	381	2,7636	1,55115		
FİKİR ALIŞVERİŞİ YAPMAK	Haftada 1-2 gün	33	2,0000	,00000	3,372	0,066
	Haftada 3-4 gün	86	2,7500	1,58114		
	Haftada 5-6 gün	61	1,8571	1,06904		
	Her Gün Düzenli	189	2,7813	1,60110		
	Kullanmıyorum	12	4,6667	,51640		
	Total	381	2,8364	1,57249		
BİLGİYE ERİŞİM	Haftada 1-2 gün	33	2,0000	,00000	3,290	0,018
	Haftada 3-4 gün*	86	2,0000	1,30931		
	Haftada 5-6 gün*	61	1,5714	,97590		
	Her Gün Düzenli**	189	2,4688	1,66529		
	Kullanmıyorum	12	4,3333	1,03280		
	Total	381	2,4727	1,59692		
SOSYAL MEDYA BAĞIMLILIĞI	Haftada 1-2 gün	33	3,1429	,00000	4,511	0,003
	Haftada 3-4 gün	86	3,1429	,34149		
	Haftada 5-6 gün*	61	2,3061	,95272		
	Her Gün Düzenli**	189	3,1875	,63830		
	Kullanmıyorum	12	3,7143	,22131		
	Total	381	3,1247	,69446		

Katılımcıların sosyal medya kullanım amaçları ve sosyal medya bağımlılıkları YouTube kullanım sıklıklarına göre farklılık analizi Tek Yönlü ANOVA Testi ile incelenmiştir. Analizler neticesinde sosyal medya kullanım amaçları ve sosyal medya bağımlılıkları YouTube kullanım sıklıklarına göre farklılık gösterdiği tespit edilmiştir (Sig.p. <0,05). Söz konusu farklılığın kaynağının tespiti için gerçekleştirilen post-hoc (Tukey testi) analizi neticesinde;

- Haftada 1-2 gün kullanan katılımcıların sosyal medya kullanım amaçları boş zaman geçirmek alt boyutuna belirttikleri görüşlerin diğer tüm katılımcılara göre daha yüksek,
- Haftada 3-4 gün kullanan katılımcıların sosyal medya kullanım amaçları kişisel sunum ve bilgi paylaşma alt boyutuna göre haftada 5-6 gün kullanan katılımcılara oranla daha yüksek,
- Her gün düzenli kullanan katılımcıların sosyal medya kullanım amaçları bilgiye erişim alt boyutuna belirttikleri görüşlerin haftada 5-6 gün kullanan katılımcılara göre daha yüksek,
- Her gün düzenli kullanan katılımcıların sosyal medya bağımlılık düzeylerinin haftada 5-6 gün kullanan katılımcılara göre daha yüksek düzeyde olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 9: Katılımcıların Sosyal Medya Kullanım Amaçları Ve Sosyal Medya Bağımlılıklarının Günlük Sosyal Medya Kullanım Düzeylerine Göre Farklılık Analizi

		N	Ortalama	Standart Sapma	F	Olasılık (p)değeri
İLETİŞİM	1 saatten az	55	3,1538	1,61471	0,128	0,943
	1-3 Saat	144	2,8000	1,54919		
	4-6 Saat	106	3,0000	,00000		
	7-8 Saat	52	3,0000	2,30940		
	9 Saat ve Üzeri	24				
	Total	381	3,0727	1,59692		
EĞLENMEK	1 saatten az	55	2,6923	1,43552	1,005	0,398
	1-3 Saat	144	3,2000	1,54919		
	4-6 Saat	106	4,0000	,00000		
	7-8 Saat	52	3,5000	1,73205		
	9 Saat ve Üzeri	24				
	Total	381	2,8909	1,46152		
BOŞ ZAMAN GEÇİRMEK	1 saatten az*	55	2,3590	1,42325	5,761	0,002
	1-3 Saat*	144	2,4000	1,07497		
	4-6 Saat	106	4,0000	,00000		
	7-8 Saat**	52	5,0000	,00000		
	9 Saat ve Üzeri	24				
	Total	381	2,6182	1,47185		
MÜZİK DİNLEMEK	1 saatten az	55	2,6154	1,47996	1,161	0,334
	1-3 Saat	144	3,0000	1,15470		

	4-6 Saat	106	4,0000	,00000		
	7-8 Saat	52	3,5000	,57735		
	9 Saat ve Üzeri	24				
	Total	381	2,8000	1,37975		
MESAJ GÖNDERMEK	1 saatten az	55	3,1795	1,68385	2,926	0,220
	1-3 Saat	144	2,4000	1,57762		
	4-6 Saat	106	4,0000	,00000		
	7-8 Saat	52	1,0000	,00000		
	9 Saat ve Üzeri	24				
	Total	381	2,9091	1,68075		
İNSANLARI TANIMAK	1 saatten az	55	3,0256	1,61387	2,598	0,062
	1-3 Saat	144	3,0000	1,33333		
	4-6 Saat	106	4,0000	,00000		
	7-8 Saat	52	1,0000	,00000		
	9 Saat ve Üzeri	24				
	Total	381	2,9091	1,56670		
GÜNDEMİ TAKİP ETMEK	1 saatten az*	55	2,0000	1,43270	3,263	0,029
	1-3 Saat	144	2,4000	1,07497		
	4-6 Saat**	106	5,0000	,00000		
	7-8 Saat	52	3,0000	2,30940		
	9 Saat ve Üzeri	24				
	Total	381	2,2545	1,51802		
KİŞİSEL SUNUM	1 saatten az	55	2,8974	1,58604	2,794	0,050
	1-3 Saat	144	4,4000	,84327		
	4-6 Saat	106	4,0000	,00000		
	7-8 Saat	52	3,0000	2,30940		
	9 Saat ve Üzeri	24				
	Total	381	3,2182	1,59503		
KİŞİLERE ERİŞİM	1 saatten az	55	2,6667	1,59495	0,355	0,785
	1-3 Saat	144	3,2000	1,54919		
	4-6 Saat	106	3,0000	,00000		
	7-8 Saat	52	2,5000	1,73205		
	9 Saat ve Üzeri	24				
	Total	381	2,7636	1,55115		
FİKİR ALIŞVERİŞİ YAPMAK	1 saatten az	55	2,6667	1,67542	0,560	0,644
	1-3 Saat	144	3,2000	1,54919		
	4-6 Saat	106	3,0000	,00000		
	7-8 Saat	52	3,5000	,57735		
	9 Saat ve Üzeri	24				
	Total	381	2,8364	1,57249		
BİLGİYE ERİŞİM	1 saatten az	55	2,4615	1,60339	1,988	0,127
	1-3 Saat	144	2,8000	1,68655		
	4-6 Saat	106	4,0000	,00000		
	7-8 Saat	52	1,0000	,00000		
	9 Saat ve Üzeri	24				
	Total	381	2,4727	1,59692		
SOSYAL MEDYA BAĞIMLILIĞI	1 saatten az	55	3,0952	,77233	1,047	0,380
	1-3 Saat	144	3,3429	,43226		
	4-6 Saat	106	2,4286	,00000		
	7-8 Saat	52	3,2143	,24744		
	9 Saat ve Üzeri	24				
	Total	381	3,1247	,69446		

Katılımcıların sosyal medya kullanım amaçları ve sosyal medya bağımlılıkları günlük sosyal medya kullanım düzeylerine göre farklılık

analizi Tek Yönlü ANOVA Testi ile incelenmiştir. Analizler neticesinde sosyal medya kullanım amaçlarının günlük sosyal medya bağımlılıklarına göre farklılık gösterdiği tespit edilmiştir (Sig.p. <0,05). Söz konusu farklılığın kaynağının tespiti için gerçekleştirilen post-hoc (Tukey testi) analizi neticesinde günde 7-8 saat sosyal medyayı takip eden katılımcıların boş zaman geçirmek amacıyla sosyal medya kullanım düzeylerinin 1 saatten az ve 1-3 saat aralığında kullananlara göre daha yüksek, günde 4-6 saat sosyal medyayı takip eden katılımcıların gündemi takip etmek amacıyla sosyal medya kullanım düzeylerinin 1 saatten az kullananlara göre daha yüksek düzeyde olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 10: Sosyal Medya Kullanım Amaçları İle Sosyal Medya Bağımlılık Düzeylerinin Korelasyon Analizi

		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	Sosyal Medya Bağımlılığı
İletişim	R	1											
	p.												
Eğlenmek	R	,416**	1										
	p.	,002											
Boş Zaman Geçirmek	R	,343*	,428**	1									
	p.	,010	,001										
Müzik Dinlemek	R	,108	-,011	,035	1								
	p.	,434	,936	,802									
Mesaj Göndermek	R	,403**	,297*	,143	-,088	1							
	p.	,002	,027	,298	,524								
İnsanları Tanımak	R	,092	-,166	-,248	,026	,566**	1						
	p.	,506	,225	,068	,852	,000							
Gündemi Takip Etmek	R	,313*	,130	-,030	,210	-,288*	-,045	1					
	p.	,020	,346	,826	,123	,033	,746						
Kişisel Sunum	R	,444**	,535**	,225	,071	-,131	-,170	,328*	1				
	p.	,001	,000	,098	,608	,342	,215	,014					
Kişilere Erişim	R	,665**	,642**	,309*	-,092	,127	-,123	,286*	,725**	1			
	p.	,000	,000	,022	,505	,357	,370	,035	,000				
Fikir Ahşverişi Yapmak	R	,197	,427**	,157	-,306*	-,125	-,284*	,103	,561**	,629**	1		
	p.	,150	,001	,254	,023	,364	,035	,454	,000	,000			
Bilgiye Erişim	R	,306*	,673**	,078	-,150	,265	-,190	-,104	,439**	,644**	,651**	1	
	p.	,023	,000	,570	,276	,051	,165	,450	,001	,000	,000		
Sosyal Medya Bağımlılığı	R	,073	,123	,078	,109	,486**	,259	-,292*	-,073	-,124	-,151	-,006	1
	p.	,597	,371	,569	,427	,000	,057	,031	,597	,366	,273	,963	

Sosyal medya kullanım amaçları ile sosyal medya bağımlılık düzeylerinin korelasyon analizi sonucunda sosyal medya bağımlılığı ile mesaj göndermek amacıyla sosyal medya kullanımının pozitif yönlü ve orta düzeyli (r:0,486; Sig.p. < 0,05), gündemi takip etmek ile sosyal medya bağımlılığı arasında negatif yönlü ve düşük düzeyli (r:0,486; Sig.p. < 0,05), ilişki olduğu tespit edilmiştir.

7. Sonuç

Bu çalışmada fakülte ve meslek yüksekokulunda öğrenimine devam eden öğrencilerin sosyal medya bağımlılığı ve sosyal medya kullanım amaçları incelenmiştir. Çalışma kapsamında öğrencilerin demografik özelliklerinin yanı sıra hangi sosyal medya hesaplarını kullandıkları, günlerinin ne kadarını sosyal medyada geçirdikleri gibi bir takım bilgilere de erişilmiştir. Ayrıca çalışmanın temelini oluşturan sosyal medya kullanım amaçları ve sosyal medya bağımlılıkları arasındaki ilişki de incelenmiştir.

Araştırma verilerinin sonuçlarına göre öğrencilerin büyük bir kısmının Instagram'ı her gün düzenli bir şekilde kullandıkları ve haberleri de en çok Instagram sayesinde öğrendikleri görülmektedir. Kadın katılımcılar, erkek katılımcılara göre sosyal medyayı iletişim kurmak, eğlenmek, boş zaman geçirmek, gündemi takip etmek, kişisel sunum ve bilgi paylaşmak, kişilere erişim, fikir alışverişi yapmak amacıyla kullanmaktadırlar. Erkek katılımcılar ise kadınlara göre sosyal medyayı daha çok insanları tanımak için kullanmaktadırlar. Öğrencilerin çoğunun her gün 1-3 saatlerini sosyal medyada geçirdikleri ortaya çıkmaktadır. Günde 7-8 saat sosyal medya kullanan öğrencilerin boş zaman geçirmek için sosyal medya kullandıkları, 4-6 saat sosyal medya kullanan öğrencilerin ise gündemi takip etmek amacıyla sosyal medyaya giriş yaptıkları görülmektedir.

Meslek yüksekokulunda okuyan katılımcıların fakültede eğitim gören öğrencilere göre sosyal medya kullanım amaçlarının kişisel sunum ve bilgi paylaşmak, boş zaman geçirmek olduğu, fakültede okuyan öğrencilerin ise meslek yüksekokulu öğrencilerine göre sosyal medya kullanım amaçlarının mesaj göndermek ve bilgiye erişim olduğu görülmektedir. Çalışma verilerinden de görüldüğü üzere öğrenciler sosyal medyayı mesaj göndermek için kullanmakta ve bu durum ise sosyal medyaya olan bağımlılığı arttırmaktadır.

Öğrencilerin boş zamanlarını sosyal medyada geçirmeleri yerine, eğitim ve öğretim hayatlarına katkı sağlayacak aktivitelere yönlendirilmeleri önerilmektedir. Hem meslek yüksekokulu öğrencilerini hem de fakültede öğrenimine devam eden öğrencileri sosyal medyanın verimli kullanımı hakkında daha çok bilgilendirmek gerekmektedir. Öğrencilerin sosyal medya bağımlılıklarını azaltmak için ise derslerin ve eğitimlerin verilmesi önem taşımaktadır.

Kaynakça

Balcı, Ş.,& Koçak, M. C. (2017). Sosyal Medya Kullanımı İle Yaşam Doyumu Arasındaki İlişki: Üniversite Öğrencileri Üzerinde Bir Araştırma.

- Günüç, S. (2009). *İnternet Bağımlılık Ölçeğinin geliştirilmesi ve bazı demografik değişkenler ile İnternet bağımlılığı arasındaki ilişkilerin incelenmesi*. (Yüksek Lisans). Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Günüç, S.,&Kayri, M. (2010). Türkiye’de İnternet Bağımlılık Profili ve İnternet Bağımlılık Ölçeğinin Geliştirilmesi: Geçerlik-Güvenirlik Çalışması. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 39(39), 220-232.
- Hazar, Ç. M. (2011). Sosyal Medya Bağımlılığı-Bir Alan Çalışması. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, (32), 151-175.
- İrge, N. F. (2012). Enformasyon Toplumu ve Toplumsal Değişim Sürecinde Sosyal Medya. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi* (17), 63-86.
- Kırık, A. M., Arslan, A., Çetinkaya, A. & Gül, M. (2015). “A Quantitative Research on the Level of Social Media Addiction among Young People in Turkey”. *International Journal of Science Culture and Sport (IntJSCS)*, 3 (3), 108-122.
- Koçer, M. (2012). Erciyes Üniversitesi Öğrencilerinin İnternet ve Sosyal Medya Kullanım Alışkanlıkları. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, (18), 70-85.
- Küçükali, A.,&Serçemeli, C. (2019). Akademisyenlerin Sosyal Medya Kullanımı: Atatürk Üniversitesi Örneği. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 6(10), 202-219.
- Solmaz, B., Tekin, G., Herzem, Z., & Demir, M. (2013). İnternet ve Sosyal Medya Kullanımı Üzerine Bir Uygulama. *Selçuk İletişim*, 7(4), 23-32.
- TÜİK (2020). Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması 2020. Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması 2020. Erişim Tarihi: 10.07.2021. [https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-\(BT\)-Kullanim-Arastirmasi-2020-33679](https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-(BT)-Kullanim-Arastirmasi-2020-33679)
- Vural, Z.,& Bat, M. (2010). Yeni Bir İletişim Ortamı Olarak Sosyal Medya: Ege Üniversitesi İletişim Fakültesine Yönelik Bir Araştırma. *Journal of YasarUniversity*, 5(20).

BÖLÜM XI

ŞİİR DİLİYLE DİNÎ HAYATIN TERENNÜMÜ: ZİYA GÖKALP'İN YENİ HAYATINDA DİN

Dr. Murat KARA

Batman Üniversitesi, Türkiye, murat.kara@batman.edu.tr
Orcid No: 0000-0001-7139-4906

1. Giriş

Ziya Gökalp yaşadığı dönemde gerek konuşmalarıyla gerek makaleleriyle gerekse manzumeleriyle topluma etki etmiş önemli şahsiyetlerden birisidir. Ayrıca devletin fikri planda temellerinin atılmasında, günümüzde de varlığı devam eden birçok müessesenin kurulmasında onun etkisi oldukça büyüktür. Gökalp daha çok bir sosyolog, bir düşünür olarak bilinse de yazmış olduğu onlarca manzume göz önüne alınınca onun ayrıca bir şair olduğu da gözden kaçırılmamalıdır. Ancak onun amacı hiçbir zaman sanat yapmak olmamıştır. O, en zayıf görünen, bir çeşit tekerleme gibi duran manzumelerinde bile daima toplumu terbiye etme amacını gütmüş ve bu amaçla şiir dilini mümkün olduğu kadar konuşma diline yaklaştırmıştır. Konuşmalarında ve makalelerinde detaylı bir şekilde ele aldığı konuları şiir diliyle daha basit ve anlaşılabilir bir şekilde yeniden yazmasının sebebi de bundan dolayıdır. Çünkü ona göre içinde yaşanan zaman şiir devri değil, şuur devridir ve bu devirde başta şiir olmak üzere bütün sanat dalları halkı eğitmek için varlık göstermelidir. Kendisi de bu amaç doğrultusunda birçok manzume kaleme almıştır. Gökalp'in bu manzumelerinin en önemlilerinin toplandığı eseri ise o dönemde önemli bir etki bırakan *Yeni Hayat* adlı kitabıdır. Gökalp, bu kitabında bulunan manzumeleriyle gerçekten bir çeşit yeni hayat olarak değerlendirilebilecek bir hayatın başta din olmak üzere, siyaset, ahlak, eğitim, iktisat, toplum, kadın, aile, çocuk terbiyesi, dil ve edebiyat gibi bazı temel konuları üzerinde durmuştur. Bu bölümde *Yeni Hayat* adlı kitapta bulunan manzumeler merkezinde Gökalp'in makalelerinden de istifade edilerek onun yeni hayatında dine bakışı ortaya konulmaya çalışılacaktır.

2. Ziya Gökalp ve Din

Ziya Gökalp, din konusuna sadece *Yeni Hayat* adlı kitapta bulunan manzumelerinde değinmiş değildir. Gökalp bu kitapta bulunan manzumelerinin bazılarında gerek siyasî bağlamda, gerek devlet işlerinin din işlerinden ayrılması bağlamında, gerek lisan bağlamında, gerek sosyal yaşantı bağlamında, gerekse eğitim bağlamında bu konu üzerinde durmuştur. Ancak onun diğer manzumelerinde ve yazılarında da din

maddesi önemli bir yer işgal etmektedir. Her ne kadar, fikirlerinin son merhalesi olan Türkçülüğün Esasları adlı kitabında bu konuya sadece lisan bağlamında ve çok kısa bir şekilde değinmiş olsa da din Gökâlp için ayrı bir öneme sahiptir. Nitekim Gökâlp, fikirlerini sosyal alana yansıtmadan önce ya da bu konuda kaleme aldığı makaleleriyle aynı zamanda din konulu şiirler de yazmış ve yeni manalar vererek din ile sürekli meşgul olmuştur.

Gökâlp, 1923 yılında yazmış olduğu *Türkçülüğün Esasları* adlı kitabında din konusuna yeterince değinmemiş olabilir. Hatta Erol Güngör'e göre, bu durum ile Gökâlp'i "Cumhuriyet devrinin laik inkılapçılarından ve hatta reform yapmak isteyen din-dışı aydınlardan" ayırmak oldukça güçtür (Güngör, 1978: 443). Fakat Gökâlp, bu kitaptan daha bir yıl önce "Dine Doğru" başlıklı makalesini yazmış ve âdetâ bir din adamı gibi dinî şahsiyetlerden, Hazreti Peygamber'den örnekler vererek, bunu hadisler ile destekleyerek ümmet, terbiye, ahlâk, ilim gibi maddeler kapsamında bu konuya değinmiştir. Ayrıca bu konu üzerinde yazmış olduğu makaleler ve manzumeler bir kenara, sadece Yeni Hayat kitabındaki manzumeler bile onun din konusundaki görüşlerini değerlendirmek için yeterlidir. Ayrıca Gökâlp, *Türkçülüğün Esasları*'nda "Türkçülüğün Programı"nı ortaya koyarken "Dinî Türkçülük" bahsi üzerinde ancak bu kadar durabilirdi. Başka bir deyişle metnin hacminden ziyade içeriğine ve amaca bakmak gerekir. Gökâlp'ten beklenen eski Türk dinini yeniden canlandırmak ya da Şamanizm, Budizm, Maniheizm benzeri yeni bir din icat etmek değildir.¹

Gökâlp'in en olgun döneminde yazdığı söylenen *Türkçülüğün Esasları*'nda günümüzde de büyük bir kısmı uygulanan bir programdan bahsedilmiştir. Nitekim günümüzde de tilâvetler hariç olmak üzere, *Kur'an-ı Kerim* ve dualar Türkçe olarak okunabilmekte, hutbeler Türkçe yapılmaktadır. Ayrıca *Kur'an-ı Kerim*'in yanı sıra hadisler, dualar Türkçe olarak kitaplarda yayınlanmaktadır. Gökâlp'in bu noktada amacı, ibadetlerden daha fazla dinî heyecan almak ve milletin din kitaplarını anlamasını sağlamaktır. Bu amaç oldukça masum ve makuldür. Bunun yanı sıra Gökâlp'in dini siyasi bağlamda değerlendirdiğini, İslamlaşmak üzerinde yeterince durmadığını fakat Türkleşmek ve Muasırlaşmak mefkûrelerine geniş yer verdiğini söyleyenler de olmuştur. Fakat Orhan Türkdoğan bu görüşlere katılmayanlardır. Ona göre, Gökâlp'in Türkleşmek akımına daha fazla yer vererek İslamlaşmaya belli çizgilerle teması, İslamlaşmanın bir anlamda kıymetini kaybettiği anlamına

¹ Bununla birlikte 1918 yılında yazdığı "Din" manzumesi ile Gökâlp âdetâ yeni bir din tanımını ortaya koymaktadır. Ayrıca, "Tevhit" adlı manzumesi de yarı "âmentü" metni sayılabilir.

gelmemektedir: “...Tersine Türk toplumunda aslî bir inanç hükmünde olduğunu gösterir. Oysa milliyetçilik ile batılılaşma yeni cereyanlar arasındadır. Bu sebeple de mâhiyetleri hakkında geniş bilgiyi gerektirmektedir.” (Türkdoğan, 1998: 110)

Gökalp’e göre din bütün manevî kıymetleri içine alan en yüksek kıymettir. Gökalp, “Dine Doğru” adlı makalesinde, iktisadi, ilmi, bedii ve ahlaki kıymetlerden bahsettikten sonra şunları söylemektedir: “Fakat başka bir kıymet daha vardır ki bütün manevî kıymetleri cami olmak dolayısıyla ahlâkî kıymeti de camidir; bu itibarla ahlâkî kıymetin de fevkindedir. Bu en yüksek kıymet dinî kıymetten ibarettir. Dinî kıymeti de bize mukaddes kelimesi irae eder. / Ahlâk bir insanı ancak fazilete kadar yükseltebilir. Din ise evlialık namını verdiğimiz kutsî makama kadar çıkarır.” (Gökalp, 1982: 22-23)

Gökalp’e göre, dinde sadece fevkalahlâk bir mahiyet yoktur, ayrıca, fevkalbediiyat ve fevkalmantık bir tabiat da vardır: “Ruhumuza derunî bir nazarla bakarsak orada göreceğimiz en bedîî duygularımızın çocukluk hayatımızın camiye, ramazan gecelerine, bayram âyinlerine, mevlidlere, kandillere dair hatıralarda meknuz olduğunu görürüz. İnsanları ilk iptida güzel telâkki ettiği şeyler, mükaddes tanıdığı vücutlardır. Şıra eskiyince şaraba inkılap ettiği gibi, mukaddes de müruru zamanla güzele istihale eder (...) Dinde bu fevkalahlâk ve fevkalbediiyat mahiyetlerinden başka bir de ‘fevkalmantık’ tabiat vardır. Bu sebeple, evliyanın idrak vasıtası da mantık ve usul değil, ‘zevk, hal, mukâsefe’ adları verilen ve bizim gibi ağzı karalar için daima esrarengiz kalan bir nevi görüş yahut tadıştır.” (Gökalp, 1982: 23)

Ziya Gökalp’in mistik bir ilhamla yazdığı bu yazısında dikkati çeken nokta şudur: Gökalp iktisadi kıymeti “pahalı”, ilmi kıymeti “doğru”, bedii kıymeti “güzel”, ahlaki kıymeti de “iyi” kavramları ile ifade etmiş ve “mukaddes” kavramı ile ifade ettiği dini ise bütün bu kavramları kendi içinde barındıran üst kavrama dönüştürmüştür. Başka bir deyişle iyi, doğru ve güzel hepsi de dinde vardır ya da ancak din ile anlam kazanmaktadır. Burada dikkati çeken diğer bir nokta da onun iktisadi kıymeti en alt seviyede göstermiş olmasıdır.

Bu noktada Gökalp’i dini incelemeye yönelten sebepler nelerdir, sorusu akla gelebilir. Bunun biri şahsi olmak üzere üç sebebi olabilir. Şahsi sebep, gençlik yıllarında onu başarısızlıkla sonuçlanan bir intihar girişimine kadar sürükleyen geçirdiği buhran ve bundan din sayesinde kurtulmasıdır. Mehmet Kaplan’a göre, Gökalp için “din, onun psikolojik tekâmülünde mühim bir merhale olmuş, buhran yılları ile olgunluk devrine ait hayat görüşü arasında bir köprü vazifesini görmüştür” (Kaplan, 2002: 505).

İkincisi fikirlerinden faydalandığı Durkheim'in etkisidir. Kendisi bu konuyla bağlantılı olarak şunları söylemektedir: “Durkheim’e göre, ahlâk, hukuk, siyaset, mantık, bediiyat, iktisadiyat gibi müesseselerin cümlesi ‘din’den müştaktır. Bu dallar köklerini dinî bir menbadan bulmakla zinde bir feyze, feyyaz bir zindeliğe mazhar olurlar.” (Gökalp, 1976: 26)

Gökalp'in Durkheim'e olan meyli öylesine değildir. “Din Hayatının İptidaî Şekilleri” adlı metniyle fikirlerinde dine önemli bir yer ayırması, bunalım dönemi düşünürü olması ve din konusundaki düşünceleri belli bir tasnif içerisinde ortaya koyması Gökalp'i ona yönlendirmiştir (Türkdoğan, 1998: 114-115). Gökalp'in kendi sisteminde sosyal konuları ele alırken başta din olmak üzere dil, sanat, tarih, iktisat gibi benzer bir tasnif yapması bunu ispatlamaktadır. Bu noktada Gökalp'in Karl Marx ve Durkheim'i karşılaştırdığını da görüyoruz: “Karl Marx, determinizmde bir nevi tekel ileri sürer: Sosyal hâdiseler arasında sebep olabilmek imtiyazı yalnız ekonomik hâdiselere inhisal eder. Diğer sosyal hâdiseler mesela din, ahlâk, estetik, siyaset, dil, akıl sahasına giren hâdiseler asla sebep olamazlar, yalnız netice olabilirler. Binaenaleyh, Karl Marx'a göre, ekonomik hâdiselerin dışında bütün sosyal hâdiseler ‘gölge hâdiseler’ (epifenomenler) mahiyetindedir (...) Durkheim'in tesis ettiği sosyolojiye göre, böyle bir tekel doğru değildir. Ekonomik hâdiselerin, diğer sosyal hâdiselerden hiçbir üstün tarafı yoktur. Ekonomik müesseseler nasıl bir hâdiseler, bir gerçekse; din, ahlâk, estetik, ilh... gibi diğer sosyal müesseseler de birer tabiî hâdiselerdir, birer gerçektir.” (Gökalp, 2004: 69-70)

Üçüncüsü ise, ülkesinin temelinde din maddesinin bulunması ve önemli bir yere sahip olmasıdır. Bu durum Gökalp'i bu konu üzerinde düşünmeye sevk etmiştir. Ona göre: “Bir millette iptida din kitapları yazılır; sonra ahlâk, hukuk, edebiyat, ilim, felsefe gibi marifet şubeleri dinden teşa'upla teşekkül ettikçe bunlara ait kitaplar da yazılmağa başlar.” (Gökalp, 1976: 8) Başka bir deyişle saymış olduğu bu “marifet şubeleri” hep dinle bağlantılı olarak ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle kendisi de ahlâk, hukuk, edebiyat, ilim ve felsefenin yanı sıra terbiye, siyaset, devlet ve bunun gibi konuları din çerçevesinde değerlendirmiştir. Çünkü kendi formülünde de bu madde vardır: “Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak”.

Burada şunu hemen belirtelim: Gökalp'e göre bizim dinden ve milliyetten doğması gereken bir takım manevi ihtiyaçlarımız vardır fakat bunların Batı'dan alınması doğru değildir. “Avrupa'da dinden ve milliyetten doğan, binaenaleyh bizde de bu menbalardan taharrisi lâzım gelen bir takım manevî ihtiyaçlarımız vardır ki, âletler ve fenler gibi bunların da Garp'ten istiâresi iktiza etmez.” (Gökalp, 1976: 12)

3. Ziya Gökalp'in Mistik Yönü

Bu başlık altında üzerinde durulması gereken konulardan biri de Ziya Gökalp'in mistik yönüdür. Yaşadığı dönem, görüşleri ve faaliyetleri dikkat alındığında Gökalp'in mistik bir yönünün bulunduğu söylenebilir.

Mistiklik, birçok dinde, inanışta, dünya görüşünde ve felsefede mevcut olmakla birlikte genel olarak ilkel dinlerde daha yoğun bir şekilde varlık gösterdiği kabul edilmektedir. Mistiklik, “olaylar arasında akılla kavranması mümkün olmayan sırlı ve gizli ilişkiler olduğu şeklindeki görüş” olarak tanımlanabilir (Ülken, 1962: 62). Bu açıdan bakılınca mistiklerin özellikle ileri toplumlar da ayrı bir grup oluşturdıkları ve sosyal hayatın dışında yalnız yaşadıkları mekânlarının bulunduğu söylenebilir. Ülken, aynı kaynakta mistiklik için şu açıklamaları da yapmaktadır: “İnsan ruhunun mutlak varlıkla (Allah'la) doğrudan doğruya ve mahrem birleşmesine inanç. Mistiklik hem bir yeni varoluş tarzı, hem de gündelik ilmî bilgiden ayrı ve onlara 'üstün' olduğu iddiasında bir bilgi tarzı getirir. Mistikliğin esası vecd veya cezbe (extase) halinde bulunmaktadır. Bu hali bütün dinler doğurursa da, dinlerin organlaşmış kurumlarında cezbe yoktur. Bundan dolayı mistiklik bütün dinler içinde kapalı (ésotérique) bir öğreti çevresi teşkil eder. Tapınakların en içinde, herkesin giremeyeceği bir yere aittir. İleri dinlerde 'zahit' ve 'süfi' denen ayrı zümreler mistik hayatı yaşarlar. Hint, Hristiyan, İslam dinlerinin özel mistikleri vardır.” (Ülken, 1962: 63) Yazar, bu tanımlamanın ardından "gizemcilik" kavramına bakılması gerektiğini söylemekte, bu kavramı da dinlerin ve felsefelerin akılla kavranamayan sırlı tarafı şeklinde açıklamakta ve örnek olarak tasavvufu göstermektedir.

Mistisizm ile tasavvuf arasındaki ilişki tartışmalıdır ve bu ayrı bir konudur. Ancak sadece yukarıdaki açıklamaya baktığımızda Yunus Emre ve Mevlana gibi şahsiyetlerde mistik bir yönün bulunduğu söylenebilir. Mehmet Kaplan, bu konuyla bağlantılı olarak Yunus Emre ve Mevlâna için şunları söylemektedir: “Fakat sırf gelenek dolayısıyla basmakalıp olarak kabul edilen din ile Yunus Emre ve Mevlâna gibi büyük mistiklerin coşkun ve heyecanlı din duyguları arasında büyük bir fark vardır. Bu sonuncular kendi ruhlarındaki vecdi dine aktarırlar ve onun başkaları için sadece şekilden ibaret inanç ve sembollerini taze bir kuvvet ile doldururlar.” (Kaplan, 2002: 505)

Ziya Gökalp böyle bir “mistik” midir? Onda tasavvuf var mıdır? Bu soruların cevaplarını vermek için önce *Yeni Hayat* adlı kitaba bakmak gerekir.

Bu çerçevede “Din” manzumesi önemli örneklerden biridir. Bu şiirde âdeta bir derviş gibi konuşan şair “sevgi” kavramıyla aynı anlama gelen ya

da yakın anlamlı kelimeleri defalarca kullanmaktadır: Sevmek, aşk, sevgi, muhabbet, şefkat, seven, sevilen, sevmek ve yine sevgi. Bu kelimeleri sürekli tekrar eden Ziya Gökalp, âdeta geleni geçeni kendine davet eden, şefkat kollarını herkese açmış, yüzündeki tebessümden sevgi ışıldayan, gizemli bir dervişi anımsatmaktadır. Zaten kendisi de Allah'a sevdiği için tapmakta, cehennemden bahsetmek yerine, aşk ateşinden doğmuş güzellik güneşinden bahsedilmesini istemektedir. O, şeytanı da meleği de aramamakta sadece muhabbete bakmaktadır. Bu yüzden “erenlerin esrarından” söz söylenilmesini istemektedir. “Seven kimdir? Sevilen kim? Sevmek ne?” Onun için cennet kalptir, çünkü orası bir sevgi ilidir. Ona bu sevgiyi veren ise “Tûbâ” adlı ağaçtır. Bu ağacın yemişinin balları sevgidir, şefkattir.

“De ki vardır “Tûbâ” adlı bir ağaç,

Kökü gökte, gönüllerde dalları...

Yemişinden yedi ruhum, değil aç;

Bütün sevgi, şefkat onun balları ” (Gökalp, 1976: 9)

Manzumede baştan sona bir gizlilik, bir gizem söz konusudur. Bu da mistikliğin temel özelliklerindendir. Özellikle bu son söylediğimiz dörtlükte aklın kavrayamadığı bazı olaylar gerçekleşmektedir. Kökü göklerde, dalları gönüllerde olan bir ağaç ve bu ağacın yemişinden yiyen bir ruh...

“İlâhiler” manzumesinde ise “Sevgili”nin Tanrı olduğu ortaya çıkmaktadır. Gökalp'in ruhu Tanrı ile karşı karşıyadır; onu değişik şekillerde tasavvur etmekte ve ona kavuşma isteğini sürekli dile getirmektedir.

“Benim gönlüm kış günü aç

Kalan bülbül gibi muhtaç

Ruhum hasta sensin ilâç,

Beni derdden kurtar Tanrı'ım!..” (Gökalp, 1976: 42)

Şairin ruhu hastalanmıştır. Çaresi ise bir ilaca benzettiği Tanrı'dır. Onun gönlü, bu ilaca muhtaçtır. Çünkü onun müptelâsı olmuştur ve ondan ayrılması artık mümkün değildir. Bu yüzden yeniden dost olmak istemektedir:

“Ne uzağın, ne yakının

Yüz verilmez bir şaşkınlım;

Ayrılamam, alışkınlım,

Dost olalım tekrar Tanrı'm!..

Ben görmedim sensin bakan,
Bir nur olup kalbe akan
Yanıyorsam, sensin yakan
Yakan od da yanar, Tanrı'm!..

Zâhid duyar celâlini
Veli sezer cemâlini
Ben isterim visâlini

Geldim sana dildâr Tanrı'm!.." (Gökalp, 1976: 42)

Bu son iki dörtlük onun amacını ortaya koymaktadır. Ayrıca onun "mistik" özelliğinin de açık göstergelerindendir. Bakan da, kalbe akan da, yakan da hep "Sevgili"dir. Artık onun gözüyle bakmaktadır ve onun hasretiyle yanmaktadır. Zâhid, onun büyüklüğünü duymuştur, veli güzelliğini hissetmiştir fakat Gökalp için bunlar yeterli değildir. O, bunların da ötesini, son noktayı istemektedir. Son nokta Tanrı'ya kavuşmak ve onun yüzünü görmektir. Şair bunu dile getirirken yokluk endişesini de göstermektedir. Gökalp, yok olmaksızın cehennemde var olmaya razıdır. Çünkü ona göre, Tanrı'nın ateşinde bile nurdan bir parça vardır. Bu dörtlük varlığın zevkini ortaya koymaktadır:

"Beni kovma tâ ademe,
At istersen cehenneme,
Nârında var nurdan şemme

Ben isterim didâr, Tanrı'm!.." (Gökalp, 1976: 43)

Mehmet Kaplan, Gökalp'in din anlayışı üzerinde değerlendirmelerde bulunurken konumuzla bağlantılı olarak şöyle demektedir: "Ziya Gökalp da başlangıçta ruhî temâyüllerini dinî bir şekilde ifade etmiş fakat daha sonra onunla tatmin olmayarak aynı gayrişuûrî kuvvetlerini sosyal fikirler ve semboller hâline getirmiştir. " (Kaplan, 2002: 505) Başka bir deyişle bu "gayrişuûrî kuvvetler" daha sonra "mefkûrecilik", Turan fikri" gibi çeşitli sembol ve fikirlere dönüşmüştür. Dikkat edilirse, bu manzumelerinde de, bu sembol Tanrı'dır. Aynı manzumenin ikinci bölümünden itibaren, 'Tanrı' sembolü ay, kanat, yay, güneş, ateş, yalnızlık, neşe, anne vb. gibi çok farklı benzetmeler ile ortaya konulmakta ve âdeta onun her şeyi olmaktadır. Bu

farklı benzetmelerin dünya mitolojisinde Tanrı'ya benzetilen öğelerle aynı olması da dikkat çekicidir. “İlâhîler” ve “Din” manzumeleri bu öğeler ile doludur.

Burada kısaca üzerinde durduğumuz bu örnekler onun “mistik” özelliklerini ortaya koymaktadır.

Şerif Aktaş, Gökalp ile ilgili bir yazısında kurulacak olan yeni devletin fikir açısından zeminini oluşturma görevini onun üslendiğini ve “millî devlet” fikrini kendi nefesine kabul ettirdikten sonra çevresinde açıklamaya başladığını söylemektedir (Aktaş, 1996: 152). Gökalp, bu fikirleri açıklamaya başladığında da çevresinde çok kısa sürede kalabalık bir grup oluşmuştur. Acaba, Gökalp bu fikirleri bu kadar etkili bir şekilde çevresine nasıl kabul ettirmiştir? Ona bu gücü veren nedir? Bu sorunun cevabı yukarıda da açıklamaya çalıştığımız üzere onun mistik kimliğidir. Nitekim Aktaş aynı yazısına şöyle devam etmektedir:

“Her millî ideolojinin arkasında millî mistikler vardır. Gökalp, Türkiye'nin bu karanlık günlerinde ortaya çıkan fikrî ve hissî çalkantılar içinde Türkü, tarihi ve bütün sosyal müesseseleriyle gönlünde yaşatabilen, beyin/kalp diyalogu kurarak yeni devir ve şartlar içinde onun meselelerini çözmek isteyen, istikâmet gösteren sessiz, sedasız ve gösterişsiz bir millî mistiktir.” (Aktaş, 1996: 152)

Burada hemen belirtelim. Gökalp, bir mutasavvıf değildir. O sadece tasavvufta bulunan temel düşüncüyü alıp sosyal alana aktarmıştır. Başka bir deyişle mutasavvıfların Hak için yaptığını, o, halk için yapmıştır. (Lisan konusunda Şinasi ile uyuşan Gökalp, bu konuda ondan ayrılmaktadır. Şinasi de halkı öne çıkarmaktadır. Ancak, onda böyle bir “mistik” yaklaşım yoktur. Şinasi'de kutsiyet, dinin rengi yoktur. Onda Batı'dan gelen, Tanzimat'la birleşen bir “halkçılık” vardır.)

Nitekim Mehmet Kaplan da aynı doğrultuda şunları söylemektedir: “Fakat o bir eski çağ mistiği değil, modern çağ mistiği ve sadece vecd adamı değil, bir fikir adamıdır. ” (Kaplan, 1978: 436)

“Gökalp'ı eski mistiklerden ayıran önemli farklardan biri, ruh ile madde, ben ile cemiyet arasındaki münasebeti görmüş ve anlamış olmasıdır. İnsanoğlu göklere doğru uçar ama maddeyi ilim yolu ile kendi haline getirerek, yazarın daha önce de belirttiği gibi şart ve imkânları hesaba katmayan tasavvurlar bir (mevhume-fiction) olmaktan ileri gidemezler.” (Kaplan, 1978: 442)

Gökalp'i “mistizim”e ve dolaylı yollardan da tasavvufa yönlendiren sebeplerin ise şunlar olduğu söylenebilir:

a) Şahsi yaşantısında İslâm'ın, tasavvufun yeri olduğu için. Bu maddeye Mehmet Kaplan'ın görüşü de eklenebilir: "...Gökalp'i, Yunus ve Mevlâna'dan beri çok köklü bir geleneği olan mistik dünya görünüşünü benimsemiş oluyor. Amcasından kuvvetli bir doğu kültürü almış olan ve mizacı bakımından mistisizme meyyal bulunan Gökalp'in bu görüşü benimsemesi gayet tabiidir. Fakat bunu çevrecilerin zannettikleri gibi mekanik bir tesir telâki etmemek lâzımdır. Aynı çevreden yetişen Abdullah Cevdet dinsiz olmuştur. *Türkçülüğün Esasları* yazarını mistisizme götüren sebepler dış âmillerden ziyade, kendi yaşantıları ve mizâcıdır." (Kaplan, 2002: 505)

b) Yaşadığı ülkenin temelinde bu madde bulunduğu için.

c) Çağının genel kabullerine uygun düştüğü için.

ç) Siyasî şartların tabii uzantısı, böyle bir kavramlaştırmaya uygun düştüğü için.

d) Devletin dağılmış hâlini düzeltmek, parçalanmışlığı toparlamak için, böyle bir düşünce sistemine ve vahdet fikrine ihtiyaç olduğu, Gökalp tarafından fark edildiği için.

Mehmet Kaplan, Gökalp'i tanıyanların hemen hepsinin onda mevcut bulunan bu mistik yönü sezdiklerini ve bunu belirttiklerini, aynı şekilde Gökalp'in de bu özelliğinin farkında olduğunu söylemektedir. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, bunu belirtenlerden birisidir. Yakup Kadri, kurtuluş mücadelesi öncesi ülkenin durumunu anlatırken paramparça olmuş vatan içinde düşe kalka yürüdükleri bir sırada ilk defa aralarında belirli bir hedefe ilerleyen insanların bulunduğunu söylemektedir. Hatta ara sıra çatısı altında toplandıkları bir çeşit mabetten bahsetmektedir ki bu da Türk Ocağı'dır. Yakup Kadri bu açıklamadan sonra şöyle devam etmektedir: "Lâkin içerisinde, bir adam, Buda heykelini andıran acayip adam, bize muttasıl, gelecek olan bir kurtarıcıdan ve kurtuluş gününden bahseder dururdu. Bu adam ne şekil, ne ruh itibarıyla o güne kadar tanıdığımız fikir üstatlarından hiç birine benzemiyordu. O daha ziyade Horasan illerinden gelmiş bir gizli tarikat şeyhine benziyordu." (Karaosmanoğlu, 1971: 18-20)

Yakup Kadri, daha sonra Gökalp'in "Din" ve "İlâhîler" manzumelerinden örnekler verir ve bunlarda tasavvufun ve Yunus Emre'nin söyleyiş tarzının bulunduğunu söyler.

Sonuç olarak ülkemizin büyük felaketler yaşadığı bir dönemde mistik şahsiyetlere ihtiyacımız vardı denilebilir. Gökalp, bunu en iyi şekilde gören ve en iyi şekilde kullanan şahsiyetlerden birisi olmuştur. Nitekim kendi fikirlerinden oluşturduğu sosyolojisini, sosyal plana aktarmak için

tasavvufu kullanmış ve ayrıca mistisizmden faydalanmıştır. Bunu gerçekleştirirken o, eski çağ mistiklerinden farklı olarak karşımızda durmaktadır.

3. Yeni Hayatta Din

Gökalp'in *Yeni Hayat* adlı kitabının ilk manzumesi “Din” adını taşımaktadır. Bu önemlidir. Çünkü Gökalp, yukarıda da işaret ettiğimiz üzere hem örnek aldığı Durkheim'in fikirlerine hem de kendi sosyolojisine uygun hareket etmiştir. Bütün “manevî kuvvetler”, dinden doğmaktadır ve din onların üstünde en yüksek kıymettir. Nasıl ki bir ülkede ilk önce dinî kitaplar yazılır ve daha sonra diğer konular dinden doğarak ortaya çıkar, işte Gökalp de anlatacağı yeni hayatın en yüksek kıymetini ilk önce işlemektedir.

Bu manzumede Allah, cennet, cehennem, Tuba, vaiz vb. İslam dinine ait bazı sözcükler geçmektedir. Bunlar Gökalp'in burada İslâm dininden bahsedeceğini göstermektedir. Fakat bununla birlikte manzumenin adının “Din” olarak tercih edilmesi onun din konusunda yeni şeyler söyleyeceğinin işareti olarak değerlendirilebilir. Nitekim “Din” daha genel bir sözcüktür ve içeriğini doldurmak daha kolaydır. Hâlbuki “İslâmiyet” daha özeldir, sınırlıdır ve onunla ilgili bilgilerin değiştirilmesi daha zordur. O halde Gökalp, manzumenin başlığı ile yeni şeyler söyleyeceğinin sinyalini vermektedir. Manzumenin ilk iki mısraı da bu görüşü ispatlamaktadır:

“Benim dinim ne ümittir, ne korku;

Allah'ıma sevdiğimden taparım!” (Gökalp, 1976: 9)

Bu âdeta yeni bir din tanımıdır. Sadece sevildiğinden dolayı tapılan bir yaratıcı ve onun gönderdiği ümit ve korku dini olmayan bir din. Bu tanım İslâm dini ile ilgili tanımdan biraz farklıdır. İslam, ümit ve korku (arasında bulunma) dinidir. Bu dinde her sevilen şeye tapılmadığı gibi Allah'a da sadece sevildiği için tapılmaz.

“Ne Cennet, ne Cehennem'den bir koku

Almaksızın vazifemi yaparım.” (Gökalp, 1976: 9)

Gökalp burada vazife sözcüğüne de yeni bir anlam yüklemiştir. Onun vazife sözcüğü ile kastettiği özel biçimde bir ibadettir. Fakat ona göre bu vazife yerine getirilirken cennet ve cehennem göz önünde bulundurulmamalıdır. Başka bir deyişle bu ibadetleri yerine getirirken cennete gitme ümidi, yapılan yanlışlardan dolayı da cehenneme gitme korkusu olmamalıdır.

“Vâiz!...Deme Cehennem'in ateşi

Çıkar bilmem kaç bin çeki odundan.

....

Beni Cennet va'di ile avutma,

O kalbimdir çünkü sevgi ilidir

Cehennem'in azâbiyle korkutma,

Korku nedir bilmez: Gönlüm delidir..” (Gökalp, 1976: 9)

Burada Gökalp, cehennemi azap ve korku kavramlarıyla, cenneti de vaat ve avunma kavramlarıyla özdeşleştirmektedir. Bu dikkat çekicidir. Yani cehennem, azabı temsil etmektedir ve bir korkutma aracıdır. Cennet ise bir vaattir ve avunmayı temsil etmektedir. Ayrıca Gökalp cehennemin karşısına bir vaat olarak değerlendirdiği cenneti değil, sadece bir sevgi ili olarak tarif ettiği kalbini çıkarmaktadır.

“Deki vardır bir güzellik güneşi

Doğmuş bizim aşkımızın od'undan...

De ki vardır “Tûbâ” adlı bir ağaç

Kökü gökte, gönüllerde, dalları...

Yemişinden yedi ruhum, değil aç;

Bütün sevgi, şefkat onun balları

Vâiz!.. Bana muhabbeti şerh eyle,

Ben aramam şeytan nedir, melek ne?

Erenlerin esrarından söz söyle:

Seven kimdir? Sevilen kim? Sevincek ne?” (Gökalp, 1976: 10)

Gökalp, cennet ve cehenneme kazandırdığı yeni anlamların yanı sıra şeytan ve meleği de aramadığını söylemekte ve bunların yerine erenlerin esrarından söz söylenilmesini istemektedir.

Bu manzumesinde Gökalp'in kendi ifadesiyle âdetâ bir eren, bir derviş gibi konuştuğu görülmektedir. Ayrıca kullanmış olduğu bazı kavramlar ve sözcükler onun mistik yönünü de açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Ancak burada asıl önemli olan Gökalp'in din tanımına bazı yeni eklemelerde bulunması, İslamiyet ile ilgili olan bazı terimlerin anlamlarını değiştirmesi ya da yerlerine yenilerini getirmiş olmasıdır. Onun

makalelerinde bunun işaretlerini görmek mümkündür: “Mesela, Türklerin İslâmlıktan önceki dininde Gök Tanrı mükâfât tanrısıdır. Cezalandırmaya karışmaz. Ceza tanrısı, Erlik Han isminde başka bir mitolojik şahıstır. Tanrı yalnız cemâl (güzellik) sıfatıyla görüldüğü için, eski Türkler onu yalnız severlerdi; Tanrıya karşı korku hissi duymazlardı. İslâmlıktan sonra, Türklerde 'muhabbetullah'ın (Tanrı sevgisi) üstün gelmesi, bu eski geleneğin devamından ötürüdür. Türkler de 'muhafetullah' (Allah korkusu) pek enderdir. ” (Gökalp, 2004: 39-40)

Gökalp'in din tanımına yeni bazı eklemelerde bulunmuş olmasının görünen amacı, bu yazısının devamında kendisinin de söylediği gibi dinleyicilerini artırmak olabilir: “İstanbul'da ve Anadolu'daki vâizlerin tecrübeleri gösteriyor ki, güzelliğe, iyliğe dâir vaaz edenlerin dinleyicileri dâima artıyor; cehennemden, zebânîlerden bahseden vâizlerin dinleyicileri ise dâima azalıyor. ” (Gökalp, 2004: 40) Fakat asıl sebep yukarıda da görüldüğü gibi meseleye “millî” bir bakış açısıyla yaklaşmış olmasıdır. “‘Türk milletindeniz’ dediğimiz için dilde, estetikte, ahlâkta, hukukta, hattâ din hayatında ve felsefede Türk kültürüne (Türk zevkine, Türk vicdanına göre) bir orijinallik, bir şahsîlik göstermeye çalışacağız.” (Gökalp, 2004: 73-74)

Bu noktada farklı bir değerlendirme imkânı olarak Mehmet Kaplan'ın görüşlerine de değinilebilir. Kaplan, “daha önce dini, insana dıştan baskı yapan bir sistem gibi tasavvur eden” Gökalp'in “içinde anima arşetipi kuvvetle belirdikten sonra, onu içten doğan bir varlık, bir sevgili olarak” görmeye başladığını söylemekte ve daha sonra “Din” manzumesini buna örnek göstermektedir (Kaplan, 2002: 504). Bu böyle midir bilmiyoruz. Ancak Gökalp'in bu manzumesiyle kateşist bir metin ortaya koymamakla birlikte yapmış olduğu tanım ya da getirmiş olduğu eklemeler ile yeni ve millî bir duruş sergilediğini rahatlıkla söyleyebiliyoruz.

4. Yeni Hayatta Çocuklar İçin Dinî ve Millî Terbiye

Bu başlık altında “Çocuk Duaları” adlı manzume üzerinde durulacaktır. Bu manzumeyi Gökalp'in çocuklukta verilmesi gerektiğine inandığı dinî ve millî terbiye kapsamında bir değerlendirmeye tabi tutmayı daha uygun buluyoruz. Nitekim bu manzumede de Gökalp'in mistik özelliğinden, çocukça hayallerinden ve çocukluğuna dair bazı olaylardan izler bulmak mümkündür. Fakat bizce içerik de önemli olmakla birlikte bu manzumede amaç içerikten öne çıkmaktadır.

Manzume iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Allah'a hamd, ikinci bölümde ise dua edilmektedir. İlk bölümün biraz daha ferdi, ikinci bölümün de sosyal olduğu söylenebilir. Nitekim ilk bölümde Gökalp, kendisine göre bir çocuğun bir gününün bir parçasını anlatmaktadır. İkinci

bölümde ise, Gökâlp'in bazı sosyal ve siyasî kavramlarının ışığında dua edildiğini görüyoruz. Manzumde çocukça bir üslûp söz konusudur. Gökâlp âdetâ bir çocuk gibi konuşmaktadır Aslında onun bu kitabında bulunan diğer manzumelerinde de böyle bir üslûp vardır. Çünkü “Mukaddime”de kendisinin de söylediği üzere amaç halkı terbiye etmektir. Bu yüzden halkın daha kolay anlayabileceği bir üslûp kullanmakta ve söylenilenler âdetâ sloganlaştırılmaktadır. Ancak bu manzumede ise bu açıdan bir adım daha öne çıkılmaktadır:

“Anama acı,
Babama acı,
Yuvama acı,
Ey yüce Allah!

....

“Her sabah erken
Düdük ötmeden
Sınıftayım ben
Elhamdülilâh...” (Gökâlp, 1976: 40)

Gökâlp'in burada kullanmış olduğu “hilâfet”, “ümme”, “devlet”, “millet”, “vatan” vb. kavramlar çocukça üslûba rağmen oldukça ciddi kavramlardır:

“Memleket senin,
Hilâfet senin
Bu ümme senin
Ey yüce Allah

Ümme’ini sev,
Devletini sev,
Milletini sev,
Ey yüce Allah” (Gökâlp, 1976: 40)

Ayrıca burada, çocukça bazı imajların da oluşturulduğunu görüyoruz:

“Gazâda ordu:
Çıkar Bozkurd'u

Kurtarsın yurdu;

Ey yüce Allah

.....

“Vatanı kurtar,

Hakanı kurtar,

Her canı kurtar

Ey yüce Allah!” (Gökalp, 1976: 41)

Bozkurt’un çıkması ve yurdu kurtarması, hakanın kurtarılması bu manzumeye masalsı, hattâ destansı bir hava kazandırmıştır. Bunların çocukça bazı hayaller olduğunu söyleyebiliriz. Fakat burada da yine millilik ön plana çıkmaktadır. “Bozkurd” ve “hakan” kavramları destanlarımızda geçen, eski Türklerin kullandıkları kavramlardır. “Totem devri yaşayan Türkler’in Ongun’u bozkurt, destanlarda Türk’ün hayat ve savaş gücünü temsil eder. Bozkurt, bu destanlarda Tanrı kurt, anne kurt, altın bayrak başlığı ve muhtemelen ordular önünde yürüyen Kurt adlı kumandandır; Türkiye Türklüğü’nde orduyu temsil eden Mehmetçik sembolünün eski Türkler tarafından Tanrılaştırılmış bir benzeridir.” (Banarlı, 2001: 32)

Burada Gökalp, Allah’tan vatanı kurtarmasını istemekle birlikte ayrıca, “Bozkurd”u çıkarmasını ve onun yurdu kurtaracağını söylemektedir. Aynı şekilde “hakan” da eski Türklerde devleti yönetenlere verilen bir isimdir. Bu iki kavram gösteriyor ki, Gökalp manzumeye millî bir hususiyet kazandırmak istemektedir.

Manzumede Gökalp’in mistik özelliğinden de bazı izler bulunduğunu söylemiştik. Manzumenin birinci bölümünde, yapılan her işin ardından Allah’a şükredilmesi, bunun bir göstergesi olmakla birlikte, ikinci bölümdeki şu dizeler onun mistik özelliğine bir örnektir:

“Sabah oldu bak,

Hep gönlü çıplak

Halk, sana müştak

Ey yüce Allah!” (Gökalp, 1976: 41)

“Hep gönlü çıplak” olan halkın Allah’ı özlemesi, onu arzulaması mistik bir özelliktir. Burada Gökalp, bir “üstben” kimliği ile kendi mistisizmini halka yaymıştır diyebiliriz. Nitekim artık sadece kendisi değil, halk da, dolayısıyla halkın içinde bulunan, bu duayı yapan çocuklar da Allah’ı arzulamaktadır. Fakat ilk başta söylediğimiz gibi bu manzumede amaç,

içerikten daha önemlidir. Buradaki amaç da çocuklara dinî ve millî bir terbiye vermektir. Gökâlp işte bu amaç doğrultusunda kendi ideolojisinin bazı kavramlarını bu manzumede sıralamıştır.

Mehmet Kaplan, Gökâlp'in bir çeşit çocukluk yıllarına dönme arzusundan bahsederken konumuzla ilgili olarak şunları söylemektedir:

“Onun daha sonra çocuklar için şiirler ve masallar yazarken didaktik gaye ile beraber, bu devreye dönme (regression) arzusunun tesiri altında kaldığı ve onlara gayrişuuri olarak kendi duygularını aksettirdiği (projection) ileri sürülebilir. Mütefekkir Ziya Gökâlp, onlara ara sıra ideolojisinin bazı unsurlarını karıştırırsa da kendisini duygu ve hayâllerine bırakmaktan, bir çocuğun duyabileceği heyecanları yaşamaktan hoşlanır.” (Kaplan, 2002: 498)

Bu manzumede Gökâlp'in duygu ve hayallere kendini bırakmaktan ve çocukların duyabileceği heyecanları yaşamaktan hoşlandığının göstergeleri az da olsa görülebilir fakat “didaktik bir gaye” güttüğü ve “ideolojisinin bazı unsurlarını” bu manzumesine karıştırdığı, açık bir şekilde ortadadır. Onun amacı, halkı eğitmek olduğu gibi çocukları da eğitmektir. Manzumenin ilk bölümünde Gökâlp bunun önemini belirtir:

“Şimdi gün doğar,

Der hep insanlar,

Vazifemiz var!

Elhamdulillâh...”

“Vazife” sözcüğü bu manzumede, çocuklar için bir anlam değişmesine uğramıştır. Hatırlanacağı üzere “Din” manzumesinde “vazife” sözcüğü ibadet anlamında kullanılmıştı. Burada ise artık onun anlamı eğitim, öğretim veya terbiyedir.

“Buyurur hünkâr

Altun anahtar,

Mektebi açar...

Elhamdulillâh...” (Gökâlp, 1976: 41)

Gökâlp'in eğitim, öğretim veya terbiyeye vermiş olduğu değer, bu mısralardaki “altun” kavramında içkindir. Çocukların vazifesi öyle sıradan bir vazife, bu vazifeyi gerçekleştirmek için gitmiş oldukları yer de öyle sıradan bir yer değildir. Bu yer bir mekteptir ve öyle değerlidir ki, anahatarı altındandır. Buranın muallimleri veya mürebbileri ise birer sultandır.

Gökalp daha sonra çocuklara bu “vazife”lerini düzenli bir şekilde, aksatmadan yerine getirmelerini öğütlemektedir:

“Her sabah erken

Düdük ötmeden

Sınıftayım ben

Elhamdulillâh...” (Gökalp, 1976: 41)

Gökalp için bu “vazife” neyi kapsamaktadır? Ona göre tam bir terbiye üç kısımdan oluşmaktadır: “Türk terbiyesi, İslâm terbiyesi, asır terbiyesi.” (Gökalp, 1976: 58)

Bu manzumede öncelikle “İslâm terbiyesi”, yani “dinî terbiye”; ikinci olarak “Türk terbiyesi”, yani “millî terbiye” ile ilgili kavramlara ve özelliklere rastlıyoruz. Burada “asır terbiyesi” ile ilgili bir hususiyet ise yoktur.

Her sabah uyanıldığında gönülden, namazlarda ve diğer işlerin ardından Allah'a dua edilmesi gibi özellikler “dinî terbiye” ile alakalıdır. Her ne kadar “ümme” ve “hilâfet” kavramları Gökalp için dinin siyasi tarafını oluştursa da “dinî terbiye” içerisinde değerlendirilmelidir. Gökalp, çocuklukta “dinî terbiye”ye büyük önem vermektedir. Hata bunu bir şahsiyet, irade ve seciye meselesi haline getirmektedir:

“Bütün hayatlarında kuvvetli bir seciye gösteren insanlar, umumiyetle çocukluklarında dinî bir terbiye alanlardır. Çocuklukta din terbiyesi almayanlar, ölünceye kadar şahsiyetsiz kalmaya, iradesiz ve seciyesiz yaşamaya mahkûmdurlar.” (Gökalp, 1982: 24)

Gökalp'in “Çocuk Duaları” adlı manzumesinde bütün maddeleri ile bir “din terbiyesi” vermiş olduğunu iddia atmıyoruz, fakat yukarıdaki ifadelerden anlaşılacağı üzere bu manzumesinin onun dinî ve millî terbiyeye vermiş olduğu önemin bir göstergesi olduğunu görüyoruz. Hilafet, ümmet, millet, devlet, vatan, hakan, Bozkurt, yurt gibi kavramları çocuklar Gökalp'in anladığı şekilde bilemeyebilirler fakat Gökalp, bir yandan çocuklara bu kavramları öğretmeye çalışmakta bir yandan da bunlar için onlara dua ettirmektedir. Bu açıdan önemlidir. Ayrıca şu mısralarda;

“Memleket senin,

Hilâfet senin,

Bu ümmet senin,

Ey yüce Allah!

Ümmetini sev,
Devletini sev,
Milletini sev,
Ey yüce Allah!” (Gökalp, 1976: 41),

diyen Gökalp, Allah'tan, memleket, hilâfet, ümmet onun olduğu için ümmeti, devleti ve milleti sevmesini isterken, aslında arka planda çocuklara ümmeti, devleti ve milleti sevmelerini öğütlemektedir.

Bu manzumede görülen ikinci terbiye maddesi de “millî terbiye”dir. Yukarıda söylemiş olduğumuz millet, devlet, vatan, yurt gibi kavramlar; Bozkurt, hakan gibi kavramlar üzerinden oluşturulan hayaller ve bunlar için yapılan dualar “millî terbiye” ile alakalıdır. Gökalp *Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muhasırlaşmak* adlı eserinde, yaşanan musibetlerin etkisiyle uyandıklarını söylediği gençlerin ağzından şunları aktarır: “Biz gençlerimize ne millî terbiye, ne de dinî terbiye vermek istemedik. Hâlbuki fertleri mukaddes gayeler için ölmüğe sevkeden duygular din ve milliyet hislerinden ibarettir.” (Gökalp, 1976: 59)

Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*'da da şöyle söylemektedir: “İnsan için, mânevî varlık, maddî varlıktan önce gelir. Bu bakımdan milliyette şecere (soy kütüğü) aranmaz. Yalnız, terbiyenin ve mefkûrenin millî olması aranır. Normal bir insan hangi milletin terbiyesini almışsa, ancak onun mefkûresine çalışabilir.” (Gökalp, 2004: 22)

Görülüyor ki, Ziya Gökalp çocuk terbiyesinde dinî ve millî konulara büyük yer ayırmaktadır. Bu yüzden bu manzumesinde bir yandan eğitimin önemini belirtirken bir yandan da bu konular kapsamında çocuklara küçük bir terbiye de vermektedir.

Son olarak, bu manzume kapsamında iki hususu daha belirtmek istiyoruz: Bir çocuk, ilk öncelikle kendisi ve ailesi için dua eder, zannediyoruz. Hâlbuki bu manzumedeki çocuk; vatani, milleti, ümmeti vb. için dua ettikten sonra, son olarak anası, babası ve yuvası için dua etmektedir. O halde, burada dua eden çocuk, aslında bizzat Ziya Gökalp'tir ve yurdu, milleti, ümmeti, devleti, vatani; ana, baba, yuvadan önceye almıştır. Bu dua o döneme ve Gökalp'e uygun bir duadır.

İkinci olarak; bilindiği gibi günümüzde çocuk edebiyatı kapsamında bazı çalışmalar yapılmakta, konferanslar verilmekte, yazarlar ve şairler bu konuda teşvik edilmektedir. Gökalp üzerinde bu konuda bir çalışma yapılmış mıdır bilmiyoruz. Fakat Gökalp, yazmış olduğu masallarıyla, destanlarıyla, çocuk manzumeleriyle bu konuya katkıda bulunmuştur ve bu manzume de bunların biridir.

5. Yeni Hayatta Din ve İlim

Gökalp, “Din İle İlim” adlı manzumesinde bir süreçten bahsetmektedir. Bu din ile ilim, daha doğru bir ifade ile kalp ile aklın birbiriyle olan münasebetini anlatan bir süreçtir. Burada İslâm dininden bahsedildiği için bu süreç Hazreti Peygamber döneminden başlamakta ve devam etmektedir:

“İnsanların ilk mürşidi kimlerdir?..

Hiç şüphesiz peygamberler, veliler...

Bu devirde din, hikmete rehberdir;

Ahlâk, san'at hep o nurdan alır fer...” (Gökalp, 1976: 10)

Dikkat edilirse bu dönemde ahlâk ve sanat, gücünü nura benzetilen dinden almakta ve din, hikmete rehberlik etmektedir. Zaten Gökalp için din bütün sosyal müesseselerin kaynağını oluşturan bir temel müessesedir:

“Bir millette iptida din kitapları yazılır; sonra ahlâk, hukuk, edebiyat, ilim, felsefe gibi marifet şubeleri dinden teşa'upla teşekkül ettikçe bunlara ait kitaplar da yazılmağa başlar.” (Gökalp, 1976: 8) Gökalp'ın fikirlerinden faydalandığı Durkheim'in de aynı görüşlerde olduğunu söylemiştik. O halde, dinin bir rehber olması oldukça normaldir.

Fakat burada “hikmet” kavramı ile kastedilen nedir? *Türkçe Sözlük*'te bu kavram “felsefe” anlamındadır. Osmanlıca-Türkçe sözlükte ise bu kavram için “hakîmlik” karşılığı kullanılmış, “hakîmlik”in de “âlim, bilgin herşeyi bilen; tabîatı inceleyen; felsefeci; tabib, doktor” gibi anlamlara geldiği belirtilmiştir (Develioğlu, 2000: 185). Görülüyor ki, “hikmet” oldukça geniş bir anlama sahiptir.

Gökalp *Türkçülüğün Esasları*'nda “hikmet” kavramıyla ilgili olarak şunları söylemektedir:

“Hür felsefeye göre hakikat meçhuldür. Filozofun vazifesi, bu meçhul hakikati, geleneklere bağlı olmaksızın arayıp bulmaktır. Bulacağı hakikat sosyal geleneklere aykırı olsa da umurunda değildir. Çünkü ona göre hakikat her şeyden daha faydalıdır ve daha kıymetlidir. Hâlbuki hakîmlere göre bütün hakikatler malûmdur; çünkü gelenekler nakil ile sabit olmuş hakikatlerdir. Hakîmin vazifesi, esasen bilinen bu hakikatleri aklî delillerle ispat ve teyid eylemektir. Usullerindeki bu farktan dolayıdır ki hakîmler filozof adıyla anılmalarını istemezlerdi. Zira filozoflara dinsiz gözüyle bakarlardı.” (Gökalp, 2004: 61)

Bu ifadelerde “filozof” ve “hakîm” karşılaştırılmıştır. Fakat Gökalp için “filozof” ve “felsefe” bilinen anlamlarından farklıdır. Ona göre “felsefe” şu anlamlara gelmektedir:

“Fakat felsefe, ilme dayanmış olmakla beraber, ilmî düşünüşten başka türlü bir düşünüş tarzıdır. Felsefenin objektif ve müspet ünvanlarını alabilmesi, ancak bu sıfatları haiz olan ilimlere uygun olması sayesindedir. İlmî kabul etmediği hükümleri felsefe ispat edemez, ilmin ispat ettiği hakikatleri felsefe ortadan kaldıramaz. Felsefe ilme karşı bu iki kayıt ile bağlı olmakla beraber bunların dışında tamamiyle hürdür. Felsefe, ilimle tenakuza düşmemek şartıyla, ruhumuz için daha ümitli, daha vecidli, daha teselli verici, daha çok saadet bağışlayıcı büsbütün yeni ve orjinal faraziyeleri meydana atabilir. Zaten felsefenin vazifesi, bu gibi faraziyeleri ve görüşleri arayıp bulmaktır. Bir felsefenin kıymeti, bir taraftan müspet ilimlerle ahenkli olmasının derecesiyle, diğer cihetten ruhlara büyük ümitler, vecidler, teselliler ve saadetler vermesiyle ölçülür.” (Gökâlp, 2004: 185)

Gökâlp bu tanımlama ile felsefeye hem kalbî, hem de aklî bir özellik kazandırmıştır. “Filozof” için de benzer şeyleri söylemektedir:

“Kalbimiz dinî, ahlâkî, bedîî kıymetleri anlar, onlardan vecd alır, bu vecdlerle saadet içinde yaşar. Aklımız ise kıymetleri maddî kodlara sokmaya çalışır. Akıl bu işte muvaffak olamayınca akıl ile kâlp arasında gayet şiddetli bir mücadele başlar. Bu mücadele, aşağıdaki üç suretten biriyle nihayetlenir: Ya akıl, kalbe galebe çalarak onu istibdadı altına alır. O zaman bu aklın sahibi maddeciler gibi bütün kıymetleri inkâr eder; yahut kâlp, akla galip gelerek onu tahakkümü altına alır. O zaman, bu kalbin sahibi, sırriyûn gibi mâkulâta hiç ehemmiyet vermez. Veyahut akıl ile kâlp, müşterek noktai nazarlar bularak aralarında anlaşır ve her iki tarafı da hiçbir müsaade ve fedakârlık yapmaksızın- tatmin edici cami bir sistem vücuda getirirler. O zaman, bu sistemin sahibine filozof oldu deriz. Demek ki filozof aklıyla kalbini telif çalışan, müsbet ilimlerle kıymet duyguları arasındaki ihtilâfı daimî bir sulh ve ahenk haline getirmeyi gaye ittihaz eden bir kimsedir.” (Gökâlp, 1982: 33)

Bu ifadeler gösteriyor ki, Gökâlp “felsefe” ve “filozof”a, “fevk-al-felsefe” ve “fevk-al-feylesof” diyebileceğimiz hususiyetler kazandırmıştır ve bizce peygamberler, veliler dönemindeki “hikmet” kavramının içinde bu iki kavram da bu anlamlarıyla içkindirler. Başka bir deyişle bu dönem “hikmet”, “ilim”, “bilgi”, “âlim” gibi kavramların yanı sıra Gökâlp’in anladığı manada “felsefe” ve “filozof” kavramlarını da kendi içinde barındırmaktadır. Çünkü din yani kalp, hikmete rehberlik etmektedir. Bu da Gökâlp’in tanımlamalarına uygundur. Fakat Gökâlp, daha sonra bu durumun değiştiğini söylemektedir:

“Fakat sonra din yerini ham zühde

Verir, artık coşkun vecdi azalır;

Velîlerin yeller eser yerinde

Mürşid adı fakîhlere irs kalır.” (Gökalp, 1976: 10)

Çünkü din yerini eğri zühde bırakmıştır ve coşkun vecdi azalmıştır artık. Veliler gitmiş, mürşitlik ise fakihlere miras kalmıştır.

“Fakîhlerin kılavuzu nakliyyât,

Dini zorla sürüklerler bu yola...

Hikmet der ki, 'Bana rehber akliyyât;

O halde siz sağa gidin, ben sola!..” (Gökalp, 1976: 10)

Gökalp'a göre, hikmet artık dinden ayrılmış ve kendisine rehber olarak sadece akıllı görmeye başlamıştır. Böylelikle kalbî özelliğini kaybetmiştir. Fakihler ise rehber olarak “nakliyyât”ı görmeye başlamışlardır. Yani sadece anlatılanlarla uğraşmışlar, bunlar ile yetinmişler ve dini de zorla bu yola sokmaya çalışmışlardır. Gökalp, fakihlerin ayrıca akıl, dolayısıyla ilimden de uzaklaştığını söylemiş olabilir. Nitekim *Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak* eserinde, “Terbiye” adlı yazısında, Tanzimat döneminde “asır tebiyesi”nin ülkemizde yerleşmeye başladığı sırada “dinî terbiye” ile ilgili olarak şunları söylemektedir:

“Din dersleri canlı bir suretle okutulmuyordu. Din muallimleri ilmî hakikatlere hâlâ bid'at nazarıyla bakıyor, bu suretle talebenin itimatını kaybediyordu. Bundan başka, dinî terbiyede ilmî usuller tatbikine de henüz başlanmamıştı.” (Gökalp, 1976: 59)

Gökalp'in bu manzumenin üçüncü dörtlüğünde bahsettiği dönem bu dönemdir zannederiz. Gökalp şöyle devam etmektedir:

“Din mürebbî olur, hikmet muallim;

Her birisi çeker ruhu bir yana!

Savaşırken bunlar, çıkar meydana

Tecrübeden doğma müsbet bir ilim;” (Gökalp, 1976: 10)

Burada din yerine kalp, hikmet yerine akıl kavramlarını kullanabiliriz. O halde, kalp bir mürebbî, akıl ise bir muallim olmuştur ve her biri ruhu kendi tarafına çekmeye başlamıştır. Dolayısıyla akıl ile kalp arasında bir çekişme başlamıştır. İşte bu çekişme sırasında “tecrübeden doğma müsbet bir ilim” ortaya çıkmıştır. Gökalp bunu “son üstad” olarak tanımlamaktadır:

“Bu son üstad der ki: 'Nakil tarihtir,

Akıl yolu, bu tarihin usûlü;

İkisi de aynı şeyi gösterir,

Matlub olan: ruhun ona vusûlü!” (Gökalp, 1976: 11)

Görülüyor ki, Gökalp, “peygamberler, velîler” döneminde olduğu gibi yeniden akıl ile kalbi bir araya getirmektedir. Çünkü “son üstad” olarak tanımladığı müspet ilim, dinî ilimler ile aklî ilimlerin aynı şeyi gösterdiğini söylemektedir. Bu şey dindir ve bu ilimlerden talep edilen de ruhun dine ulaşmasıdır. Manzumenin başında “ilk müşîd” olarak “peygamber, velîler” gösterilmişti ancak Gökalp “son müşîd”lik görevini bu noktadan itibaren “müsbet ilim”e vermektedir. Çünkü doğru yolu gösteren odur. Gökalp şöyle devam etmektedir:

“O şey nedir?..bir vecidli gönül mü?

Kudsî olan her şey ona dil midir?

Öyleyse al benim de son sözümü:

'Din kalp'teki vecdin müsbet ilmidir!’” (Gökalp, 1976: 11)

İlk iki dizenin cevabı, soruların içindedir ve olumludur. Bu dizeler şöyle de okunabilir: Din nedir? Din, bir vecdli gönüldür ve kutsallık özelliği taşıyan her şey onu açıklamaktadır yani ona dildir. O halde, “kalpteki vecdin müsbet ilmi”, dindir. Böylelikle Gökalp bir adım daha ileriye gitmiştir ve pozitif ilimler şeklinde de adlandırılan fen ilimlerinden müteşekkil olan, temelinde akılın bulunduğu “müsbet ilim” ile dini de dolayısıyla kalbi de birleştirmiştir. Hatta “müsbet ilim”e bir kutsallık kazandırmış ve ondan faydalanarak yeni bir din tanımı ortaya koymuştur: Din, kalpte var olan vecdin akıl yoluyla tarif edilmiş, hatta ispatlanmış ilmidir.

Bu manzume ve bu tanım değişik açılardan okunduğu takdirde farklı yorum ve tanımlamaların da berabinde geldiği görülür. Bunlar şöyle sıralanabilir: İslâm dinî ile ilim arasında bir çatışma yoktur. Böyle bir çatışma daha İslâmiyet’in ilk yıllarında ortadan kaldırılmıştır. İslâm dinî ilme karşı değildir. İslâm dinî akla uygun bir dindir, bu yüzden müspet ilimler vasıtasıyla açıklaması yapılabilir. Hatta İslâm dinî, müspet ilimler ve felsefe de dâhil, bütün ilimlere rehberlik etmekte ayrıca ahlâk ve sanata da güç vermektedir. Dolayısıyla bütün ilimler dinî ilimler de dâhil dinî göstermektedir. Aşırı bir yorumlama ile bunun tam tersi bir okuma da gerçekleştirilebilir. Yani bütün ilimlerde, ahlâk ve sanatta kalbî bir hususiyetin bulunduğu da söylenebilir.

Bu manzumede ayrıca, dinî ilimlerin temelinde de akılın bulunduğu, dolayısıyla dinî ilimler ile aklî ilimlerin bir ortak noktada birleştirildiği söylenebilir. Ntekim, aynı kitapta bulunan “Küllîye” adlı manzumesinde Gökalp bu birleşmeden bahsetmektedir. Burada darülfünunun içinde

İlâhiyat Fakültesi'nin açık olduğunu söyledikten sonra şöyle devam etmektedir:

“İlim birdir, yoktur onda ikilik,

Ayrılmasın iki yola terbiye...

Birleşerek yenilikle eskilik

Etmelidir birbirini tasfiye:

İşte o gün vardır derim külliye!” (Gökalp, 1976: 37)

Son olarak Gökalp'in başka bir yazısına da değinmek istiyoruz. Gökalp, “Dine Doğru” adlı makalesinde Hristiyanlık ile İslâmiyet'i karşılaştırırken bütün İslâm topluluğunu bir darülfünuna benzetmektedir:

“Bundan dolayıdır ki, Hristiyanlık'ta dinî teşkilâta kilise namı verildiği halde, Müslümanlarda medrese adı verilmiştir. Müslümanlarda ruhanî reisler yoktur; yalnız müderrisler vardır. İslâmiyet, akıl ve hürriyet esaslarına istinat etmiştir. Müderrisler aklî dellillerle ikna etmeden hiçbir kimseye, bir hakikati kabul ettirmeye çalışmazlar. İslâmiyet mukallitliği, dinî esareti kabul etmez. Bundan başka, evliyalar kendilerini yahut birkaç ferdi kurtarmaya çalıştıkları halde, müderrisler bütün cemiyeti ve hatta bütün cemiyetleri kurtarmaya çalışırlar.” (Gökalp, 1982: 26)

Onun değerlendirmesine göre İslam ümmeti Budizm'de olduğu gibi tekkeler topluluğu değil, aklî delillere göre hareket eden medreseler birlikteliğidir. Bütün İslam âlemi büyük bir darülfünün gibidir.

“Bu darülfünün her ülkede, her kasabada şubeleri vardır: Her kasabadaki müftü oradaki şubenin başmüderrisi (Duvayyeni=dekanı) demektir. Şeyhülislâm ise bu büyük İslâm dârülfünûnun emini (rektörü) müsabesindedir. Mezhep sahipleri olan imamlara gelince bunlar da doktrin sahibi âlimlerden ibarettir. Bundan anlaşılıyor ki İslâmiyette din, idarî bir velâyete değil, ilmî bir velâyete istinat eder.” (Gökalp, 1982: 27)

Gökalp, bu yazısıyla biraz önceki ifadelerini de desteklemektedir.

6. Sonuç ve Değerlendirme

Ziya Gökalp'in belli bir plan dâhilinde ileri sürdüğü, formülleştirdiği fikirleri içerisinde din önemli bir yerde durmaktadır. O sadece manzumelerinde değil, yazmış olduğu hemen her eserinde din konusuna farklı şekillerde sürekli değinmiştir. Onun bu yaklaşımının arkasında gençlik yıllarında yaşadığı buhrandan kurtulmasını sağlayan şahsi bir sebep olmakla birlikte, ülkesinin temelinde din maddesinin bulunması ve Batı'dan örnek aldığı şahsiyetlerin dine özel bir yer ayırmalarının etkisi de vardır. Gökalp'in din maddesine verdiği önem onun mistik yönünü de

beslemiş, bu da çok kısa sürede birçok insanın etrafında toplanmasına, fikirlerinin hararetle savunulmasına, bu zamana göre değerlendirildiğinde basit duran manzumelerinin o dönemde şaşırtıcı derece önemli bir etki uyandırmasına yol açmıştır. Bunu yaşadığı dönemdeki şahsiyetler de eserlerinde dile getirmişlerdir. Gökâlp, mistik kimliğinden de güç alarak dini ve dinle alakalı tasavvuf gibi kavramları alıp bunlara farklı anlamlar yükleyerek farklı şekillerde sosyal alana aktarmış ve bu yolla devleti içinde bulunduğu durumdan kurtarmaya çalışmıştır. Bunu yaparken her ne kadar amentü olarak değerlendirilemeye de din konusunda yeni metinler de ortaya çıkmıştır. Gökâlp din konusunda çocukluktan başlayarak temelinde millilik olan bir eğitimin verilmesi gerektiğine inanmış ve bunu hem manzumelerinde hem de makalelerinde dile getirmiştir. Gökâlp ayrıca, din ile bütün ilimlerin ilk zamanlarda olduğu gibi kalp ve akıl birlikteliği şeklinde hareket etmesi gerektiğini, başta dinî ilimler olmak üzere bütün ilimlerin eski zamanlarda olduğu gibi bir uyum içerisinde canlı bir şekilde anlatılmasının zorunlu olduğunu söylemiştir.

Kaynakça

- Aktaş, Şerif (1996), Yenileşme Dönemi Türk Şiiri ve Antolojisi (1860-1920) 1., 1.b., Akçağ Yayınları, Ankara.
- Banarlı, Nihad Sâmî (2001), Resimli Türk Edebiyatı Tarihi 2, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul.
- Develioğlu, Ferit (2000), Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, 17. b., Aydın Kitabevi, Ankara.
- Gökâlp, Ziya (1982), “Dine Doğru”, Makaleler VII, Haz. Dr. M. Abdülhalûk Çay, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Gökâlp, Ziya (1976), Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak, Haz. İbrahim Kutluk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Gökâlp, Ziya (2004), Türkçülüğün Esasları, Haz. Mehmet Kaplan, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 5.b., İstanbul.
- Gökâlp, Ziya (1982), “Felsefeye Doğru”, Makaleler VII, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Gökâlp, Ziya (1976), Yeni Hayat/Doğru Yol, Haz. Müjgân Cunbur, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Güngör, Erol (1978), “Ziya Gökâlp ve ‘Türkçülükte Din’ Meselesi”, Ziya Gökâlp İçin Yazılanlar-Söylenenler, Haz. Şevket Beysanoğlu, C.III., Aslımlar Matbaası, Ankara.
- Kaplan, Mehmet (2002), “Ziya Gökâlp ve Saadet Perisi”, Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar I., Dergâh Yayınları, İstanbul.

- Kaplan, Mehmet (1978), “Ziya Gökalp ve Mefkûrecilik”, Ziya Gökalp İçin Yazılanlar-Söylenenler, , Haz. Şevket Beysanoğlu, C.III., Aslımlar Matbaası, Ankara.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri (1971), Atatürk, 4.b., Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Türkdoğan, Orhan (1998), Ziya Gökalp Sosyolojisinin Temel İlkeleri, 2.b., Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yay., İstanbul.
- Ülken, Hilmi Ziya (2002), Sosyoloji Sözlüğü, Talim ve Terbiye Dairesi Yayınları, İstanbul.

BÖLÜM XII

GASTRONOMİ TURİZMİ KAPSAMINDA YÖRESEL YEMEKLERİN YİYECEK İÇECEK İŞLETMELERİNDE KULLANILMA DÜZEYLERİ: KEMALİYE (EĞİN) ÖRNEĞİ

Dr. Öğr. Üyesi Nurettin İMRE

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Kemaliye Hacı Ali Akın
Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü,
nimre@erzincan.edu.tr
Orcid No: 0000-0001-7385-5294

Öğr. Gör. Tamer CÖMERT

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Kemaliye Hacı Ali Akın
Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü,
tcomert@erzincan.edu.tr
Orcid No: 0000-0002-2212-9054

1- Giriş

Yiyecek içecek arayışı her zaman insanlığın kültürel evrimi için önemli bir rol oynamıştır. Gıda tüketimi bu evrimin merkezi: yemek kültürü, ritüeller ve yemek, çevresel ve sosyal koşullara dayalı tercihler ortaya çıkarmıştır. Toplumsal zevklerine, çevrelerine ve ekonomilerine göre belirli gıda tercihlerini benimsemiştir. Ayrıca bireysel kültür ve gelişmiş tarımsal sistemlerin sonucunda sembol haline gelen yiyecek ve içeceklerini de seçmişlerdir. Seçilen bu yiyecek ve içecekleri hazırlamak için yöntemler geliştirmiş ve yemek yemeyi kendi zevklerini yansıtan alışkanlıklar haline dönüştürmüşlerdir (Camillo vd. 2010: 550). Yöresel yiyecek içecekler; destinasyonların çekiciliklerine katkı sağlayan, kültürel yapısını yansıtan unsurlar olarak görülmektedirler. Destinasyonlar, turistik çekicilikleri ile turistleri etkilemekte ve destinasyon seçim karar sürecinde bu yöresel yiyecek içecekler, turistik ürün olarak sunulmalıdırlar (Erdem, Mızrak ve Kemer, 2018: 56, Hazarhun ve Tepeci, 2018: 375, Saatçi, 2019: 361).

Benzer şekilde, bir yaşam tarzı olarak yemek, turizm deneyimi içinde artık sadece destekleyici bir rol değil, çoğu zaman bir ana motivasyon aracı olarak insanların neden belirli bir tatil beldesini ziyaret ettiğini açıklayan güç olmaya başlamıştır. Ancak yakın zamana kadar yiyecek ve içecekler, yerellik ve miras tüketimi arasındaki bağlantılar çok az sayıda ciddi sistematik araştırmalara konu olmuştur. Turist deneyimi ve toplam turizmin önemli bir bölümünü ve tüketim harcamalarının içindeki yeri artmıştır (Hall vd. 2003).

Teknolojik ve sosyoekonomik faktörler nedeniyle insanın gıda ile ilişkisi değişmiş, kıtlıktan aşırı bolluğa da geçiş yapmıştır. Ayrıca insan; yiyeceklerini sosyal normlara, moda, inançlara veya geleneklere göre hazırlayan dünyadaki tek türdür (Rojas-Rivas, vd. 2020: 1).

Kemaliye 1922 yılında Eğin olan adını, Mustafa Kemal Atatürk'ün önerisi ve bakanlar kurulu kararı ile değiştirmiştir. Fırat Havzasının yukarı bölümünde Karasu Nehrinin açtığı derin vadi kenarında kurulmuş olan kentte Ermeniler, Rumlar ve Türkler uzun yıllar birlikte yaşamış ve ortak bir yiyecek içecek kültürü oluşturmuşlardır (Kemaliye Kaymakamlığı 1996, Demirsoy 2021). Munzur ve Yama Dağlarının arasında kalan kent doğal, kültürel ve tarihsel birikimiyle Doğu Anadolu'da önemli bir destinasyondur.

Kemaliye yöresel yiyecek içecekleri üzerine yapılan çalışmalarda, Kemaliye mutfağının gastronomi turizmi açısından değerlendirilmesinin gerekliliği vurgulanmıştır (Kemaliye Kaymakamlığı 1996; Kambur 2013; İmre ve Cömert 2020; Demirsoy 2021).

Destinasyonların yöresel yiyecek içecekleri ile gastronomi turizmüne yönelebilmeleri yiyecek içecek işletmelerinin varlığına ve bu işletmelerin menülerinde de yöresel yiyecek içeceklerin yer almasına bağlıdır. Araştırmada Kemaliye yöresel yiyecek içecek unsurlarına ve yiyecek içecek işletmelerinde bu unsurların yer alma düzeyleri ortaya konmaya çalışılmıştır.

2 - Yöresel Yiyecek İçecek Kavramı

Yöresel yiyecek içecek ürünleri hazırlanma yöntemleri, sunum şekilleri ve ikram edildikleri zaman ve yer açısından geçmişten günümüze değişime uğrayacağı gibi, destinasyonda yaşayan farklı kültürlerin katkıları ile ortaya çıkan farklı yorumları da olabilmektedir. Yiyecek içecekler, destinasyonun karakteristik özelliklerinin yerel halk tarafından birleştirilmesi sonucunda oluşan destinasyona özgü mutfak ürünleridir (Şengül ve Türkay, 2014, s.2). Yerel halk ve destinasyona gelen ziyaretçiler için de oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Ancak, yöresel yiyecek içeceklerin herhangi bir yerin veya bölgenin gastronomisini karakterize eden, gastronomik gerçekliğinin de bulunması gerekmektedir. Bu gerçeklik sayesinde herhangi bir yiyecek içecek yöresel olarak kabul edilebilir (Moreno-Rojas, Moreno-Ortega, ve Medina-Canalejo, 2020: 1). Tipik yöresel yiyecek içecekler, bir destinasyonun kültürel ve tarihi mirası aslına sadık bir şekilde günümüze yansır (Krishna Kumar, 2019: 6).

Kültürlerin önemli unsurlarından biri yiyecek içeceklerdir. Destinasyona özgü yiyecek içecekler, destinasyon için farklılık oluşturmaktadır. İnsanlar günümüzde fizyolojik ihtiyaçlarını gidermek amacıyla değil, aynı zamanda farklı tatları deneyimlemek için farklı ortamlarda yeme içme eylemini gerçekleştirmektedirler. Yeme içme, fizyolojik bir ihtiyaçtan çok sosyal bir ihtiyaç haline günümüzde, gelmiştir (Yüncü, 2010:28).

Bir kültürel miras olan yöresel yiyecek içecekler, geçmişten bugüne aktarılan ve özelliklerinin korunması, devamlılığının sağlanması, toplumların ve kurum-kuruluşların görevi olmalıdır. Yöresel yiyecek içecekler hayatımızın parçası haline geldiğinde, gelecek nesillere aktarılabilir (Başaran, 2017: 145).

Yöresel yiyecek içecekler destinasyonun soyut mirasının bir parçası ve turistler içinse kültürel bir deneyim olmaktadır. Bir milletin sembolü, markası (Çin, Fransız, İtalyan, Türk Mutfağı vb. gibi) hâline gelen yiyecek içecekler (Türk Lokumu, Rakı, Yoğurt vb.) ise hazırlama yöntemlerine, sunulma şekilleri ile bilmektedir (Hacıoğlu vd., 2009).

Türk mutfacı; bölgeler arasındaki coğrafik ve ekonomik farklılıklar nedeni ile çok farklı yemek türlerini içinde barındırmaktadır. Özellikle tarımsal ürünler, bölgenin mutfak kültürüne şekil vermektedir (Baran ve Batman, 2013: 136) ve bölgeye özgü olarak açıklanan bu yiyecek içecekler yöresel mutfak kavramının gelişmesini sağlamıştır.

Destinasyonlarda sunulan yöresel yiyecek içecekler destinasyonların farklılaşmasında ön planda yer almaktadır. Yöresel yiyecek içecekleri ile gelişmiş bir destinasyon markaya dönüşebilmektedir (Örneğin Gaziantep). Yöresel yiyecek içecek sunan işletmeler orijinal reçetelere göre menülerini oluşturmaktadır (Aslan, Z., Güneren, E. ve Çoban, G., 2014: 9). Yöresel mutfak kültürünün oluşmasında orijinal reçetelere bağlı kalmak önemli bir faktördür. Bu faktörlere ek olarak (Şengül ve Türkay, 2015: 600-601):

- ✓ Yöreye has yiyecek içecek ürünleri (Reyhan, Mülver Çiçeği vb.),
- ✓ Dini motifler,
- ✓ Milli motifler,
- ✓ Gelenek ve görenekler (Düğünlerde Keşkek sunumu vb.),
- ✓ Yeme-içme alışkanlıkları (Sabah kahvaltısında ciğer kebabı yemek vb)
- ✓ Mevsimsel özellikler (Göbek Mantarı vb.),
- ✓ Coğrafi özellikler (Sarı Çiçek Yayla Balı)

✓ Tarihsel birikim'i (Lök, Kuru Dut vb. kıtlık döneminde şeker yerine kullanılması vb.) sıralamak mümkündür.

3 - Gastronomi Turizmi ve Yiyecek İçecek İşletmeleri

Gastronomi turizmi (yemek turizmi, mutfak turizmi, gastronomik ve gurme turizmi) turistlere, yöresel yiyecek içecek kültürü hakkında bilgi edinme fırsatı sunmaktadır. Yemek tarihi ile ilişkili benzersiz ve otantik kültürler, yerel yaşam tarzı, doğal kaynaklar ve destinasyonların peyzaj yapıları; bir rehber kitapta bulunanların ötesindeki gerçek yerel kültür olarak destinasyonda deneyimlenebilir (Luoha, Tsaur, ve Lo, 2020: 2; Forleo ve Benedetto, 2020: 9).

Yöresel yiyecek içeceklerin gastronomi turizmi ürünlerine dönüştürülmesi turist deneyimine ve destinasyonların turizm gelişimine dört açıdan destek vermektedir (Quan ve Wang, 2004: 303). Bunlar; **(i)** gastronomi turizmi, kırsal bölgelerdeki gıda üreticilerinin tarımsal ürünlerine değer veren alternatif fırsatlardan biri olabilir. Özellikle kırsal destinasyonlar için yöresel yiyecek içecekler, ilginç bir tema olarak turistik ürüne dönüştürülerek sunulabilir. **(ii)** Yöresel yiyecek içecek kültürü ilgi çekici yöresel olaylara dönüştürülebilir (şenlik, festival vb.). Bunlar çeşitli yöresel yiyecek içecekler açısından zengin bölgeler oluşturarak pazarlanabilir hale getirilebilir ve turistler için çekim noktası haline gelebilir. **(iii)** Yiyecek içecek tüketimi destinasyonda en üst düzeye ulaşarak büyük bir aktivite haline dönüşür. **(iv)** Yemek festivalleri veya gastronomi turizmi, yerel halkın zenginleşmesine yardımcı olan kaynaklardan biridir. Yerel halkın kimliğinin korunması ve turizmin sürdürülebilir olması için önemli sosyal koşullardan biri olarak gastronomi turizmi görülebilir. Yöresel yiyecek içecekler turizm gelişiminde göz ardı edilmeden gereken önemi görmelidir. Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü (UNWTO) (2017) tarafından yapılan çalışmada bir destinasyonun imajını ve ticari markasını tanımlamak için kullanılabilecek stratejik araç olarak gastronomi turizmi belirtilmiştir.

Küçükaltan (2009) tarafından gastronomi, yemek pişirme ve sunma sanatı, bir milletin ya da bölgenin mutfak kültürü, iyi ve kaliteli yemek yeme veya deneyimleme olarak tanımlanmaktadır. Kaliteli ve iyi, yiyecek içecek kültürü olarak da tanımlanan gastronomi, turistik bir ürün olarak nitelendirilmektedir.

Yüncü (2010) çalışmasında gastronomi turizmini genel olarak;

- ✓ Yerel kültürün bir unsuru olarak tüketilen,
- ✓ Destinasyonun turizm gelişimine destek olan bir öğe,
- ✓ Destinasyonun tarımsal ve ekonomik faaliyetlerinin ögesi,

- ✓ Destinasyon pazarlamasında rekabetçi stratejik bir ürün,
- ✓ Yerel halk ve ziyaretçiler tarafından talep edilen ürün ve hizmetler bütünü, olarak açıklamaktadır.

Gastronomi turizmi, gıda tüketiminin yapıldığı, destinasyon mutfağının ana motivasyon aracı olarak kullanılan bir seyahattir (Wondirad, Yihalem ve Li, 2021: 2; World Food Travel Association 2021: 8). Gastronomi turizmi son yıllarda turizm araştırmacıları tarafından büyük ilgi görmektedir. Dünya Gıda Turizmi Derneği (2021) çalışmasında gastronomi turizmi tarihini üç aşamada incelemiştir. **İlk aşama;** (2001–2011) gastronomi turizmi, unutulmaz yiyecek ve içecek deneyimleri ve benzersiz bir yaşam arayışı ve benzersiz keyif olarak anlaşılmıştır. **İkinci aşama;** (2012–2018), gastronomi turizmi ana akıma paralel olarak büyümeye başlamış, sosyal medya ve televizyonda yemek pişirme şovları tarafından desteklenen turizm şekline dönüşmüştür. İçinde bulunduğumuz **üçüncü aşamada** ise (2018-günümüz), gastronomi turizmi, yemek kursları ve tarım arazilerini ziyaret etme dahil olmak üzere, tüm yemek deneyimlerini içeren kompozit bir turizm endüstrisi halini almıştır. Sonuç olarak, şu anda yemek turistlerin tatil destinasyonlarını seçerken ana motivasyonlarından biri haline gelmiştir (World Food Travel Association, 2021).

Gastronomi turizminin başarılı olabilmesi, destinasyonun turizm gelişimine destek sağlaması, yöresel yiyecek içeceklerin destinasyon yiyecek içecek işletmelerinin mönülerinde bulunmasına bağlıdır. Destinasyonda turistlere yöresel yiyecek içecekleri deneyimleme olanağı sağlayan işletmelerin varlığı, destinasyon ziyaretçileri için önemli bir çekim unsuru oluşturmaktadır (Hacıoğlu vd., 2009). Her toplumun yeme içme kültürü farklıdır. Yöresel yiyecek içeceklerin hazırlanması, hazırlık aşamasında kullanılan araç ve gereçler, pişirme ve sunum yöntemleri farklılık göstermektedir (Baytok vd., 2001:9). Bu farklılıklar yiyecek içecek işletmeleri tarafından ziyaretçilere deneyimlendirilmelidir.

Bazı lezzetlerin benzerlerini bulmak güçtür (Antep Kuru Baklavası, Diyarbakır Ciğer Kebabı, Adana Şalgamı, İzmir Deniz Börülcesi, Aydın İncir, Balıkesir Hüşmerim, Bursa Kestane Şekeri, Sakarya Kabağı, Kemaliye (Eğin) Dutu vb.). Bazı turistik seyahatlerin önceliği yöresel yiyecek içecekleri tatmak ve tanışmaktır. Özgün mutfak kültürleri, günümüzde destinasyon çekim unsurları bakımından önemlidir. Yöresel yiyecek içecekleri sunan destinasyonlar, önemli uğrak noktalarını oluşturmaktadırlar (Güneş vd., 2008:7).

Alternatif turizm türü olarak gastronomi turizmine ilgi artmaktadır. Gastronomi turizminin geliştirilmesi için destinasyonlarda çalışmalar yürütülmeli, yöresel yiyecek içecek envanterleri oluşturulmalı, standart reçeteler hazırlanmalı ve en önemlisi yiyecek içecek işletmeleri yöresel mutfak hakkında bilgilendirilmelidir. Gastronomi turizminde rekabet avantajının sağlanması; yöresel yemeklerin ulusal ve uluslararası düzeyde tanınmasına ve yiyecek içecek işletmelerinin varlığıyla sağlanabilir (Aslan, Güneren, ve Çoban, 2014: 9).

Yiyecek içecek işletmelerinde karar verme süreci, sadece ne yiyeceğine karar vermek değildir, bu yüzden bu sorunun üstesinden gelmek kolay değil; konukların beklentilerini karşılayacak ürünler, yiyecek içecek endüstrisinde yaratılmalıdır. Gastronomi turizminin gelişmesi için en önemli faktör yiyecek içecek işletmelerinin varlığı ve bu işletmelerde çalışan personeldir (Bertan, 2020: 2-3).

Yiyecek ve içecek, yemek hizmeti sektörünü kapsayan ve turizm deneyiminin vazgeçilmez unsurudur. Yemeğin sosyal ve kültürel önemi, turizm için yeni perspektifler sunmaktadır. Yiyecek içecek işletmeleri, gıda üretimi ile tüketimi arasında bir buluşma noktası olduğu için, depolama, taşıma, işleme, pişirme ve yemek hazırlama (Corigliano, 2002) gibi birçok faktörü yerini getirmektedir. Ayrıca bu faktörleri yerine getirirken kültürel değerlere de önem vermektedirler. Örneğin, Michelin yıldızlı bir restoranın kültürel unsurları nasıl yönettiği, yerel mutfak kültürü ve kolektif kültürü mutfağın ayrılmaz bir parçası, gastronomi turizmini geleneksel değerleri aktarmanın bir aracı olduğunu, yeni ürünleri de teşvik eden bölgesel bir olgu olduğunun ortaya konmasını sağlamaktadır (Meneguella, Mundet ve Aulet, 2019: 226-227).

Yiyecek içecekler, birçok turist için cazibe noktasıdır. Birçok destinasyonda bu nedenle benzersiz bir deneyim sunmak için, yöresel mutfağın yanı sıra çeşitli gıda ile ilgili festival türleri, restoranlar, çiftlik turizmi faaliyetleri ve yerel alanlara önemli katkı sağlayan diğer ilgili faaliyetler turizm ve ekonomik gelişmenin aracı olarak kullanılmaktadır (Luoha, Tsaur, ve Lo, 2020: 1).

İnsanlar tarihsel süreç içerisinde çığ olarak tükettikleri ürünleri, ateşin bulunması ile pişirmeye başlamışlardır. Gelenek ve göreneklere göre yeme içme farklı toplumlarda değişerek farklı kültürel yapılar oluşmuştur. İnsanlar zamanla bireysel beslenme yanında toplu beslenme kültürüne de sahip olmuşlardır (Türksoy, 1997: 14). Toplu ya da birlikte beslenme kültürü yiyecek içecek işletmelerinin doğuşunu sağlamıştır.

Kültürel miras olan yeme içme, bir yiyecek içecek işletmesinin ilk ve her şeyden önce bir yiyecek içecek sunumu operasyonudur. Yiyecek içeceklerin hazırlanma ve sunumlarının tüm yönleri, üretimin ve hizmetin birincil hususları olmalıdır. Ancak, yiyecek içecek işletmeleri bu farklı kültürel yapıyı rakiplerinden stratejik pazarlama ve tanımlanabilir kültürel ve fiziksel kaynaklar olarak sunmalıdırlar. Yiyecek içecek sunumu ile birlikte farklı deneyimler yaşatmaları turistler açısından çekici bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır (Josiam, Mattson ve Sullivan, 2004: 459). Gastronomi turizminde amaç otellerde ve restoranlarda yemek hazırlamanın yanı sıra gelen ziyaretçilerin yerel yiyecekleri deneyimlemelerini de sağlayabilmektir (Hjalager ve Corigliano, 2000: 290). Dolayısıyla yiyecek işletmeleri gastronomi turizminin en önemli araçlarıdır.

4 - Araştırma Yöntemi

Araştırma; nitel araştırma yöntemi kapsamında, ikincil veri incelemesi ile oluşturulan yarı yapılandırılmış görüşme esasına bağlı olarak, betimsel analizler ile gerçekleştirilmiştir. Araştırma bulgularının yorumlanması, değerlendirilmesi ve elde edilen sonuçların da doğrulaması yapılarak araştırma sonuçlandırılmıştır. Bilimsel araştırmalarda amaç, bilginin, genellenebilir prensipler yardımıyla sistematik hale getirilmesidir. Mevcut bilgi birikimi doğrultusunda araştırma soruları belirlenir (Baş ve Akturan, 2017: 21). Nitel araştırmalarda, araştırma problemine temel oluşturacak kavramsal çerçevenin oluşturulması, problemi incelemeyi kolaylaştıran bir araştırma deseni çizilmesi ve problemi açıklayan sonuçların, anlaşılır ve tutarlı bir şekilde ortaya konulması gereklidir (Yıldırım ve Şimşek, 2008). Nitel araştırma bir tür veri toplama yöntemi ya da sistemi olarak da tanımlanabilir (Güler vd. 2015: 55). İkincil verileri inceleme, daha önce yapılmış çalışmaların belgelerini, veri kaynağı olarak ele alınarak, incelenmesidir (Karasar, 2010). İncelenmesi düşünülen problem ya da problemler hakkında bilgiler içeren belge ve bilgilerin analizini kapsamaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2008). Betimsel analiz ise; araştırma kapsamının belirlenmesi, bu kapsama göre verilerin incelenerek, analiz edilmesi aşamalarından oluşur (Altunışık vd., 2007). Araştırmamız betimsel bir nitel araştırmadır.

Görüşmede kullanılan soru formu, alan yazın incelemesi dikkate alınarak hazırlanmıştır. Görüşmeler işletmelerin uygun saatlerine göre planlanarak yapılmıştır. Görüşmeler 20 – 30 dakika ile sınırlandırılmıştır. Bu çerçevede oluşturulan yarı yapılandırılmış görüşme soruları şunlardır:

- ✓ İşletmenizde kaç kuver bulunmaktadır?

- ✓ Hangi servis türünü kullanıyorsunuz?
- ✓ İşletmenizi ne kadar süredir işletiliyorsunuz?
- ✓ İşletmenizde çalışan sayısı kaç? Yerel halktan kaç kişi çalışıyor?
- ✓ Çalışanlarınızın kaç aile üyelerinizden?
- ✓ Kahvaltı servisiniz var mı?
- ✓ Kahvaltıda konuklarınıza neler sunuyorsunuz?
- ✓ Kahvaltı mënüsünde yer alan yiyecek içecek ürünleri arasında yöresel ürün var mı?
- ✓ Akşam yemeği servisiniz var mı?
- ✓ Akşam yemeğinde konuklarınıza neler sunuluyorsunuz?
- ✓ Akşam yemeği mënüsünde yer alan yiyecek içecek ürünleri arasında yöresel ürün var mı?
- ✓ Yiyecek içecekleri kim hazırlıyor? Yöresel yiyecek içecekler hakkında bilgi sahibimi?

5 - Araştırma Bulguları ve Yorumlanması

Araştırmada, Kemaliye (Eğin) yöresel yiyecek içecek verileri; Kemaliye (Eğin) mutfak kültürü hakkında yazılmış ve erişilen yayınlar (4 kitap, 1 makale, 1 bildiri) ile 4 web portalından elde edilmiştir. Ayrıca kaynak kişilerden de bilgi alınmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme sorularından elde edilen birincil veriler araştırmanın yiyecek içecek işletmelerinde Kemaliye (Eğin) yöresel yiyecek içeceklerinin menülerde yer alma düzeyini ortaya koymuştur.

Öncelikle, Kemaliye (Eğin) yöresel yiyecek içecekleri kategorize edilerek Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1: Kemaliye (Eğin) Yöresel Yiyecek İçecekleri

Tür	Grup	Ürünler	Adet
YİYECEKLER			
1	Çorbalar	Eğin Çorbası (Badişli Çorba), Gendüme Tarhanası, Yoğurt Çorbası	3
2	Kahvaltılıklar	Çökelek Piyazı, Kara Dut Pekmezi, Dut Pekmezi, Üzüm Pekmezi, Bal, Kuru Kaymak, Eğin Peyniri, Tulum Peyniri, Göden (Bez Torba Sucuk)	13
3	Hamur İşleri ve Börekler	Kalbur Lokumu (Tuzlu ve Tatlı), Peksimet, Kiriş	2
4	Sebze ve Ot Yemekleri	Fasulye Kavurması, Kiriş, Kenger, Göbek Mantarı,	4

5	Et Yemekleri	Et Kızartma, Keşkek, Doldurma Kaburga, Kuru Kemikli Hışık Yahnisi, Ayva Kaliyesi, Kuru Kemik Yahnisi,	6
6	Pilavlar	Kaburga Pilavı, Düğürcük Pilavı, Yeşil Mercimekli Bulgur Pilavı,	3
7	Dolmalar	Kör Dolma, Perhiz Dolması, Kabak Çiçeği Dolması	2
8	Turşular-Sirkeler	Çit Biber Turşusu, Samit, Dut Sirkesi, Üzüm Sirkesi, Aliç Sirkesi, Elma Sirkesi	6
9	Tatlılar	Lök, Eğin Helvası, Pestil Çullaması, Kayısı Çullaması, Dut Kavurması, 5 Ateş, Peynir Helvası, Kurutulmuş Armut ve Kayısı Kavurması, Zülbiye,	9
10	Kuruyemişler	Kuru Dut, Kocayemiş Kurusu, Badem, Ceviz, Tava Leblebisi,	5
11	Baharatlar	Zetrin, Dağ Kekliği, Sumak, Boy, Erziyan,	5
İÇECEKLER			
1	Meyve Suları	Sarı Erik Suyu, Vişne Suyu, Kara Dut Şurubu, Kızılıcak Şurubu, Gül Şurubu,	5
2	Ot, Çiçek ve Sebze Suları	Reyhan Şerbeti, Mürver Şerbeti,	2
3	Sıcak İçecekler	Menengiç Kahvesi, Ihlamur Çayı, Melisa Çayı, Mülver Çayı, Kuşburnu Çayı	5

Kemaliye (Eğin) yöresel yiyecekleri 11 gruptan, 57 adet yiyecekte oluşmaktadır. Yöresel içecekleri ise 3 gruptan, 12 adet içecekten oluşmaktadır. Sayısal olarak kahvaltılıklar (13 adet), tatlılar (9 adet) ve et yemekleri ile turşu-sirkeler (6 adet) sıralanmıştır. Destinasyonun coğrafi yapısı nedeniyle (engebeli, kayalık ve dik) güne enerji ile başlamanın (kahvaltı) ve gün içinde harcanan enerjinin de (tatlı) akşam ile karşılanması olduğu görülmektedir.

Yiyecek içecek işletmecilerinin demografik özelliklerine göre yarı yapılandırılmış görüşme bulgular Tablo 2’de görüldüğü gibidir.

Tablo 2: Görüşmeye Katılan İşletmecilerin Demografik Özellikleri

	Değişken	N	%
Cinsiyet	Kadın	1	10
	Erkek	9	90

Eğitim Durumu	İlk Öğretim	1	10
	Lise	7	70
	Ön Lisans	1	10
	Lisans	1	10
Yaş	18 – 24	0	0
	25 – 34	3	30
	35 – 45	2	20
	45 – 54	4	40
	55 – 64	0	0
	+65	1	10

Araştırma kapsamında görüşme yapılan işletmeciler arasında 1 kadın işletmeci bulunmaktadır. Diğer işletmeciler erkektir. Kadın işletmeci Kemaliye İl Genel Meclis Üyesidir. Ayrıca, asıl mesleği eczacılık olan işletmeci daha sonra Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik bölümü lisans öğrenimi görmüş ve en büyük hayali olan pansiyonculuk ve ev yemekleri hizmeti sunmak üzere turizm sektörüne atılmıştır. Diğer işletmecilerden 7'si lise, 1'i ilköğretim ve 1'de ön lisans mezunudur. İşletmeciler ağırlıklı olarak 25 – 54 yaş aralığındadır (9 işletmeci), bir işletmeci ise 65 yaş üzerindedir.

İşletme kuver sayısı, işletmecilik süresi, çalışan sayısı, çalışan yapısı, kahvaltı ve akşam yemeği servisleri ve yiyecek içeceklerin kim tarafından hazırlandığı hakkında elde edilen bulgular Tablo 3'de görüldüğü gibidir. Görüşmeye katılan 10 işletmenin yiyecek içecekleri aile mensubu aşçılar tarafından hazırlanmaktadır. Bu da yöresel yiyecek içecekler hakkında bilgi sahibi olduğunun en büyük göstergesidir.

Belediye Aile Çay Bahçesi, Kadı Gölü Çay Bahçesi ve Apçaağa Kayabaşı tesisleri dışında tüm işletmelerde akşam yemeği servisi verilmektedir. Cumhuriyet Lokantası dışında tüm işletmelerde yöresel kahvaltı servisi yapılmaktadır. Bozkurt Otel ve Lokantası dışındaki tüm işletmelerde ağırlıklı olarak aile üyeleri çalışmaktadır. İşletme süresi bakımından katılımcılar 3 – 9 yıl arasında faaliyet gösterirken, Cumhuriyet Lokantası 35, Bozkurt Otel ve Lokantası ise 105 yıldır faaliyet göstermektedir. Bu iki işletme destinasyonun yöresel yiyecek içeceklerinin ağırlıklı olarak sunulduğu işletmelerdir.

Tablo 3: Görüşmeye Katılan İşletmelerin Özellikleri

Adı	Ku ver Sayısı	İşlet me Süresi (Yıl)	Çalış an Sayısı	Aile Üye Sayısı	Kahvalt ı Servisi	Akşam Yemeğ i Servisi	Yiyecek İçeceklerin Hazırlanmas ı
Bozkurt Otel ve Lokantası	140	105	14	4	Var	Var	Kendileri, bilgi sahibi
Cumhuriyet Lokantası	36	35	4	4	Yok	Var	Kendileri, bilgi sahibi
Kadı Sofrası	50	18	3	2	Var	Var	Kendileri, bilgi sahibi
Kültür Kafe	100	9	4	2	Var	Var	Kendileri, bilgi sahibi
Kafe Sefam	90	3	6	3	Var	Var	Kendileri, bilgi sahibi
Belediye Aile Çay Bahçesi	80	20	3	2	Var	Yok	Kendileri, bilgi sahibi
Kadı Gölü Çay Bahçesi	45	3	3	2	Var	Yok	Kendileri, bilgi sahibi
Apçağa Kayabaşı Tesisleri	40	5	2	2	Var	Yok	Kendileri, bilgi sahibi
Kanyon Teras Kafe	60	2	6	4	Var	Var	Kendileri, bilgi sahibi
Hanımel Pansiyon ve Ev Yemekleri	50	6	5	2	Var	Var	Kendileri, bilgi sahibi

Çalışan sayısı bakımından Bozkurt Otel ve Lokantası (14 çalışan), Kafe Sefam ve Kanyon Teras Kafe (6 çalışan) ile hizmet vermektedir. Cumhuriyet Lokantası ve Apçağa Kayabaşı Tesisleri aile üyeleri ile hizmetlerini sürdürmektedir. İşletmelerin kuver sayıları incelendiğinde Cumhuriyet Lokantası en az kuverle (36 adet), Bozkurt Otel ve Otel Lokantası (140 kuver) ile en fazla kuverle hizmet verdiği görülmektedir.

Araştırma kapsamında yarı yapılandırılmış görüşme yapılan işletmelerin bulguları;

BOL

İşletme 1918 yılından beri, 105 yıldır faaliyet gösteren Bozkurt Otel ve Lokantası bir aile işletmesidir. İşletmede 4'ü aile üyesi olmak üzere 14 kişi çalışmaktadır. İşletme yiyecek içecek sektöründe faaliyetlerine başlamış daha sonra ise konaklama sektörüne de geçiş yapmıştır. Mutfak çalışanlarının tamamı Kemaliyeli. Mutfak şefi aile üyesidir. İşletmede açık büfe sabah kahvaltısı sunulmaktadır. Kahvaltı yöresel

ürünler de sunulmaktadır. Sabah kahvaltı menüsünde; Çökelek Piyazı, Dut Pekmezi, Üzüm Pekmezi, Bal, isteğe bağlı olarak Kuru Kaymak, Eğin Peyniri, Tulum Peyniri, Göden (Bez Torba Sucuk) Kara Dut Pekmezi yer almaktadır. Öğle ve akşam yemekleri alakart servis olarak sunulmaktadır. Eğin Çorbası (Badişli Çorba), Gendüme Tarhanası, Yoğurt Çorbası, Et Kızartma, Keşkek, Yeşil Mercimekli Bulgur Pilavı, Kor Dolma, mevsiminde Fasulye Kavurması, Kiriş, Kenger, Göbek Mantarı servis edilmektedir. İşletme olarak yöresel yiyecek içecekler menülerinde yer vermektedir.

CL

1985 yılından beri faaliyet gösteren Cumhuriyet Lokantası, aile işletmesidir. İşletme çalışanlarının tamamı aile üyelerinden oluşmaktadır. Mutfak şefliği ailenin annesi tarafından yürütülmektedir. Yöre mutfağına hakim, araştırmacı bir yapıya sahip işletme, 2019 yılında 7 Bölge 7 Lezzet Noktası yöresel yemek yarışmasında Doğu Anadolu Bölgesi lezzet noktası seçilmiştir. İşletmede sabah kahvaltı servisi yapılmamaktadır. İşletmede; Eğin Çorbası (Badişli Çorba), Yoğurt Çorbası, Et Kızartma, Doldurma Kaburga, Kuru Kemikli Hışık Yahnisi, Ayva Galiyesi, Kaburga Pilavı, Yeşil Mercimekli Bulgur Pilavı, Kor Dolma, Kabak Çiçeği Dolması, Çit Biber Turşusu, Dut Sirkesi, Üzüm Sirkesi, Alıç Sirkesi, Eğin Helvası, Pestil Çullaması, Kaysı Çullaması, Dut Kavurması, Çökelek Piyazı yöresel olarak servis edilmektedir.

KS

2003 yıldan beri faaliyet gösteren Kadı Sofrası, aile işletmesidir. Mutfak şefliğini aile üyeleri yapmaktadır. İşletme tarihi bir medrese binasının restore edilmesi ile kurulmuştur. İşletme Lökane ismi ile Lök ve 5 ateş üretimi de yapmaktadır. Lök kuru dut ve cevizin dövülmesi ile , 5 ateş ise ceviz, bal, badem ve dutun dövülmesi ile yapılan macun kıvamında bir tatlıdır. İşletme butik olarak hizmet vermektedir. Konuklar menülerini kendileri belirlemektedir. Yöresel tüm yiyecek içecekler mevsim koşullarına göre sunulmaktadır.

KF

2012 yılından beri faaliyet gösteren Kültür Kafe, aile işletmesidir. Tarihi Eğin İstiklal Ortaokul Binasının restore edilmesi sonucunda işletme aynı binada kurulmuştur. İşletmede yöresel yiyecek içecek ürünleri sunulmaktadır. Ağırlıklı olarak kahvaltı servisi yapılmaktadır. Akşam ve öğle yemekleri için sipariş ile mevsimine göre yöresel ürünler sunulmaktadır. İşletmede; Çökelek Piyazı, Kara Dut Pekmezi, Dut Pekmezi, Üzüm Pekmezi, Bal, Kuru Kaymak, Eğin Peyniri, Tulum

Peyniri, Göden (Bez Torba Sucuk), Kalbur Lokumu (Tuzlu ve Tatlı), Peksimet, Kiriş Böreği, Kuru Dut, Kocayemiş Kurusu, Badem, Ceviz, Tava Leblebisi, Sarı Erik Suyu, Vişne Suyu, Kara Dut Şurubu, Kızılıçık Şurubu, Gül Şurubu, Reyhan Şerbeti, Mürver Şerbeti, Mülver Çayı sunulmaktadır.

KS

2018 yılından beri faaliyet gösteren Sefam Kafe, aile işletmesidir. İşletme restore edilmiş tarihi Eğin Konağında hizmet vermektedir. İşletmede yöresel olarak kahvaltı ürünleri ile içecekler sunulmaktadır.

BAÇB

2001 yılından beri faaliyet gösteren Belediye Aile Çay Bahçesi, aile işletmesidir. İşletmede yöresel sabah kahvaltı servisi ile yöresel içecek servisi yapılmaktadır.

KGÇB

2018 yılından beri faaliyet gösteren Kadı Gölü Çay Bahçesi, aile işletmesidir. İşletme Kadı Gölü olarak isimlendirilen su kaynağının yanında faaliyet göstermektedir. Özellikle ilkbahar aylarında Kemaliye'nin en ilgi çekici noktalarından birisidir. İşletmede yöresel sabah kahvaltı servisi ile yöresel içecek servisi yapılmaktadır.

AKT

2016 yılından beri faaliyet gösteren Apçaağa Kayabaşı Tesisleri, aile işletmesidir. İşletme tarihi öneme sahip Apçaağa Köyünde, ilçe merkezine 9 Km mesafede hizmet vermektedir. Köy ünlü yazar Ahmet Kutsi Tecer'in mısralarına konu olan “Orda bir köy var uzakta, Gitemesekte görmesekte o köy bizim köyümüzdür” dediği köydür. İşletmede yöresel sabah kahvaltı servisi ile yöresel içecek servisi yapılmaktadır.

KTk

2019 yılından beri faaliyet gösteren Kanyon Teras Kafe, aile işletmesidir. İşletme dünyanın en derin beşinci kanyonu olan Karanlık Kanyon girişinde faaliyete göstermektedir. İşletme tekne turları ve zipline faaliyetleriyle de ilgi çekmektedir. İşletmede yöresel sabah kahvaltı servisi ile yöresel içecek servisi yapılmaktadır.

HPEY

2015 yılından beri faaliyet gösteren Hanımeli Pansiyon ve Ev Yemekleri, aile işletmesidir. İşletme restore edilmiş tarihi bir Eğin Konağında hizmet vermektedir. İşletme butik restoran olarak her türlü

yöresel yiyecek içecek ürünleri sunmaktadır. Özellikle Keşkek ve Eğin Kızırtma yemeklerinde Eğin’de ünlü olan işletmede açık büfe sabah kahvaltı hizmeti verilmektedir.

6- Sonuç

Gastronomi turizmini geliştirmek için destinasyon yiyecek içecek işletmelerinin yöresel yiyecek içecek ürünlerine sahip çıkması gereklidir. İşletme çalışanlarının yöresel mutfak ürünleri hakkında bilgili olması ve gastronomi alanında da deneyimli olmaları gelişime önemli katkı sağlayacaktır. Ayrıca yörede tarımsal faaliyetlerin sürmesini de sağlayacak olan gastronomi turizmi, destinasyonlara ekonomik katkı sağlamanın yanında kültürel değerlerinde korunmasını sağlayacaktır.

Gastronomi eğitim almış çalışanların varlığı işletmelere büyük avantaj yaratarak rekabet üstünlüğü sağlayacaktır. Bir diğeri önemli faktör ise ambiyandaki geleneksel unsurların varlığıdır. Geleneksel unsurların yanı sıra yiyecek içecek işletmelerinde sunulan hizmetle uyumlu bir konsepte sahip olmalıdır. Estetik ve etkileyici konseptlerin gastronomi turizminin gelişimi üzerinde etkisi vardır. Yiyecek içecek işletmeleri için bir diğeri önemli faktör de belirli bir tema, özgünlük ve doğal malzeme kullanmaktır. Ambiyansa göre, yiyecek içeceklerin uyumu ve bunların geleneksel sunumdan sapmadan sunumu, gastronomi turizminin gelişimini etkileyen faktörler arasındadır (Bertan, 2020).

Sonuç olarak işletmelerin mönülerinde yöresel yiyecek içecek ürünlerinin yer aldığı görülmektedir. Araştırma sonucunda işletme mönülerinde 69 adet yöresel yiyecek içecek ürününün yer aldığı tespit edilmiştir. Yiyecek içecek işletmelerinin tümünün aile işletmesi olması ve mutfak şeflerinin aile üyeleri arasında yer alması yöresel mutfak ürünlerinin geleceğe taşınacağına en büyük göstergesi olarak kabul edilebilir. Ayrıca Kemaliye (Eğin) yiyecek içecek işletmeleri geleneksel ve doğal ambiyans (Bozkurt Otel ve Lokantası, Cumhuriyet Lokantası) içinde hizmet vermektedirler. Kemaliye (Eğin) yöresel yiyecek içecek ürünlerinde bilgi, deneyimli personele, geleneksel ambiyans içinde, geleneksel yöntemlere göre sunum imkanı bulunan yiyecek içecek işletmelerine sahiptir. Bu yapı gelecekte Kemaliye (Eğin) gastronomi turizmine büyük destek sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Altunışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S. ve Yıldırım, E. (2007). Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri SPSS Uygulamalı, (5.Baskı), Sakarya: Sakarya Yayıncılık.
- Aslan, Z., Güneren, E. ve Çoban, G. (2014). Destinasyon Markalaşma Sürecinde Yöresel Mutfağın Rolü: Nevşehir Örneği. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 2/4, ss. 3-13.
- Baran, Z. ve Batman, O. (2013). “Destinasyon Pazarlamasında Mutfak Kültürünün Rolü: Sakarya Örneği”. 14. *Ulusal Turizm Kongresi Bildiriler Kitabı*, 05-08 Aralık. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Turizm Fakültesi:1355-1367.
- Baş, T. ve Akturan, U. (2017). Sosyal Bilimlerde Bilgisayar Destekli Nitel Araştırma Yöntemleri, 3. Baskı, Ankara: Seçkin Yayınları.
- Başaran, B. (2017). Gastronomi Turizmi Kapsamında Rize Yöresel Lezzetlerinin Değerlendirilmesi, *Journal of Tourism and Gastronomy Studies* 5/3, ss. 135-149.
- Baytok, A. Emren, A., Gürel, N., Dalkıranoglu, A., Töre, H. ve Güney A. (2001). Afyonkarahisar mutfağı. Ankara: Uyum Ajans.
- Bertan, S. (2020). Impact of restaurants in the development of gastronomic tourism, *International Journal of Gastronomy and Food Science*, 21, 100232, ss.1-5.
- Camillo, A., Kim, W. G., Moreo, P. J. ve Ryan, B. (2010). A model of historical development and future trends of Italian cuisine in America, *International Journal of Hospitality Management*, 29, ss. 549–558.
- Cömert, M. (2014). “Turizm Pazarlamasında Yöresel Mutfakların Önemi ve Hatay Mutfağı Örneği”. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, Volume: 2, Number: 1, 64-70.
- Demirsoy, a. (2021). Bir Eğinli Nasıl Yaşadı?, Ankara: Hassoy Matbaacılık.
- Erdem, Ö., Mızrak, Ö. Ve Kemer, A. K. (2018). Yöresel Yemeklerin Bölge Restoranlarında Kullanılma Durumu: Mengen Örneği, *Uluslararası Türk Dünyası Turizm Araştırmaları Dergisi*, Cilt:3 No:1, ss.44-61.
- Forleo, M.B. ve Benedetto, V. (2020). Creative Cities of Gastronomy: Towards relationship between city and countryside, *International Journal of Gastronomy and Food Science*, 22, 100247, ss. 1-11.

- Güler, A. Halıcıoğlu, M. B. ve Taşğın, S. (2015). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma, 2. Baskı, Seçkin Yayınları, Ankara.
- Güneş, G., Ülker, H. İ. ve Karakoç, G. (2008). Sürdürülebilir turizmde yöresel yemek kültürünün önemi. *II. Ulusal Gastronomi Sempozyumu ve Sanatsal Etkinlikler Bildirileri*, Antalya: 10-11 Nisan.
- Hacıoğlu, N., Girgin, K. G. ve Giritöğlu, İ. (2009). Yiyecek-İçecek İşletmelerinin Pazarlama Faaliyetlerinde Yöresel Mutfakların Kullanımı – Balıkesir Örneği. *3. Ulusal Gastronomi Sempozyumu*, Alanya, 17-18 Nisan.
- Hall, C. M., Sharples, L., Mitchell, R., Macionis, N., Cambourne, B. (2003). Food Tourism Around the World: Development, Management and Markets, Butterworth Heinemann, Oxford.
- Hazarhun, E. ve Tepeci, M. (2018). Coğrafi İşarete Sahip Olan Yöresel Ürün ve Yemeklerin Manisa'nın Gastronomi Turizminin Gelişimine Katkısı, *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*. Cilt: 2, Sayı: Ek.1, Bahar, ss. 371-389.
- Hjalager, A-M., ve Corigliano, M.A. (2000). Food for Tourists Determinants of an Image, *International Journal of Tourism Research*, 2(4), ss. 281-293.
- İmre, N. ve Cömert, T. (2020). Gastronomi Turizmi Kapsamında Kemaliye (Eğin) Mutfağının Değerlendirilmesi, *Balkan Zirvesi 2. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi*, ss. 159-176. 10 Mayıs 2020, Edirne
- Josiam, B. M., Mattson, M. ve Sullivan, P. (2004). The Hitoraunt: Heritage Tourism at Mickey's Dining Car, *Tourism Management*, 25(4), ss. 453-461.
- Karasar, N. (2010). Bilimsel Araştırma Yöntemi, (21.Baskı), Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Kemaliye Kaymakamlığı (1996). Her Yönüyle Kemaliye (Eğin), İstanbul: Milsan Basın Yayın A.Ş.
- Krishna Kumar, G. M. (2019). Gastronomic tourism— A way of supplementing tourism in the Andaman & Nicobar Islands, *International Journal of Gastronomy and Food Science*, 16, 100139, ss.1-6.
- Küçükaltan, Gül (2009). Küreselleşme Sürecinde Gastronomide Yöresel Tatların Turistlerin Destinasyon Tercihlerine ve Ülke

- Ekonomilerine Etkileri. 3. *Ulusal Gastronomi Sempozyumu*, Alanya, 17-18 Nisan.
- Luoha, H.F., Tsaur, S.H. ve Lo, P.C. (2020). Cooking for fun: The sources of fun in cooking learning tourism, *Journal of Destination Marketing & Management*, 17, 100442, ss. 1-8.
- Menegueta, C.R.A., Mundet, L. ve Aulet, S. (2019). The role of a high-quality restaurant in stimulating the creation and development of gastronomy tourism, *International Journal of Hospitality Management*, 83, ss. 220–228.
- Moreno-Rojas, R., Moreno-Ortega, A. ve Medina-Canalejo, L.M. (2020). Characterization of the gastronomy of the city of Córdoba: Demographic influence, *International Journal of Gastronomy and Food Science*, 20, 100201, ss. 1-8.
- Taş, M. (2019). Destinasyon İmaj algısı ve sürdürülebilir destinasyon pazarlaması: Kemaliye Destinasyonu Örneği, Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Turizm İşletmeciliği Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya.
- Quan, S. ve Wang, N. (2004). Towards a structural model of the tourist experience: an illustration from food experiences in tourism, *Tourism Management*, 25, ss. 297–305.
- Rojas-Rivasa, E., Rendón-Domínguez, A., Alberto Felipe-Salinas, J. ve Facundo, C. (2020). What is gastronomy? An exploratory study of social representation of gastronomy and Mexican cuisine among experts and consumers using a qualitative approach, *Food Quality and Preference*, 83, 103930, ss. 1-11.
- Saatçi, G. (2019). Coğrafi İşaretli Yiyeceklerin Tanıtım Unsuru Olarak Yöresel Yemekler Kapsamında Değerlendirilmesi, *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 7/1, ss. 358-374.
- Şengül, S. ve Türkay, O. (2015). “Doğu Karadeniz Mutfak Kültürünün Sürdürülebilirliği Sorunlar ve Çözüm Önerileri”, *Doğu Karadeniz Bölgesi Sürdürülebilir Turizm Kongresi Bildiri Kitabı*, ss. 599-606.
- Türksoy, A. (1997). Yiyecek ve İçecek Hizmetleri Yönetimi (1. Baskı). Ankara: Turhan Kitabevi.
- United National World Tourism Organization (2017). Second Global Report on Gastronomy Tourism, vol. 16.
- Wondirad, A., Kebete, Y. ve Li, Y. (2021). Culinary tourism as a driver of regional economic development and socio-cultural revitalization:

Evidence from Amhara National Regional State, Ethiopia, *Journal of Destination Marketing & Management*, 19, 100482, ss. 1-15.

World Food Travel Association (2021). 2021 State of the Industry Food & Beverage Tourism Industry Report, Portland.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2008). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri, (8.Baskı), Ankara: Seçkin Yayınları.

Yüncü, H. Rıdvan. (2010). Sürdürülebilir Turizm Açısından Gastronomi Turizmi ve Perşembe Yaylası. *10. Aybastı-Kabataş Kurultayı*, 27-34.

BÖLÜM XIII

ERİŞİLEBİLİRLİKTE SOSYAL POLİTİKA ARACI OLARAK ENGELLİ BİREYLERİN EĞİTİMİ

Dr. Öğr. Üyesi Özlem TOPÇUOĞLU

Atatürk Üniversitesi, ozlemgunduz@atauni.edu.tr

Orcid no: 0000-0002-9821-5856

Doç. Dr. Eda BOZKURT

Atatürk Üniversitesi, edabozkurt@atauni.edu.tr

[orcid](https://orcid.org/0000-0001-7158-8049) no: 0000-0001-7158-8049

Giriş

İnsanlar arasında çeşitli kabiliyet kayıplarına uğraşmış bireyleri ifade ederken özürlü, sakat, yeti yitimi gibi kavramlar sıkça kullanılmaktadır. Özel gereksinime ihtiyaç duyan kişiler için daha az incitici olduğu düşünülen ve akademik çalışmalarda da yer tutan terim ise engelli sözcüğüdür. Birleşmiş Milletler'den (BM), Uluslararası Çalışma Örgütü'ne, çeşitli dernek ve vakıflara kadar engellilik ile ilgili birçok tanımlama yapılmaktadır. Engellilik tanımlamaları arasında en sık kullanılanı Dünya Sağlık Örgütü'ne (WHO) aittir. Dünya Engellilik Raporu'na göre engellilik;

“Karmaşık, dinamik, pek çok boyutu bulunan ve tartışmalı bir olgudur. Engellilik yetersizlikler, aktivite sınırlılıkları ve katılım kısıtlamaları için kullanılan ve (herhangi bir sağlık durumu bulunan) birey ile o bireyle ilgili bağlamsal faktörler (çevresel ve kişisel faktörler) arasındaki olumsuzluklara atıfta bulunan bir çatı terimdir.”

Engellilik kaynağı ve nedenlerine göre değişiklik gösteriyor olsa da engelliliğin sebepleri ele alındığında bunların birçoğunun önlenabilir olduğu bilinmektedir. Kaynağına göre engellilik sınıflandırıldığında doğuştan, doğum esnasında ve sonrasında olmak üzere üç kategori ele alınmaktadır. Doğuştan olan engelliliklere genetik faktörler, akraba evlilikleri, annenin alkol ya da madde kullanımı gibi etmenler neden olmaktadır. Doğum esnasında ve sonrasında kazanılan engelliliklere ise doğum travmaları ya da yanlış uygulamaları, iş, ev ve trafik kazaları, savaş, doğal afetler gibi faktörler yol açmaktadır (Koca, 2010, s. 5) Nedenleri farklı olmakla beraber WHO İşlevsellik, Yeti Yitimi ve Sağlığın Uluslararası Sınıflandırması sistemine dayalı olarak (International Classification of Functioning, Disability and Health-ICF) engellilik

ölçümü yapmaktadır. ICF’de birinci bölüm işlevler ve yeti yitimini, ikinci bölüm bağlamsal etmenleri kapsamaktadır. İşlevler ve yeti yitimi bölümünde bireyin sağlık durumu (hastalık, yaralanma, bozukluk, travma, genetik yatkınlık vb.), vücut işlevleri (fizyolojik ve psikolojik işlevler, vücudun anatomik yapısı), etkinlik (görev ya da faaliyetin kişi tarafından yapılabilmesi), katılım (toplum hayatına katılma becerisi) yer almaktadır. Bağlamsal etmenler ise çevresel etmenler ve kişisel etmenleri kapsamaktadır (WTO, 2001, 10).

Engellilerin engel boyutlarını ölçmek önemli olmakla beraber tek başına bir fayda sağlamamaktadır. Dezavantajlı grup içinde yer alan engelli bireyler toplumun önemli bir kesimini oluşturmaktadır. Engelliler ile ilgili konular ele alınırken sadece vicdanı boyutta değil bir adalet anlayışı içinde hareket etmek gerekmektedir. Engelli vatandaşların yaşamlarını daha kolay sürdürebilmeleri için ülkelerdeki yetkili kurum ve kuruluşların ihtiyaçlar doğrultusunda modeller geliştirmesi elzemdir. Erişilebilirlik kavramı tam da bu noktada engellilerin ekonomik, sosyal ve kültürel hayata kesintisiz bağlanması için gerçekleştirilen faaliyetleri kapsamaktadır.

T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı’nın Erişilebilirlik İzleme ve Denetleme Yönetmeliği Madde 4/b’de “*Erişilebilirlik; binaların, açık alanların, ulaşım ve bilgilendirme hizmetleri ile bilgi ve iletişim teknolojisinin engelliler tarafından güvenli ve bağımsız olarak ulaşılabılır ve kullanılabilir olması*” şeklinde tanımlanmıştır.

Erişilebilirlik günlük hayatın pek çok alanıyla ilişkilendirilmektedir. Erişilebilirlik alanında gerçekleştirilen çalışmalar şu başlıklar altında toplanabilir (Mamatoğlu, 2015, 8):

- Ev, iş- alışveriş merkezi, sağlık, sağlık yapıları, şehir ya da bölge ölçeğindeki alanları içeren- bina ve açık alanlara erişilebilirlik,
- Kara yolları, demiryolları, hava yolları, toplu taşıma araçları vb.- ulaşımında erişilebilirlik,
- Eğitim, sağlık, istihdam, adalet, kültürel yaşam, spor, siyaset vb. uygulamalar - hizmetlere erişilebilirlik,
- İnternet, kamu ve diğer web sitelerine, sanal kütüphanelere erişim- bilgi ve bilişim teknolojilerine erişilebilirlik.

Daha az erişilebilirlik sunan bir toplumda yaşayan engelli kişiler maalesef toplumsal alanlarda dışlanma sorunu ile karşı karşıya kalmaktadırlar. Evinde kalmaya mahkûm olan engelli vatandaşlar sosyalleşme haklarını kaybetmektedirler. Bu durum kişilerde psikolojik sorunlara yol açarken yalnızlığı da beraberinde getirmektedir. Erişilebilirlik yalnızca engelli vatandaşlar için döner merdivenlerin inşa edilmemesi, engellilere uygun alternatif asansörlerin bulunması,

tuvaletlere engelsiz ulaşımın sağlanması değildir. Elbette ki fiziksel ortam iyileştirmeleri engelsiz bir yaşam için oldukça önemlidir. Fakat engelli bireylerin sosyal yaşam içinde özgüvenli bir şekilde yer edinmeleri için iyi bir eğitim, iyi bir iş ve iyi bir gelir gibi sosyoekonomik erişilebilirliğe ihtiyaç duyulmaktadır.

Eğitim hakkı herkes için ulusal ve uluslararası yasalarla garanti altına alınmış temel bir haktır. Örneğin, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi (1948), BM Çocuk Haklarına dair Sözleşme (1989), BM Avrupa Sosyal Şartı (1961; 1996) ve BM Engelli Haklarına İlişkin Sözleşme (2006) ile bütün çocukların eğitim hakları cinsiyet, din, dil ve ırk ayrımı olmaksızın güvence altına alınmıştır (Sart vd., 2016, 7).

Türkiye’de ise 5378 sayılı Özürlüler Kanunu’nun 15. Maddesinde;

“Hiçbir gerekçeyle engellilerin eğitim alması engellenemez. Engelliler, özel durumları ve farklılıkları dikkate alınarak, yaşadıkları çevrede bütünleştirilmiş ortamlarda, eşitlik temelinde, hayat boyu eğitim imkânından ayrımcılık yapılmaksızın yararlandırılır. Genel eğitim sistemi içinde engellilerin her seviyede eğitim almasını sağlayacak bütünleştirici planlamalara yer verilir. Örgün eğitim programlarına farklı nedenlerle geç başlamış engellilerin bu eğitime dâhil edilmesi için gerekli tedbirler alınır. Üniversite öğrencilerinden engelli olanların öğrenime etkin katılımlarını sağlamak amacıyla Yükseköğretim Kurulu koordinasyonunda, yükseköğretim kurumları bünyesinde, engellilere uygun araç-gereç ve ders materyallerinin, uygun eğitim, araştırma ve barınma ortamlarının temini ile eğitim süreçlerinde yaşadıkları sorunların çözümü gibi konularda çalışma yapmak üzere Engelliler Danışma ve Koordinasyon Merkezleri kurulur.” ifadesi ile engelli eğitimde fırsat eşitliği güvence altına alınmıştır (<https://www.mevzuat.gov.tr>).

Bu çalışmada yasalarla koruma altına alınan engelli eğitiminin bir erişilebilirlik politikası olarak etkinliği incelenmiştir. 2001-2002/2017-2018 eğitim-öğretim yılını kapsayan veriler esas alınarak Veri Zarflama Analizi (VZA) yöntemi kullanılmıştır. Araştırmanın giriş başlığında engellilik ve erişilebilirlik kavramları ile ilgili genel bilgilere yer verilmiştir. Ardından Türkiye’de engelli eğitimi üzerinde durulmuştur. Daha sonra 2001-2002/2017-2018 dönemlerini kapsayan 17 yıllık bir süreç için eğitim sektörü nicel verileri ele alınarak etkinlik analizi yapılmış ve analiz sonuçları raporlanmıştır. Çalışma sonuç kısmında yapılan genel değerlendirme ile tamamlanmıştır.

2. Engelli Eğitimi

Dünya’da ve Türkiye’de eğitim sistemi kapsamı içerisinde engelli eğitimi ciddi ve önemli bir yere sahiptir. Diğer insanlara sağlanan eğitim

hizmetlerinin ve eğitim olanaklarının engelli bireyleri kısıtlamasından dolayı toplumlar için engelli eğitimi sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasal bir gerekliliktir. Bu gerekliliğin sağlanması için her türlü hukuki düzenleme yapılarak eğitim şartları “özel eğitim” şekline uygun hale getirilmelidir. Engelli bireylerin kendilerine yetebilen bağımsız bir hayata sahip olabilmeleri ancak bu şekilde mümkün hale gelecektir. Günümüzde engelli eğitimi kaynaştırma ve bütünleştirme eğitimi, özel eğitim sınıfları, destek eğitim odaları, hastane sınıfları, özel eğitim uygulama merkezleri ve rehabilitasyon merkezleri aracılığıyla sağlanan eğitimler şeklinde verilmektedir.

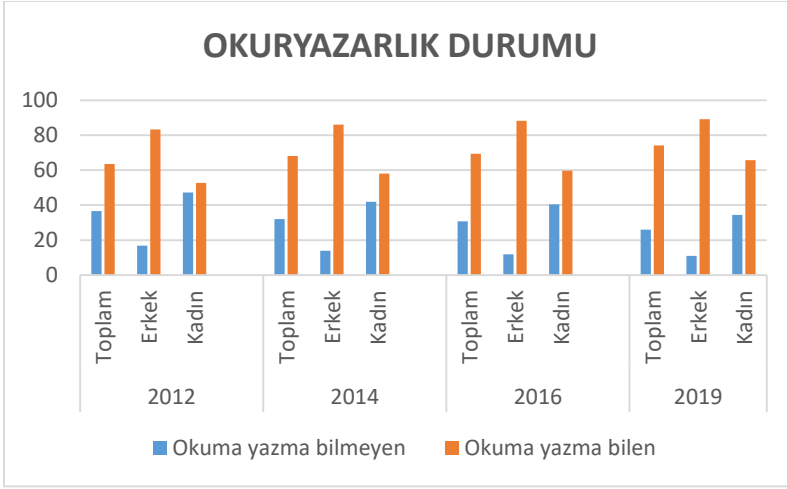
Dünya tarihinde engelli bireylere yönelik eğitim sisteminin kurumsallaşması süreci 18. yüzyılda başlamıştır. Engelli eğitimi alanında ilk eğitim kurumu 1760 yılında Fransa’da işitme engeli bulunan bireylere yönelik olarak açılmıştır. 1960’lı yılların sonunda özel eğitim ihtiyacı duyan bireylere yönelik oluşturulan özel eğitim sınıflarına yöneltilen eleştiriler ve normalleşme eğilimleri nedeniyle kaynaştırma eğitimleri önem kazanmış, 1980 sonrasında engelli eğitimi açısından birçok Avrupa ülkesinde yasal düzenlemeler kaynaştırma eğitimini destekler yönde düzenlenmiştir. 1970’li yıllarda İtalya, İngiltere, Norveç ve ABD’de yürürlüğe giren yasalar ve ile “Bireysel Eğitim Planı” ve “En Az Kısıtlayıcı Ortam” gibi özel eğitim açısından son derece etkili olan kavramlar literatüre girmiştir (Demir, 2019, 15).

Türkiye’de engelli eğitimi açısından en önemli gelişmelerin temelleri 1950’li yıllarda atılmıştır. Bu dönemde özel eğitim hizmetlerine dair planlanma ve yürütülme Sağlık Bakanlığı’nın yetkisinden alınarak Milli Eğitim Bakanlığı’na devredilmiştir. Bu değişiklik, aslında mevzunun bir “sağlık sorunu” olmasından ziyade bir “eğitim konusu” olduğunun açık bir göstergesidir. 60’lı yıllara gelindiğinde, 1961 yılı 222 sayılı İlköğretim ve Eğitim Kanunu’nun 12. Maddesindeki “Mecburi ilköğretim çağında bulundukları halde zihnen, bedenlen, ruhen ve sosyal bakımdan özürllü olan çocukların özel eğitim ve öğretim görmeleri sağlanır.” maddesi ile engele sahip çocukların eğitim hakları yasalaşmıştır. 1973 yılında yürürlüğe giren 1739 sayılı “Millî Eğitim Temel Kanunu”nun 8. Maddesinde “Özel eğitime ve korunmaya muhtaç çocukları yetiştirmek için özel tedbirler alınır.” şeklindeki hüküm, engelli çocuklara yönelik özel eğitim hizmetlerinin genel eğitim sistemi kapsamında yer aldığını göstermesi açısından büyük önem taşımaktadır. 1980 sonrası özel eğitim alanında köklü değişimlerin yaşandığı dönemdir. 1973 yılında yürürlüğe giren kanun sonrasında özel eğitim hizmetleri alanında, planlama ve yürütme açısından yetkinin genel müdürlüğe bağlı şube müdürlüğü bünyesinden direk genel müdürlük bünyesine alınması ile ülke genelinde bir yapılanma meydana getirilmiştir (Kargın, 2004, 6-9). Millî Eğitim Bakanlığı

tarafından ilk defa engelli eğitim hizmeti veren kurumlar için Özel Eğitim Rehberi çıkarılan 1993 yılı, özel eğitim yılı olarak ilan edilmiştir. 2007 yılında, rehabilitasyon ağırlıklı özel eğitim merkezleri ile rehabilitasyon merkezleri, 5378 sayılı Kanun ile Milli Eğitim Bakanlığı'na devredilerek kurum hizmetlerinin standartlaşması ve koordinasyonun sağlanması yoluyla eğitim hizmetlerinin desteklenmesi amaçlanmıştır (Orhan ve Genç, 2015, 125-126).

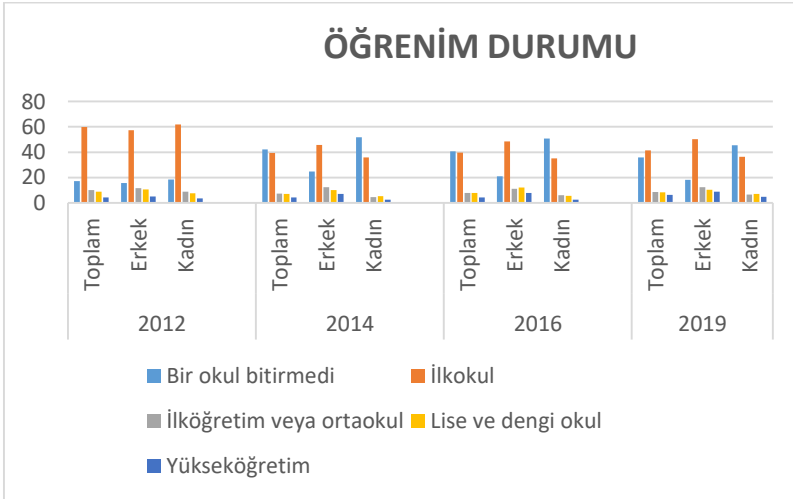
Dünya Sağlık Örgütü'nün engelliğe dair hazırladığı son rapor olan 2011 Dünya Engellilik raporuna göre 2010 dünya nüfus tahmini verileri toplam nüfusun %15'inin, yaklaşık olarak bir milyardan fazla insanın engelli olduğunu göstermektedir (Dünya Sağlık Örgütü, 2011, 1-2). Türkiye'de ise Ulusal Engelli Veri Sisteminde kayıtlı ve hayatta olan engelli sayısı 2.5 milyonu aşmaktadır ve bu rakamın yaklaşık sekiz yüz bini (777.569) ağır engelli bireylerden oluşmaktadır (Aile ve Çalışma Bakanlığı, 2020, 16). Bu rakamlar nüfusun azımsanamayacak oranının sosyal hayatta çevrelerine bağımlı yaşadıklarını göstermektedir. Engellilerin aile fertleri dışında çevreleriyle öncelikli etkileşim kurdukları alan okullardır. Engellilik durumunun daha önceden belirlenemediği durumlarda, öğretmenlerin yönlendirmeleri ile Rehberlik Araştırma Merkezleri'nde uygulanan testler ve gözlemler sonucunda öğrencinin belirlenen tıbbi tanısına göre eğitsel tanısı konulmakta ve eğitimini en az kısıtlayıcı ortamda almasını sağlayacak eğitim kurumlarına yönlendirilmesi yapılmaktadır.

Eğitim kurumlarına yönlendirilen engelli bireylerin eğitimlerini alabilmeleri noktasında sağlanacak destek, mevcut yeti kayıplarının birer engele dönüşmesini engellemesi açısından büyük öneme sahiptir. Belli engellere sahip bireylerin hem sosyalleşmelerinde ve hem de istihdam edilebilmelerinde eğitimin payının çok büyük olması sebebi ile formel eğitim sistemine dahil edilemeyen engelli bireyler için özel eğitim hizmetlerinin gerekliliği göz ardı edilemez boyuttadır. Türkiye İstatistik Kurumu tarafından yapılan Türkiye sağlık araştırması engelli eğitim verilerine göre 2012 yılında toplam okuma yazma bilen yüzde 63.4, 2014 yılında yüzde 68.1, 2016 yılında yüzde 69.4 ve 2019 yılında yüzde 74.1'dir.

Şekil 1. Engelli Bireylerin Okuryazarlık Durumu

Şekil 1.'den de görüleceği gibi okuma yazma oranı toplam engelli nüfusu içinde yarıdan biraz fazladır. Toplam içinde okuma yazma bilme oranı erkek engelli bireylerde kadınlara göre daha fazladır. Engelli bireylerin eğitim durumları incelendiğinde ise 2012 yılında ilköğretim mezunu oranı yüzde 59.8 ile en yüksek iken sonraki yıllarda herhangi bir okul bitirmeyenlerin oranlarının önemli bir artış gösterdiği görülmektedir.

Şekil 2. Engelli Bireylerin Öğrenim Durumları

Şekil 2.'den de anlaşıldığı gibi ülkemizde engellilerin temel eğitimlerinde ciddi eksiklik söz konusudur. En azından temel eğitim

düzeyine ulaşamamış olan engelli bireyler hem sosyal hem de ekonomik yönden sürekli başkalarına bağımlı olarak yaşamlarını sürdürmektedirler.

3. Yöntem ve Bulgular

Bir işletme, kurum veya örgütün belirlediği stratejik hedeflerine ulaşabilmek amacıyla gerçekleştirdiği faaliyetler sonucunda, ulaşmak istediği hedeflere yaklaşma derecesini belirleyen bir performans ölçüsü olarak tanımlanan (Aysu ve Bakırtaş, 2016, 83) etkinliğin ölçümü için rasyo analizi, parametrik ve parametrik olmayan yöntemler şeklinde sıralanabilecek çeşitli yöntemler geliştirilmiştir. Üretim fonksiyonunun analitik yapısına ilişkin herhangi bir kısıt bulundurmeyen parametrik olmayan yöntemlerden en çok bilineni ve en yaygın kullanılanı VZA'dır. VZA farklı ölçü birimlerine sahip girdi ve çıktıların karşılaştırılması gerektiğinde, karar verme birimlerinin (KVB) göreceli performanslarını ölçmeyi amaçlayan doğrusal programlama tabanlı bir analiz tekniğidir ((Thanassoulis, 2001, 1-2).

VZA'da kullanılan modeller ölçeğe göre sabit getiri (CCR) ya da ölçeğe göre değişken getiri (BCC) ve girdi ya da çıktı odaklı olarak değişik formlarda olabilmektedir (Özden, 2008, 169-170). Elde edilen etkinlik skorları belirlenmiş olan modele dayanarak yorumlanmaktadır. VZA ile etkinlik hesaplanırken toplam ağırlıklandırılmış çıktıların, ağırlıklandırılmış girdilere oranı dikkate alındığı için etkin olarak nitelendirilen değer 1.000'dir. 1.000'in altında bir etkinlik değerine sahip olan KVB'ler ise etkin olmayan birim olarak adlandırılır (Bhagavath, 2002, 61). KVB'lerin etkin olmama durumu iki açıdan değerlendirilmektedir. Bunlardan ilki KVB'nin etkin olmayan bir şekilde yönetilmesi, diğeri ise KVB'lerin dezavantajlı çalışma şartlarına sahip olmalarıdır (Kutlar ve Babacan, 2008, 150). Bu etkin olmama durumu ölçek etkinliği (ÖE) tarafından belirlenmektedir. Ölçek etkinliği, CCR modeli ile elde edilen etkinlik değeri ile BCC modeli ile elde edilen etkinlik değeri arasındaki ilişkiyi gösteren değer olarak tanımlanmaktadır ve $ÖE = CCR/BCC$ şeklinde hesaplanmaktadır. ÖE değerinin 1.000'den küçük olması KVB'nin ölçeğini artırması gerektiği şeklinde yorumlanmaktadır.

KVB'lerin etkinlik sıralamalarını ise süper etkinlik hesaplaması sonucunda görmek mümkündür. Model Andersen ve Petersen (1993) tarafından literatüre kazandırılmıştır. Süper etkinlik ölçümünün mantığını, sırasıyla etkin üretim sınırından çıkarılan her bir etkin KVB'nin yeniden belirlenen etkin sınıra olan uzaklığının ölçülmesi oluşturmaktadır. Ölçüm sonunda belirlenen süper etkinlik skorları içinden en yüksek skora sahip olan KVB en etkin birim olarak değerlendirilmektedir (Andersen ve Petersen, 1993, 1262). VZA her bir KVB'ye ait etkinlik seviyesini belirlediği gibi yine bütün etkin olmayan KVB'lerin etkinsizlik değerlerini

ve etkinsizliğin analizde kullanılan girdi ve çıktı değişkenleri kısıtında kaynaklarını belirleyerek, alınması gereken önlemlere dair yol göstermektedir. 1.000'in altında bir etkinlik değerine sahip olan KVB'nin tam etkinlik skoruna ulaşabilmesi için referans kümesinde yer alan KVB'lerin girdi-çıktı miktarlarının doğrusal bileşimleri ile kuramsal bir KVB belirlenmektedir. Etkin olmayan KVB'nin referans alınan küme içinde bulunan KVB'lerde olduğu gibi etkin duruma gelebilmesi için kuramsal KVB'lerin girdi-çıktı seviyelerini hedeflemesi gerekir. Bu ilişkilerden yararlanılarak etkin olmayan KVB'lerin girdi ve çıktılarına ilişkin potansiyel iyileştirmeler;

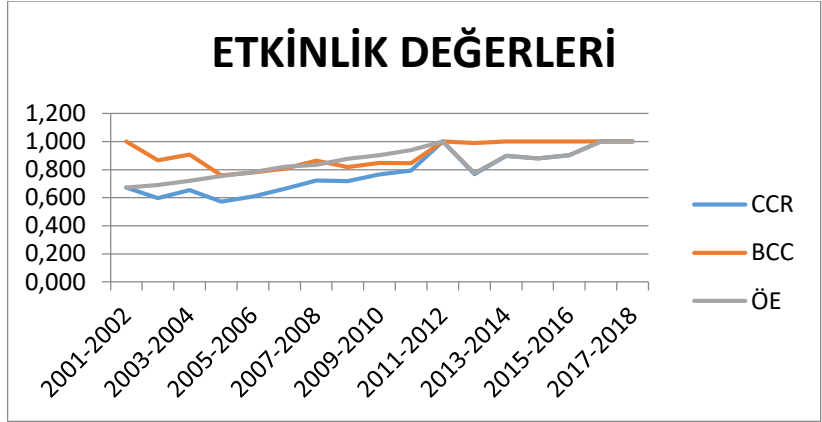
$$\text{Hedeflenen Değer} = \text{Gerçekleşen Değer} - [(\text{Gerçekleşen Değer}) * (1 - \text{Etkinlik Değeri}^1)]$$

$$\text{Potansiyel İyileştirme Oranı (\%)} = \frac{\text{Hedeflenen Değer} - \text{Gerçekleşen Değer}}{\text{Gerçekleşen Değer}} * 100$$

şeklinde hesaplanmaktadır ve elde edilen sonuç tam etkinlik düzeyine ulaşmada yol gösterici olarak kullanılmaktadır (Özden, 2008, 173).

Çalışmada 2002-2018 döneminde engelli öğrenciler için oluşturulmuş, Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı, örgün eğitim veren özel eğitim kurumlarında öğrenci başına düşen öğretmen sayısı, okul sayısı ve öğrenci sayısı açısından eğitim dönemlerinin etkinlik hesaplaması yapılmıştır. Çalışmada verisine ulaşılabilen 17 yıllık (2001-2002/2017-2018) dönem için okul sayısı (G1) ve öğretmen sayısı (G2) girdi değişkenleri, kayıtlı öğrenci sayısı (Ç1) ise çıktı değişkeni olarak belirlenerek etkinlik analizi yapılmıştır. Çıktı değişkeni, özel eğitim okullarında, kaynaştırma eğitiminde ve özel eğitim sınıflarında eğitim gören öğrenci sayısının toplamından oluşmaktadır. Araştırmalarda VZA analizinin kullanıldığı literatür incelendiğinde, KVB ve girdi-çıktı değişkenleri belirlenirken bir kısıtın dikkate alınması gerektiği görülmektedir. Bu kısıt, KVB'lerin sayısının girdi - çıktı sayıları toplamından fazla olması gerekliliğidir (Kutlar ve Babacan, 2008, 156). Bu çalışmada da karar verme birimi 17 olup, girdi ve çıktı sayılarının toplamı (G1+G2+Ç1) ise 3'tür. VZA ile etkinlik ölçümü yapılan çalışmada ilk olarak 17 eğitim dönemi için toplam etkinlikler hesaplanmış etkin ve etkin olmayan karar birimleri belirlenmiş ve daha sonra etkin olmayan dönemlerin etkin hale gelebilmeleri için potansiyel iyileştirme oranları hesaplanmıştır. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü tarafından hazırlanan 2019 Engelli ve Yaşlı İstatistik Bülteni'nden edinilen veriler MS Excel tabanlı DEA-Frontier programıyla analiz edilmiştir.

Elde edilen CCR, BCC ve ÖE değerlerinin genel dağılımı Şekil 3.'te verilmiştir.

Şekil 3. CCR, BCC ve ÖE Değerlerinin Genel Dağılımı

Şekil 3. incelendiğinde, 2001-2002 ve 2017-2018 eğitim dönemlerinin ortalama CCR değerlerine göre 2001-2002 eğitim dönemi itibarıyla sürekli artış eğiliminde olduğu görülmektedir. BCC ve özellikle ölçekte oluşan etkinlik düzeyini gösteren ÖE değerleri de 2004-2005 ve 2012-2013 eğitim dönemlerinde meydana gelen düşüşler dışında bu etkinlik artışı durumunu desteklemektedir.

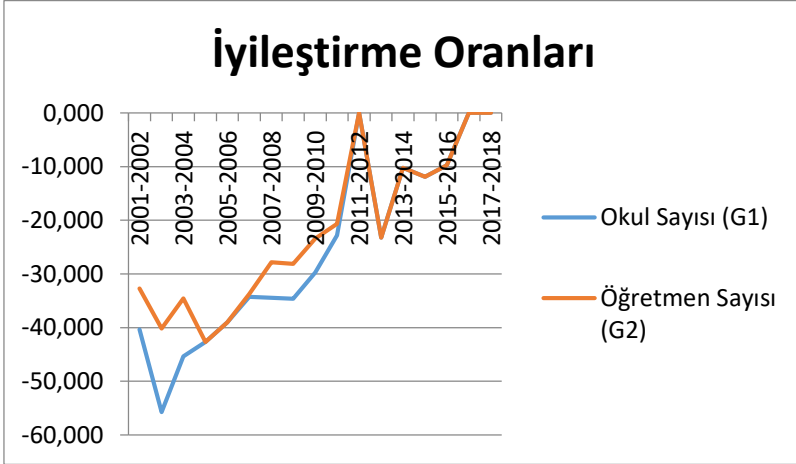
VZA analizi sonucunda elde edilen CCR, BCC, ÖE değerleri ve Süper Etkinlik değerleri Tablo 1.'de raporlanmıştır.

Tablo 1. CCR, BCC, ÖE ve Süper Etkinlik Değerleri

EĞİTİM DÖNEMİ	CCR	BCC	ÖE	SÜPER ETKİNLİK
2001-2002	0.673	1.000	0.673	0.673(12)
2002-2003	0.598	0.866	0.691	0.598(16)
2003-2004	0.654	0.907	0.721	0.654(14)
2004-2005	0.573	0.758	0.756	0.573(17)
2005-2006	0.609	0.779	0.782	0.609(15)
2006-2007	0.662	0.806	0.821	0.662(13)
2007-2008	0.722	0.865	0.835	0.722(10)
2008-2009	0.719	0.819	0.877	0.719(11)
2009-2010	0.766	0.847	0.904	0.766(9)
2010-2011	0.793	0.845	0.939	0.793(7)
2011-2012	1.000	1.000	1.000	1.006(3)
2012-2013	0.768	0.990	0.776	0.768(8)
2013-2014	0.898	1.000	0.898	0.898(5)
2014-2015	0.881	1.000	0.881	0.881(6)
2015-2016	0.903	1.000	0.903	0.903(4)
2016-2017	1.000	1.000	1.000	1.009(2)
2017-2018	1.000	1.000	1.000	1.035(1)

CCR modeli sonuçlarına göre 2011-2012, 2016-2017 ve 2017-2018 eğitim dönemlerinde 1.000 etkinlik skoru ile 3 dönemde tam etkinlik sağlanmıştır. Bu eğitim dönemleri dışında inceleme dönemi içinde hiçbir yılda etkinlik sağlanamamıştır. 2001-2002 eğitim dönemi itibariyle etkinlik değerleri artış eğilimindedir. BCC modeli sonuçlarına göre ise 2001-2002 ve son dört eğitim döneminde tam etkinlik sağlanmıştır. Yine ölçek etkinliği skorları da CCR etkinlik değerleriyle aynı doğrultuda değişim göstermiştir. Etkinlik sıralamasına göre etkinlik skorunun ve dolayısıyla en yüksek etkinliğin sağlandığı dönem 2017-2018 eğitim dönemidir. En düşük etkinlik ise 0.573 skoruyla 2004-2005 eğitim döneminde gerçekleşmiştir. Sıralamanın 2001 yılı itibariyle yakın zamana kadar sürekli artış eğiliminde olduğu söylenebilir.

Analiz sonucunda elde edilen potansiyel iyileştirme oranlarına ait genel dağılım Şekil 4.'te verilmiştir.

Şekil 4. Potansiyel İyileştirme Oranları

İyileştirme oranlarına ilişkin grafik, 2002-2003 ve 2011-2012 eğitim dönemleri dışında çalışmada kullanılan her iki girdi (okul sayısı ve öğretmen sayısı) içinde azalan bir eğilime sahiptir. İlerleyen yıllar itibariyle eğitim dönemlerinin nicelik olarak hesaplanan etkinlik skorlarından hareketle belirlenen, etkinlik sağlanamayan dönemlerde girdilerde değiştirilmesi gereken değerler sürekli azalmaktadır. Şöyle ki 2001-2002 eğitim döneminde okul sayısına yönelik iyileştirme oranı %40, öğretmen sayısına yönelik iyileştirme oranı %32 iken 2016-2017 ve 2017-2018 eğitim dönemlerinde her iki girdi değişkeninde de herhangi bir değişikliğe gerek olmadığı belirlenmiştir.

Çalışmada kullanılan örneklem açısından, etkinliği sağlamak için girdi değişkenleri üzerinde değişiklik yapılmasının daha uygun olacağı

düşünüldüğü için yöntem olarak girdi odaklı CCR ve BCC modelleri belirlenmiştir. Bu doğrultuda elde edilen etkinlik skorlarına ilişkin aylak değişkenlerden faydalanılarak etkin olmayan eğitim dönemleri için hesaplanan potansiyel iyileştirme oranları Tablo 2’de raporlanmıştır.

Tablo 2. Eğitim Dönemlerine Göre Potansiyel İyileştirme Oranları (%)

EĞİTİM DÖNEMİ	G1 (OKUL SAYISI)	G2 (ÖĞRETMEN SAYISI)
2001-2002	-40.327	-32.704
2002-2003	-55.771	-40.168
2003-2004	-45.373	-34.573
2004-2005	-42.710	-42.710
2005-2006	-39.073	-39.073
2006-2007	-34.283	-33.763
2007-2008	-34.480	-27.806
2008-2009	-34.647	-28.148
2009-2010	-29.712	-23.430
2010-2011	-22.838	-20.651
2011-2012	0	0
2012-2013	-23.211	-23.211
2013-2014	-10.229	-10.229
2014-2015	-11.913	-11.913
2015-2016	-9.745	-9.745
2016-2017	0	0
2017-2018	0	0

Elde edilen potansiyel iyileştirme değerlerini anlatmaya yönelik açıklamalar her bir dönem için birbirlerine benzer şekilde yapılacağından etkin olmayan eğitim dönemlerinin, girdi değişkenlerine ait potansiyel iyileştirme yüzde değerlerinin açıklanması oldukça uzun sürmektedir. Bu nedenle eğitim dönemlerine ait girdiler için belirlenen değerlerin açıklamaları ayrı ayrı yapılmayıp genel bir değerlendirmeye yer verilmiştir. Tablo 2. 2011-2012, 2016-2017 ve 2017-2018 eğitim dönemleri dışındaki bütün dönemlerde okul sayısı (G1) ve öğretmen sayısı (G2) girdileri negatif işaretli oldukları için yüzde değerleri kadar azaltılmalıdır şeklinde yorumlanmaktadır. Diğer taraftan potansiyel iyileştirme yüzdeleri sıfır olan eğitim dönemlerine ait girdiler üzerinde herhangi değişikliğe ihtiyaç duyulmamaktadır. Buradan hareketle etkin olmayan dönemlere ilişkin okul ve öğretmen sayısının yeterli olduğu ve tam etkinliğin sağlanabilmesi için ilgili yıllarda ki mevcut öğrenci sayısı (Ç1) dikkate alındığında, girdi değerlerinin azaltılmasının gerekli olduğu söylenebilir.

4. Sonuç

Biran için kendimizi tekerlekli bir sandalyede rampası bulunmayan bir otobüse binmeye çalışırken düşünelim. O an yaşanan fiziksel zorluk bir

yana toplum içinde hissedilen eksiklik hissi oldukça yaralayıcı bir ruh halidir. Aslında engellilik hali anormallik değil normalliğin ta kendisidir. Sadece daha fazla empati kurulması bu durumu anlamaya yetecektir. Sokakta karşılaştığımız engelli vatandaşlara acıyarak bakmak empati değildir. Toplum ve devletlerin engelli bireylerin hayata bağlanmaları, geleceğe güvenle bakmaları, yaşam kalitelerini yükseltmeleri için istihdam, sağlık gibi erişilebilirlik konularında pozitif ayrımcılık esasına dayalı hareket etmeleri ve politikalar geliştirmeleri gerekmektedir. Yaşadığımız çağda her yolun bilgiye çıktığı gerçeği ışığında yürütülecek en önemli politikalar eğitim alanı ile ilgilidir. Çünkü adalet, ekonomik refah, kalkınma, bağımsızlık ve muasır medeniyet ancak eğitim ile gerçekleştirilebilir. Bu sebeple makalede Türkiye’de eğitim etkinliği ile ilgili çeşitli kanıtlar sunmak amaçlanmıştır. Yapılan VZA tahminleri ele alınan dönemin başlangıcından bu yana Türkiye’de engelli eğitim etkinliğinin artan bir seyir izlediğini göstermiştir. Eğitimde etkinliğin artıyor olması engelli insanların işgücüne katılmalarını, üretimde söz sahibi olmalarını, hayat standartlarının iyileştirmelerini, yaşama daha sıkı bağlanmalarını sağlaması açısından bir dizi avantajı da peşinden getirmektedir. Eğitim birçok alanda engelli bireylerin sahip olduğu yeteneğin ortaya çıkması için bir fırsattır. Dış dünyanın erişilebilir olması için bir penceredir.

Kaynakça

- ANDERSEN, P., & PETERSEN, N. C. (1993). *A procedure for ranking efficient units in data envelopment analysis*. Management Science, 39(10), 1261-1264.
- AYSU, A., & BAKIRTAŞ, D. (2016). *Eğitim, sağlık ve sosyal koruma harcamalarının etkinlik analizi: Türkiye ve diğer OECD ülkeleri değerlendirmesi*. Maliye Dergisi, Temmuz-Aralık, 171, 81-107.
- BHAGAVATH, V. (2006). *Technical efficiency measurement by data envelopment analysis: An application in transportation*. Alliance Journal of Business Research, 2(1), 60-72.
- DEMİR, S. (2019). İlkokullarda Özel Gereksinimli Öğrencilerin Eğitiminde Karşılaşılan Sorunların İncelenmesi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara.
- DÜNYA SAĞLIK ÖRGÜTÜ, (2011). Dünya Engellilik Raporu, DSÖ Kütüphanesi ve Yayın Kataloğu Verileri.
- KOCA, C. (2010). Engelsiz Şehir Planlaması Bilgilendirme Raporu. Dünya Engelliler Vakfı, İstanbul.

- KUTLAR, A., & BABACAN, A. (2008). *Türkiye'deki kamu üniversitelerinde CCR etkinliği-ölçek etkinliği analizi: DEA tekniği uygulaması*. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 15(1), 148-172.
- MAMATOĞLU, N. (2015). Mekânlarda Erişilebilirlik, Kullanılabilirlik ve Yaşanabilirlik (İçinde) (Ed. Halime Demirkan), *Türkiye'de Engelliler için Erişilebilirlik Uygulamaları Algısı*. TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi, Desen Ofset, Ankara.
- ORHAN, S., & GENÇ, K. G. (2015). *Engellilere yönelik ülkemizdeki özel eğitim hizmet uygulamaları ve örnek ülke karşılaştırması*. Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi, 35(2), 115-146.
- ÖZDEN, Ü. H. (2008). *Veri zarflama analizi (VZA) ile Türkiye'deki vakıf üniversitelerinin etkinliğinin ölçülmesi*. Istanbul University Journal of the School of Business Administration, 37(2), 167-185.
- RAY, S. C. (2004). *Data Envelopment Analysis: Theory and Techniques for Economics and Operations Research*. Cambridge University Press.
- SART, H. Z., BARIŞ, S., SARIŞIK, Y. VE DÜŞKÜN, Y. (2016). Engeli Olan Çocukların Türkiye'de Eğitime Erişimi: Durum Analizi ve Öneriler. Eğitim Formu Girişimi.
- WTO (2001). *International Classification of Functioning, Disability and Health*. World Health Organization. Geneva.
- T.C. AİLE, ÇALIŞMA VE SOSYAL HİZMETLER BAKANLIĞI <https://www.ailevecalisma.gov.tr/eyhgm/mevzuat/ulusal-mevzuat/yonetmelikler/erisilebilirlik-izleme-ve-denetleme-yonetmeligi/> Erişim Tarihi:26.10.2020.
- T.C. CUMHURBAŞKANLIĞI MEVZUAT BİLGİ SİSTEMİ <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5378&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5> Erişim Tarihi:26.10.2020.
- THANASSOULIS, E. (2001). *Introduction to the Theory and Application of Data Envelopment Analysis*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.

BÖLÜM XIV

REEL PETROL FİYATLARI DIŞ TİCARET AÇIĞI İLİŞKİSİ: PANEL FOURIER NEDENSELLİK ANALİZİNDEN KANITLAR

Dr. Selim DEMEZ

Hakkari Üniversitesi, İ.İ.B.F., İktisat Bölümü, Hakkari-Türkiye

e-mail: selimdemez@hakkari.edu.tr

Orcid no: 0000-0001-6885-0499

1. Giriş

Günümüzde teknolojiye meydana gelen ilerlemeler ve nüfus artışı enerjinin en önemli üretim girdilerinden biri haline gelmesine zemin hazırlamıştır. Enerjinin üretim girdisi olmasının ötesinde aynı zamanda ülkelerin ekonomik ve politik karar alma süreçlerini de etkilediği bilinmektedir. Bununla birlikte sanayileşme sürecinin önemli yapı taşlarından biri olan enerji, medeniyetin gelişmesinde ve ekonomik kalkınmanın sağlanmasında önemli bir rol oynamaktadır. (Beşer, 2019:160). Enerjinin elde edilmesinde ise doğal kaynaklar ön plana çıkmaktadır. Enerji alanında en yaygın kullanım alanına sahip olan ise elbette ki petroldür.

Petrol yenilenemeyen enerji kaynaklarından biridir. Petrol yakıt olarak kullanımının yanı sıra tekstil, elektronik, savunma sanayi vb. gibi sektörlerde ara mal olarak kullanılmaktadır. Önemli bir doğal kaynak olan petrolün yerküre üzerinde homojen bir şekilde dağılmayışı ve aşırı kullanımından dolayı her geçen gün rezervlerde meydana gelen azalma petrol fiyatlarında dalgalanmalar yaşanmasına neden olmaktadır. Petrol fiyatlarındaki söz konusu hareketlilik uluslararası rekabeti arttırmakta ve küresel ekonomiyi derinlemesine etkilemektedir. Bu durumdan en fazla etkilenen kesim ise petrol bağımlısı ülkelerdir (Alagöz vd., 2017:144). Petrol fiyatlarında meydana gelen artış önemli bir girdi olan enerji fiyatlarını arttırmakta, artan enerji fiyatları ise üretime olumsuz yansarak fiyat artışlarını ve üretim düşüşünü beraberinde getirmektedir. Nihayetinde milli hasıla azalarak enflasyonist baskı oluşturmaktadır (Beşer, 2019:160).

Petrol fiyatlarındaki artış diğer yandan hane halkının reel geliri üzerinde bir azalmaya neden olarak ekonomiyi olumsuz yönde etkiler. Şöyle ki petrol fiyatları artışı reel geliri azaltmakta bu durum toplam talebi düşürmekte böylece ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkilenmektedir (Alagöz vd., 2017:144). Petrol fiyatlarındaki yukarı yönlü değişim yine petrol ithalatçısı ülkelerin ödemeler bilançoları üzerinde olumsuz baskılar oluşturmakta ve ithal mal fiyatları artarken ihraç malların değeri düşmektedir. Bu durum makroekonomik göstergelerin olumsuz yönde

etkilenmesine neden olmaktadır. Petrol ithal eden ülkelerde enerji ihtiyacının karşılanmasında fiyat artışlarından dolayı daha fazla dövizle ihtiyaç duyulması nihayetinde ödemeler bilançosu açıklarını arttırmaktadır (Lebe ve Akbaş, 2015:172). Son yirmi yıllık süreçte petrol fiyatlarında sistematik artışlar gözlenmektedir. Bu duruma Çin, Hindistan ve diğer Güneydoğu Asya ülkelerinin üretim performanslarında yaşanan artışların neden olduğu kuvvetle muhtemeldir (Altıntaş, 2013:2). Petrol fiyatlarındaki artış ithalat hacminin artmasının yanısıra yüksek maliyetler dolayısı ile ihraç malları fiyatlarının yükselmesine de neden olmaktadır. Bu durum genellikle petrol ithal eden ülkeler için geçeli olan bir durumdur. Yine petrol fiyatlarındaki artış fiyat politikası oluşturulmasını güçleştirmektedir (Dinçer ve Akduğan, 2016:791).

Petrol fiyatlarındaki dalgalanmayı salt üretim için ihtiyaç duyulan önemli bir hammadde oluşu ile açıklamak tek başına yeterli olmayabilir. Gelişen finansal piyasaların etkisiyle petrolün ticari bir emtia oluşu ve yatırım aracı haline gelmesi spekülasyon faktörlerinin de etkisi ile fiyat hareketlilikleri gözlenmesi kaçınılmazdır. Bu bağlamda petrol uluslararası finansal piyasalarda ve ticarete emtia olma niteliği sergilemektedir (Sağlam ve Güreşçi, 2018:28).

Bu çalışmada reel petrol fiyatlarında meydana gelen değişimin en çok petrol ithalatçısı 13 ülkenin dış ticaret açığı üzerindeki etkisi incelenmiştir. Amacımız dünya petrol fiyatlarındaki değişimin petrol ithalatçısı ülkelerin dış ticaretini etkileyip etkilemediğini ortaya koyarak politika yapıcılara ışık tutmaktır. Yapılan analiz yöntemi yatay kesit bağımlılığının dikkate alındığı ve fourier bir analizdir. Fourier yönteminde yumuşak geçişli yapısal kırılmalar altında doğrusal olmayan ilişkiler de dikkate alındığından oldukça güçlü bir yöntemdir ve konu ile ilgili çok fazla çalışma yapılmadığında literatüre bu yönleri ile katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Çalışma 4 bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümünde petrol fiyatlarındaki değişimin ekonomik etkileri ortaya konulmaya çalışılmıştır. İkinci bölümde konu ile ilgili ampirik literatüre yer verilmiştir. Üçüncü bölümde yöntem ve ampirik bulgular değerlendirilmiştir. Dördüncü bölümde ise bulunan sonuçların ışığında genel bir değerlendirme ve politika önerileri yer almaktadır.

2. Seçilmiş Ampirik Literatür

Literatürde konu ile ilgili çalışmalarda cari açık ve dış ticaret açığının reel petrol fiyatları ile ilişkisi incelenmiştir. Aslında cari açığın oluşmasındaki en büyük etken dış ticaret açığı olduğundan dış ticaret açığı verisinin kullanıldığı Demir vd. (2009), Huntington (2015), Bayraktar vd. (2016), Özyaytürk ve Alper (2017), Afşar vd. (2019) çalışmaları da literatüre dahil edilmiştir.

Tablo 1: Seçilmiş Ampirik Literatür

Yazar(lar)	Ülke/Dönem	Yöntem	Sonuç
Demirbaş vd. (2009)	Türkiye 1984-2008	Engle-Granger ve Johansen eşbütünleşme, VEC analizi	Petrol fiyatlarındaki artışın cari açığı artırdığını belirtmişlerdir.
Güneş vd. (2013)	Türkiye 1995Q1-2010Q2	SVAR analizi	Petrol fiyatlarında meydana gelen değişimin döviz kuru aracılığıyla dış ticaret hadlerini etkilediğini belirtmişlerdir.
Bayat vd. (2013)	Türkiye 1992:01-2012:04	Nonlinear eşbütünleşme ve nedensellik analizi	Petrol fiyatlarından dış ticaret açığına tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur.
Huntington (2015)	Seçilmiş 94 ülke 1984-2009	Panel data analizi	Petrol ithalatçısı ülkelere daha fazla petrol ithal eden gelişmiş ülkelerde petrol fiyatlarının cari açığı artırdığını diğer ülkelerde cari açığı önemli ölçüde etkilemediğini ortaya koymuşlardır.
Bayraktar vd. (2016)	Kırılğan Beşli Ülkeleri 1980-2014	Panel eşbütünleşme ve nedensellik analizleri	Petrol fiyatları ile cari açık arasında negatif bir ilişki olduğunu belirterek petrol fiyatlarından cari açığa doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğunu vurgulamışlardır.
Özaytürk ve Alper (2017)	11 OECD ülkesi 2000-2013	FGLS (Feasible Generalized Least Square)	Petrol fiyatlarının cari açığı artırıcı yönde etki ettiğini ortaya koymuşlardır.
Güneş ve Yıldırım (2019)	Türkiye 2010:01-2017:06	Granger nedensellik analizi	Petrol fiyatlarından net dış ticaret hadlerine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi vardır.
Afşar vd. (2019)	BRIC ve Türkiye 1992-2015	Engle-Granger ve Johansen eşbütünleşme, Granger nedensellik analizi	Brezilya, Rusya ve Hindistan'da petrol fiyatları ile cari açık arasında bir ilişki yokken Türkiye'de çift yönlü nedensellik ilişkisine rastlanmıştır.
Beşer (2019)	Bulgaristan 1982-2017	Arai-Kurozumi yapısal kırılmalı nedensellik analizi	Petrol fiyatları ile dış ticaret açığı arasında uzun dönemli bir ilişki olduğunu ortaya koymuşlardır.

Sweidan ve Malkawi (2019)	Birleşik Arap Emirlikleri ve Amerika	VAR analizi	Petrol fiyatlarının reel ithalat üzerinde etkisinin olduğunu fakat ihracat üzerinde herhangi bir etkisinin bulunmadığını belirtmişlerdir.
Ahad ve Anwer (2020)	Pakistan 1990Q1-2016Q4	Nonlinear ARDL analizi	Petrol fiyatları ile dış ticaret açığı arasında pozitif yönlü ilişki olduğu sonucuna varmışlardır.
Demir (2021)	Türkiye 1969-2018	Hacker ve Hatemi-J bootstrap simetrik nedensellik testi ve zamanla değişen nedensellik analizi	Sadece 1998 yılı için dış ticaret açığından petrol fiyatlarına doğru tek yönlü nedensellik bulunmuştur.

Not: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Literatürdeki çalışmaların büyük çoğunluğu yukarıdaki tablodan da görüleceği üzere dünya petrol fiyatlarında meydana gelen değişimin cari açık ya da dış ticaret açığı üzerinde etkili olduğu yönündedir. Güneş vd. (2013) petrol fiyatlarıyla dış ticaret ilişkisini direk değil de döviz kuru aracılığıyla etkilediğini belirtmiştir. Yapılan ekonometrik yöntem, ülke grubu, kullanılan değişkenler ve dönem farklılıklarından dolayı reel petrol fiyatları ile dış ticaret açığı ilişkisine yönelik tam anlamıyla kesin bir sonuca varma imkanımız bulunmamaktadır.

3. Veriler ve Yöntem

3.1 Veriler

Bu çalışmada 1987-2019 yılları arasında verisine ulaşabildiğimiz en çok petrol ihraç eden 13 ülke için reel petrol fiyatları ile dış ticaret açığı ilişkisi incelenmiştir. Petrol fiyatları verisi IEA'dan (International Energy Agency) alınmış ve ülkelerin enflasyon endeksi yardımı ile reel hale getirilmiştir. Dış ticaret açığı ithalat ihracat arasındaki farkın her ülkenin sabit fiyatlarla GDP'sine oranlanması ile elde edilmiş ve IMF'in yayınladığı WDI'den (World Development Indicator) alınmıştır. Reel petrol fiyatları serisi çalışmada doğal logaritmasını alarak kullanılmıştır.

Tablo 2: Tanımlayıcı İstatistikler

	Ortalama	Maksimum	Minimum	Std. Hata
ROP	13.86	1297.10	-4841.72	293.71
XM	0.01	0.31	-0.14	0.06

3.2 Yöntem

3.2.1 Yatay Kesit Bağımlılığı Testleri

Nazlioglu ve Karul (2017) panel birim kök testi yatay kesit bağımlılığı (YKB) olan seriler için geçerli bir test olduğundan öncelikle YKB'nin test edilmesi gerekmektedir. Literatürde YKB'yi test etmek için birçok test vardır. Bu çalışmada Breusch ve Pagan (1980) (LM) ve Pesaran vd. (2008) (LM_{adj}) tarafından önerilen testlerden faydalanılmıştır. Her iki testte de 'yatak kesit bağımlı değildir' şeklindeki temel hipotez $H_0: Cov(\varepsilon_{it}, \varepsilon_{jt}) = 0$ tüm t ve $i \neq j$ en az bir birimimde YKB'nin var olduğunu öneren alternatif hipoteze $H_1: Cov(\varepsilon_{it}, \varepsilon_{jt}) \neq 0 \sim i \neq j$ karşı sınanır.

Breusch ve Pagan 1980 testi aşağıda gösterildiği gibi tanımlanmaktadır.

$$LM = T \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N T_{ij} \hat{\rho}_{ij}^2 \sim \chi_{N(N-1)/2}^2 \quad (1)$$

1 nolu eşitlikte önce model tahmin edilir. Daha sonra kalıntıları alınır. Kalıntıların ikili korelasyon katsayıları $\hat{\rho}_{ij} \rightarrow i \neq j$ tahmin edilir. Pesaran vd. (2008) ise 1 nolu eşitlikte bahsettiğimiz LM testinin modelin ortalama ve varyansını da dahil ettiği bir test geliştirmiştir. LM_{adj} olarak adlandırılan bu test aşağıdaki gibidir.

$$LM_{adj} = \sqrt{\left(\frac{2}{N(N-1)}\right)} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{p}_{ij} \frac{(T-k)\hat{p}_{ij}^2 - \mu_{Tij}}{\sqrt{v_{Tij}^2}} \sim N(0,1) \quad (2)$$

2 nolu eşitlikte k açıklayıcı değişken sayısını μ_{Tij} ve v_{Tij}^2 sırasıyla modelin ortalamasını ve varyansını göstermektedir.

3.2.2 Panel Fourier KPSS Durağanlık Testi

Durağanlık analizi ekonometrik çalışmalarda şokların etkilerinin kalıcı mı yoksa geçicimi olduğunu tespit etmemizin yanı sıra yapacağımız ileri analizlerde ön koşul olarak da kullanılmaktadır. Bu çalışmada Panel Fourier Toda-Yamamoto nedensellik analizi kullanılmıştır. Bu testte serilerin maksimum bütünleşme derecelerinin bilinmesi gerekir. Ayrıca YKB1 testi serilerde YKB'nin var olduğunu gösterdiğinden YKB'yi dikkate alan panel fourier KPSS durağanlık analizinden faydalanılmıştır. Nazlioglu ve Karul (2017) tarafından geliştirilen bu testin tek frekanslı fourier eşitliği aşağıdaki denklemde gösterilmiştir.

$$\alpha_i(t) = \alpha_i + \gamma_{1i} \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \gamma_{2i} \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) \quad (3)$$

3 nolu eşitlikte k frekans sayısını ifade eder. Birimlerin test istatistikleri $\eta_i(k)$ aşağıdaki denklemle hesaplanmaktadır.

$$\eta_i(k) = \frac{1}{T^2} \frac{\sum_{t=1}^T \tilde{S}_{it}(k)^2}{\tilde{\sigma}_{\varepsilon i}^2} \quad (4)$$

Fourier panel istatistiği $FP(k)$ ise 5 nolu denklemde gösterildiği gibidir.

$$FP(k) = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N \eta_i(k) \quad (5)$$

$T \rightarrow \infty$ ve $N \rightarrow \infty$ a giderken $FP(k)$, $\xi(k)$ ortalama ve $\zeta(k)$ varyans ile normal dağılıma yaklaşmaktadır. 6 nolu eşitlik test istatistiğidir.

$$FZ(k) = \frac{\sqrt{N}(FP(k) - \xi(k))}{\zeta(k)} \sim N(0,1) \quad (6)$$

3.2.3 Panel Fourier Toda-Yamamoto Nedensellik Testi

Panel Fourier Toda-Yamamoto nedensellik yaklaşımı Emirmahmutoglu ve Kose (2011) panel nedensellik testinin panel Fisher test istatistiği ve bootstrap yöntemi ile ortaya koydukları teste, Nazlioglu vd. (2016) tarafından fourier terimlerinin eklenmesi ile elde edilmiştir. Panel Fourier Toda-Yamamoto testi aşağıdaki denklemde gösterildiği gibidir.

$$y_{i,t} = \mu_i + \sum_{j=1}^{k_i+d_{max_i}} A_{11}y_{i,t-j} + \sum_{j=1}^{k_i+d_{max_i}} A_{12}x_{i,t-j} + A_{13}\sin\left(\frac{2\pi t f_i}{T}\right) + A_{14}\cos\left(\frac{2\pi t f_i}{T}\right) + \mu_{i,t} \quad (7)$$

$$x_{i,t} = \mu_i + \sum_{j=1}^{k_i+d_{max_i}} A_{21}y_{i,t-j} + \sum_{j=1}^{k_i+d_{max_i}} A_{22}x_{i,t-j} + A_{23}\sin\left(\frac{2\pi t f_i}{T}\right) + A_{24}\cos\left(\frac{2\pi t f_i}{T}\right) + \mu_{i,t} \quad (8)$$

7 ve 8 nolu denklemlerde fourier terimlerinin eklendiği kısmın öncesi Toda- Yamamoto (1995) nedensellik analizinin denklemlerini göstermektedir. $\pi = 3,1416$, t ve T sırasıyla trendi ve örneklem büyüklüğünü göstermektedir. f_i , 1'den 5'e kadar her tamsayı için denklemi tahmin eder ve kalıntı kareler toplamını minimize eden değerin frekansını ifade etmektedir. Temel hipotez nedenselliğin olmadığını ifade etmektedir. Denklem tahmin edildikten sonra 7 ve 8 nolu denklemlerde ilk k

gecikmelerine Wald testi uygulanır ve bootstrap kritik değerleri ile karşılaştırılarak her bir birim için nedensellik test edilir. Her birimin p-değerlerinin aşağıda belirtilen Fisher denklemi ile hesaplanması ile Panel Fourier Toda-Yamamoto (FTYP) test istatistiği elde edilmektedir (Yilanci ve Gorus, 2020:40557). FTYP istatistiği aşağıda gösterildiği gibidir.

$$FTYP = -2 \sum_{i=1}^N \ln(p_i^*) \quad (9)$$

9 nolu eşitlikte p_i^* , i'ninci yatay kesit birimi için hesaplanan Wald istatistiğine karşılık gelen p değerini göstermektedir.

Tablo 3: Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları

	XM - ROP		ROP - XM	
	Test. İst.	p-değeri	Test. İst.	p-değeri
LM	359.35 ^I	0.00	197.94 ^I	0.00
LM _{adj}	16.08 ^I	0.00	10.69 ^I	0.00

Not: I, %1 düzeyinde anlamlılığı göstermektedir.

Tabloda modellere ait yatay kesit bağımlılığı sonuçlarına göre her iki model için serilerin yatay kesit bağımlılığı olmadığını öne süren temel hipotez reddedilmektedir. Diğer bir ifadeyle modellerde yatak kesit bağımlılığı vardır. Bu nedenle yatay kesit bağımlılığının dikkate alındığı fourier KPSS durağanlık testi yapılmıştır.

Tablo 4: Panel Fourier KPSS Test Sonuçları - ROP

Değişken	ROP			ΔROP		
Ülkeler	k=1	k=2	k=3	k=1	k=2	k=3
ABD	0.07 ^a	0.16 ^a	0.28 ^a	0.07 ^a	0.07 ^a	0.08 ^a
Japonya	0.11 ^a	0.33 ^b	0.53 ^c	0.07 ^a	0.08 ^a	0.09 ^a
Almanya	0.03 ^a	0.51 ^c	0.54 ^c	0.05 ^a	0.11 ^a	0.08 ^a
G. Kore	0.36	0.47 ^c	0.50 ^c	0.24 ^c	0.33 ^b	0.36 ^b
Hindistan	0.27	0.49 ^c	0.46 ^c	0.05 ^a	0.05 ^a	0.05 ^a
Fransa	0.03 ^a	0.33 ^b	0.37 ^b	0.07 ^a	0.06 ^a	0.06 ^a
İspanya	0.04 ^a	0.15 ^a	0.22 ^a	0.07 ^a	0.05 ^a	0.06 ^a
İtalya	0.03 ^a	0.15 ^a	0.27 ^a	0.07 ^a	0.07 ^a	0.08 ^a
Singapur	0.04 ^a	0.09 ^a	0.08 ^a	0.09 ^a	0.09 ^a	0.10 ^a
Hollanda	0.16 ^b	0.48 ^c	0.56 ^c	0.13 ^b	0.08 ^a	0.09 ^a
Belçika	0.05 ^a	0.10 ^a	0.07 ^a	0.05 ^a	0.06 ^a	0.08 ^a
Türkiye	0.06 ^a	0.38 ^b	0.35 ^b	0.11 ^a	0.18 ^a	0.21 ^a
Tayland	0.29	0.44 ^c	0.52 ^c	0.07 ^a	0.09 ^a	0.10 ^a
Kritik Değerler						
%10	0.13	0.31	0.33	0.13	0.31	0.33
%5	0.17	0.41	0.44	0.17	0.41	0.44
%1	0.26	0.66	0.71	0.26	0.66	0.71

Panel İstatistiği						
FZ(k)	3.85	4.81	5.49	1.81 ^b	-0.96 ^c	-1.00 ^c
p-değeri	0.00	0.00	0.00	0.03	0.83	0.84

Not: a, b, c, sırasıyla %10, %5 ve %1 düzeyindeki durağanlığı, k ise frekans sayısını ifade etmektedir. Testlere ait kritik değerler Becker vd. (2006: 389)'dan alınmıştır. Test istatistikleri 'Bartlett with Kurozumi rule' ile elde edilmiştir. Analiz sabitli model için yapılmıştır.

Tablodan fourier KPSS birim kök testi sonuçlarına baktığımızda her ne kadar birimler için durağanlıktan bahsedebilsen de panelde ROP için her üç frekans değerinde durağanlık söz konusu değildir. Fakat birinci farkında tüm frekans değerlerinde panelin durağan olduğu görülmektedir.

Tablo 5: Panel Fourier KPSS Test Sonuçları - XM

Değişken	XM			ΔXM		
Ülkeler	k=1	k=2	k=3	k=1	k=2	k=3
ABD	0.07 ^a	0.15 ^a	0.10 ^a	0.21 ^c	0.23 ^a	0.09 ^a
Japonya	0.08 ^a	0.07 ^a	0.10 ^a	0.07 ^a	0.11 ^a	0.08 ^a
Almanya	0.10 ^a	0.16 ^a	0.12 ^a	0.04 ^a	0.14 ^a	0.12 ^a
G. Kore	0.11 ^a	0.10 ^a	0.10 ^a	0.03 ^a	0.08 ^a	0.09 ^a
Hindistan	0.07 ^a	0.06 ^a	0.10 ^a	0.04 ^a	0.06 ^a	0.07 ^a
Fransa	0.07 ^a	0.15 ^a	0.13 ^a	0.05 ^a	0.38 ^b	0.35 ^b
İspanya	0.06 ^a	0.15 ^a	0.12 ^a	0.06 ^a	0.50 ^c	0.20 ^a
İtalya	0.08 ^a	0.12 ^a	0.08 ^a	0.04 ^a	0.08 ^a	0.06 ^a
Singapur	0.09 ^a	0.11 ^a	0.13 ^a	0.06 ^a	0.05 ^a	0.06 ^a
Hollanda	0.14 ^b	0.13 ^a	0.14 ^a	0.08 ^a	0.07 ^a	0.10 ^a
Belçika	0.07 ^a	0.15 ^a	0.12 ^a	0.09 ^a	0.26 ^a	0.17 ^a
Türkiye	0.06 ^a	0.17 ^a	0.15 ^a	0.05 ^a	0.09 ^a	0.11 ^a
Tayland	0.12 ^a	0.15 ^a	0.12 ^a	0.04 ^a	0.08 ^a	0.11 ^a

Kritik Değerler

% 10	0.13	0.31	0.33	0.13	0.31	0.33
% 5	0.17	0.41	0.44	0.17	0.41	0.44
% 1	0.26	0.66	0.71	0.26	0.66	0.71

Panel İstatistiği

FZ(k)	1.59 ^a	-0.22 ^c	-0.90 ^c	0.30 ^c	0.75 ^c	-0.65 ^c
p-değeri	0.05	0.59	0.81	0.38	0.22	0.74

Not: a, b, c, sırasıyla %10, %5 ve %1 düzeyindeki durağanlığı, k ise frekans sayısını ifade etmektedir. Testlere ait kritik değerler Becker vd. (2006: 389)'dan alınmıştır. Test istatistikleri 'Bartlett with Kurozumi rule' ile elde edilmiştir. Analiz sabitli model için yapılmıştır.

Tabloda XM'in hem düzey değerinde hem de farkında durağan olduğu görülmektedir. Fakat yapacağımız nedensellik analizinde maksimum eşbütünleşme derecesini istediğinden ve her iki modelde de yer alan ROP 1. Farkında durağan olduğundan maksimum eşbütünleşme derecesi 1 olarak alınmıştır.

Tablo 5: Dış Ticaret Açığından (XM) Reel Petrol Fiyatlarına (ROP) Doğru Nedensellik İlişkisi

Ülkeler	L	F	W. t-ist.	%10	%5	%1	p-değeri
ABD	1	2	0.00	2.85	4.01	6.91	0.98
Japonya	1	1	0.06	2.96	4.21	6.66	0.80
Almanya	1	1	0.08	2.93	4.04	7.38	0.76
G. Kore	1	1	4.76^b	2.54	4.37	15.39	0.04
Hindistan	1	2	1.09	2.97	4.30	7.48	0.31
Fransa	1	1	0.03	3.05	4.78	10.73	0.83
İspanya	1	2	0.23	3.25	4.49	8.13	0.66
İtalya	1	3	0.15	2.67	4.51	10.37	0.66
Singapur	1	1	1.27	2.84	5.11	12.84	0.23
Hollanda	1	1	13.42^a	2.88	4.04	8.45	0.00
Belçika	1	1	7.51^b	3.00	4.54	8.40	0.01
Türkiye	1	1	3.42^c	2.69	4.01	8.70	0.06
Tayland	1	2	0.25	2.95	4.35	9.15	0.60
Panel Fisher	p-değ.	Boots. cv		Boots. cv		Boots. cv	
t. ist.		(10%)		(5%)		(1%)	
41.62 ^b	0.02	35.84		39.81		51.61	

Not: a,b,c, sırasıyla %1, %5 ve %10 seviyesinde anlamlılığı ifade etmektedir. Ayrıca L gecikme uzunluğunu, F frekans sayısını, W, Wald test istatistiğini göstermektedir. Kritik değerler 1000 bootstrap döngüsü ile elde edilmiştir.

Tabloda dış ticaret açığından (XM) reel petrol fiyatlarına (ROP) doğru Güney Kore, Hollanda, Belçika ve Türkiye’de nedensellik ilişkisi vardır. Ayrıca Fisher test istatistiği %5 düzeyinde anlamlı olduğundan panelin genelinde de XM’den ROP’a doğru nedensellik ilişkisi vardır. Bu ülkelerde son yıllarda meydana gelen yüksek ekonomik büyüme potansiyeli, yüksek dış ticaret açığı vermeleri ve petrol ithalatında önce gelmeleri nedeniyle nedenselliğin dış ticaret açığından reel petrol fiyatlarına doğru olduğu düşünülmektedir.

Tablo 6: Reel Petrol Fiyatlarından (ROP) Dış Ticaret Açığına (XM) Doğru Nedensellik İlişkisi

Ülkeler	L	F	W. t-ist.	%10	%5	%1	p-değeri
ABD	1	2	6.28^a	2.45	3.58	6.08	0.00
Japonya	1	1	0.58	2.85	4.46	8.51	0.48
Almanya	1	1	0.19	2.79	4.28	8.53	0.63
G. Kore	1	1	1.38	3.09	4.70	8.68	0.24
Hindistan	1	2	0.21	2.95	4.32	8.22	0.66
Fransa	1	1	0.23	2.92	4.08	7.18	0.59
İspanya	1	2	0.01	3.03	4.21	7.01	0.97
İtalya	1	3	0.01	3.01	4.39	8.51	0.96
Singapur	1	1	4.86^b	2.42	3.62	11.5	0.03
Hollanda	1	1	0.96	2.70	4.26	7.56	0.32

Belçika	1	1	0.02	2.80	4.44	8.84	0.88
Türkiye	1	1	0.07	2.90	4.31	7.40	0.77
Tayland	1	2	0.01	3.27	4.76	9.15	0.89
Panel Fisher	p-	Boots. cv	Boots. cv	Boots. cv			
t-stat.	değ.	(10%)	(5%)	(1%)			
26.41	0.44	35.67	38.78	58.91			

Not: a,b,c, sırasıyla %1, %5 ve %10 seviyesinde anlamlılığı ifade etmektedir. Ayrıca L gecikme uzunluğunu, F frekans sayısını, W, Wald test istatistiğini göstermektedir. Kritik değerler 1000 bootstrap döngüsü ile elde edilmiştir.

Tablo'da Reel Petrol fiyatlarından (ROP) dış ticaret açığına (XM) nedensellik ilişkisi ABD ve Singapur'da vardır. Panelin geneli için ROP'dan XM'e nedensellik ilişkisi bulunamamıştır. Bulunan sonuçlar literatürde Huntington (2015), Özyaytürk ve Alper (2017), Sweidan ve Malkawi (2019) çalışmaları ile benzerlik göstermektedir. Singapur'da petrol rafinerizasyonu ve petrol ürünleri üretimi oldukça gelişmiş bir sektördür. Bu nedenle petrol ithalatı oldukça fazladır. Bu nedenle petrol fiyatları ile dış ticaret açığı arasında bir ilişki olması beklenen bir sonuçtur. ABD ise en fazla petrol ithal eden ülke olduğu için petrol fiyatlarındaki değişimin dış ticaret açığına neden olduğu düşünülmektedir.

4. Sonuç ve Öneriler

Dünyadaki tüm ekonomilerin nihai hedefleri elbette ki istikrarlı ve sürdürülebilir büyüme ve kalkınma stratejileri belirlemektir. Bunu başarabilmenin temelinde makroekonomik göstergelerin dikkatle izlenmesi, gerektiğinde zamanında ve orantılı bir şekilde müdahale edilmesi çok önemlidir. Cari açık ve cari açığın en önemli kalemlerinden biri olan dış ticaret açığı da bahsettiğimiz makroekonomik göstergelerin başında gelir. Özellikle enerji ihtiyacının öncelikli sıralamasında başı çeken petrolün ithalatçısı konumundaysanız dış ticaret açığı göstergesi petrol ihraç eden ekonomilerle kıyaslandığında daha büyük bir öneme sahiptir. Petrol üretimin birçok aşamasında enerji girdisi olarak kullanıldığından maliyetin en büyük belirleyicilerinden biridir. Yüksek maliyet küreselleşen dünyada uluslararası rekabet gücünü zayıflatmaktadır. Diğer bir ifadeyle tarım ürünleri dışında özellikle katma değeri yüksek bir ürünü ihraç edecek güçte değilseniz ve dünya ticaretinde rekabet gücünüzün baskın olduğu bir ürüne de sahip değilseniz büyük oranda o ürünün ithalatçısı olmak durumunda kalıyorsunuz demektir. Böylesi bir senaryonun cari açığı artırması kaçınılmaz olmaktadır.

Bu çalışmada dünyanın en çok petrol ithal eden 13 ülkesi için reel petrol fiyatları ile dış ticaret açığı ilişkisini yatay kesit bağımlılığını dikkate alan panel fourier nedensellik analizi ile incelenmiştir. Fourier analiz yöntemi doğrusal olmayan ve yapısal kırılmaları dikkate alan bir yaklaşım olduğunda diğer ekonometrik yöntemlere göre oldukça güçlüdür. Analiz

sonuçlarında ABD ve Singapur'da reel petrol fiyatlarından (ROP) dış ticaret açığına (XM) doğru tek yönlü Güney Kore, Hollanda, Belçika ve Türkiye'de XM'den ROP'A doğru tek yönlü nedensellik ilişkisine rastlanmıştır. Analize konu olan ülkelerin neredeyse tamamı gelişmiş ülkelerdir fakat Huntington (2015) yapığı ampirik çalışmada en çok petrol ihraç eden gelişmiş ülkelerde petrol fiyatları ile cari açık ilişkisinin anlamlı olduğunu belirterek diğer ülkeler içinde bir ilişki söz konusu olsa bile çok önemsenecek düzeyde olmadığını ortaya koymuştur. Bu çalışma da bulunan sonuçlar bakımından Huntigton (2015) çalışması ile benzerlik göstermektedir. Ayrıca Bollino (2007) çalışmasında ABD'nin imalat sanayiinde sermaye ve enerjinin baskın olduğunu belirterek reel petrol fiyatlarında meydana gelen artışının dünyanın en büyük petrol ithalatçısı olan ABD için yerli mallarının dünya ticaretinde rekabet gücünü zayıflatarak dış ticaret açığının büyümesine neden olduğunu belirtmiştir.

En çok petrol ithal eden ve petrol ithalatının cari açığa neden olduğu ABD ve Singapur ekonomilerinde alternatif enerji kaynaklarına (yenilenebilir enerji gibi) yönelmenin büyük önem arz ettiğini politika yapıcıların dikkate alması gerekmektedir. Ayrıca Türkiye, Güney Kore, Hollanda ve Belçika'nın da dış ticaret açıklarını düşürecek hem enerji hem de diğer alanlarda uzun dönemli politikalarını hayata geçirmeleri gerektiği apaçık görülmektedir. Özellikle Türkiye ekonomisinde dış ticaret açığı uzun yıllar ekonominin üstesinden gelemediği bir sorundur. Bu sorunun katma değeri yüksek ürün üretimi, dünya rekabet gücünün artırabileceği sektörler ağırlık vererek ve enerji politikalarında güçlü bir reform hareketi yaparak uzun vadede üstesinden gelebileceği düşünülmektedir.

Kaynakça

- Afşar, B., Cura, F., & Mihoğlu, A. (2019). Petrol Fiyatları ile Cari Açık İlişkisi: BRIC Ülkeleri ve Türkiye Karşılaştırması. *Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Bilimleri Akademik Araştırmalar Dergisi*, 3(7), 1-13.
- Ahad, M., & Anwer, Z. (2020). Asymmetrical relationship between oil price shocks and trade deficit: Evidence from Pakistan. *The Journal of International Trade & Economic Development*, 29(2), 163-180.
- Alagöz, M., Alacahan, N.D. ve Akarsu, Y. (2017). Petrol Fiyatlarının Makro Ekonomi Üzerindeki Etkisi-Ülke Karşılaştırmaları İle Panel Veri Analizi, *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi* 19:33, 144-150.
- Altıntaş, H. (2013). Türkiye'de Petrol Fiyatları, İhracat ve Reel Döviz Kuru İlişkisi: Ardl Sınır Testi Yaklaşımı ve Dinamik Nedensellik Analizi, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 9:19, 1-30.

- Bayat, T., Şahbaz, A., & Akçacı, T. (2013). Petrol fiyatlarının dış ticaret açığı üzerindeki etkisi: Türkiye örneği. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (42), 67-90.
- Bayraktar, Y., Eğri, T., & Yıldız, F. (2016). A causal relationship between oil prices current account deficit, and economic growth: An empirical analysis from fragile five countries. *Ecoforum Journal*, 5(3).
- Becker, R., Enders, W., & Lee, J. (2006). A stationarity test in the presence of an unknown number of smooth breaks. *Journal of Time Series Analysis*, 27(3), 381-409.
- Beşer, N. Ö. (2019). The effect of oil prices on foreign trade deficit in the economics of Bulgaria. *Theoretical & Applied Economics*, 26(3).
- Bollino, C. A. (2007). Oil prices and the US trade deficit. *Journal of Policy Modeling*, 29(5), 729-738.
- Breusch, T. S., & Pagan, A. R. (1980). The Lagrange multiplier test and its applications to model specification in econometrics. *The review of economic studies*, 47(1), 239-253.
- Demir, M. A. (2021) Petrol Fiyatları ile Türkiye'nin Dış Ticaret Açığı Arasında Zamana Göre Değişen Nedensellik Analizi. *İzmir İktisat Dergisi*, 36(2), 247-258.
- Demirbaş, M., Türkay, H., & Türkoğlu, M. (2009). Petrol Fiyatlarındaki Gelişmelerin Türkiye'nin Cari Açığı Üzerine Etkisinin Analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(3), 289-299.
- Dinçer, M.Z. ve Akduğan, U. (2016). An Empirical Study on The Relationship between Crude Oil Prices and Current Account Deficit In Turkey, *Eurasian Academy of Sciences Eurasian Business & Economics*, S2, 789-799.
- Emirmahmutoglu, F., & Kose, N. (2011). Testing for Granger causality in heterogeneous mixed panels. *Economic Modelling*, 28(3), 870-876.
- Güneş, S., & Yıldırım, C. (2019). Petrol Fiyatları, Reel Efektif Döviz Kuru ile Dış Ticaret Hadleri Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Analizi. *BİLTÜRK Journal of Economics and Related Studies*, 1(2), 112-130.
- Güneş, S., Gürel, S. P., & Cambazoğlu, B. (2013). Dış Ticaret Hadleri, Dünya Petrol Fiyatları ve Döviz Kuru İlişkisi, Yapısal Var Analizi: Türkiye Örneği. *International Journal of Management Economics & Business/Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 9(20).

- Huntington, H. G. (2015). Crude oil trade and current account deficits. *Energy Economics*, 50, 70-79.
- Lebe, F., Akbaş, Y.E. (2015). İthal Ham Petrol Fiyatları İle Döviz Kurunun Cari Açık Üzerindeki Etkisi: Türkiye İçin Bir Araştırma, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17:2, 170 – 196.
- Nazlioglu, S., & Karul, C. (2017). A panel stationarity test with gradual structural shifts: Re-investigate the international commodity price shocks. *Economic Modelling*, 61, 181-192.
- Nazlioglu, S., Gormus, N. A., & Soytas, U. (2016). Oil prices and real estate investment trusts (REITs): Gradual-shift causality and volatility transmission analysis. *Energy Economics*, 60, 168-175.
- Özaytürk, G., & Alper, A. E. (2017). Petrol ithalatının cari açık üzerine etkisi: OECD ülkeleri üzerine bir analiz. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 72(3), 513-524.
- Pesaran, M. H., Ullah, A., & Yamagata, T. (2008). A bias-adjusted LM test of error cross-section independence. *The Econometrics Journal*, 11(1), 105-127.
- Sağlam, Y. ve Güreşçi, G. (2018). Petrol Şoklarının Makroekonomik Göstergeler Üzerine Etkileri: OPEC İçin Yapısal VAR Analizi, *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar* (640), 27-47.
- Sweidan, O. D., & Malkawi, B. H. (2019). The Effect of Oil Price on United Arab Emirates Goods Trade Deficit with the United States. *arXiv preprint arXiv:1909.09057*.
- Toda, H. Y., & Yamamoto, T. (1995). Statistical inference in vector autoregressions with possibly integrated processes. *Journal of econometrics*, 66(1-2), 225-250.
- Yilanci, V., & Gorus, M. S. (2020). Does economic globalization have predictive power for ecological footprint in MENA counties? A panel causality test with a Fourier function. *Environmental Science and Pollution Research*, 27(32), 40552-40562.

BÖLÜM XV

TASAVVUFÎ KAVRAMLAR ÇERÇEVESİNDE ORUÇ

Dr. Sevda AKTULGA GÜRBÜZ

Diyanet İşleri Başkanlığı, e-mail:ysfgrbz65@gmail.com

Orcid No:0000000314504632

1.Giriş

İnsanoğlu ile birlikte varlığını sürdüren inanç sistemlerinde ibadet, müntesiplerinin dinlerinin gerektirdiği emir ve yasakları yerine getirmeleridir. İbadet, insanın varoluş gayesi olması(Zâriyât, 56) ve Allah ile irtibatla ilgili olması hasebiyle sebep ve hikmeti üzerinde düşünmeyi gerektirmektedir. İbadetlerde hikmet ve nefsi arındırma fonksiyonlarının görülmesi, ifa edilen görevin yük olmasını engelleyerek ona evrensel bir hüviyet kazandırır (Salzman, 1987). Bu ibadetlerden biri olan oruç, Semâvî dinlerden olan Hristiyanlıkta ve Yahûdilikte pişmanlık ve nefse eza etmek için perhize dönüştürülen bir ritüeldir (Yazır, 2017; Küçük ve Günay, 1993). İslâm inancında ise oruç, imsaktan güneş batıncaya kadar kişinin yeme, içme ve cinsel ilişkiden uzak tutarak külli bir marifet ortaya çıkaran bir terimdir(Cürcânî, 2011).

Tasavvuf kültüründe oruç, zâhir ile bâtının birlikteliğine dayanmaktadır. Zâhir anlamıyla yemek-içmek ve cinsi münasebetten uzak durmakla beraber oruç, sûfilerce cismâniyetten kurtularak melekût âlemine varmak için bir fırsattır. Tasavvufa göre, Allah'ın isim ve sıfatlarının birer aynası olan insanın İslâm'ın farzlarından biri olan orucun emir ve yasaklarını yerine getirmesi, etik ve ahlâki değerleri yerine getirmesi ile makbul olur.

Oruç belirli kurallara uyarak Allah'ın rızasını kazanmanın yanında kişinin nefsinin terbiye etmesi, söz, fiil ve davranışlarını düzenlemenin vesilesidir. Kuran-ı Kerim'de orucun haramdan korunma yolu olduğu (Bakara,183), fidyeye gerektiren durumları, kazası(Bakara, 185ve sınırları(Bakara, 187) belirtilmiştir. Ancak oruca başlama ve bitirme zamanı ile orucun nasıl tutulacağı bildirilmemektedir. Hz. Peygamber (s.a.v.)'den öğrendiğimiz bu hususlar; hangi durumlarda oruç

tutulamayacağı(Buhârî, Savm, 34; Ebû Davud, Savm, 44; Tirmizî, Savm, 19) orucu bozan-bozmayan haller(Buhârî, Savm, 22, 25, 26; Müslim, Sıyâm,76-77; Ebû Davud, Savm, 39; Tirmizî, Savm, 26) orucun nasıl mükâfat ve mağfiret imkânı sunduğu(Buhârî, Sıyâm, 9. Müslim, Sıyâm, 165, 166, 168; Tirmizî, Savm, 55). ile ilgilidir. Orucun zâhiri ile ilgili olan bu esaslar, insan davranışlarını etkileyen ve düzenleyen kurallardır. Sûfiler açısından Kur’ân ve Hadîslerdeki bu hükümler ve içerdiği bâtın anlamlar kabuk ve öz gibidir. Zâhir hükümler kabuk, bâtın hükümler özdür. Kabuk özü korumak için gerekli ise de bâtını hükümler gerçekleştirilmeden tutulan oruç kabuktan farksız olacaktır (Uludağ, 2017).

2.Tasavvuf Kültüründe Oruç

Tasavvuf düşüncesinde fıkhi olarak oruç ibadetinin gerçekleşmesi için gereken zâhirî şartlardan bahsedilmekle beraber uygulamada orucun hikmet ve amacı, rûh ve beden üzerindeki etkileri üzerinde de durulmaktadır. Genellikle orucun bâtın yönden vücudun her uzvuna tutturulması gerektiğini belirten sûfiler için rûhun orucu; tûl’i-emelden kaçmak, nefsin orucu; yemeden içmeden, haram şeylerden uzak durmak, aklın orucu; nefsin hevasına muhalefet etmektir(Kuşeyrî, 2007). Yine yalandan, gıybetten ve kötü sözden uzak durmak dilin orucu, haram ve şüpheli şeylere bakmaktan ve bakarken gaflet içinde olmaktan sakınmak gözün orucu, yasaklanmış boş şeyleri dinlemeyi terk etmek kulağın orucudur. Nefsin orucu temennî, hırs ve şehvetlerden vazgeçmek, kalbin orucu dünya ve nimetlerine olan sevgiyi içinden atmak, rûhun orucu âhîret nimetlerine ve lezzetlerine karşı olan bağlılığını koparmaktır(Baltacı, 2011).

Tasavvufta bütün ibadetler gibi oruç da ihsan hadisi(“İhsan Allah’ı görür gibi kulluk etmendir; çünkü sen O’nu görmeden de O seni görmektedir.” Buhârî, İman, 37; Müslim, İman, 1, 5; Ebû Dâvûd, Sünnet, 17; Tirmizî, İman, 4) çerçevesinde değerlendirilmektir. İnsan farklı hakikatlerin toplamıdır. Tahayyül ve hayal sahibi olan insanın Allah’ı görüyormuş gibi ibadet etmesinin bilinci ile tutuğu oruç, Allah’ın zikrini kalpte tazelediği için önemlidir(Parsa, 1975). Sûfiler açısından ehâssu’l-havâssın orucu da bu şekildedir. Zirâ; yeme-içme ve cinsi ilişki gibi nefsin arzularından sakınmak avamın, bunlara ek olarak bütün azalarını günahlardan korumak havâsın; avam ve havâsa ilaveten kalbi Allah’tan başka her şeyden uzak tutmak ve müşâhede hâlinde olmak da ehâssu’l-

havâssın orucudur(Bursevî, 2001). Bu derecedeki oruçlunun gönlüne dünya ile ilgili bir düşünce gelse orucu bozulur(Gazzâlî, ts.).

Orucun amacı takvadır. Bu amaçla bir kısım sûfî, orucun riyazet ve çile yönünü tercih etmiştir. Bu bağlamda tasavvuf kitaplarında birçok rivâyet anlatılmaktadır. Örneğin Sehl b. Abdullah Tusterî, her on beş günde bir kere, ramazan ayında ise bir kere yemek yiyerek nefse çile çektirirdi(Serrâc, 1960; Kuşeyrî, 1989; Attâr, ts.). Yine Abdullah b. Cebbâr, elli seneden fazla ikamet ya da sefer hâlinde devamlı oruç tutarak nefsini terbiye ederdi. Arkadaşları bir gün oruç tutmaması için zorladıklarında o gün yediği oruç için günlerce hasta yattı(Sühreverdî, 1119). Bu örnekler, orucun maddi yönü olan açıklıkla mücâdelenin bâtın yönü olan riyazet ve çile ile terbiye edilebileceğini göstermektedir.

Tasavvuf kültüründe oruç; bedenın zekâtı (Erzurumlu İbrahim Hakkı, 1981), ruhun ve kalbin salahatı(Sühreverdî, 1119), nefsin koruyucu tedbirlerinin başıdır(Öztürk, 1990). Ancak orucun ilâhî yakınlığa vesile sayılan bir amel olması, kalple ilgili olan teslimiyet, sabır, şükür, rıza, tevekkül gibi mânevî emirleri kapsamalıdır(Yılmaz, 2015).

3.Tasavvufî Kavramlar Çerçevesinde Oruç

3.1. Kalp Çerçevesinde Oruç

Genellikle aynı değerler atfedilerek tanımlanan kalp kelimesi, orucun mahiyeti açısından önemli bir kavramdır. Kurân-ı Kerîm’de çeşitli biçimlerle 135 yerde geçen kalp kelimesi, tasavvufta önemli bir kavram olarak iki damarla akciğere bağlanan göğsün sol tarafındaki çam kozalağı şeklindeki et parçası(İbn Manzûr, ts.), şuur, vicdan, his, idrâk ile aklî kuvvetlerin merkezi olarak tarif edilmektedir(Tehânevî, 2008).Tasavvuf ehline göre kalp, Allah’ın evidir ve bu evi sahibinden başkasına bırakmamak esastır. İnsanın hakîkatinin merkezi olan kalp, sûfiler açısından insana bahşedilmiş en büyük nimettir. Kalp; ilim, keşf, idrâk, irfan ve kesbi bilgilerin hâsıl olduğu rabbânî latîfelere mazhar olduğu için ilâhî hitâbın mahali, ilâhî isim ve sıfatların en mükemmel şekilde tecellî ettiği yer olarak şöyle zikredilmektedir: “Kalp, bir göz gibidir. Kalpteki akıl garizesi, gözdeki görme kuvveti gibidir. Kalpte hâsıl olan ilim, gözdeki idrâk, basar ve şeylerin aynını görme kuvvetindedir(Gazzâlî, ts.).

Kalp; oruç çerçevesinde samimiyyetin boyutunu göstermektedir. Kalbin vicdan, iman,şuur, duygu, hakîkate ulaşma, akletme, kavrama,

düşünme yönünün olması orucun hikmet yönünü okumak bağlamında önemlidir. Orucun hikmeti; “Bilin ki, bedende öyle bir et parçası vardır ki, o iyi olursa, bütün beden iyi olur; o bozulursa, bütün beden bozuk olur. Bilin ki, o kalptir”(Buhârî, İman, 39) bağlamında kalbin körleşmesi, mühürlenmesine karşı kalkan olmasıdır(Rafî, 2002). Allah’ın kalplere ve amellere değer vermesi(Müslim, Birr, 34) iman yeri olan kalbin hakîkatın toplayıcısı olduğunu göstermektedir. Oruç; kalpteki sevgi, saygı, şefkat, merhamet, tevazu gibi iyilik duygularını toplar, kötü duygulardan arınır, suflî arzuların güdümünden kurtarılsa seçkin kulların orucu olur. Ayrıca oruçla kendisine fayda vermeyen şeyleri tamamen terk etme, Allah’a tam bir teslimiyetle bağlanmak da bu kimselerin orucudur(Mekkî,2001; Serrâc, 1960;Gazzâlî, ts.).Seçkinin bu orucu, “mümin kulun kalbine sığın”(Aclûnî,2000) Hakk’ın kendisinden başkasına kalbinde yer vermesine izin vermemesidir(İbnü’l-Arabî, 1999).

Tasavvuf kültüründe kalbin oruçla bağlantısı, kulun kalbinde Allah’tan gayrı ne varsa hepsini çıkarmaktır. Kalbinden masivayı çıkaran kul, kalkan olan orucun ödülünün(“Oruç benim içindir ve onun ödülünü ben vereceğim” Buhârî, Sıyâm,2; Müslim, Sıyâm,160) benzerinin olmadığı ilâhî lütufla müjdelenmiştir. Fâris, bu anlamda Hakk’ı görme ödülünü engelleyeceği korkusuyla oruçlu iken masivadan uzak durmak için halkı görmekten gâib olmuştur(Kelâbâzî, 1994). Dolayısıyla kalbi oruç, kalbî rû’yetin vasıtasıdır. Sûfilere göre bu vasıta sayesinde kalpteki perdelerin kalkarak gaybın nûrlarının açıldığı yerler olan Hakk, hafa, sır, ruh, kalp, nefis ve beden tecellileri sayesinde Hakk’a giden perde şeffaflaşarak fiil, sıfat hatta Zât’ın zuhru olan rû’yet meydana gelir(Kâşânî, 1996; Cürcânî, 2011).

Kalbin amelinin, organların amelinden daha üstün görülmesi, bâtinî amellerin de tesirinin zâhirî amellerin tesirinden daha mükemmel olduğunu göstermektedir. Âlimin uykusu ibadet iken cahilin ibadet için uykusuz kalması günah görülmesinin nedeni, âlimin kalbinin her durumda Hakk’ın galebesi ile meşgul olmasındandır(Küçük, 2018). Kalb çerçevesinde oruç da âlimin kalbinde huşu, huzur, iman, tasdik sağlar. Hakk’ın galebesi ile meşgul olan oruçlu kalp, mukarrebûn sıfatı ile de sınıflanır(Selvi,2015).

3.2. Riyâzet ve Cû’ Çerçevesinde Oruç

Tasavvuf kültüründe riyâzet; nefsin, tenin isteklerini kesmek,

asgarîye indirmek ve ona zor olan şeyleri yaptırmaktır(Yılmaz, 2015). Riyâzet nefis ile mücâhedede sûfilerin dile getirdikleri üç husus az yemek, az konuşmak ve az uyumaya işaret etmektedir. Tasavvufi ıstılahta tokluğun zıddı olan cû' ise, rûhun etkinliğini arttırmak amacıyla bedeni beslenmeyi asgari düzeye indirmektedir(İbn Manzûr,ts.; Tehânevî,2008; Erginli, 2006).

Sûfiler açısından cû',günlük hayatta az yemeyi fiiliyatta ise oruç tutmayı ifade etmektedir. Bu noktada oruç nefse bir tür işkence olduğu için riyâzet ve çile özelliği taşımaktadır. Allah'a giden yolda en büyük engelin nefis olarak görülmesi, sûfilerce orucun âdet hâline gelmesine neden olmuştur. Bu âdet; müridler için riyâzat, zâhitler için siyaset, tevbekarlar için tecrübe, ârifler için şeref, şeytan için köstektir(Hücvîrî, 2000).

Sûfiler, kalbin katılığı ve kasvetinden Allah'a sığınmanın orucun terbiye boyutu olan riyâzet ve açlıkla mümkün olacağını belirtirler. Zira bu açlıkla kalplerine nida eden Hakk, çeşitli müşâhedelerle kulun kalbine mazhar olur(Hücvîrî, 2000). Bu mazhar, kalkan olan orucun ödülünün benzerinin olmamasıdır(Kudsî Hadîste şöyle buyrulmaktadır: “Oruç benim içindir ve onun ödülünü ben vereceğim.” Buhârî, Sıyâm,2; Müslim, Sıyâm,160).Fâris, bu anlamda hakk'ı görme ödülünü engelleyeceği korkusuyla orucuna mâni olacak her şeyden kaçınmaya çalışmıştır(Kelâbâzî, 1994).

Tasavvufi açıdan oruç bağlamında açlık ve riyâzet, rûh ve vücûd sağlığını korunmanın yollarından biridir. Rûh, nefsin hevâsına uyarak ibadetlerden biri olan oruçta tembellik gösterirse tabiat hâline gelinceye kadar belli davranışlar yapmaya kendini zorlayamaz, şehvetler ile esfelisâfiline sürüklenir(Gazzâlî, ts.). Açlık olmazsa mide ve bağırsak hastalanır, maddî ve mânevî yönden kalp yorulur böylece zikir ve fikirden uzak durulur. Bu bağlamda “oruç tutunuz ki sıhhat bulunuz” (Heysemî , ts.) hadîsi, zâhir anlamda az yemenin ve bedenın sıhhatine dikkat çekerken mânevi anlamda kalbin, midenin azgınlıktan, aşırılıktan kurtularak nefis ile mücâhedede şehvetleri yok etmesidir(Gazzâlî, ts.).Dikkat edilirse oruç bağlamında açlık, aslında ruhsal besindir. Orucun sayesinde açlık, hayvânî sıfatların perdelerinden kurtulmak için önemli bir vesiledir. Çok yemek hayvanların, açlık ise yemekten münezze olan meleklerin özelliğidir. Oruçla Hakk'ın sıfatları ile bezenen insanın açlığı ilâhî ahlâkla bezenmektir (Baltacı, 2011).

Tasavvuf açısından oruç bağlamında açlık ve riyâzet, nefsi temizlemenin ve disiplin altında tutmanın bir aracıdır. Rûhun bedene egemen kılınması amacı ile sûfiler, bedenlerine oruç vasıtası ile açlık çektiler ibadetin, zikrin, tefekkürün artmasına süreklilik kazandırarak rûhun ilâhî âleme yükselmesini murad etmiştir.

3.3.Ubûdiyyet Çerçevesinde Oruç

İslâmî literatürde insanın Allah'a karşı hürmet, tevazu, sevgi ve itaatini göstermek, rızâsını elde etmek niyetiyle ortaya koyduğu dînî içerikli davranışlar için ibadet, hayatını daima Allah'a karşı saygı ve itaat bilinci içinde sürdürmesi şeklindeki kulluk duyarlılığı için de ubûdiyyet ve ubûdet kelimeleri kullanılmıştır. İbadette belirli fiilleri yerine getirme öne çıkarken ubûdiyyette bu fiillerle kazanılan hâl, ahlâkî ve mânevî öz ağır basmaktadır(Ceyhan, 2012). Mutasavvıflar açısından ubûdiyyet, insanı kulluğa götüren yoldur. Mutasavvıfların kulluk anlayışı daha derin anlam içerdiği için ubûdiyyet, yakîn kavramıyla beraber kullanılır. Yakîn, şüphe taşımayan kesin bilgi ve iman gücüyle açıkça ibadet etme, kuşkunun ortadan kalkmasından dolayı hakkı hakkıyla bilme anlamlarında kullanılır(İbn Manzûr,ts.;Cürcânî,2011; İsfahanî,ts.; Kâşânî, 1996).Bu kulluk şeklinde oruç; hürmet, sevgi ve rızâ kazandıran araç, zâhirle ilgisi olmayan gizli ibadet anlamında ve ubûdiyyet-yakîn birlikteliğiyle açıklanmaktadır(Hücvîrî, 2000).

Ubûdiyyet kavramı tasavvufta ibadet bilincini oluşturma ve Allah'a tam bağlanarak mâsivadan sıyrılma hürriyetine sahip olmanın kapsamını belirlemektedir. Bu bağlamda oruç ibadeti açlık-susuzluğa ilaveten elindekini vermek, başkasına özenmemek, başkasının elindekini istememek, şöhret ve itibarını terk etmeyi göze almayı gerektirmektedir. Dikkat edilirse eğer orucun esas hedefi ubûdiyyet ise başka gaye ve hedeflerin varlığı esas hedefi unutturmamalıdır. Dolayısıyla tutulan oruç, ibâdet bi'l-ihyâr (irâdi ibadet) olmalıdır ki ubûdiyyet yolunda ilerleme olabilsin(Öztürk, 1990). Bu seçme sayesinde; her hevsten kendisini uzak tutan, lâıyk olmayana bakmayan, olmayanı dinlemeyen ve söylemeyen, emeli yolunda ayağını eskiten, ilim ile amelini riyadan temizleyen ve Allah'tan başkasından gönlünü arıtan seçkin kimsenin orucu hâline gelir(Ankaravî,2011).

Mutasavvıflar için ubûdiyyet anlamında güçlü kulların ibadeti, Allah sevgisinin gücünü gösterir(Muhâsibî,1970). Sadece Allah rızâsı ve

sevgisi için ibadet edenler hususî âşıklardır. Rabia (r.anha)’nın “Allah’ım senin ateşinden korktuğum için veya cenneti kazanmak için değil; rızanı ve sevgini kazanmak için ibadet ediyorum” sözü, zevk-i ilâhî ve şevkle tutulan oruç için düşünüldüğünde hakiki mânada Allah’ı sevmenin lezzetine erişen kimseler içindir(Attâr, ts.).

Ubûdiyyet bağlamında oruç, Allah’ı ve O’nun tecellilerini kulluk bilinci ile görmeyi gerektirir. Bu anlamda oruç, bütün ibadetlerden daha yüksek derecede görülmektedir(İbnü’l-Arabî,1999; Hücvîrî,2000). Allah’ın “orucun mükâfatını ben veririm”(Buhârî, Savm, 2) şeklinde buyruğu ubûdiyyet-oruç arasındaki ilişkiyi güçlendirmesi açısından önemlidir. Mükâfatın büyüklüğü sûfilerin ilâhî rızâyâ ermek için hakkıyla oruç tutmanın yollarını aramıştır. Dâvud Tâî, hevâ ve hevesinin peşinde kişinin bedenine ilâhî iradenin kaftanının yakışmayacağını ve dünyadan faydalanmamak sûretiyle oruç tutulması gerektiğini belirtmektedir(Kuşeyrî,1989). Bu bağlamda dünyada fakr üzere yaşama, tavsiye edilen bir husustur. Tasavvuf kitaplarında fakr üzere oruç tutan sûfiler ile ilgili birçok rivâyet bulunmaktadır: Ebû Cafer Haddad, “orucun mükâfatını ben veririm” sözü karşısında kazandığı parayı devamlı tasadduk eder ve daima oruç tutarak kendisine verilenle yaşamayı adet edinmişti(Kuşeyrî,1989). İbrahim b. Edhem ramazan bitene kadar bir şey yememekle beraber kazandığı parayı fakirlere vererek fakr üzere yaşardı(Hücvîrî,2000). Fakr sadece maddî anlamda değil mânevi olarak da nefsi hazzlardan uzak tutarak yükselmeyi ifade eder(İbnü’l-Arabî,1999). Orucun ubûdiyyet bağlamında fakrla iç içe olması, kalbini her şeyden müstağni kılması ve sadece Allah’a muhtaç olmayı gerektirmesidir. Sûfilerin “onun mükâfatını ben veririm” bağlamında elindekini vermeleri, kalplerini mâsivadan uzaklaştırma isteği, ecrinin çok olduğu orucun sırrına erişmek isteğindendir. Terk edilen şeyler (fakr),Allah’tan başkasının bilemeyeceği gizli amellerdendir(Sühreverdi,1119). Ubûdiyyet bütünlüğünde oruç, Allah’ın mükâfatını umma amacı ile sûfilerin elindeki imkânları seferber etmesi şeklinde değerlendirilebilir.

3.4. Takvâ Çerçevesinde Oruç

Takvâ; ibadette taat, kalbi günahlardan temizlemektir(Cürcânî,2011;İsfahanî,ts.; Tehânevî, 2008). Tasavvuf erbâbı açısından takvâ, Allah’ın huzuruna varmak ve ona ulaşmak açısından ibâdetlerin önemi üzerinde durmaktadır. Oruç ibadetinin sır,

hikmet ve hakikatleri görme açısından “Allah katında en değerli olanınız, en çok takvâ üzerinde olanınızdır”(Hucûrat, 13) âyeti; nefsin hazlarından hürleşmesi, kalbi tasfiye, günahlardan sakınma itibarı ile farzları yerine getirme açısından önem arz etmektedir(Kuşeyrî, 2007:Bursevî, 2001).

Takvâ bağlamında oruç, insanı maksada ulaştıran, Allah'ın ahlâkıyla ahlâklanacak şekilde orucu ihyâ etmektir. Bu ahlâk, sûfiler tarafından samediyet olarak açıklanmaktadır. Samediyeden maksat, insanın tutacağı orucun bedensel ve nefsanî arzuları bulunmayan meleklerin ibadeti gibi makbul olmasını istemektir(İbnü'l-Arabî,1999;Sühreverdî,1119; Ankaravî,2011).

İbadetlerin amacı müminleri takvâ mertebesine ulaştırmaktır. Allah Teâlâ'nın takvâ sahibi olsunlar diye orucu farz kılması(Bakara,183) günahlardan uzak durmayı gerektirmektedir. Dinde sakınmak (takvâ, ittikâ) günahlarla ilgili bir sakınmadır, günahlardan uzak durmak, günaha girmemek için çaba göstermektir. Kurtulmanın, uzak durmanın yolları ve çareleri bakımından günahlar ikiye ayrılır: İçki, kumar, hırsızlık, gasp gibi günahlardan kurtulmanın yolu ve çaresi bunların getirdikleri sonuçlar üzerinde düşünmektir. Yasaklama, ceza tehdidi, başkalarının başlarına gelenler, verilen öğütler üzerinde düşünen insanlar bunlardan uzaklaşabilirler. Bir kısım yasaklar ve günahlar da vardır ki, bunların sâikleri (iticileri) öfke ve şehvet gibi tabii duygular ve içgüdülerdir. Bunlardan uzaklaşabilmek için yalnızca üzerinde düşünmek yetmez; itici duygular ve içgüdülerin baskısını azaltacak veya bu baskıya karşı iradenin gücünü arttıracak uygun araçlarla eğitime ihtiyaç vardır. Oruç bu eğitim için ideal bir yoldur. Oruç ibadetinin ferdin irâdesini güçlendirmesi ve onu günahlardan uzaklaştırması yanında, maddî imkânları yerinde olanları yoksulların, mahrumların halleriyle hallendirmek gibi bir işlevi daha vardır. Yeme, içme ve cinsel ilişki arzularını istedikleri gibi tatmin edebilenler, bundan mahrum olanların durumlarını ancak, aynı şartları yaşayarak anlayabilirler ve ancak bu yoldan onlara yardımcı olma konusunda daha duyarlı ve aktif hâle gelebilirler. İslâm; bedeninin arzularını frenlemenin, isteklerini doyurma konusunda kısıntıya gitmenin, insana mahsus olup ruh, nefis, kalp gibi kavramlarla ifade edilen diğer unsurun gelişmesi üzerindeki müsbet tesiri üzerinde de ısrarla durmaktadır(Heyet,2003). Oruç maddî ve mânevî sakınmayı gerktirdiği için Allah'ın yarattığına saygı duymak, hak-hukuk gözeterek adaletten ve insaftan ayrılmamak, insanlara saygı göstermek gibi sûfilerce tanımlanan

takvâ özelliğini taşımalıdır (Sühreverdî, 1119; Kuşeyrî, 1989; Mekkî, 2001; Kelâbâzî, 1994). Bu husus, her ibadet gibi orucun da amacının takvâ olduğunu göstermektedir.

3.5. Tevbe Çerçevesinde Oruç

Tevbe pişmanlık, dönmek, vazgeçmek, rücû etmek, işlediği günahı terk edip Allah'a yönelme ve mâsivadan dönme anlamlarına gelmektedir(Cürcânî,2011;İbnManzûr, ts.;Fîrûzâbâdî,2005). Tevbe, sûfiler tarafından kötülükten dolayı nedâmet duyarak o günaha bir daha dönmeyeceğine kesin karar vererek sütün çıktığı yere dönmesinin mümkün olmaması gibi günaha bir daha dönmemektir(İsfahanî, ts.). Sûfiler, Allah'ın rahmet kapısının ne vakit açılırsa açılsın o anın değerlendirilmesinin elzem olduğunu belirtmektedir. Tevbenin de açılan kapının anahtarı olduğunu söyleyen bu ehle göre kapının kapanmaması hassas davranılmasını gerektirmektedir(İsfahanî,1992). Mutasavvıflar, Kur'ân-ı Kerim ve hadislerden hareketle tevbeyi tasavvufî düşüncenin temeli olarak geçmişin telâfisi bağlamında seyr ü sülûkun her aşamasında değeri artan bir makam olarak görmektedir(Gazzâlî,ts.). İbadet bağlamında tevbe, Allah'ın yasaklarından kaçınmak, emirlerini yerine getirmek, kaçırılan ibadetleri kaza etmek, hakları hak sahiplerine teslim etmek, yaptığına pişman olmak ve bir daha onlara dönmemeye azmetmektir(Bursevî, 2001). Bu ibadetler içerisinde orucun günahı terk etme, kaza etme, günaha bir daha dönmeme özelliğinden dolayı sûfiler açısından ayrıca önem arz etmektedir. Oruç, mânevî bir eğitimidir. Bu eğitim süreci boyunca kalp ve rûha sirayet eden günahlardan temizlenme, tevbeye dönüş ve yönelişle mümkündür.

Oruç, geçmiş günahlar karşısında pişmanlık duyarak tevbe eden, değerlendirerek ve inanarak karşılığını Allah'tan bekleyen için geçmiş günahlarının bağışlanma vesilesidir(Nesâî, İman,21). Tevbe çerçevesinde oruç, bağışlanma için bir fırsat ise azalarla günahları terk etmek ve bir daha günaha dönmemeye karar vermektir(Mekkî,2001). Ebû Tâlib el-Mekkî ve Gazzâlî'ye göre günaha son verdikten sonra, günahın akabinde yapılan tevbe hatalara kefarete olur. Bu hatalardan azalar ile ilgili olanların kefareti oruçla sağlanır(Mekkî,2001; Gazzâlî,ts.). Sûfiler açısından zıddı ile tedavi edilen her hastalık gibi kalbi kaplayan günah kirleri ilâhî nûrla temizlenir. Bu temizlik tevbe etmekle başlar ve Allah'ın razı olduğu ibadetleri yerine getirmekle devam eder.

Oruç; büyük bir arınma, yenilenme ibadetidir. Bu ibadetin en önemli ayı olan ramazanda yapılan tevbe; yenilenme, günaha bir daha dönmeme hatta tevbeden bile tevbe etmenin vesilesidir(Kuşeyrî,1989). Çünkü hikmetleri ile günahın yakıp mahvedildiği, sevabının Muhammed ümmetinin nail olduğu, büyük günah sahiplerine tevbe ile şefaet edildiği ramazan ayı; tevbenin üç kısmı olan hatadan sevaba, sevaptan daha doğru olana, nefisten hakka dönmenin imkânıdır(Yazıcıoğlu Ahmet Bican, 2018;Kuşeyrî,1989). Bu bağlamda tevbe çerçevesinde oruç, Hakk’a rücû etmeyi, dirâyet ve kararlılık göstermeyi gerektirmektedir.

3.6. Sabır ve Şükür Çerçevesinde Oruç

Çetin imtihanlarla, dert ve nimetlerle örülü bir süreç olan sabır, sûfiler tarafından kâmil insan olma yolunda ulaşılması gereken en önemli menzil ve makamlardan biridir(Kelâbâzî,1994;Kuşeyrî,1989; Mekki,2001; Kelâbâzî,1994). Tasavvuf ehline göre sabır; dinin emirlerini yerine getirme, günahlardan uzak durma, musibet zamanlarında karşılığını sadece Allah’tan beklemektir. Hayvan ve melekler hakkında düşünilemeyen ancak insana ait haslet olması hasebiyle önem verilen sabır Allah’a yükselişteki fikri yansıtır(Afifi,2018). Sabır genel olarak bedene güç şeyleri yüklemek ve bunlara katlanmak anlamına gelen beden ile nefsi şehvet gereği arzu duyulan şeylerden alıkoymakla gerçekleşen mânevî durumlarda hâsıl olmaktadır. Mânevî sabır, cinsî arzulara karşı olursa iffet, bir musibete karşı olursa sabır, bolluk içinde yaşamaya karşı olursa zühd, savaşın sıkıntılarına karşı olursa şecaat, öfke ve kızgınlığı bastırma hususunda olursa hilm, sır saklama konusunda olursa kitmân-ı nefis, malın ve servetin azlığına karşı olursa kanaat, zenginlik hususunda olursa kendine hâkim olma gibi değişik isimler alır(Râzî,1420). Oruç da, maddî ve mânevî sabrı gerektiren ibadetlerden biridir. Oruç, bir sabır sınavı olduğu için maddi anlamda yeme-içme, cinsi münasebetten sakındırırken mânevî anlamda başkalarına karşı kötü sözden, başına gelen her türlü beladan ve kötülükten insanı alıkoymak. Allah Resûlü’nün, “*Oruç, sabrın yarısıdır*”(İbn Mâce, Sıyâm, 44) buyurması oruçla sabrın o kadar özdeşleştiğini ve Ramazanın da “sabrın ayı” olarak isimlendirildiğini göstermektedir(Hadislerle İslam, 2013). Gazzâlî’ye göre orucun sabrın yarısının olmasının hikmeti, gadab ve şehvet kuvvetlerine karşı yapılan sabır olması ile orucun imanın dörtte biri olmasıdır(Gazzâlî, ts.).

Sabır çerçevesinde oruç; kararsızlık, gevşeklik, yakınma, aceleciliği

sona erdirmeyi ve bela vaktinde edepli olmayı gerektirir. Sûfilere göre ramazan ayı adabına uygun karşılanmalıdır. Bu adab, nefse haz veren şeylerden uzaklaşmak ve iradi olarak gösterilen sabırla mükâfatın daha güzeline erişme isteğidir(Nahl, 96). Kulun emrolunduğu orucu hakkı ile yapması sabır gerektirdiği için de “İnanarak ve karşılığını Allahtan bekleyerek oruç tutan kimsenin günahlarının bağışlanacağı müjdelenmektedir (Buhârî, Savm,6; İmân, 28; Müslim, Musâfirîn,175). Kötülük ve gûnahtan sakınmak bir irade eğitimi gerektirir. Bu eğitimin davranışa yansması da sabırla gerçekleşir(Kuşeyrî,1989).

Oruç açısından nefis, kulu rabbinden uzaklaştıran hasletleri içerisinde barındıran aynı zamanda kötü huyların mahalli olan latife olduğu için onu ezmek ve öldürmek sabır gerektirir(Cürcânî, 2011). Eğer kişi, hevasına tabi olan nefisten (nefs-i emmâre), hem ruha hem hevâsına tabi olmaktan (nefs-i levvâme) kurtulursa o zaman ibadet ve taata meyleden mutmain nefse sahip olabilir(Erzurumlu İbrahim Hakkı,1981). Mevlânâ, nefsin heva ve heveslerine karşı oruca tahammül edip sabretmenin kolay olmadığını; ancak bunun Allah’tan ayrı düşme tehlikesinden daha zor olmadığını “savaş ve oruç güçtür, çetindir. Fakat bu güçlük ve çetinlik, Allah’ın, kulu kendinden uzaklaştırmasından, böyle bir derde uğratmasından yeğdir” şeklinde ifade eder(Mevlânâ,1990). İnsanın iradesine hâkim olması, nefsin isteklerinin kontrol altına alınması hususunda gösterilen sabır için oruç nefis-i emmârenin isteklerine ket vurmanın yoludur. nefsânî zevklere karşı sabırla tutulan oruç, ahlâkını güzelleştirmiş ve imanının bilincine ermiş olan Müslümanın nefsin terbiye etmesi anlamına gelir(Karagöz ve Altuntaş,2013).

Şükür, nimeti vereni hakkı ile düşünüp verilen nimeti ikrar ederek göz, kulak, diğer azalar ile ona teşekkür ederek çeşitli nimetleri yerinde sarf etmektir(Tehânevî,2008). Allah’tan gelen nimet için minnettarlığını ifade etme dil, kalp ve bedenle olur. Oruç sayesinde açlık karşısında nimetin Allahtan olduğuna dille şükür, oruçla beliren bütün hallerin Allah’tan olduğuna kalple şükür, oruç sayesinde azaların isyandan kaçınmaya, hamd ve zikirle uğraşmaya ise bedenle şükür denilir. Bu bağlamda gözün şükrü, Müslüman kardeşinin ayıplarını örtmek, kulağın şükrü duyduğu ayıpları duymazdan gelmek ise bu hasletler rahmet vesilesi olan oruç esnasında daha da önem arz etmektedir(Gazzâlî, ts.; Kuşeyrî,1989). Orucun şükre bakan yönünde Allah’ın nimetlerinden belirli bir süre uzak durmak o nimetleri doğrudan veren nimetin Allah’tan

geldiğini şükür sağlar. Bu şükre; dil, göz ve mide iftar vaktinde şahitlik eder.

3.7. Züht Çerçevesinde Oruç

Zühd, nefsin masivaya olan sevgisini alıkoymak ve dünyadan yüz çevirmek anlamındadır(Cürcânî,2011; Tehânevî, 2008). Zühdün gayesi dünya ve lezzetlerine olan rağbeti ahirete ve yüksek derecesine yöneltmektir. Oruç; kendini tutma, belirli şeylerden uzak olma anlamında zühdü içerisinde barındırır. Zühdün nefsi arzulara fırsat vermeyerek ibadette yoğunlaşma sağlaması, oruç açısından daha iyi ve güzeline dönmek için fırsat olarak görülmelidir(Sühreverdi, 1119; Kuşeyrî, 1989; Serrâc, 1960; Kelâbâzî, 1994; Yılmaz, 2015; Gazzâlî, ts.).

Zühd çerçevesinde oruç, şekilcilik anlayışına karşı öze dönüşü tercih eden, Allah’a kurbiyet gerektiren fiili bir farzdır. Bu kurbiyet gönlünü ve bedenini masivadan uzak tutma bağlamında zühdü gerektirir. Oruç, açlık ve susuzluğa karşı olan uzaklık yanında Allah ile başbaşa kalmayı gerektirir(Uludağ,1999). Oruç ile ilgili bahislerde; Hz. Peygamber’in üç gün peş peşe karnını doyurmaması, yoksulları doyurup, aç kalmayı tercih etmesi(Tirmizi Zühd,38), Hz. Süleyman (a.s.)’ın nefsini haramdan aç tutarak, dilini boş konuşmaktan nehyederek dünyadan uzaklaşarak hakkın meclisinde bulunma isteği dünya ve mâsivayı terk ederek hakk’a yaklaşma yolundaki zühd anlayışını göstermektedir (Şirvanî,2019).

Sûfilerin zühd anlayışı dünyaya karşı zâhit olmayı, kanaat (kasr-ı emel) sahibi olmayı gerektirir(Kuşeyrî,1989). Oruç mevsimi de nefis, beden ve organları günahlardan tecrid etmenin vesilesidir. Oruçlunun kalbini meşgul eden, Allah’ı zikretmekten alıkoyan hususlara bakmaktan gözlerini tecrid ettirmesi gerekmektedir. Nimetin şükrünü eda etmenin ve gözü rabbin rızasına uygun kullanmanın önemini Hz. Peygamber (s.a.v.)’in “Harama bakmak şeytanın oklarından zehirli bir oktur. Bundan dolayı, Allah’tan korktuğu için harama bakmayı terk eden kimseye Allah tadını kalbinde hissedeceği imanı verir” hadîsinden anlıyoruz(Nisâbü’rî,2018). Oruç, kulağı da denetim altında tutmayı gerektirir. Yalan dinlemenin haram yemekle eşit sayılması(Mâide, 52) mahzurlu şeyler konuşulması yanında dinlemenin de haram olduğunu göstermektedir. Oruç ibadetine “oruç bir emanettir; sizden her biriniz emanetini muhafaza etsin”(Zebîdî, ts.) emri; kulağa ve göze emanet yüklendiğini göstermektedir(Mekkî,2001). Zühdün beden ile ilişkisi oruç

esnasında dili, eli ve ayağı da denetim altında tutmayı gerektirmektedir. Oruçlu iken dil; Allah'ın zikri, Kur'an okumak, dua-niyaz etmek ile meşgul olması gerekirken gıybet, iftira, cedel ve anlamsız tartışmalardan uzak tutulmalıdır. Gıybet yapanın orucu dâhil bütün ibadet ve amellerinin boşa gideceğini, tutulan orucunun bozulacağını belirten sûfiler için dilin orucu, Allah'ın yasaklarından uzaklaştıracak şekilde hareket etmektir (Kuşeyrî, 1989;Uludağ, 2017).

Oruç tutarak dünyada zühd üzere yaşamada Allah'tan yardım dilemek gerekir. Vaktinin çoğunu ibadetler içerisindeki oruçla geçiren âbid ve zâhid gibidir (Nesefî, 2013; Mekkî, 2001). Âbid ve zâhid zühd içerisinde yaşamada ve ibadetle meşgul olmakla nefsinin isteklerine mâni olur. Oruç zâhidin Rabbine seyahati olduğu için dünya ehlinin can attığı istekleri istemez (Kuşeyrî, 2007). Zühd, halvet ile uzlet barındırdığı için oruç müddetince zâhid, tefekkür, namaz, zikir ve dua ile gönlünü meşgul eder. Kendini bir yerde tutarak veya bir şeyi aralıksız sürdürerek genellikle ramazanın son on gününde tavsiye edilen (Buhârî, "İ'tikâf", 1; Müslim, "İ'tikâf", 5) i'tikâf ile oruçlu, zâhidâne bir hal ile Allah'a yaklaşacak işlerle meşgul olurken, Allah'ı zikretmek haricinde konuşmamaya özen gösterir.

Bir nevi uzlet olan i'tikâf, müminin hakk'a yakın olmak maksadıyla zihnini ve kalbini temizleme fırsatı verdiği gibi mümini âhirete öncelik veren bir hayat sürmekten ve Allah'a gönül vermekten uzaklaştıran şeyleri terk eder. Özellikle Kadir Gecesi'ni ihyâ etme fırsatını da içerisinde barındıran i'tikâfın; kalbi, ruhî ve zihnî arınmayı gerçekleştirmesi, belli ve makul ölçüde zühdü gerektirmektedir.

4.Sonuç

Oruç, semâvî dinlerde uygulama farklılıkları olmakla beraber ortak ibadetlerden biridir. İslâm şeriatında oruç niyet edilerek imsaktan güneş batıncaya kadar yeme-içme ve cinsel ilişkiden uzak durmaktır. Mutasavvıflar oruç ibadetinin gerçekleşmesi için bu şartları yerine getirmenin önemini belirtmekle beraber ibadetin boyutlarını nefis-kalp-rûh açısından da ele almaktadır. Bu bağlamda sûfiler açısından ideal mânada oruç, yalnızca yiyecek ve içeceklerden uzak durmak değil, vücudun her uzvuna tutturulan, haram şeylerden uzak durulan, nefsin hevasına muhalefet ettirilendir.

Tasavvuf çerçevesinde orucun kalp, riyâzet, cu', takva, zühd, tevbe, sabır, şükür, ubûdiyyet bağlamında değerlendirilmesi; sûfîlerin bâtni yönden oruca verdikleri anlam ile ilgilidir. İnsanı kötülüğe sevk eden nefse karşı orucun gerektirdiği açlık ve riyâzet ile nefis, disiplin altına alınarak terbiye edilir. sûfîler açısından irade eğitimi olan oruç; insanı maksada ulaştıran, Allah'ın ahlâkıyla ahlâklanacak şekilde takva kazandıran ibadettir. Oruç, insanı peşinden koşturan zevkler ile arasına sınır koymayı salık verir. Bu bağlamda zühd, aşırılıkları törpülemenin ilacı, beden ile organları gûnahtan uzaklaştırmanın ve rûhun arındırılıp yüceltilmesinde etkili bir yoldur.

Sûfîler için oruç, riyânın en az karıştığı ibadet olduğu için hadîste geçen “Mükâfatını ben vereceğim” iltifatına mazhar, kalbinde Allah'tan gayrı ne varsa hepsini çıkaran, rubûbiyetini ortadan kaldırarak, kâinat sahibinin istediği en mühim vazifelerden birisi olan sabır ve şükür erbabı olanlardır. Bu bağlamlar dikkate alındığında tasavvufî kavramlar çerçevesinde oruç, Allah'a itaati ve teslimiyeti alıştıran, nefsânî ve shevî duygulara hâkim olmayı öğreten, günahlardan uzaklaştıran, rûhun Hakk ile konuştuğu ibadettir.

Kaynaklar

- Aclûnî, İsmâil b. Muhammed.(2000). *Keşfü'l-Hafâ ve müzîlû'l-ilbâs*. thk. Şeyh Yusuf b. Mahmûd el-Hac Ahmed. Şam: Mektebetü'l-İlmi Hadîs.
- Affî, Ebu'l-Alâ.(2018). *Tasavvuf*. Çev. Ekrem Demirli-Abdullah Kartal. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Ankaravî, İ.(2011). *Minhâcû'l-fukarâ*. Haz. Sadettin Ekici-Meral Kuzu. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Attâr, F.(ts.). *Tezkiretü'l-evliyâ*. thk. Ahmed Arâm. y.y.: b.y.y.
- Baltacı, H. (2011). *Necmeddîn Dâye Râzî Hayatı, Eserleri ve Görüşleri*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâil.(1981). *el-Câmiu's-sahîh*, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Bursevî, İ.H.(2001). *Rûhu'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî.

- Ceyhan, S.(2012). “Ubudiyyet”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 42: 33. İstanbul: TDV Yayınları.
- Cürcânî, S.Ş. (2011).*et-Ta’rifat*. thk. Muhammed Sıddık el-Minşâvî. Kâhire: Dâru’l-Fadîle.
- Ebû Davud, Süleyman b. Eş’az.(1981). *es-Sünen* İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Erginli, Z.(2006). *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kalem Yayınevi.
- Erzurumlu İ. H.(1981). *Mârifetnâme*. Sadeleş. Faruk Meydan. İstanbul: Veli Yayınları.
- Fîrûzâbâdî, Ebü’t-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya’kûb b. Muhammed el-.(2005). *el-Ğâmûsü’l-muḥîṭ*. Thk. Muhammed Naim el-Argasûsî. Beyrût: Müessesetü’r-Risâle.
- Gazzâlî, Ebu Hamid Muhammed el-.(ts.). *İhyâu’ ulûmi’d-Dîn*. çev. Ahmet Serdaroğlu. İstanbul: Bedir Yayınevi.
- Hadislerle İslam: Hadislerin Hadislerle Yorumu*.(2013). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Herevî, Ebû İsmâîl Abdullâh b. Muhammed b. Alî el-Ensârî el-.(1988). *Menâzilü’s-sâ’irîn*. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye.
- Heyet.(2003).*Kur’an Yolu Tefsiri*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Heysemî, Nûreddin el-.(ts.). *Mecmau’z-Zevâidve menba’i’l-fevâ’id*. Kum: Dâru’l-Kütübi’l-Arabîyye.
- Hücvîrî, Ebû Hasan Alî b. Osman el-.(2000).*Keşfu’l-Mahcûb* (Kahire: Meclisî’l-A’lâ li’s-Sekâfî.
- İbnü’l-Arabî, M.(1999). *Fütûhât-ı Mekkiyye*. Thk. Ahmed Şemseddîn. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye.
- İbn Manzûr, Ebü’l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî.(ts.). *Lisânü’l-Arab*. Beyrût: Dâru Sadr.
- İsfehânî, Ebu Nuaym el-.(1992). *Hilyetü’l-Evliyâ*. Mısır: Dâru’l-Fikr.
- İsfehânî, Ragıp el-.(ts.). *el-Müfredat fî Garibi’l-Kur’ân*. Thk. Safvan Adnan Davudî. Beyrut: Dâru’l-Kalem.

- Karagöz, İ.; Altuntaş, H.(2013). *Oruç İlmihali*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Kâşânî, Abdurrezzâk.(1996). *Istîlâhâtü's-sûfiyye*. Thk. Abdula'l Şâhîn. Kahire: Dâru'l-Menâr.
- Kelâbâzî, Muhammed b. İbrâhim.(1994). *Kitâbu't-ta'arruf li-mezhebi ehli't-tasavvuf*. Kahire: Mektebetü'l-Hancî.
- Kuşeyrî, Abdülkerim b. Hevâzin el-.(2007). *Letâifu'l-İşârât*. Thk. Abdullatîf Hasan Abdurrahman. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Kuşeyrî, Abdülkerim b. Hevâzin el-.(1989). *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*. Thk. Muhammed b. Şerîf ve'l-ahirun. Kahire:Dâru Şa'b.
- Küçük, Abdurrahman; Tümer, Günay.(1993). *Dinler Tarihi*. Ankara: Ocak Yayınları.
- Küçük, H.(2018).*Tasavvuf ve Tıp Selim Kalbin Fizyolojisi*. İstanbul: Ensar Yayınları.
- Mekkî, Ebu Talib el-.(2001). *Kûtü'l-kulûb fî mu'âmeleti'l-mahbûb*. Thk. Muhammed İbrâhim Muhammed Rızvânî. Kahire: Mektebetü Dâru't-Türâs.
- Muhâsibî, Hâris el-.(1970). *er-Riâye li Hukukillâh*. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Hadîsiyye.
- Müslim, Haccac b.(1981). *el-Câmiu's-sahîh*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Nesefî, A.(2013). *İnsan-ı Kâmil*. Çev. Mehmet Kanar. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Nîsâbü'rî, Hâkim en-.(2018). *el-Müstedrek 'ale's-Şaḥîḥayn'*. Thk. Emîr Hasan en-Nû'manî ve'l-ahirun. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife.
- Öztürk, Y. N.(1990). *Kur'an ve Sünnete Göre Tasavvuf*. İstanbul: Yeni Boyut Yayınları.
- Parsa, Hâce M.(1975). *Risâle-i Kudsiyye*. Thk. Tahirî Irakî. Tahran: Tahuri.
- Rafîî, Mustafa Sâdık er-.(2002). *Vahyu'l-Kalemî*. Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye.
- Râzî, Muhammed b. Ömer b. Hüseyin F.(1420). *Tefsîru'l-Fahri'r-Râzi el-*

meşhûr bi't-tefsîri'l-kebir ve mefâtihi'l-gayb. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî.

Rûmî, Mevlânâ Celâleddîn er-.(199). *Mesnevî*. Çev. Veled İzbulak. İstanbul: MEB Yayınları.

Salzman, M.(1987). *The Encyclopedia of Religion*. Chief and Edit. Mircea Eliade. New York: Macmillan and Free Press.

Selvi, D.(2015). *Kaynaklarıyla Tasavvuf*. İstanbul: Semerkand.

Serrâc, Ebû Nasr Abdullah b. Ali b. Muhammed es-.(1960). *el-Lüma'*. Thk. Abdulhalîm Mahmûd ve'l-ahirun. Bağdad: Dâru'l-Kütübi'l-Hadîsiyye.

Sühreverdî, Ebû Hafs Şehâbeddin.(1119). *Avârifü'l-Maârif*. Thk. Muhammed b. Şerîf ve'l-ahirun. Kahire: Dâru'l-Maarif.

Şirvanî, Seyyid Y.(2019). *Şifaü'l-Esrar*. Haz. Mehmet Rıhtım. İstanbul: Sufî Kitap.

Tehânevî, Muhammed Ali et-.(2008). *Keşşâfû istilâhati'l-funûn ve'l-ulûm*. Thk. Ali Dahrûc. Beyrut: Mektebetu Lübnân.

Tirmizî, Muhammed b. İ.(1981). *es-Sünen*. İstanbul: Çağrı Yayınları.

Uludağ, S.(1999). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Marifet Yayınları.

Uludağ, S.(2017). *Hayata Sûfî Gözüyle Bakmak*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Üneys, İ.(2004). *el-Mu'cemü'l-vasît*. Nşr. Mektebetu's-Şurûku ed-Devliyye.

Yazır, E. H.(2017). *Hak Dini Kur'an Dili*. İstanbul: Zehra Yayıncılık.

Yazıcıoğlu, A. B.(2018). *Envârü'l-Âşıkîn*. Sad. Muhammed Taha. İstanbul: Muallim Neşriyat.

Yılmaz, H. K.(2015). *Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: Ensar Yayınları.

Zebîdî, Muhammed Murtazâ ez-.(ts.). *İthâfû's-Sâdeti'l-Müttakîn bi Şerhi Esrârı İhyâi 'Ulûmi'd-Dîn*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

BÖLÜM XVI

OTANTİKLİK İZLEĞİNDE OTOMATİK PORTAKALLAŞMAYA KARŞI DİRENÇ*

Dr. Arş. Gör. Zafer ŞAFAK

İğdır Üniversitesi, İğdır-Türkiye, e-mail: zafer.safak@igdir.edu.tr

Orcid ID: 0000-0002-5780-4793

1. Giriş

Bu çalışma Anthony Burgess'ın *Otomatik Portakal* (1962) eserini merkeze alarak daha çok Varoluşçu düşünürlerin yapıtlarında tartışmaya açtıkları, özgün, alışılmamış, ayrık, kendine has düşünce/tutum ve eylemleriyle kendi kaderlerini yine kendi elleriyle belirleyen çevrelerinden etkilenmeleri ve manipüle edilmeleri neredeyse imkânsız olan otantik bireyi, Varoluşçuluk düzleminde fikirler öne sürmüş düşünürlerin görüşleri bağlamında incelemektedir. Çalışma, otantikliği değişen görünümleri ile irdelemeyi hedeflemenin yanı sıra, yapıtlarında otantikliğe nispeten geniş ölçüde yer veren veya kurgusal eserlerinde otantiklik izleğine rastlanan Søren Kierkegaard, Friedrich Nietzsche, Martin Heidegger, Jean-Paul Sartre ve Albert Camus'nün fikirlerini arka plana alarak, Nietzsche, Sartre ve Camus özelinde ilgili eserlerdeki ayrık ve asi karakteri otantiklik bağlamında tahlil etmiştir. Bu çerçevede ele alınan romandaki ana karakterin otantik davranış biçimleri, seçimleri, eylemleri ve eylemlerinin sonuçlarına yönelik benimsediği tutumların karşılaştırmalı incelenmesi de bu çalışmada amaçlanmıştır.

Daha çok Friedrich Nietzsche çevirileriyle tanınan ve İkinci Dünya Savaşı öncesinde ve sırasında yanlış biçimde Alman milliyetçiliğiyle özdeşleştirilen filozofun yerinde anlaşılmasını sağlayan Alman yazar ve çevirmen Walter Kaufmann olmuştur. Kaufmann, burada bahsi geçecek olan ve daha çok Varoluşçuluğun çekirdek değeri olarak görebileceğimiz otantiklik idealini irdeleyen beş ayrı düşünür/yazara otantiklikten ziyade Varoluşçuluk düzleminde değinmeyi seçerken ilgili düşünce akımıyla örtüştürdüğü düşünür/yazarlara Dostoyevski, Rilke, Kafka ve Jaspers'i de ekler (Kaufmann, 1960:11-52,113-184).Kaufmann bir milat olmamakla birlikte yazardan önce ve sonra yapılan Varoluşçulukla ve otantiklikle ilgili çalışmalar ya alan ya da amaç gereği kuramsal boyutta kalmış ve teorik yazın beraberinde toplumsal-gerçek veya kurgusal bir karakteri detaylı bir

* Bu çalışma “John Banville’in *Tutanak Defteri*, Patrick McCabe’in *Kasap Çırağı* ve Anthony Burgess'ın *Otomatik Portakal* Romanlarında Otantik Görünüm ve Otantik Karakterin Boyutları” adlı doktora tezinden türetilmiştir.

biçimde otantiklik süzgecinden geçirmeyi gerektirmemiştir. Bu çalışma ise Kaufmann'ın ve diğerlerinin yaptığına aksine odağını Kierkegaard, Nietzsche, Heidegger, Sartre ve Camus'ye Varoluşçuluktan ziyade otantiklik bağlamında ve *Otomatik Portakal*'ın başkışısı Alex'in aykırı kişiliğini irdelemek amacıyla çevrilecektir.

Çalışmada, toplumun kültürel, siyasi ve ekonomik uzantılarının oluşturduğu altyapı ve üstyapı değişkenlerinin etkisiyle somutlaşan ahlak ve etik gibi normlaş(tırıl)mış davranış ve kurallar örüntüsünün yapaylığı ve sığılıyla yüzleşen bireyin, kendi hakiki, otantik ben'ini koruma çabasının başta kriminal olmak üzere ciddi sonuçları beraberinde getirdiği gerçeği irdelenmiştir. Kendine özgü, manipüle edilmesi neredeyse olanaksız olan asi bireyi tümüyle yanlış ya da eksik değerlendirmenin doğal bir sonucu olarak savlanabilecek 'iyi' ve 'kötü' sınıflandırmasında olduğu gibi bu çalışma tipik 'sağlıklı birey, sağlıklı toplum' tezini ya da 'toplumsal yarar' çıktısını/çıktılarını dışarıda bırakır. Böylesine bir sonuç ve çıktı beklentisi -başkaca herhangi bir geleneksel yarar beklentisinde olduğu gibi- çalışmanın çizdiği genel hatlar ve tartıştığı detaylar incelendiğinde otantik bireyin kimlik bütünlüğünü disipline etmeye çalışan ve biyopolitikayı tümüyle dışlamamakla beraber onu geride bırakmış olan dijital gözetleme ve hükümlanlık uygulamaları ve anlayışlarıyla aynı kategoride yer almak olacaktır. Çalışma daha çok bu tür bireylerin yaşadıkları toplum içerisinde uyumsamama odaklı zihin dünyalarını ilgili felsefe ekolünün uzamında yer alan çekirdek kavramı öne çıkaran düşünürlerin görüşlerini arka plana konumlandırarak ve örneklem olarak seçilen roman karakterini öne çıkararak tartışmıştır.

2.1 Otantiklik ve Otantik Bireyin Kısa Sosyo-Tarihsel Artalanı

Otantik sözcüğünün kökeni eski Yunanca 'kendi' veya 'öz' anlamına gelen '*autos*' ile 'fail', 'eyleyen' anlamını taşıyan '*hentes*' kelimelerinin birleşiminden oluşur ve 'kendi yetkisine, yargısına göre davranan kişi' anlamını taşır. Bu anlama ek olarak sözcük, Yunancadan Orta Çağ Latincesine geçerken çağrışımsal olarak bünyesinde barındırdığı 'özgün', 'hakiki', 'saf', 'gerçek' anlamlarını da muhafaza eder. Otantik sözcüğü eski Fransızcada 'kabul edilebilir', 'meşru', 'kurallara ve geleneklere uygun' anlamlarını ifade ederken on dördüncü yüzyılın ortalarında varsıl içeriğine 'otoriter' ve 'tam yetkilendirilmiş' anlamları katılır. Gerek bir nesneye gerekse bir kimseye atfedilen ve uzunca bir yol kat ederek kavramlaşan sözcüğün günümüzde 'gerçeğe dayanan', 'kurmaca olmayan' dolayısıyla da 'güvenilen', 'itimat edilen' gibi anlamları vermek üzere kullanılmasının yanı sıra herhangi bir eserin özgünlüğünün şüpheli olmadığının ve eserin, bahsi geçen, belli bir kimseye ait olduğunun altının çizilmesi için de kullanıldığı görülür (Authenticity, Online Etymology

Dictionary, 2019). Tarihsel olarak bakıldığında ise bireysel anlamda otantik düşüncenin izlerine insanlığın başlangıcından beri rastlanılmakla birlikte otantikliğin dönüşüm geçirdiği, kendisine farklı anlamların yüklendiği Rönesans dönemi ideali olarak otantiklik, Romantik dönem anlayışıyla otantiklik ve kapitalist/burjuva dünya görüşüyle otantiklik düşüncesi gibi belli başlı dönemsel durakların, bakış açılarının varlığı göze çarpar.

Rönesans dönemindeki otantik ideali ya da insan bilinci ve tutumu ile ilgili sorun esasen otantikliği adlandırma sorunudur (Steinvorth, 2016: 44). Otantik sözcüğünün günümüzde temsil ettiği fikirleri, Rönesans insanı, orijinallik, gerçeklik ya da kimi zaman otantikliğe zıt olarak yorumlanan içtenlik, doğruluk, samimiyet ve dürüstlük gibi terimlerle kavramlaştırmıştır. Rönesans insanının otantiklikle kastettiği, otantiklik fikriyle örtüşen bir biçimde herhangi bir şeyi kendine içkin değerinden dolayı yapmaktır ve bu haliyle otantiklik, Rönesans döneminde terminolojik bir isabetle olmasa da kavrama uygun düşen mana, yaşayış ve zihinsel üretim olarak bu dönemde mevcuttur. Rönesans’tan önceki ve sonraki dönemler için yapılan “Tıpkı Hristiyan Orta Çağ’ında başat düşünce her şeyi Tanrı adına yapmak olduğu gibi Endüstri Devrimi’nden sonra da çoğu kez metanın değişim değeriyle ölçülen insanlığın ya da toplumun refahına hizmet etmemiz gerektiği fikri sebebiyle bu tutum bu dönemlerde yaygın değildir” (Steinvorth, 2016: 53) yorumu otantikliğin bir kavram olarak tarihsel süreçte anlamını netleştirmesi bağlamında geçerlilik kazanmıştır.

Bireyin bütünlüğünü ve biricikliğini toparlamayı amaçlayan Romantik gelenek Aydınlanma Çağı’nda yaygın olarak hüküm süren, gerçeğin yalnızca aklen kavranabilir olduğu anlayışına karşı çıkmış, bunun yerine kişinin kendi gerçekliğine göre davranmasını önceleyerek bireyin varoluşunu oluşturmada ve kendini tanımlamasında kişisel deneyime önem vermiştir. Romantik dönemde otantiklik idealinin oluşmasında tartışmasız bir öneme sahip olmasıyla dikkat çeken Fransız yazar Jean-Jacques Rousseau; toplumu, bireyin “bütünlüğünün ve tekliğinin yitirilmesindeki başlıca neden” olarak görür ve yine toplumu “modern varoluştaki toplumu pek çok sefalet ve yozlaşmanın” kaynağına yerleştirir. Ona göre, insanlar doğayla ya da kendi doğalarının gerektirdiği ihtiyaçlara uygun olarak yaşarken “toplumun ve karşılıklı bağımlılığın sebep olduğu eşitsizliğin, köleliğin ve baskının ortaya çıkışıyla insan doğasının bozulması başlamıştır” (Guignon, 2004: 29). Doğadan/doğasından uzak yaşayan ya da koparılan bireyin otantiklikten uzaklaştığının ifadesi olarak okunabilecek tüm bu yorumların kaynağı ise yine Rousseau’dadır.

Rönesans'ta ve romantik dönemde geçerli olan ve yapılan şeyi kendi içsel değeri için yapmayı önemseyen otantiklik düşüncesi romantik akımın hızını yitirmesinden sonra yerini orta sınıf ile yükselişe geçen kapitalizmin etkisi sonucunda yapılan ne varsa değişim değeri ve kâr elde etme tutkusuyla yapma davranışına bırakmıştır. İçsel değeri için ilgi gösterilen uğraşlar ve bu çabaların otantikliğe özgü olan insan bilincini ve kimliğini oluşturan pratikler, ticari ve kâr getiren uğraşlara yönelen ilgi sebebiyle otantikliğin yalın, çıkar gütmeyen doğası ciddi zarar görmüştür. Yalnız otantikliğin uğradığı bu zarar önceki dönemlerde var olan otantiklik anlayışını tümüyle yok etmek yerine dönüştürmüş, metafizik anlayıştan yoksun olan burjuva etiğinde mesleğe ve fayda sağlamaya dönük otantik bir öz bulunamayınca da bu arayış işten arta kalan zamanlarda hoşça vakit geçirmek için yapılan faaliyetlerde ve kişinin ailesine ve çevresine yönelik sevgisinde aranmıştır. Bu arayışta ise düşüncelerde ve hislerde istikrarı, açıklığı ve kesinliği bulmak güç olacağından burjuva otantikliğinin Rönesans otantikliğinden çok daha ütöpik olduğu iddia edilmiştir (Steinvorth, 2016: 73). Otantiklikle ilgili gözlemlenen ve genel olarak ileri sürülebilecek iddia ise idealin çölleşmesi, içeriğinin boşaltılması ve nihai olarak vasatlaşan topluma karşı bahsi geçen değer toplumdaki ayrılarak bilinçli ya da bilinçsiz olarak kimi ayrık bireylerce yüklenilmiş olmasıdır.

2.2 Otantik Düşünürler ve/veya Otantikliği Düşünenler

Otantiklik bahsinde geleneksel -bir yönüyle de belki otantik olmayan-kronolojik bir gelişim seyri okuması yapmak gerekecekse eğer öncelikle Søren Kierkegaard'tan başlayarak otantikliği gelişim seyriyle takip edip diğer düşünürlere/yazarlara yönelik kısa bir genel değerlendirmeden sonra ideali/kavramı ilk kez sistematik olarak kullanan Martin Heidegger'e yer açarak artzamanlı olmayan bir arka plan sunmak yerinde olacaktır.

Öncelikle Kierkegaard'ın otantik, gerçek ya da her anlamıyla örnek olarak gösterdiği sahih kişilik nihai olarak on dokuzuncu yüzyılın endüstriyel toplumuna tüm değerleriyle beraber sırtını dönüp Hristiyanlığa yönelen kişidir. Öyle ki Kierkegaard, bu çift tavır alışta akla yatkın olanın ve evrensel ahlakın ötesine geçebilecek bireyi örneklerken Kitab-ı Mukaddes'in Eski Ahit bölümünden oğlu İshak'ı (İsmail'i)¹ kurban etmeyi göze alan İbrahim örneğini, adanmışlığın ve sahih kişiliğin sembol tipi olarak sunar.

Kierkegaard'ın otantiklik anlayışı ile neredeyse bütünüyle zıt düşünceler arz eden ve her ne kadar varoluşçulukla örtüşen fikirleri olsa da

¹ Musevi itikadında ve geleneğinde İbrahim'in kurban edeceği oğlunun İshak olduğu inancı sabitken İslam ilahiyatında kurban edilecek oğlun İsmail olduğu kanaati hâkimdir.

bu ekolün sınırlarını fazlasıyla aşan diğer bir isim Nietzsche'dir. Nietzsche için ise otantiklik, dini inanış, yaşayış ve gelenekle yoğrulmuş ahlak ve kültürün zorlamalarına kapılmayıp otantik kahraman olarak gösterdiği Zerdüşt gibi -kendi terminolojisiyle- 'köle ahlakı'nın boyunduruğundan kurtulan 'üstüninsan'dır. Her ne kadar Nietzsche, kendisinden sonra gelen ve otantiklik kavramını sistemleştirerek kullanan yirminci yüzyıl düşünürlerinin aksine kavramı açıkça kullanmamış olsa da, düşünürün satırlık aforizmalarından hacimli yapıtlarına kadar okuyucusuna salık verdiği her tavsiye otantikliğe yönelik anıtsal bir saygı duruşu olarak okunabilir. Nietzsche; kişinin, kendisini etik, kültür, ahlak gibi gösterenlerin tortusundan arındırarak otantik kahraman olunabileceğinden bahseder.

Eserin eleştirel incelenmesi yönünde kuramsal arka planda yer verilen diğer bir düşünür olan Heidegger, *Varlık ve Zaman* adlı yapıtında otantik, özgün, orijinal olma ve onun zıddı olarak sahil ol(a)mama ya da 'sahte' bir varoluş sürdürme konusuna geniş bir yer ayırır. Toplum içerisindeki bireyin tutumu ve yaşayışını sürdürme biçimleriyle son derece örtüşen Heidegger'e göre otantikliğin özünde; günlük alışılar dizisine kapılıp gitmemek, kendi gerçekliğine uygun davranırken ölümlü olduğunun bilincinde olmak, geçmiş ve şimdinin zamansallığının getirdiği normlardan, varoluş ve düşünüş biçimlerinden sıyrılabilme vardır.

Heidegger gibi yirminci yüzyıl düşünce tarihinde yadsınamaz bir yere sahip olan Fransız düşünür ve yazar Sartre'ın da eserleri vasıtasıyla kötü inanç/ahlak (mauvaise foi) olarak tanımladığı, dini inanca ve kültürün her katmanına nüfuz eden burjuva etiğini de içine alan sahte bir varoluşa sahip olma ve bu varoluşu sürdürme ısrarını eleştirmesi yine otantiklik çerçevesinde yer alır. Sartre'ın kendi felsefe çizgisinde öne sürdüğü özgürlük, bireyin kendi seçimlerini yapması ve tercihlerinin sonuçlarını üstlenerek sorumluluk bilinciyle varlığını dış müdahaleden bağımsız olarak oluşturmaları, düşünürün varoluşçuluk felsefesiyle otantiklik ve otantik birey/kahraman fikrinin sayısız kez kesiştiği kavşak noktalarıdır. Bu nedenle; Sartre, gerek felsefi yapıtlarında gerekse roman ve tiyatro oyunu gibi kurgusal eserlerinde daima ayrık, asi bireylere/karakterlere yer vermiştir.

Bu çalışmanın kuramsal temellerini oluşturan ve otantiklik ve otantik kahraman bağlamında ele alınan son düşünür/yazar Albert Camus'dür. Yaygın kaniye göre felsefeci olmayan Camus'nün felsefi nitelikler taşıyan denemelerinde varoluşçu varsayımlarla fazlaca örtüşen fikirler dile getirmesinin yanı sıra yazarın kurgusal yapıtlarındaki ana karakterleri bu çalışmada incelenen roman kişisiyle ayrık, asilik ve başına buyrukluğa yönünden koşutluğu aşan bir yansıma arz etmesi, düşünürü/yazarı ve

fikirlerini yüz yılı aşan söz konusu düşünce zincirinin son ve tamamlayıcı halkası olarak dikkate almayı gerekli kılmıştır. Camus'nün fikirleri bütünüyle varoluşçu gelenek içerisinde tasavvur edilemeyecek olsa da aynı akımın içerisinde beslenerek gelişen absürt düşünceyle daima beraber anılması, hayatı kısıtlayan olgulara karşı başkaldırı tutumu ve absürt tavır alış fikrinin kaçınılmaz eşleşeni oluşu, düşünürü/yazarı ve eserlerini bu çalışma açısından ayrıca değerli kılmıştır. Çalışmanın kuramsal kısmını oluşturan bu bölümde Nietzsche, Sartre ve Camus'ye odaklanılarak bu düşünürlerin otantiklik ve otantik birey (kimi zaman da toplum) hakkındaki benzeşen ve farklılaşan görüşlerine çalışmanın ilgili bölümlerinde tartışma zeminine derinlik sağlamaları için yer verilmiştir.

2.3 Kendi Terminolojisini 'Otantikleyen' Bir Düşünür: Martin Heidegger

On dokuzuncu yüzyılda şimdiki anlamından farklı çağrışımlarla metinlerde serbestçe yer verilen otantik ya da otantiklik sözcüğü Martin Heidegger ile başlayarak 1930'lu yılların eşiğinde bilinçli ve sistematik bir biçimde kullanılır. Heidegger otantikliği, otantik ol(a)mama ile de karşılaştırarak açıklamaya girişir. Otantikliği, Almanca "*Eigentlich*" sözcüğü ile karşılayan düşünür; 'onlar' olarak tanımladığı, kişinin, kendi varlığı dışındaki kimselerin dünyasına karışıp/kapılıp heba olan varoluşunu, bireyin, kendi gerçekliğine uygun bir biçimde toparlaması olarak görür (Flynn, 1999: 24). İnsanın dünyadaki varlığını nesneler, insanlar ve bireyin varoluşuna yön verecek imkânlar/ihtimaller arasında dünyaya fırlatılıp atılmış olmak (Heidegger, 2004: 201, 261, 327) bağlamında otantik olma ve otantik olamama durumu olarak yorumlayan Heidegger, otantikliğin zıddı olarak gördüğü durumu, gündelik hayat içerisinde bireyin başkaları ile olan etkileşiminde daima "başkalarına boyuneğme" (Heidegger, 2004: 189) hali içerisinde olduğunu belirterek kişinin kendisi ol(a)madığını ve başkalarının ondan varlığını alarak gündelik varlık olanakları üzerinde buyurgan davrandığını ifade eder (Heidegger, 2004: 189). "Öyle olma ve başka türlü olamama istenci" (Adorno, 2007, 136) gerçeklik, içtenlik, ve sahicilik gibi kavramlarla örtüşürülerek yorumlanan otantiklik kavramı, kişilere hasredildiğinde, yaşanan zamanın değerler ve inançlar dizgesini reddetme eğilimleri gösteren kişileri tanımlamada kullanılmıştır.

Düşünürün *Varlık ve Zaman* yapıtında otantiklik bahsinde seçip kullandığı ve Hristiyan teolojisinde önemli bir izi olan 'baştan çıkarma' ve 'düşüş' gibi terimler düşünürün dini eğitiminin önemli bir kanıtıdır. Heidegger'e göre otantik olamama durumundan bireyi kurtaracak olan fikir düşünürün "ölüme-doğru-varlık[varlığın ölüme doğru olması]" (Heidegger, 2004: 362) olarak adlandırdığı ve bireyi kendisi dışındakilerin

yavanlığından çekip kurtaracak olan düşünce biçimiyle, kişinin ölümlü olduğunun bilinciyle hareket ederek potansiyel varoluş biçimlerine kapı aralaması olduğunu savunur. Ölümün yine günlük alışkanlıklar zinciri ve diğer insanların anlamsız konuşmaları olarak nitelenebilecek “boş konuşmaları” (Heidegger, 2004: 362) ile sadece başkalarının başına gelen bir durum olduğu yanılsamasıyla perdelendiğinden şikâyet eden Heidegger, kaygı duymanın insan varoluşuna katacağı anlamın kamusallıkla engellendiğini ve ölüm karşısında ‘diğerleri’nin, kişinin kaygı duyma cesaretine izin vermeyerek bu kaygının yaklaşan olayı [ölümü] korkuya çevirdiği (Heidegger, 2004: 364) değerlendirmesinde bulunur. Diğerleri olarak adlandırdığı, kişinin kendi dışındaki insanlar, Heidegger’e göre bireyi ayartarak, teskin ederek ve kendisine yabancılaştırarak, bireyde bulunması gereken varoluşsal kaygıyı korkuya dönüştürerek *düşüşüne* neden olurlar. Heidegger’e göre otantik olmama da otantik olmak gibi varlığın değişen görünümleridir fakat birey bu dünyaya fırlatılıp atılmış olmasının bilincinde diğer insanlarla birlikteyken günlük/gündelik ve vasat olanın varlığını esir almasına karşı bilinçli ve dirençli olmalıdır.

2.4 Otantikliğı Tinsel Teslimiyetle Eşdeğer Kılmak mı ? Mutlak Teslimiyetin Bir Şövalyesi: Søren Kierkegaard

Varlık ve Zaman eserinde otantiklik, Heidegger ile ontolojik bir kimlik kazanmıştı oysa modern varoluşçu felsefe çizgisinin başlangıç noktasında yer alan ve varoluşçuluk izleğinde sıklıkla gün yüzüne çıkan korku, kaygı ve saçma gibi temaların izlerini eserlerinde sürmenin mümkün olduğu Kierkegaard’ın, oğlu İshak’ı kurban etmek üzere harekete geçen İbrahim için ifade ettiği “[...] İbrahim hepsinden büyüktü, gücü nedeniyle büyüktü çünkü gücü acizliğinden geliyordu, bilgeliği nedeniyle büyüktü çünkü bilgeliği saflığından ileri geliyordu, umudu çılgınlığından ileri geldiği için büyüktü ve sevgisinin kaynağı kendisine olan nefreti olduğu için büyüktü” (Kierkegaard, 1994: 12) sözleri, bireysel/bireyci otantiklikle örtüşse de Heidegger’in sözcüğü kavramsallaştırdığı anlamın oldukça uzağına düşer. Kierkegaard’ın gayesi; bireyin, üstünkörü bağlılıkla yaşadığı inanç ve gelenekler sarmalının ötesine geçip dinin içerisinde ve hatta (kurumsal) dine karşı olsa da daha iyi bir inanan olabilmesidir. Bu, ancak İbrahim gibi otantik bir kimsenin başarabileceği, “erekbilimsel olarak etik olanın askıya alınması [...] kişinin absürt davranması sonucunda evrensel ahlaktan üstün hale gelmesi” (Kierkegaard, 1994: 47) savı ile açıklanabilir.

2.5 Aleladelige Savaş Açmak ya da Tehlikeli Yaşamayı Salık Veren Otantik Bir Huzursuz: Friedrich Nietzsche

Kierkegaard'ın dindarlığa yönelen aykırı anlayışının zıt kutbunda bulunan Nietzsche için ise, otantik birey bağlamında değerlendirilebilecek üstüninsanın var olmasının şartı, dini kurallara ve zamanla vazgeçilmez normlar haline gelen ve bireyi baskılayan her türden geleneğe karşı düşünürün “ya saygını yok et ya da kendini” (Nietzsche, 1974: 287) ihtarının gereğine kulak vermekle olanaklı hale gelebilir. Nietzsche'ye göre hayatın *olumlanması* anlamını taşıyan bu bilinçli tutum, ölümden sonraki hayattan ziyade bu dünyadaki hayatın onaylanmasıyla, insan doğasına uymayan, zoraki kuralların dışında yaşamakla ve “zihnen ve irade olarak güçlü bir insan türünün ortaya çıkması için *değerlerin ters yüz edilmesi*” (Nietzsche, 1968: 503) ile gerçekleşecektir. Hayatın onaylanması tezine üstüninsan bağlamında değinen Nietzsche, “Ben o adamları severim, çünkü batmak ve kurban olmak için ancak yıldızların ardında bir yer aramazlar; aksine, kendilerini yaşama kurban ederler, ta ki yaşam bir zaman gelip ‘İnsanüstü’nün olsun!” (Nietzsche, 2010: 15) sözleriyle okuyucusuna seslenir. Nietzsche, ‘yıldızların ardı’ ifadesiyle metafizik ve tinsel olanı ifade ederken bu dünyaya yönelme düşüncesiyle bir dikotomi kurar. İnanç ve gelenek zemininde bireyi boyunduruk altına alan ne kadar tortu varsa hepsinin silinmesinin sonucunda üstün/otantik bireyin inşası, Nietzsche'ye göre *iyinin ve kötünün ötesine* geçebilecektir, insan ruhunun, kirlilikten, acınacak bir rahat düşkünlüğünden meydana geldiğini kabul edebilecek ve “İyilik ve kötülüklerimden ne kadar bıktım. Bunların hepsi yoksunluk, kirlilik ve acınacak bir rahat düşkünlüğüdür” (Nietzsche, 2010: 13) itirafında bulunabilecek, konformizmden sakınan, sahicilik arayışı içerisindeki kişiler sayesinde olacaktır.

Üstüninsan ile ilgili düşüncelerini açıklamak için evrimsel biyolojiden de yararlanan Nietzsche, insanın üstüninsan olma yolunda kat etmesi gereken yolu “İnsana göre maymun nedir? Gülünecek veya acı bir utanç verecek bir şey. İşte insan da ‘İnsanüstü’ne göre böyle olmalıdır. Gülünecek veya acı bir utanç verecek bir şey. Siz, solucandan insanlığa kadar yol aldınız ve içinde birçok şey hâlâ solucandır” (Nietzsche, 2010: 10) sözleriyle örneklendirir. Her ne kadar Nietzsche kendi felsefesinin olağan doğrultusuna son derece uygun düşecek biçimde “Hiçbir sistem kurucuya güvenmem ve onlardan sakınırım. Sistem istenci bütünlükten yoksunluktur” (Nietzsche, 1998: 28) fikrini öne sürse de Heidegger, otantikliğin kavramsallaşarak sistemleşmesinde rol oynamıştır. Bu nedenle bu çalışma Kierkegaard'ı modern anlamda otantikliğin başlangıç noktası olarak konumlandırırken Heidegger'i de otantik düşünceyi kendisinden önce ve sonra diye ayırmayı tercih eder.

2.6 Ontolojiden Kötü İnanca Teslim Olmamaya veya Böyle Buyurdu Sartre: Varoluş Zaten Otantik(tir) Olmalıdır [Otantik Olmayan Varoluş, Varoluş Değildir!]

Eserlerinde kendi Heidegger okumalarına yer açan Sartre, otantikliği, karşıtı olan ve dini inanışla da eklemlendiğine kanaat getirdiği burjuva etiğiyle bütünleşen kötü inanç/ahlak terimi vasıtasıyla inceler. Sartre; kötü inancı, bireyin kendisini kandırarak “hakikati kendine olumlarken, onu kullandığı sözlerde olumsuzlayan ve bu olumsuzlamayı da kendisi için olumsuzlayan [...] ben’in ve başkasının ben’inin ontolojik ikiliğini kendi çıkarına” (Sartre, 2009: 101, 102) kullanırken kendisini yanlış ideallerle aldatması olarak görür. Bu nedenle Sartre, sahte ideallerin ortasında “insan-gerçekliğini ne değilse o olan ve ne ise o olmayan bir varlık” (Sartre, 2009: 113-114) olarak yorumlar. İnsanın varoluşunu, dini kuralların/ahlakın ve etiğin/toplumsal kuralların kıskacında sıkışıp kalmış birey düzleminde değerlendiren Sartre, Dostoyevski’nin ‘Eğer Tanrı yoksa her şeye izin vardır’ sözüne atıfta bulunarak varoluşçuluğun aşkın bir yaratıcının yokluğunun kabulüyle başladığını ve bu kabulün doğrudan değerlerin yokluğuna işaret ettiğini belirtir. Bu durumda birey, otantik kahramanla örtüşen bir biçimde kendi değer kurucu anlayışını oluşturmak zorundadır çünkü “insan özgür olmaya mahkûmdur” (Sartre, 2007: 28-29). Ve Sartre’a göre özgürlük kaçınılmaz olarak otantikliğin kaçınılmaz eşleşenidir.

Bireyin dünyadaki varlığının ve eylemlerinin daha önceden tasarlanmış ve belli bir amacı gerçekleştirmek için üretilen bir kâğıt bıçağının aksine öngörülemez olduğunu ve insan doğası gibi kişinin varoluşunu kapsayacak genel değerlendirmelere indirgenemeyeceğini ileri süren Sartre, varlığın özden önce geldiğini iddia ederken insanın kendisini eylemleriyle var ettiğini ileri sürer (Sartre, 2007: 20- 23). İnsanın kendisini eylemleriyle var etmesi, belli kalıplara göre davranmayı bilinçli olarak reddetmesi, ahlaki ve toplumsal normlarla uyumsuz gözükmesi otantiklik bahsinde Sartre’ın kendisinden önceki Varoluşçu düşünürlerle ortak noktaları olarak dikkat çekmiştir.

2.7 Başına Buyruklukla Sorumluluk Bir Aradayken... Felsefeci Olmayan Bir Düşünür: Albert Camus ve Otantik Bireyi

İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra ortaya çıkan yıkıma şahit olan Camus, anlamdan ve insani değerlerden yoksun olan ideolojilerin neden olduğu tahribata karşı bu dönemde yazdığı eserlerde Varoluşçulukla özdeşleştirilen ve absürtle ilgili fikirlerindeki ayrımları gözden geçirmiştir. 1951 yılında yayımlanan *Başkaldıran İnsan*’da “Absürt düşünce tarzı sahibinin varoluşunu devam ettiremez ve başkalarının hayatlarını feda etmesini kabul edemez” (Camus, 1992: 8) itirafında bulunur. Camus’ye

göre absürt düşünce tarzı bu yönüyle ancak başlangıç için elverişlidir. Camus bu açıdan otantiklikle yolları kesişen absürtün her türlü kendi değerini kurmakla ilgili uzantısının, İkinci Dünya Savaşı öncesinde tesis edilen ve savaş boyunca da etkileri devam eden totaliter rejimlerin anlamı reddederek toplu katliamlara neden olan yönelimini ortadan kaldırmak ister. Bu yüzden Camus, başkaldırısını insanileştirerek “İnsan bir başına değildir, savunmak istediği değerlerin tecessüm etmiş halidir. Bu, tüm insanlığı gerektirir hiç değilse onlarla uzlaşmayı gerektirir. Bir insan başkaldırdığında kendisini diğer insanlarla özdeşleştirir ve kendisini aşar, bu bakış açısıyla insan dayanışması metafiziktir” (Camus, 1992: 12) der. Düşünürün anlamsızlıktan ve saçmadan yola çıkarak bu değerler/ya da değer yokluğu² ışığında kurguladığı insan varoluşu, *Yabancı* adlı eserinde kayıtsızca cinayet işleyen Meursault’nun yerini salgın hastalık karşısında sorumlu davranması gerektiğine inanan *Veba* (Camus, 1948: 1-278) romanının başkişisi Dr. Rieux’ye bırakır. Nazi Almanya’sının Fransa’yı işgali olarak da okunabilecek romanda Dr. Bernard Rieux tıpkı mitik kahraman Sisyphus gibi boşa çabaladığını, salgını yok edemeyeceğini bilse de salgının teslim aldığı şehri terk etmeyip insanların acısını dindirmek için mücadele eder. Bu mücadele; romanda, hayatın aşkın bir anlamı olduğuna inanan Paneloux ve Tarrou karakterlerinin çabasından temelde farklı olsa da Camus’nün ideal, otantik birey düzleminde -anlamsızlık savından ödün de vermeden- insanın toplum içerisindeki dayanışmasının gerekliliği yönündeki fikişsel değişimini göstermesi bağlamında oldukça anlamlıdır.

Hem somut hem de soyut anlamıyla bireyin isyan düşüncesini irdelerken Yunanlı bir köle, Parisli bir burjuva, yirminci yüzyıl başındaki Rus bir entelektüel, modern zamanın bir işçisi gibi örneklerle metafizik olanın yanında tarihsel başkaldırı türlerine de yer veren Camus, başkaldırının -hangi türden olursa olsun- bir kölenin kendi gerçekliğini fark edip kendisine buyurulana artık ‘hayır’ demesi ile başladığını belirtir (Camus, 1992: 18-23). Kendi otantik gerçekliğine sadık kalmayı mümkün kılacak bu başkaldırıda da aşkın olana başvurmaksızın tüm insanların/insanlığın kaderinin ortak olduğu düşüncesi çekirdek fikir konumundadır.

² Camus, bahsi geçen bu değerlerin olmayışını ya da daha doğru bir ifadeyle yadsınmasını Nietzsche ile ilişkilendirerek kendi çağdaşlarını ve düşünüre kadar olan önceki kuşakların aldığı düşünsel ve etik konumu da kastederek “Değerlerin olmayışından hepimizin sorumlu olduğunu düşünmüyor musunuz? - Eğer hepimiz ‘Nietzscheçilik’ten ... gelmişsek hepimiz hatalıydık, ahlaki değerler vardır ve gelecekte onları kurmak için gerekeni yapmamız gerekir” (Camus, 1991: 145-146).

Nihai olarak; etimolojik kökeninde ‘tam yetkilendirilmiş’ ve ‘kendi kendini yetkilendiren’ anlamlarını taşıyan ve geleneksel normların zamanla yapılandığı her türden toplumsal doğru kavramına başkaldırıcı bünyesinde barındıran otantiklik kavramının bireydeki izdüşümü olan otantik kahramanı/bireyi, kendi halinde olma istenci ve kimseye benzememe direncine sahip kişi olarak özetlemek mümkündür. Otantik bireye/kahramana ait bu istenç ve direncin alt bileşenleri temelde kültürün arındırılması ve nezaketin yüceltilmesi karşıtlığıdır.

3. Otomatik Portakal’a Giriş: Otantik Bir Varoluşa Aynı Zamanda Galip Gelmek ve Mağlup Olmak Mümkün Müdür ?

Anthony Burgess’ın *Otomatik Portakal* (1962) yapıtı hem satirik kara mizah hem de alt gençlik kültürüne dair bir distopya örneği sunar. Eser, ana karakteri Alex’in, herhangi bir ‘evrensel ahlak’ anlayışınca olumlanamayacak ve şiddetin en ön sıralarda yer aldığı kötülük eğilimine rağmen yapaylıktan uzak, aslıgibi bir karakter olma mücadelesinin yanı sıra özgür irade, insan benliği için kötülüğün olası gerekliliği, insan kişiliğinin karmaşık yapısı ve bu yapının toplum ve otorite merkezlerince manipüle edilmesini konu edinir. Ana karakter Alex özelinde yapıtı yorumlayan kimi eleştirmenler; eseri, toplumsal kontrol gibi ciddi distopik koşullar altında bireyin, korkuya, bencilliğe ve ihanete karşı otantiklik için mücadelesi (Goh, 2000: 275) olarak okurken başka yazarlar ise, etik değerler ve otantik birey çerçevesinde romanı ve karakteri kanunsuz bir kahraman ile onu kontrol etmeyi arzulayan toplum arasındaki değerlerin çatışması (Rabinovitz, 1979: 43) bağlamında yorumlarlar. Benzeşen ve farklılaşan yorumların ortak noktası ise ana karakterin, geniş ölçekte toplumunun, dar anlamda ise yakın çevresinin bir ‘ürünü’ olmayı ve ‘evcilleştirilmeyi’ reddetmesidir. Burgess’ın karakteri Alex’in bu özelliği -tüm ‘olumsuz’ davranış örüntüsüne rağmen- kendisini otantik kahramanlığa yaklaştıran en belirgin niteliği olarak öne çıkar.

Akla yatkın olana karşı mantıksızlığı, düzene karşı kaosu, ihtiyata, saflığa ve dinginliğe karşı içgüdü ve şiddet dikotomisinin birlikteliğini *Trajedinin Doğuşu* eserinde sunan (Nietzsche, 1999: 119-120) Nietzsche’nin görüşleri doğrultusunda Alex de bireyin zararı pahasına sadece düzen ve dinginliğin hâkim kılınmak istendiği tekdüze, kısır Apolloncu hayat anlayışına karşı Dionysosçu mizacıyla hayatı olumlar. Nietzsche, eserinde ancak bu iki etkenin beraber bulunduğu sanat ve hayat üzerinde kurucu bir gücü olabileceğine değinirken antik Yunan kültüründe Sokrates’e özgü mantığın (aklın, uyumluluğun ve düzenin) egemen kılınmasıyla sanatın ve hayatın verimsizleştiğini savunarak eserin büyük bir bölümünde yapıtın adının aksine aslında trajedinin (sanatı ve hayatı oluşturan her türlü verimli kurucu gücün) ölümünden söz eder. Bu anlamda otantik kahramana özgü yönelimleriyle Alex, hayatı canlandırıcı

eğilimler gösterir. Toplum tarafından norm dışı ve kötü olarak değerlendirilse de kendi seçimleriyle özgür iradesini ortaya koyan, “[...] yaptıklarımı sevdiğim için yapıyorum” (Burgess, 2018: 36) diyen, orta sınıftan (ve çoğunluğun ‘ortalama’ hayat anlayışından) kaçınan Alex, bu yönleriyle de Sartre’ın ideal bireyine yaklaşıırken düşünürün kahramanının metaforik tiksintisi ve *bulantısı*, Alex’te yerini gerçek bulantıya bırakır. Diğer taraftan Alex’in dizginsiz özgürlük istenci ve otorite tanımazlığı Camus’nün kurgusal eserlerinde sıklıkla gün yüzüne çıkan uyumsuz ve isyankâr karakterleri hatırlatır. Tüm bu yönleriyle Alex, Nietzsche, Sartre ve Camus’nün fikirlerine muhtelif yönlerden hayat verir.

Bireyin kendi değerler sistemini kurmasını içeren varoluşçuluğun çekirdek ethosu otantiklik, Alex’de uç noktalara taşınırken ana karakterin pek çok söylem ve eylemi de bizlere çift yönlü okuma olanağı sağlar. Alex’in başlangıçta ve sonrasında da sıklıkla dile getirdiği “Eee, ne olacak şimdi ha?” (Burgess, 2018: 1) sorusu başlangıçta ‘şimdi ne içki ismarlamalıyız’, ‘bu akşam ne yapmalı’ gibi sıradan soruları ima ederken giderek -özellikle bir aile kurması gerekliliğiyle ilgili zihinsel mücadelesine doğru ilerleyen yolculuğunda- varoluşsal imalarla yüklenir (Rabinovitz, 1979: 540). Koşullanma işleminden sonra kötülük ve şiddet duygularını geri kazanan Alex’in bu varoluşsal mücadelesinde kendisine hiçbir tercih dayatılamaz ve eğer mağlup olma görüntüsü çizerek toplumla uzlaşmakla veya aile kurmakla ilgili bir karar verilecekse otantikliğine yakışacak biçimde bu seçimin yine kahramanın kendisine kaldığı gözükür.

4. ‘Bir İhtimal Daha Var’: Pirus Zafer’ine Çıkmayan Yollar; Kazanan ve Kaybeden Bir Otantik Birey Olarak Burgess’ın Aykırı Kişisi

Alex’in iyilik anlayışı herhangi bir insanın iyilik anlayışından daha en başta farklılaşırken tümüyle metafizik ya da dinsel olana tutunmaya çalışmanın da Nietzsche’yi anımsatacak biçimde hem gereksiz hem de insanın doğasına zararlı olduğunun altı yine ana karakterce çizilir. Alex’in doğasına uygun olan daha çok kendisini ve arkadaşlarını “yirmiye bir girişmeye hazır hale” (Burgess, 2018: 1) getirecek içecekler tüketmektir.

Alex ve çetesinin görünüşte bireye yönelen fakat toplumunun sahte varoluşunu hedefleyen şiddeti, tasvip edilebilir olmaktan oldukça uzaktır ancak içerisinde yaşadığı toplumun mensuplarının dolaylı yollarla hedeflerine varma çabaları ve bu çabaları nezaket gibi araçlarla inceliklerle perdeleme gayretleri de Alex ve çetesinin şiddetinden daha az zalim ve sonuçları bakımından da daha az meşum değildir; aradaki fark, şiddetin açıklığıyla dolaysızlığından kaynaklanır. Davranışlardaki bu dolambaçsızlık hali Alex’de asılsız dürüstlük ve yapay saygınlıkla alay etme biçimini alırken çoğu kez şiddetin de önüne geçilemez. Alex ve

arkadaşları tarafından sırf çıkarları örtüştüğü için toplumla uzlaşmayı seçenlere karşı grubun bu tutumu yapıtta bir tür gizil intikam şekline bürünür.

Şiddet ve zorbalıkla kanunu çiğneyen Alex'in başını çektiği çetesi kendisiyle beraber çalışacak işbirlikçi arayışına girmez çünkü toplum zaten her zaman uzlaşmaya razıdır. Eserin ilerleyen bölümlerinde şimdilerde kendi arkadaşlarının ve rakip çetenin liderinin polis memuru olarak kanun koruyuculuğuna soyunması bu ikircikli uzlaşının tonunu daha da koyultur. Suç işlediğinin farkında olan ve bunu açık yüreklilikle kabul eden gençlere karşı fiili olarak suçsuz görünen ve buna rağmen gerektiğinde suçluyla kişisel menfaatleri uğruna iş birliği yapabilecek ve suçludan daha suçlu olacak bir toplumun ağır bastığı sosyal bir ortamda Alex'e, her şeyin ne kadar yavanlaşarak kolaylaştığından şikâyet etmek düşer: "Ama ben şahsen şimdiki durumdan esef duyuyordum. Savaşacak bir şey kalmamıştı ki. Her şey armut piş ağzıma düş kıvamındaydı" (Burgess, 2018: 11). Alex, şiddet ve kötülüğün bile ahlaki aşınma ile kaynaşmış vasatlık karşısında kendince çekiciliğini kaybettiğinden yakınır.

Alex'in davranış örüntüsü bir yandan bu çalışmanın artalanında ağırlıklı olarak üzerinde durulan Nietzsche'nin fikirlerini somutlaştırırken bir yandan da doğal davranışlar ve insan doğasının yapay zorlamalardan uzak tutulması gerekliliği fikirleriyle döneminin eğitim sistemini ve toplumsal yapısını etkileyen eserler veren Aydınlanma Çağı düşünürü Rousseau'nun 'doğal insanı'na oldukça garip bir biçimde yaklaşır. Rousseau'nun düşüncelerini yankılayan aristokrat ve aynı zamanda siyasetçi ve felsefeci vatandaşı Sade da insan doğasına yönelik doğal olmayan zorlamalarla ilgili "eğer suç varsa bu, doğanın bize ilham ettiği isteklere karşı koymaktır" (Sade, 1990) diyerek neden Alex'in dizginsiz bir şekilde tutkularının peşinden gittiğini anlamamıza yardımcı olur. Nihai olarak Alex, kendince sağlıklı olarak işlediğine inandığı kamusal yapının salt bir parçası olmayı reddeder. Çünkü Alex kaosu körükleyip güvenliği tehdit eden bir psikopat değil fırsatını bulduğunda herkesin gücünü bir diğerine az ya da çok acımasızca göstereceği hâlihazırda sadist bir toplumda yaşar. (Lichtenberg, Lune, McManimon, 2004: 434). Bu nedenle otantik bir karakter olan Alex'in hikayesini yaygın ahlaki erdem parantezine alarak okumaya çalışmak ana karakterin, yaşadığı toplum içerisinde bizzat bu türden bir 'doğru davranış' dizgesinin yokluğu sebebiyle yersiz olacaktır. Bu nedenle de Alex'in hareketlerine anlam kazandıracak böylesine bir sistemi kendisinin kurmayı tercih etmesi olağandır (Davis, Womack, 2002: 23). Bireylere kendi varoluşsal değerlerini fark etmeleri açısından yardım etmeyen, otantiklikten yoksun bir toplumda kendisini ve dar görüşlü kısıtlı çevresini aşmak isterken davranışları şiddete dönüşen Alex'i yargılamak; Ellen Roth'un belirttiği

biçimiyle, değer sistemimizi paylaşmayan ve bir ormanda mümkün mertebe hayatta kalmaya çalışan küçük fakat vahşi bir hayvanı yargılamaya çalışmak gibi olacaktır (Ellen, 1978: 108).

Gündüzün gecedan farklı olduğunu, gecenin kendisine ve arkadaşlarına aitken gündüzün tüm sıradanlığıyla gece evlerinde oturup dünya yayını izleyen burjuvalara ait olduğunu söyleyen Alex'in ebeveynleri de herkes gibi bir yaşam sürmekte, babası bir boya fabrikasında çalışırken annesi de, yaşadıkları toplumun sosyalist bir ülke olduğu izlenimini veren ve adı Statemart³ olan mağazalardan birinde gıda reyonunu düzenlemektedir. Kahvaltısı hazırlandığı esnada "[...] kanuna göre çocuk ya da hamile ya da hasta olmayan herkesin çalışmaya gitmesi gerekiyordu" (Burgess, 2018: 31) diyen Alex, etrafında zorunluluklar silsilesiyle sürdürülen hayata hem dışardan bakar hem de böylesine bir yaşamı eleştirir. Alex'i öfkeye, şiddete ve konformizm karşıtlığına yönelten etken; bu söz konusu yaygın atalet ya da durgunluk, ev ortamına hapsolmuş rutin yaşam biçimi, basitlikle kaynaşmış çoğunluğun devam ettirdiği tembel ruh halidir (Harwood, 2000: 68). Bu baskılayıcı yaşam biçimini aklamak isteyenlerin bir temsilcisi ve Alex'i normalleştirmeye çalışan ve toplumunun iyi bir sözcüsü olan karakterin eğitici danışmanı P.R. Deltoid'in "Burada güzel bir evin var, sevgi dolu iyi bir ailen var, beyinsiz de sayılmazsın. İçine şeytan filan mı giriyor?" (Burgess, 2018: 34) ifadeleri kendi dünyalarına kısıp kalan ve çevrelerindeki de kendi normlarına uymaları beklentisini taşıyan bireylerin zihin dünyalarını ve herkesin kendi normlarına uymakla ilgili ümitlerinin içeriğini gösterir.

Alex'in takındığı tutuma ve davranışlarına hız veren itici gücün düşünsel temellerini bir yandan Nietzsche'nin ahlakın izini sürdüğü ve uyulması gereken evrensel bir ahlak anlayışının yokluğu kanısına vardığı düşüncelerinde (Mathews, DeWitt, 1995: 498) bulmak mümkündür; benzer fikirler, insan doğası diye bir özün mevcut olmadığı ancak insanın içinde bulunduğu koşulların varlığının mümkün olduğunu (McIntyre, 1966: 108) iddia eden Sartre'da da bulunabilir. Benzeşen iki görüşün otantik kahraman açısından ortak paydası ve önemi; bireyin, birtakım bitimsiz görünümü taşıyan kurallara göre davranma zorunluluğunun aslında olmadığı ve kuralları, içerisinde bulunduğu koşullar gereğince bizzat

³ Alex'in hikâyesinin ilerleyen bölümlerinde de bu adlandırmalar yine dikkati çekmektedir. Ailesiyle birlikte devlet tarafından yaptırılan Belediye Sitesi 18A'da yaşayan Alex, tutuklandıktan sonra da bireyselliğinin çalınarak yalnızca bir sayıya (6655321) indirgeneceği izlenimini veren Staja'ya (Statejail'e) gönderilecektir. Buna rağmen ister sosyalist isterse de kapitalist sosyo-kültürel ve ekonomik paradigmayla yönetilen bir ülkede yaşasın Alex'in hikâyesi bu dizgelerden bağımsız olarak sistemleri boylamsal olarak keserek ilerlerken otantiklik ve otantik kahraman adına geçerliliğini korur.

kendisinin oluşturması gerektiği fikrini taşımasıdır. Durumunun farkına varan sade bir insanın nefes almakta güçlük çekeceği boğucu vasatlığa rağmen otantik bir kahraman olarak Alex'in içerisinde bulunduğu ortamın koşullarını aşmak istercesine çoğu kez yaptığı da budur. Alex'in, dönemine özgü Teddy Boys, Mods, Rockers, Punks, ve New Romantics gibi İngiltere'de 1950'ler sonrasında suçla özdeşleşen alt-gençlik gruplarının (Burge,Sunley, 1998: 44-48) favori pop albümlerine değil klasik müziğe tutkuyla bağlanması da yine kendine hastır ve bu durum Alex'i yaşıtlarından önemli ölçüde ayırır.

Alex hapishanede geçirdiği iki yıl boyunca sözünü ettiği fesat dünyanın etkilerinin ve acımasızlığın, kanunun ve adaletin tüm gücüyle en iyi şekilde tecelli edeceğinin umulduğu yerlerde daha fazla boy gösterdiğine tanık olur. İlk sorgusu öncesinde ciddi şekilde dövölen Alex kendisini ışlah etmekle görevli eğitici danışmanı P.R. Deltoid tarafından da aşağılanır ve yüzüne tükürölür. Polis merkezinde yaşadıkları karşısında Alex'in tepkisi "[...] siz iyiden yanaysanız ben iyi ki diğer tarafa aidim" (Burgess, 2018: 63) olur. Adli dizgenin yanında toplumun költürü, sanatı ve hatta hapishane papazının temsil ettiği dini inancı da benzer şekilde bireyi otantik bir ışlaha yöneltmekten çok onu korkuyla ve faydacı amaçlarla sahih bireyliğinden ya da aslıgibiliğinden uzaklaştırmayı hedefler. Hapishane papazının suçluları ışlah etmek için korku temelli öte dünya ve cehennem azabıyla ilgili suçlulara söyledikleri bu duruma örnek teşkil eder:

Çoğunuz sersem heriflersiniz, doğuştan hakkınız olan şeyleri bir tabak soğuk lapaya satarsınız [...] Elimizde cehennemin varlığına dair kesin, evet, evet çürütölemey kanıtlar varken bunlar değerli midir gerçekten? [...] bana bütün hapishanelerden daha karanlık, insanoğlunun yakabildiği bütün ateşlerden daha sıcak bir yer gösterildi, orada sizin gibi -bana öyle sırtımayın kahrolasıcalar, gülmeyin-, evet sizin gibi tövbe etmeyen suçlu günahkârların ruhları sonsuz ve dayanılmaz acılar çekerek haykırıyor[...] (Burgess, 2018: 69).

Suçu günahla eşleştirerek işlenen günahın korkutucu sonuçlarından faydalanmaya çalışan, yazılı olmayan fakat yine de yasa hükmü taşıyan költürel ve dini 'kanunlar', Alex'in daha sonra ışlah amaçlı maruz kalacağı koşullanma deneyi gibi "pragmatik stratejiler" (Calhoun, 2001: 19) güder. Bu deneyin, zorlayıcı doğası ve sonuçları dışarıda bırakılacak olursa sonsuz lanetlenmeyle ilgili anlatılar, ne papazın söylediklerine gülen -ve bu yüzden yine şiddete maruz kalan- mahkûmlarca ne de kendi benliğini korumak adına hareket eden Alex tarafından ciddiye alınır. Bu tavır, son anda yasalarla ve költürel kodlarla uzlaşma için bir din adamı tarafından

pişman olduğunun göstergesi olarak tövbe etmeye çağrılan fakat bunu şiddetle reddeden Camus'nün otantik kahramanı Meursault'nun tavrıdır.

Alex, hapishanedeki bunalıcı ortamın yoğunluğuna direnmekte de zorlanmaz çünkü kendi benini koruyacak vasıtaları içerde de mevcuttur. Şapeldeki pikabıyla J.S. Bach ve G.F. Handel'in ilahi müziklerini dinlemesine izin verilen Alex bir yandan da Eski Ahit'te ve İncil'deki şiddet içerikli bölümleri okur:

[...] birbirlerini marizleyen sonra da İbrani şarabı içen ve karılarının hizmetçileriyle filan yatan eski Yahudilerle ilgili öyküleri okuyordum, cidden dehşetti. Bu, beni ayakta tutuyordu kardeşlerim [...] kırbaçlanmaları, ve dikenli taç giydirmeyi ve sonra çarmıha germeyi [...] Bach çalarken gözlerimi kapadım ve marizleme ve çivileme işine yardım ettiğimi, hatta yönettiğimi, Roma'da son moda olan togalardan filan giydiğimi dikizledim (Burgess, 2018: 70-71).

Alex'in, Eski Ahit ve İncil'den seçerek okuduğu parçaların tıpkı hapishane dışındaki kültür ve sanat gibi kendi şiddet arzusunu besliyor olması ana karakterin toplumunda hapishanelerin Alex gibi bireyler şöyle dursun hiç kimseye uygun bir rehabilite olanağı sunmadığı gerçeğine işaret eder.

Alex'in hapishaneden çıkarılıp hapishaneyle aynı yerleşkede yer alan 'tedavi' merkezine götürülmeden önce maruz kalacağı tekniğin içeriğiyle ilgili belli belirsiz bir fikre sahip olduğu görülen hapishane papazının Alex'e insanın seçme özgürlüğü ve iyilik ve kötülük hakkında söyledikleri, kahramanın bu süreçte deneyimleyeceklerini ima etmenin yanında otantiklik ve otantik karakter hakkındaki temel tartışmaları hatırlatır: "İyi bir insan olmak çok da hoş olmayabilir 6655321. İyi bir insan olmak korkunç olabilir [...] Tanrı ne ister? Tanrı iyilik mi ister yoksa iyi olma seçeneği mi? Kötülüğü seçen bir insan, kendisine iyilik dayatılmış bir insandan bazı açılardan daha üstün olabilir mi?" (Burgess, 2018: 84). Görülen o ki, Burgess otantik kahramanının deneyimlediği sıra dışı olayları anlattığı hikâyesinde yine de muhafazakarlığından kurtulamaz. Hapishanedeki yetkililerin son derece açık ve zorba davranışlarının aksine Alex'i davranış koşullama deneyi için başlangıçta arkadaşça davranarak 'teslim alan' klinik çalışanlarının ilerleyen safhalardaki acımasızlıkları, Burgess'in iddia ettiğinin aksine tercih edilen kötülüğün zorla dayatılan iyilikten yalnızca bazı açılardan değil tümüyle üstün olduğunu imler.

İslah amacı güderken hiçbir acıma belirtisi göstermeyen ve bilimsel yöntemlerden yararlanan yetkililer, sistematiklikleriyle sıradan toplumunu aşmaya çalışan otantik kahraman Alex'in gösterdiği olumlanamayacak davranışları ve uyguladığı şiddeti çok gerilerde bırakırlar. Burgess'in bir

tür döngüsel tarih anlayışıyla (Farber, 1972: 289) kurguladığı yapıtında Alex, polis merkezindeki ilk sorgusundan başlayarak hapishanede, tedavi merkezinde ve serbest bırakıldıktan sonra dışarıdaki hayatında yaptıklarının bedelini ödemesine rağmen geçmişte kötülük ettiği insanlar tarafından da giderek yoğunluğu daha fazla artan bir tarzda cezalandırılır. Bu durum, imkânları el verdiğinde Alex'in toplumundaki bencil, kötücül, gizli şiddet eğiliminde ve güç istenci içerisinde olan bireylerin duygularını ve eylemlerini medenilik ve nezaket kurallarıyla filtrelemeyen otantik ana karakterden daha kıyıcı ve suçlu olabileceklerini gösterir.

Otantik karakter Alex'in kendisine yapılanlar ve topluma tekrar 'kazandırılmadan' önce son kez teşhir edildiği 'gösteri' karşındaki protestosu hem çok açıktır hem de içerisinde bulunduğu durum kadar yetkililerin de zihin dünyasını özetlemesi açısından son derece etkilidir: "Ben, ben, ben. Peki ya ben ne olacağım? Sırf bir otomatik portakal gibi mi olayım ? [...] hepsi bunu duyunca bir iki dakika sustular" (Burgess, 2018: 112). Çetesiyle zorla yazar F. Alexander'ın evine girdikten sonra küçük bir kısmını okuduğu fakat ilk anda anlam veremediği eserin başlığını zekice kullanan Alex, "totaliter görüşlü kimselerin, kilisenin veya toplumun kolay bir şekilde ulaşılacak iyilik pahasına bireysel hakları ve saygınlığı" (Strange, 2012: 156) hiç rahatsız olmaksızın, kolayca feda edebileceğini gözler önüne serer.

Alex'in klinikten çıkıp dışarıdaki hayata karıştıktan sonra bir işçi kahvehanesinde gazetede ki haberleri okuyup karnını doyururken şahit olduğu manzaralar hastalanmasına neden olur. Gazetede ki suç oranlarının düşeceğine yönelik vaatlere ve kullanılan fotoğraflarına şaşkınlıkla bakan Alex, yaşadığı apartmanın duvarlarının ahlaksız sözlerden temizlenmiş olması ve binanın asansörünün artık çalışıyor olması kahramanın hayretini daha fazla artırır. Alex'in içerde geçirdiği iki yıl boyunca ayrı kaldığı dış dünyanın görünüşte daha 'steril' bir hal aldığı açıktır.

Alex'in amaçsızca sokaklarda dolaşp hikâyesinin başından beri bir sonraki aşamada ne olacağını sorduğu ve giderek yoğunlaşarak yeni anlam katmanları eklenen sorusuna eşlik eden diğer bir kalıp ifadesi ise sadık anlatıcısı olduğu okuyucularına sıklıkla yönelttiği 'ey kardeşlerim' hitabıdır. Hapishane yıllarından önce kendisi için müziğin aşkın bir anlam ifade ettiği zamanları hatırlayarak uğradığı plakçıdan 'tedavisi' sırasında şiddet ve müziğin eşleştirilmesi sonucunda hastalanarak ayrılmak zorunda kalan ve artık intiharı düşünen Alex için bu hitap artık "tümüyle kardeşlikten yoksun olan bir dünyada içi boş bir ifade" (Costello, 1972: 192) şeklini almıştır.

Bulunduğu koşulları aşmasını sağlayan fakat artık *yitik cenneti* olan klasik müzikten sonra Korova Sütbarı'nda da arzuladığı huzuru bulamayan

Alex, acı vermeyecek bir intihar şekli bulma ümidiyle Halk Kütüphanesi'nin yolunu tutar. Kütüphanede, tıp kitapları içerisindeki hastalık çizimleri ve fotoğraflar yine Alex'i rahatsız ettiği için Staja'daki günlerinde sayesinde iyi vakit geçirdiği ve benzer bir etkiyi uyandırabileceği inancıyla eli İncil'e uzanır. Kutsal bir metin olma iddiasıyla birlikte içerisinde toplumu düzenleyen ve ceza gibi yargısal eylemleri sakınmaksızın canlı biçimde tasvir eden İncil de Alex'e fayda sağlamaz: “[...] yetmiş çarpı yedi kere verilen cezalardan ve küfredip birbirini marizleyen bir sürü Yahudi'den başka bir şeye rastlamadım ve bunlar da midemi kaldırdı. Bu yüzden haykırır gibi oldum [...]” (Burgess, 2018: 126). İnsanlığın kurtuluşunu ve mutluluğunu önelemesi beklenen bir metinde bile yer alan tasvirler, aslında şiddetin; insanlığın ilksel, ayırt edici ve kendisinden ayrı düşünölemeyecek özelliklerinden olduğunu ve yine şiddetin, insanoğlunun kurduğı toplumlari tarih boyunca hem beslediğini hem de bu toplumların şiddetten beslendiğini ortaya koyar. Şiddetin nasıl bireysel alandan çıkıp kamusal alana yönelerek bir topluluk/toplum kurduğunu ve bu topluluğun/toplulun yasa ile hangi yollarla korunduğunu *Totem ve Tabu* eserinde açıklayan Freud'a göre şiddet öncelikle topluluğun lideri olan babaya oğullar tarafından yöneltilir. Babanın ortadan kaldırılmasıyla sonuçlanan ve başlangıçta saldırganlık olan bu eylem sonrasında kendisini kanun ve düzen görünümüyle onaylatan güç yapısına dönüşür (Freud 2001: 167). Amaç, liderden geriye kalacak otorite ve maddi ve manevi mülktür. İnsan topluluklarının ve onlara ait toplum ve yasa oluşumunun arkeolojik bir kazısını yapan Freud, ileri sürdüğü tezlerde acımasız gözükse de, ünlü psikanalistin eserlerini inceleyen yazarlar ondan aldıkları ilhamla “yasanın farklı biçimlerde şiddetin sürdürölme biçimi” (Sampson, 2005: 88) olduğunu itiraf ederler. Öyle görünüyor ki, fark şiddetin meşru kılınabilmesinden kaynaklanır.

Kütüphanede, çetesiyle birlikte hırpaladıkları insanlar tarafından fark edilmesi üzerine bir yığın yaşlı insanın saldırısına uğrayıp dövölen Alex, maruz kaldığı şiddetin yalnızca bir öç alma olmadığını, daha çok kıskançlıkla birleşmiş bir hınç duygusundan kaynaklandığını anlar:

[...] titrek yaşlı elleriyle beni tuttular ve bu ceset gibi ihtiyaçlardan yayılan leş gibi hastalık ve yaşlılık kokusu midemi filan kaldırdı. [...] durumu gayet net çakozluyordum. Morukluğun gençliğe saldırısıydı, işte buydu. [...] etrafım zayıf zumzuklarla ve yaşlı pençelerle beni tartaklamaya çalışan, salyalı pis bir moruklar deniziyle çevriliydi [...] (Burgess, 2018: 127-128).

Alex'e göre öfkeyle ulaşılmaya çalışılan şey adalet ya da intikamdan (veya intikam hissiyle sağlanmaya çalışılan adaletten) ziyade Nietzsche'nin

özelde Hristiyan ahlakının kökeninde yer aldığını düşündüğü hınç⁴ duygusunun sağlayacağı hastalıklı yarardır. Hayran olunan, ulaşılacak istenilen fakat aynı zamanda bunun güçlüğü veya imkânsızlığı sebebiyle yaşanan hayal kırıklığını ve öfkeyi arzu duyulana yönlendirerek arzu nesnesine dönüştürülen şeyi/kişiyi yoğun bir hisle reddetmek anlamındaki hınç duygusu burada yaşlı insanlar tarafından Alex'e ve onun gençliğine karşı eyleme dönüştürülür. Otantik karakter Alex'in şiddete başvururken dâhi kendi benliğini reddetmek anlamına gelecek bu türden marazi duygularla hareket ettiğini görmeyiz.

Eski arkadaşları tarafından tartaklandıktan sonra tesadüfen yazar F. Alexander'ın evine giden Alex, yazar tarafından, Alex'in çetesiyle birlikte, kendi hayatını mahveden kişi olduğunu hemen fark edemez. F. Alexander, başlangıçta Alex'e çok iyi davranıp eşi gibi kahramanı da "Modern çağın bir kurbanı" (Burgess, 2018: 138) olarak görse de hükümetin yaklaşan seçimleri kaybetmesi için misafirini araçsallaştırmaktan geri durmaz. Alex'e yapılanlardan yola çıkarak zaten koşulların iyi olmadığı izlenimini veren toplumunun çok kısa sürede totaliterleşebileceği ve zaten varlığının sorunlu olduğu özgürlüğün tümüyle yok edileceği ön görüşünde bulunun yazara, otantik kahramanın, kendisine ne olacağını, tekrar klasik müzik dinleyip dinleyemeyeceğini sorması F. Alexander'ı şaşırtır. Alex'in sorgulamaları, yazar için özgürlüğün merkezinde ya da çevresinde insana dair bir şeylerin olmadığı ve özgürlüğün yalnızca soyut ve mutlak bir ideal olarak kaldığını ortaya koyar. Yazarın özgürlük kazanıldıktan ve garanti edildikten sonra ne yapılacağıyla ilgili fikri olmadığı gibi özgürlüğün aslında bireyler için olduğu hakikatini de gözden kaçırdığı gün yüzüne çıkar çünkü F. Alexander gerçek anlamda Alex'in sorununu çözmeye uğraşmaz. Bu durum yazarın ihmalkârlığının, özgürlüğü yanlış değerlendirmesinin ve kendi bencil hedeflerine, intikam duygusuna kısılp kalmasının yanında kötücüllüğünün de ifadesidir. İnsan dışarıda bırakılarak -özellikle de Alex'in durumundaki gibi bireyin feda edildiği zamanlarda- özgürlük hâkim kılındığında ne olacağı ve bu özgürlükle ne yapılacağı konuları entelektüel birikimine rağmen yazarın zihnini hiç kurcalamaz ve kendisi de bu sorunu irdelemez. Her ne kadar bireysel motivasyonlarla hareket ediyor olsa da otantik bir karakter olarak Alex'in

⁴ İlk olarak Søren Kierkegaard ve daha sonra Friedrich Nietzsche'nin Fransızca aslından yararlanarak kavramlaştırdıkları *ressentiment* için *hınç* sözcüğü tercih edilmiştir. Alex'in hikayesindeki yaşlı insanları kuşatan ve Nietzsche'nin değindiği ve otantik bir insandan uzak olacak bir diğer 'hastalıklı' his-düşünce olan ve öfke ve kıskançlıkla başkasının kötü talihinden sevinç duymak anlamına gelebilecek *schadenfreude* için ise bkz. Watt, Smith Tiffany. (2018). *Schadenfreude: The Joy of Another's Misfortune*, New York: Little, Brown and Company.

farkı, idealleri de bir yana bırakarak düşüncelerden doğan eylemler gerçekleştirildiğinde eylemlerin sonuçlarının nereye varacağını ve neticelerinin kişiyi boşlukta bırakıp bırakmayacağını görebilmesidir. Başlangıçta girişmiş olduğu eylemler sonucunda kendi akıbetini böylesine kestirme düşüncelerle öngörememiş olmasının ardında öyküsünün başında savaştığını söylediği dev mekanizmaların karmaşıklığını ve acımasızlığını hafife almış olmasının yanında ‘iyilerin’ de aslında kendisini bile aşacak derecede ‘kötü olabileceği’ ve şiddete meyilli oldukları gerçeği yatar. Otantik bir kahraman olarak Alex’in gücü, bahsi geçen kötülüğe ve öngörülemezliğe karşı sınırsız değildir.

Klinik merkezinde ‘iyiliğe’ koşullanarak geçirdiği iki haftanın sonunda yetkililerce deneyin başarısını göstermek için ‘teşhir’ edilen Alex, bu sefer de görünüşte özgürlük yanlısı olan fakat aslında kendi siyasi çıkarları adına hareket eden yazarın arkadaşları tarafından “Genelde seni halkın önüne çıkaracağız. Seni sergilemek çok faydalı olacak” (Burgess, 2018: 143) sözleriyle ifade edilen yine bir teşhir edilme planıyla yüzleşir. Otantikliğine verilen ve hâlâ ısrarla verilmeye çalışılan zararın bilincinde olan Alex, “Bana sırf kullanılacak filan bir şeymişim gibi davranmayı kesin. Ben, kafanıza göre kullanabileceğiniz salağın teki değilim [...] Sıradan insanlar aptaldır, ama ben sıradan da değilim salak da. Dim gibi değilim” (Burgess, 2018: 144) sözleriyle yazar ve arkadaşlarına öfkeyle karşı çıkar. Bahsettiği isim nedeniyle yazarı, gerçekte kim olduğu ve kendisine ve eşine yaptıkları hakkında kuşkulandıran Alex, yazarın arkadaşları tarafından eski evine yakın bir yerde küçük bir daireye yerleştirilir. Bu sırada yazarın arkadaşı, F.Alexander’a saldıranın aslında kendisi mi olduğunu sorması ve bu konunun kapanacağını söylemesi üzerine Alex, gerçeği örtbas etmek ya da geçiştirmek yerine dürüstçe arkadaşlarınıninkiyle birlikte cezasını çektiğini ve yaptıklarının bedelini ödediğini söyleyerek kendisini yeni yerleştirildiği dairede yalnız bırakan kişilerin gitmelerinin ardından uykuya dalar. Alex, yardım etme gerekçesiyle kendisini kullanmaya çalışan insanlardan açık sözlülüğüyle daha dürüsttür.

Alex uyandığında, siyasi kaygılar güden yazar ve arkadaşlarının kahramanın koşullanma sonucu oluşan yeni durumunu daha da kötüleştirmek ve oluşacak bu kötü durumu daha fazla kullanabilmek için ve belki gerçeğin de farkına varan yazarın isteği doğrultusunda intikam amacıyla yeni yerleştirildiği dairede kapalı tutularak artık tahammül edemediği klasik müziği yüksek sesle dinlemeye zorlanır. Daha önce çetesiyle olan anlaşmazlığını çözümlerken düşünmenin sıradan insanlara göre olduğunu fakat kendi gibi olanların ilhamla hareket ettiğini söyleyen Alex, bu sefer de odasındaki rafta duran bir broşürün üzerindeki “Pencereyi açın da içeri temiz hava girsin, taze fikirler girsin, yeni bir hayat

tarzı girsin” (Burgess, 2018: 148) yazısından hareketle daha önce de aklından geçirdiği intihar düşüncesini pencereden atlayarak gerçekleştirir.

Otomatik Portakal romanının yazarı Burgess, Alex ile kısmen aynı adı taşıyan yazar F. Alexander gibi eşi darp edilir ve muhtemelen iki Amerikalı asker kaçağının saldırısı sonrası Burgess ve eşi doğacak çocuklarını yitirirler (Biswell, 2006: 107-108). Dahası eserdeki yazarın da romanın kurgusal katmanı içerisinde tıpkı Burgess gibi aynı isimde bir eser vermiş olması, yazar F. Alexander’ın Burgess’in kendisi olduğu fikrini akla getirmekle birlikte ana karakterle aynı ismi taşıyan romandaki yazarın Alex ile bağı, isim benzerliği ve gerçekleştirmek istediği aşındırıcı eylemler, kahramanın bizzat yazar F. Alexander’ın alt benliğinin gün yüzüne çıkmış hali olabileceği ihtimalini doğurur. Bu bağlamda Alex, yapıttaki yazar tarafından ortaya konmak istenen bir kişilikten baskılanmaya çalışılan bu kişilik tarafından dönüşümlü olarak ilk seferde hem zarar görür hem de ikinci kez intihar girişimine neden olmakla başarısız şekilde ortaya koymaya çalıştığı bu kişiliğe tekrar zarar verir. F. Alexander eylemlerinin benzerlerini gerçekleştirmeye özlem duyduğu otantik kahraman Alex’in yaşamından daha dingin ve daha heyecansız bir alan olan yazdığı kitapların satırlarına geri döner. Otantik bir kahraman olarak Alex, her durumda imrenilen fakat benliği ele geçirilemeyen ve eylemleri kolaylıkla gerçekleştirilemeyen birey olarak kalır. Diğer bir taraftan ise genç Alex’in tüm hikâyesi boyunca yaptığı gibi hayatının bir kesitini anlatması ve “Cavlağı çeksem burada olup da bu yazdıklarımı yazmazdım zaten” (Burgess, 2018: 149) ifadesinden de çıkarım yapılabileceği gibi Alex, yazar F. Alexander ile yazma eylemi yönüyle yine aynı kişide buluşur: Alex’in anlattığı, kendi başından geçenler olduğu için hikâyesi de kuşkusuz F. Alexander’ın eseriyle aynı adı taşıyan *Otomatik Portakal* olacaktır.

İntihar girişiminden sonra hastanede sargılar içinde gözlerini açan Alex, tamamı kişisel çıkarlarını korumaya çalışan ya da kahramana iyi dileklerini sunmaya geldiklerinde bile farklı niyetler taşıyan ziyaretçileri kabul eder. Bunlar arasında; intihar girişimine yol açan ve hâlâ hükümetin oy oranını geriletme hesapları yapan yazar F. Alexander’ın arkadaşları, kendisinden viski kokusu yayılmaya devam ederken sürdürdüğü iş ile çelişki içinde olan hapishane papazı, hapishaneden salıverildikten sonra katı bir tutumla kira kazancını önceleyerek kahramana kucak açmayan ailesi, halkın desteğini kaybetmek istemeyen İçişleri Bakanı ve bakanın Alex’in yanında olduğunu kanıtlamak amacıyla fotoğraf çekmek için beraberinde getirdiği basın mensupları yer alır. Olanların farkına varan Alex “Ne pis dünyaymış burası” (Burgess, 2018: 153) demekten kendini alamaz. Otantik kahramanın gizleme ihtiyacı duymaksızın gerçekleştirdiği eylemlere karşı çevresindeki ‘medeni’ insanların kişisel, maddi ve siyasi

çıkar kaygılarıyla kaynaşan edimleri karşılaştırıldığında ikinci grubun, temsil ettiklerini savundukları değerleri yüzüstü bıraktıkları ortaya çıkar.

Alex'in kendi inandığı değerlere otantikliğin anlamını da içerecek biçimde sadık kalarak hareket etmesi aslında ikinci gruptaki insan topluluğuyla kendisini karşılaştırmayı bir yönüyle de olanaksız kılar. İkiyüzlü hapishane papazından, öç duygusuyla hareket eden toplumdan, F. Alexander'dan ve olanları ört pas etmek için kendisine rahat bir iş ve iyi bir maaş öneren yozlaşmış siyasetçilerden farklı olarak tüm olumlanamayacak davranışlarına rağmen kendi gibi olan Alex, intiharı sonrası eski güdülerini geri kazanmış olarak iyileştikten sonra hastaneden ayrılır.

Sonu itibariyle Alex'in anlatısı, simetrik benzerlikler gösterir: Hastaneden çıktıktan sonra, başlangıçta olduğu gibi yine üç kişilik bir çete kuran Alex, bu sefer de yeni dostları Len, Rick ve Bully ile yine Korova Sütbarı'nda oturmuş birlikte yapacaklarına karar vermeye çalışırken betimlenirler. Toplumun davranış kurallarının ve bu kuralları dayatan kurumların Alex'in zihnini işgal etme girişimi bizzat otantik kahramanın olumlanamayacak davranışları seçmesi sonucu boşa çıkarılmış gibidir. Kaldı ki, Alex bu seçimleri sebebiyle kınanamaz çünkü Alex'in ait olduğu distopya benzeri toplumun, kahramanın ortaya koyduğu şiddet yönelimlerinden daha acımasız şekilde kendisini tercih yapabilme özgürlüğünden mahrum etme çabaları göz önünde bulundurulduğunda Alex'in ne yönde tercih yaptığının da pek önemi kalmaz (Simion, 2013: 66). Davranışlarındaki açıklıkla, kendine yeterliliğiyle, orijinallliğiyle ve spontane yaşayış tarzıyla soyut ideallere kapılmayıp kendini ilhamdan aldığı güç ve somut eylemleriyle var eden Alex 'iyi' olana (ya da 'iyi' olarak değerlendirilen her ne varsa) yönelecekse bunu kendine yaraşacak şekilde yine kendi seçimleriyle yapacaktır.

Koşullanmanın etkisinden tümüyle arınmış olsa da sonrasında ayrılacağı yeni kurduğu çetesinin arkadaşlığından ve giriştiği eylemlerinden eskisi gibi zevk almayan Alex, arkadaşlarına “Gır gır geçip ve sırtıp duruyorsunuz ve tek yapabildiğiniz kah kah gülüp âciz insanları sille tokat marizlemek” (Burgess, 2018: 162) diyerek kendi isteğiyle değişebileceğinin ve sürekli aynı yaşam biçimine mahkûm olmayıp bir zamanlar sevdiği şeylere klinik yöntemlerle değil de kendi otantik gelişiminin bir sonucu olarak sırt çevirebileceğinin işaretlerini verir.

5. Sonuç

Anthony Burgess'ın yapıtındaki otantik kahraman olarak değerlendirilen Alex'in, anlatısındaki şiddet ve kötülük izleği; iyilik, kötülük ve insan doğası anlayışımızı geçersiz kılmaktan ziyade bu

kavramlara ve olgulara yönelik anlayışımızı genişletir. Alex'in kendi distopik toplumunu aşarak hikâyesinin sonuna doğru ifade ettiği ve insanların bireysel ve toplumsal pratiklerinin arkasındaki asıl nedenlerden biri olarak yorumlanabilecek “Güç, güç, herkes güç istiyor, yani” (Burgess, 2018: 162) ifadesinde işaret ettiği *güç istenci* ‘iyinin ve kötünün’ sınırlarını belirleyip onları aşarken kahramanın kendisi de bu tespiti yapabilmekle dışarıdan bakabilen biri olmayı, dolayısıyla kısmen de olsa Nietzsche’yi hatırlatır tarzda *iyinin ve kötünün ötesinde* durabilmeyi başarır. Otantik kahraman Alex karakterinin temsilinde, güç yapılarının ördüğü toplumsal, kurumsal dayatmalardan (geçmişte basit/mekanik koşullayıcı günümüz ve yakın gelecekte ise gelişmiş teknolojik/dijital) bağımsız olarak gelişimini sürdürmeye çabalayan bireyler, Burgess’in romanının isminin ima ettiği şekilde “insanlığın organik gelişimini ve bireyi makine dünyasının insani özelliklerinden sıyrışımı reddetmeyi” (Head, 2002: 25) önemseyen kimseler olarak çoğunluktan veya kalabalıktan farklılaşırlar. Çalışmanın artalanıyla beraber düşünüldüğünde Burgess on yıllar öncesinden günümüz ve gelecek insanına sesleniyor gibidir.

Kötülük ve iyiliğin sabit olmayan dinamiklerine inanan ve bu doğrultuda davranırken de kriminalize olan Alex, nihai olarak ne tümüyle Camus’cü başkaldırı ile tüm engellerinden arınmış bir dünyayı mümkün kılacak ne de bütünüyle Sartre’ın talep edeceği mutlak bir özgürlüğe kapı aralayacak devrimsel bir değişime öncülük edebilecektir. Aile kurmak gibi geleneksel görünümlü bir istekle anlatısını sonlandırma izlenimi veren Alex daha çok ‘medeni’ dünyanın eğreti, dayanıksız ya da bozuk kültürel inşalarla yükseldiğini anlayan ve çoğu kez tutumunu bu anlayışa göre ayarlayan Nietzscheci bir kahramandır. Alex’in yüzeyde toplumla uzlaşma görünümü sunabilecek ve yine kendisinin başlatacağı kişisel alanı(nı) ilgilendiren olası bir değişim de salt olarak otantik karakterine has olacaktır.

Kaynakça

- Adorno, Theodor W. (2007). *Philosophy of Modern Music*, Anne G. Mitchell, Wesley V. Blomster (Çev.). New York: Continuum International Publishing Group.
- Authenticity, Online Etymology Dictionary, Erişim Tarihi: 26.02.2019, <https://www.etymonline.com/word/authentic>.
- Biswell, Andrew. (2016). *The Real Life of Anthony Burgess*, London: Picador.
- Burge, Roger., Sunley, Ross. (1998). *Post-Modernism and Youth Subcultures in Britain in the 1990s* (Ed.) Kayleen Hazlehurst, Cameron

- Hazlehurst, Gangs and Youth Subcultures: International Explorations, New Jersey: Transaction Publishers.
- Burgess, Anthony. (2018). *Otomatik Portakal*, Dost Körpe (Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Calhoun, Laurie. (2001). "At What Price Repentance? Reflections on Kubrick's "A Clockwork Orange", *Journal of Thought*, (36) 1, 17-34, JSTOR, Erişim Tarihi: 07.04.2020, <https://www.jstor.org/stable/42589644>.
- Camus, Albert. (1948). *The Plague*, Stuart Gilbert (Çev.). London, Penguin Books.
- Camus, Albert. (1991). *Notebooks 1942-1951*, Justin O'Brian (Çev.). New York: Paragon House.
- Camus, Albert. (1992). *The Rebel an Essay on Man in Revolt*, Anthony Bower, (Çev.). New York: Vintage.
- Costello, Donald P. (1972). "From Counterculture to Anticulture", *The Review of Politics*, (34) 4, America in Change: Reflections on the 60's and 70's, 187-193, JSTOR, Erişim Tarihi: 20.04.2020, <https://www.jstor.org/stable/1405963>.
- Davis, Todd F., Womack, Kenneth. (2002). "O My Brothers": Reading the Anti-Ethics of the Pseudo-Family in Anthony Burgess's "A Clockwork Orange", *College Literature*, (29) 2, 19-36, JSTOR, Erişim Tarihi: 17.02.2020, <https://www.jstor.org/stable/25112635>.
- Ellen, Shamis Roth. (1978). *The Rhetoric of First-Person Point of View in the Novel and Film Forms: A Study of Anthony Burgess' A Clockwork Orange and Henry James' A Turn of the Screw and Their Film Adaptations*, (Ph.D. Dissertation), New York: New York University.
- Farber, Stephen. (1972). "The Old Ultra-Violence", *The Hudson Review*, (25)2, 287-294, JSTOR, Erişim Tarihi: 07.04.2020, <https://www.jstor.org/stable/3849003>.
- Flynn, Thomas R. (1999). *Authenticity*, (Ed.), Haim Gordon, *Dictionary of Existentialism*, Westport: Greenwood Publishing Press.
- Freud, Sigmund. (2001). *Freud: Totem and Taboo*, James Strachey (Çev.). London: Routledge.
- Goh, Robbie B. H. (2000). "Clockwork" Language Reconsidered: Iconicity and Narrative in Anthony Burgess's "A Clockwork Orange", *Journal of Narrative Theory*, (30) 15, 263-280, JSTOR, Erişim Tarihi: 17.02.2020, <https://www.jstor.org/stable/30224562>.

- Guignon, Charles. (2004). *On Being Authentic*, London and New York: Routledge.
- Harwood, Berthold-Schoene. (2000). *Writing Men: Literary Masculinities from Frankenstein to the New Man*, Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Head, Dominic. (2002). *The Cambridge Introduction to Modern British Fiction, 1950-2000*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Heidegger, Martin. (2004). *Varlık ve Zaman*, Aziz Yardımlı (Çev.). İstanbul: İdea.
- Kierkegaard, Søren. (1994). *Fear and Trembling The Book on Adler*, Walter Lowrie (Çev.). New York: Everyman's Library Classics Series.
- Lichtenberg, Illya., Lune, Howard., McManimon Jr, Patrick. (2004). "Darker than any Prison, Hotter than any Human Flame": Punishment, Choice, and Culpability in A Clockwork Orange", *Journal of Criminal Justice Education*, (15) 2, 429-449, Routledge Taylor and Francis Group, Erişim Tarihi: 07.04.2020, <https://www.tandfonline.com/loi/rcje20>.
- Mathews, Roy T., DeWitt, Platt F. (1995). *The Western Humanities*, London: Mayfield Publication.
- McIntyre, John. (1966). *The Shape of Christology*, Philadelphia: Westminster Press.
- Nietzsche, Friedrich. (1968). *The Will to Power*, Walter Kaufmann (Çev.). New York: Vintage Books.
- Nietzsche, Friedrich. (1974). *The Gay Science*, Walter Kaufmann (Çev.). New York: Vintage Books.
- Nietzsche, Friedrich. (1998). *Twilight of the Idols or How to Philosophize with a Hammer*, Duncan Large (Çev.). Oxford: Oxford University Press.
- Nietzsche, Friedrich. (1999). *The Birth of Tragedy and Other Writings*, Ronald Speirs (Çev.). Cambridge: Cambridge University Press.
- Nietzsche, Friedrich. (2010). *Böyle Buyurdu Zerdüşt*, Korkut Ata (Çev.). İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık.
- Rabinovitz, Rubin. (1979). "Ethical Values in Anthony Burgess's "Clockwork Orange", *Studies in the Novel*, (11) 1, 1979, 43-50, JSTOR, Erişim Tarihi: 17.02.2020, <https://www.jstor.org/stable/29531951>.

- Rabinovitz, Rubin. (1979). "Mechanism vs. Organism: Anthony Burgess' "A Clockwork Orange", *Modern Fiction Studies*, (24) 4, 1979, 538-54, JSTOR, Erişim Tarihi: 17.02.2020, <https://www.jstor.org/stable/26282113>.
- Sade, Marquis de. (1990). *Justine, Philosophy in the Bedroom and Other Writings*, Richard Seaver, Austryn Wainhouse (Çev.). New York: Grove Press.
- Sampson, Anthony. (2005). "Freud on the State, Violence, and War", *Diacritics*, (35) 1, 78-91, JSTOR, Erişim Tarihi: 24.04.2020, <https://www.jstor.org/stable/4621043>.
- Sartre, Jean-Paul. (2007). *Existentialism is Humanism*, Carol Macomber (Çev.). New Haven: Yale University Press.
- Sartre, Jean-Paul. (2009). *Varlık ve Hiçlik: Fenomenolojik Ontoloji Denemesi*, Turhan Ilgaz, Gaye Çankaya Eksen (Çev.). İstanbul: İthaki.
- Simion, Minodora Otilia. (2103). "Freedom of Choice and Moral Consequences in Anthony Burgess' A Clockwork Orange", *Annals of the Constantin Brâncuşi University of Târgu Jiu/ Letters and Social Sciences Series*, (2) 1, 2013, 65-68, Erişim Tarihi: 27.04.2020, <https://alss.utgjiu.ro/?mdocs-file=1988>.
- Steinvorth, Ulrich. (2016). *Pride and Authenticity*, Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Strange, Carolyn. (2012). *Stanley Kubrick's A Clockwork Orange as Art Against Torture*, (Ed.) Michael Flynn, Fabiola F. Salek, *Screening Torture: Media Representations of State Terror and Political Domination*, New York: Columbia University Press.
- Walter, Kaufmann. (1960). *Existentialism from Dostoevsky to Sartre*, New York: Meridian Books.
- Watt, Smith Tiffany. (2018). *Schadenfreude: The Joy of Another's Misfortune*, New York: Little, Brown and Company.

BÖLÜM XVII
ENGELLİLİK MODELLERİ ÇERÇEVESİNDE
ENGELLİLİĞİ ANLAMAK

Dr. Öğr. Üyesi Zehra EROL KARACA

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Rize-Türkiye
e-mail: zehra.erol@erdogan.edu.tr
Orcid No: 0000-0001-7002-1219

1.Giriş

Birleşmiş Milletler engellilerin dünyanın en yoksulları arasında yer aldıklarını yoksulluk ve yoksunlukları ile ilişkili olarak artan sağlık harcamaları ve şiddet gibi birçok zorluktan dolayı toplumun geri kalanlarına göre daha fazla acı çektiğini kaydetmiştir (Hawking, 2014:77). Toplumlarda engelliler insanlık tarihi boyunca diğerlerine (aile üyeleri, arkadaş, toplum, ekonomi) yük olarak görülmüşlerdir. Kaynak birikimine hiçbir katkısı olmayan ancak kaynakları tüketen kişiler olarak değerlendirilmişlerdir. Aileler engelli bir üyenin katılımı ile onur duygularının zedelendiğini, onlar için yapılan harcamaların toplumun genel refah seviyesinde yaşama imkanlarını azalttığını düşünmüşlerdir (Kabue, 2011: 9).

Dini model kapsamında benimsenen sadaka yaklaşımının bir sonucu olarak engelliler siyasi, ekonomik, kültürel, sosyal hayata katılım haklarına sahip bireyler olarak değil yetersizlikleri nedeniyle her zaman acınan ve toplumun iyi niyetine ihtiyaç duyan hayırsever eylemlerin pasif nesneleri olarak görülmüşlerdir (United Nations Human Rights Office of The High Commissioner, 2014: 8-9). Hatta bu algı ve toplumun engellilere acıma ile tepki verme eğilimi sosyal politika düzenlemelerine de yansımıştır (Quinn ve Degener, 2002: 25; Oliver ve Barnes, 2012: 14). Toplumun engellilik durumuna verdiği cevap sosyal yardım programları ile sunulan yardım ve bakım hizmetleridir (United Nations Human Rights Office of The High Commissioner, 2014: 8-9).

Engellilik meselelerine odaklanan refah politikaları İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra birçok ülkede çok sayıda engelli asker ve sivil duyulan ahlaki zorunluluk nedeniyle geliştirilmiştir. Örneğin İngiltere gibi zengin eyaletlerde bu politikalar özel eğitim, istihdam, sağlık ve rehabilitasyon hizmetlerini kapsamaktadır. Bu durum ise devlet ve sivil toplum kuruluşları tarafından sunulan bir dizi “özel” hizmetin geliştirilmesi ve

genişletilmesiyle sonuçlanmıştır (Barnes, 2013: 4). 1960' lardan bu yana, bilimsel literatürde engellilik modelleri geliştirilmiştir (Degener, 2016:2).

Engellilik modelleri engelli kavram tanımı üzerinde (Kara, 2016; Retief ve Letşosa, 2018), engellilere yönelik sosyal politika düzenlemelerinde (Dempsey ve Nankervis, 2006; Retief ve Letşosa, 2018), hizmet sunum modellerinde (Dempsey ve Nankervis, 2006) uluslararası sözleşme ve kanun içeriklerinin oluşturulmasında etkili olmuştur. Stein (2007) engellilere yönelik yasalarda ise sosyal modelin benimsendiğini belirtmiştir. Bu yasalarda ayrıca insan hakları yaklaşımı da benimsenmektedir.

Tüm bu engellilik modelleri engelliliği anlama, açıklama veya tanımlama çabası içerisinde (Degener, 2016: 2). Engelliliğe yönelik geliştirilen modeller özellikle toplumda engelliliğin anlaşılmasında etkili olan hizmet sunum modellerinde bir artış sağlamıştır (Dempsey ve Nankervis, 2006:11). Ancak günümüzdeki genel görüşe göre engellilik sadece tek bir modelle açıklanamaz (Dempsey ve Nankervis, 2006; European Commission, 2002; Imrie, 2004). Diğer bir ifade ile engellilik ile ilgili tüm meselelere tam olarak değinen ve tüm cevapları sağlayan tek bir model yoktur. Bu nedenle engellilik bir paradoks olarak tartışılmaktadır (Dempsey ve Nankervis, 2006:11).

Engellilik günümüz toplumlarında hala anlaşılamayan bir olgudur. Engellilerin günümüz toplumlarında ayrımcılığa, damgalanmaya maruz kalmalarının ve sosyal dışlanma yaşamalarının temel nedeni toplum tarafından anlaşılamamalarıdır. Tarihsel süreçte engellilere yönelik yaklaşımlar engellilerin sosyal, ekonomik ve kültürel hayattan dışlanmalarının en temel nedeni olmuştur. Bu süreçte engelliliğin nasıl tanımlandığı ve engelliliğe nasıl yaklaşıldığı engellilik modelleri ile anlaşılmaktadır. Her bir model engelliliği kendi yaklaşımı ile açıklamıştır. Bu açıdan engellilik modelleri engellilerin yaşamsal deneyimlerini ve toplumda karşılaştıkları güçlükleri anlamada önemli bir role sahiptir. Engelliliğin anlaşılması amacıyla bu çalışma kapsamında engellilere yönelik yapılan ulusal ve uluslar arası sözleşmelerde, sosyal politikalarda, engelli kavram tanımlamasında etkili olan engellilik modelleri ele alınmıştır. Bu amaçla engelli literatürü taranarak engellilik modellerini konu edinen akademik çalışmalar değeriendirilmiştir. Bu çalışmada engellilik modelleri çerçevesinde engelli kavramı açıklanmış, tıbbi model, sosyal model ve sosyal modelin referans alındığı biyopsikososyal model ve insan hakları modeli kavramsal olarak değeriendirilmiştir.

2. Engellilik modelleri

Engelliler tarihsel geçmişte toplumlarda bir tradeji olarak görülmüş engellilere bazı tradejik durumların kurbanları olarak davranılmıştır (Oliver ve Barnes, 2012: 14). Dünyada engelliler, kalıpyargılar, önyargılı tutumlar, ayrımcı davranışlar, kurumsal ve yasal kısıtlamalar gibi azınlık olarak bilinen grupların deneyimlerini ve özelliklerini de açıkça paylaşmaktadır (Scotch ve Schriner, 1997: 150). Tarihsel olarak engelliler, sosyal olarak yetersiz ve sistematik olarak her türlü ekonomik, sosyal faaliyetten dışlanmış (Barnes, 2013: 2) ve genellikle toplumda engelli olmaları ile ilgili problemlerle baş edemeyen kişiler olarak görülmüştür (Murphy, 2005: 154). Dini ve bilimsel paradigmalarda, engellilik kişisel bir özelliktir. Engelli, dini paradigmada dua ederek, bilimsel paradigmada tıbbi müdahale yoluyla engelliliği sürdürmek ya da ortadan kaldırmak için birincil sorumluluğa sahiptir (Terry, 1996'dan, aktaran Levi, 2006: 1).

Ondokuzuncu yüzyılın başlarından itibaren engellilerin hakları tıbbi modeli benimseyen örgütler tarafından temsil edilmiştir (Barnes, 2013: 2). Medeni haklar döneminde engelli aktivistleri, dini ve bilimsel engellilik anlayışlarını politik bir paradigmaya dönüştürmüşlerdir (Levi, 2006: 1). Son yirmi yıldır “engelli kimdir” tartışması engelli terminolojisi ve tanımlamaları çerçevesinde akademisyenler, sağlık uzmanları, sosyal çalışmacılar, sosyal politikacılar, engelli hareketi arasında gerçekleşmektedir (Kabue, 2011: 4).

Kabue (2011: 4) ve Quinn ve Degener (2002: 15) engelli teriminin modern toplumun farklı özelliklere sahip insanları gruplaştırma girişiminin bir sonucu olduğunu belirtmiştir. Engellilik sorunu, 1960'lı yıllarda birçok ülkede politikacılar ve politika yapıcılar için giderek daha önemli bir konu haline gelmiştir. Örneğin bunun nedenleri arasında İngiltere gibi zengin devletlerde artan bir “engelli” popülasyonu, artan refah maliyeti ve engelli hareketi gibi çeşitli faktörler belirtilmektedir. Özellikle engellilere yönelik yasaların ilkleri arasında İngiltere'nin 1970 Kronik Hasta ve Özürlüler Yasası ve 1973'teki Amerikan Rehabilitasyon Yasası (Barnes, 2013: 4) gösterilmektedir.

Tıbbi ve sosyal model 1970 ve 1980 yıllarında İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri'nde engelli çalışmaları yapan uzmanlar tarafından geliştirilmiştir (Degener, 2016: 2). 1980'li yıllara kadar bilim adamları araştırma ve uygulamaları yönlendirmek için tıbbi modeli kullanmaya devam etmişlerdir (Mercer, 1992: 16). 1980'li yıllardan itibaren İngiltere ve ABD'de engelli çalışmaları engellilik durumunu oluşturan çevresel, davranışsal ve sosyal bariyerlere odaklanmıştır (Waldschmidt, 2018:69). Ancak bu yıllarda dünyada engelli çalışmaları bilimsel altyapı eksikliği ile karşı karşıya kalmıştır (Waldschmidt, 2018).

Mercer (1992) 2000’li yılların engellilik durumunun baskın tek bir model ile değil çoklu modeller ile açıklandığı bir yıl olacağını vurgulamıştır. Bu bağlamda biyopsikososyal ve insan hakları modeli değerlendirilebilir. 2001 yılında Dünya Sağlık Örgütü [World Health Organization (WHO)] üye devletleri tarafından onaylanan ‘İşlevsellik, Engellilik ve Sağlığın Uluslararası Sınıflandırması’ [The International Classification of Functioning, Disability and Health (ICF)] kavramsal model olarak biyopsikososyal modeli benimsemiştir (Dempsey ve Nankervis, 2006; European Commission, 2002; WHO, 2002). 2006 yılında Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşmesi’nin [The Convention On The Rights Of Persons With Disabilities (CRPD)] kabul edilmesiyle insan hakları engellilik modeli olarak tanımlanan yeni bir model ortaya çıkmıştır (Degener, 2016:2).

Engellilik teorileri engelliliğe bireysel yaklaşım kapsamında tıbbi modelini, engelliliğe sosyal yaklaşım kapsamında sosyal modelini, bütüncül yaklaşım kapsamında biopsikososyal (ICF) modelini (Dempsey ve Nankervis, 2006:11-12) ve insan hakları yaklaşımı kapsamında insan hakları modelini içermektedir (Quinn ve Degener, 2002).

2. 1. Engellilik modelleri kapsamında engelli kavram tanımı

Engellilik kavram tanımlaması tarihsel süreç içerisinde engellilik modelleri kapsamında değişiklik göstermiştir. Tıbbi model, engelliliği doğrudan hastalık, kaza veya başka bir sağlık durumundan kaynaklanan ve rehabilitasyon gibi tıbbi müdahaleler ile iyileştirebilen kişisel bir sorun olarak görmekte iken sosyal model aksine engelliliği toplumun fiziksel yapısı (binaların tasarımı, ulaşım sistemleri vb.), sosyal yapıları ve inançları da dahil olmak üzere bireyin sosyal bağlamı ve çevresinin bir sonucu olarak görmektedir (European Commission, 2002:20).

Ayrımcılığa Karşı Bedensel Engelliler Birliği [Union of Physically Impaired Against Segregation (UPIAS)] 1976 yılında yayınladığı Engelliliğin Temel İlkeleri (Fundamental Principles of Disability) adlı dokümanında bozukluk ve engellilik terimlerine yönelik radikal tanımlar yapmıştır (Finkelstein, 2006: 1576). UPIAS ilgili belgede sadece fiziksel bozulmayı tanımlarken daha sonra kavramı fiziksel olmayan, duyu ve zihinsel bozulma biçimlerini de içerecek şekilde genişletmiştir (Giddens, 2006: 281). Bozulma; bir uzvun bir kısmının veya tamamının eksik olması veya vücudun kusurlu bir uzva, organa veya mekanizmaya sahip olmasıdır. Engellilik; fiziksel bir bozulmaya sahip olan kişileri hiç veya çok az dikkate alan ve böylece sosyal faaliyetlerin ana akımına katılımdan dışlayan çağdaş bir sosyal organizasyonun neden olduğu hareket kısıtlılığı ve dezavantajdır (UPIAS, 1976’dan aktaran Finkelstein, 2006: 1576). UPIAS’ın bozulma terimine yönelik açıklaması tıbbi modeli yansıtırken

engellilik kavram açıklaması sosyal modeli yansıtmaktadır. UPIAS engellilik kavram açıklamasına toplumu dahil etmiştir.

Dempsey ve Nankervis (2006: 8) engelliği tanımlamada üç yaklaşımdan birinin takip edildiğini belirtmiştir. Bunlar hastalık ya da bozulmaya dayalı yaklaşım, bozulmadan etkilenebilen yaşam aktiviteleri üzerine odaklanan yaklaşım ve engelli bireylerin yaşadığı fiziksel ve sosyal çevre ile kişi arasındaki etkileşime dayanan bütüncül yaklaşımdır. Ancak her bir yaklaşım avantajlara ve sınırlılıklara sahiptir (Dempsey ve Nankervis, 2006: 8-12).

Hastalık ya da bozulmaya dayalı yaklaşım engellilerin sağlık bakım ihtiyaçlarının belirlenmesinde etkilidir. Bu yaklaşım zihinsel, fiziksel ve duyuşsal bozulmaları kapsayan geniş bir engellilik kategorilerinin oluşmasını sağlamıştır. Yaşam aktivitelerine odaklanan yaklaşım ise kişinin işlevsel kısıtlılıklarına ve bu kısıtlılıkların, katılacağı faaliyetler üzerindeki etkisine odaklanmaktadır. Eğer bir kısıtlılık, bir kişinin sosyal olarak ilgili bir faaliyete katılmasını önemli ölçüde sınırlıyorsa (alışveriş yapma yada toplu taşımayı kullanma), engelli olarak kabul edilebilir. Bu yaklaşım engellilik anlayışımızı fiziksel ve zihinsel durumların etki alanının ötesine taşımaktadır (Dempsey ve Nankervis, 2006:8-12). Dempsey ve Nankervis (2006:11) üçüncü yaklaşımın biyopsikososyal model kapsamında ICF içinde benimsendiğini belirtmiştir. Bu bağlamda Dempsey ve Nankervis'e göre (2006:11) engellilik durumu bozulma, aktivite ve katılım kısıtlılığı, kişinin özellikleri ve çevresi arasındaki kompleks bir etkileşime dayanmaktadır. Bu nedenle engelli çalışmalarında genel tartışma engelliliğin tek bir yaklaşım ile anlaşılamayacağı üzerinedir (Degener, 2016; Dempsey ve Nankervis, 2006).

Literatüre bakıldığında engelliliğe ilişkin birçok tanımdan söz edilebilir. Bunda engelliliğe yönelik tıbbi ve sosyal modelinin de etkisi vardır. Ancak küresel ölçekte dikkate alınan engellilik kavram tanımı Dünya Sağlık Örgütü (Kara, 2016: 251) ve Birleşmiş Milletler tarafından yapılmıştır. Engelliliğe uluslar arası boyutta tanımlama yapma ihtiyacı bağlamında Dünya Sağlık Örgütü (WHO) ilk olarak 'Uluslararası Bozukluk, Özürlülük ve Engellilik Sınıflandırması' [The International Classification of Impairments, Disabilities and Handicaps (ICIDH)] adlı belgeyi 1980 yılında yayınlamıştır. Dünya Sağlık Örgütü ICIDH' nin revizyonunu 2001'de tamamlayarak ilgili sınıflandırmayı ICF olarak adlandırmıştır (European Commission, 2002: 20-27).

Dünya Sağlık Örgütü, ICF' de işlevselliği ve engelliliği anlamak için kavramsal bir çerçeve sunmaktadır (European Commission, 2002: 27). İşlevsellik; tüm vücut işlevleri ve yapıları, hareket ve katılım bileşenlerini kapsayan şemsiye bir terimdir. Vücut işlevleri; vücut sistemlerinin

fizyolojik işlevlerini (psikolojik işlevler dahil) ifade ederken vücut yapıları; organlar, uzuvlar ve onların bileşenleri gibi bedenın anatomik kısımlarını ifade etmektedir. Hareket, bir kişi tarafından bir görev veya eylemin gerçekleştirilmesi olarak tanımlanırken katılım, bir yaşam durumuna dahil olma olarak tanımlanır (WHO, 2002: 10).

Engellilik; bozulmalar, hareket kısıtlamaları, katılım kısıtlamaları bilişenlerini içeren şemsiye bir terimdir. Bozulmalar, vücut işlevinde ve yapısında önemli bir sapma yada kayıp gibi problemleri ifade ederken hareket kısıtlamaları, bir kişinin günlük aktivitelerini gerçekleştirmede karşılaşabileceği güçlükleri ifade etmektedir. Katılım kısıtlamaları bir kişinin yaşama veya sosyal durumlara dahil olduğunda karşılaşabileceği sorunları içermektedir. Bu bileşenlerle etkileşime giren çevresel faktörler ise insanların içinde yaşadıkları ve yaşamlarını sürdürdükleri fiziksel, sosyal ve tutumsal ortam (WHO, 2002: 10) olarak tanımlanmıştır. ICF' nin engellilik tanımı, engelliliğin sadece kendine özgü bir nedeninin olduğunu belirtmez. Engellilik sağlık kapsamında tanımlanır; ancak, bir kişinin engellilik durumu aynı zamanda içinde yaşadığı çevrenin özelliklerinin de bir sonucudur (Leonardi vd., 2006: 1220). ICF'de engellilik her zaman kişinin özellikleri ile kişinin içinde yaşadığı genel bağlamın özellikleri arasındaki bir etkileşimdir (WHO, 2002: 9).

BM Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme'de engellilik gelişen bir kavram olarak açıklanmış ve kavram açıklamasında sosyal yaklaşım benimsenmiştir. İlgili sözleşmenin önsöz kısmında engellilik durumunun fiziksel, zihinsel, ruhsal ve duysal bozukluğu olan kişiler ile bu kişilerin toplumun diğer kesimleriyle eşit koşullarda topluma tam ve etkili katılımını engelleyen davranışsal ve çevresel bariyerlerin etkileşimden kaynaklandığı belirtilmiştir (CRPD, 2006). Diğer bir ifade ile modern engellilik kavramı, engelliliği, bireyin kişisel durumu (tekerlekli sandalye kullanma, görme bozukluğu olma) ile çevresel faktörler (olumsuz tutum, önyargı, ayrımcılık veya erişilemez çevre gibi) arasındaki etkileşimin bir sonucu olarak açıklar. Bu etkileşim engellilik durumunu ortaya çıkarır ve engelli bireylerin topluma katılımını etkiler (United Nations Human Rights Office of The High Commissioner, 2014: 7).

Türkiye için ise 2005 yılı, engellilerin haklarının tanımlanması açısından bir dönüm noktası niteliği taşımaktadır. 2008 yılında ise Türkiye tarafından BM Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşmesi'nin onaylanması ile ilgili sözleşme iç hukukun bir parçası olmuştur (Akbulut, 2012: 152). 2005 yılında 5378 sayılı "Özürlüler ve Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnemelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun" düzenlenmiştir (Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Özürlüler ve Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnemeler, 2005). İlgili Kanun'daki özürlü ibareleri

yerine engelli ibaresinin kullanılması için 25/4/2013 tarihli ve 6462 sayılı Kanun ile 5378 sayılı Kanun “Engelliler Hakkında Kanun” şeklinde düzenlenerek revize edilmiştir (Engelliler Hakkında Kanun, 2005).

Revize sonrası 5378 Sayılı Kanun’un 3üncü maddesinde engelli kavramı ile “*Fiziksel, zihinsel, ruhsal ve duyuşsal yetilerinde çeşitli düzeyde kayıplarından dolayı topluma diğer bireyler ile birlikte eşit koşullarda tam ve etkin katılımını kısıtlayan tutum ve çevre koşullarından etkilenen birey*” ifade edilmiştir (Engelliler Hakkında Kanun, 2005). 5378 Sayılı Kanun’a bakıldığında BM Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşmesi’nin kabul edilmesi ile revize öncesi ve sonrası sosyo-politik düzeyde engelli kavram tanımlamasında tıbbi modelden sosyal modele yönelik bir kayma gerçekleşmiştir. Bu bağlamda belirtilebilir ki ilgili Kanun kapsamında engellilik insan hakları yaklaşımı ile değerlendirilmiş ve insan hakları sorunu olarak ele alınmıştır.

Dempsey ve Nankervis (2006: 7) güçlü tanımlamaların toplumu içermesi gerektiğini belirtmiştir. Kasser ve Lytle’e göre (2013:5) engellilik terimi ise toplumun tutum ve algılarını yansıtan çeşitli modeller ile daha anlaşılır olmaktadır. Bu bağlamda ulusal ve uluslararası perspektifte engelli kavram tanımlamasına toplum dahil edilmektedir. Ayrıca belirtilmelidir ki birçok engelli hakları savunucusuna göre kişiyi engelleyen bir toplum olduğu gerçeğini vurgulamak için “engelli kişilerin” yerine “engelli” teriminin kullanılması gerekmektedir (Quinn ve Degener, 2002: 15). Sosyal model teorisyenlerine göre ‘engelli kişiler’ terimi doğrudan tıbbi modelin altında yatan felsefe ile bağlantılıdır (Retief ve Letšosa, 2018: 4).

2.2.Tıbbi engellilik modeli

1800’lerin ortalarından itibaren, tıbbi (ya da biyomedikal) engellilik modeli, tıp bilimi alanında önemli ilerlemeler ile ahlaki ve / veya dini modeli yavaş yavaş değiştirmeye başlamıştır (Retief ve Letšosa, 2018: 2). Tıbbi engellilik modeli, bireysel model olarak da tanımlanırken bireysel yaklaşım aynı zamanda bireysel trajedi yaklaşımı olarak da tanımlanır (Giddens, 2006: 281). Ancak bireysel yaklaşımlar kapsamında tıbbi modelde (Bailey, Harris ve Simpson, 2015; Dempsey ve Nankervis, 2006; Giddens, 2006) engelliliğe yönelik bir tanım geliştirilirken bu tanım engelliliği daha geniş bir perspektifte ele almakta başarısız olmuştur (Oliver, 1990: 5). Tıp fakültelerinde ve tıp araştırmalarında benimsenen bu model (Harpur, 2012:2) bedeni bir makine gibi tanımlamaktadır (Bailey vd., 2015; Dempsey ve Nankervis, 2006; Moore, 2002). Engelliliği tedavi edilmesi, iyileştirilmesi, sabitlenmesi veya en azından rehabilite edilmesi gereken bir bozulma olarak değerlendirmektedir (Deegener, 2016: 2-3).

Bozulma ise doğrudan bedensel ve sosyal işlevsellik kaybına yol açmaktadır (Palmer ve Harley, 2012: 358).

Bu model kapsamında uzmanların rolü hasta kişinin iyileşmesini sağlamak için izlenecek bireysel tedavi şekillerine karar vermektir (Pfeiffer, 2001: 31; WHO, 2002: 8). 20.yy boyunca tıbbi engellilik modeli engelliliğin açıklanmasında ve tanımlanmasında en etkili bir yol olarak görülmüştür. Sosyal politika yapıcıları da bu görüşü uzun süre onaylamıştır (Walsh, Stephens ve Moore, 2000: 219). Politika müdahaleleri, bozulma odağında rehabilitasyon ve kurumsal bakım dahil olmak üzere öncelikle tıbbi, özel eğitim, mesleki eğitim ve sosyal refah gibi sosyal yardım programlarıdır (Palmer ve Harley, 2012: 358).

Geleneksel bir tıbbi model görünümünde olan bireysel yaklaşımda, vücut işlev ve yapısında bozukluğu olan bir kişi basitçe belirli şeyleri yapamayan bir vücuda sahiptir ve bu nedenle kişi engellidir (Bailey vd., 2015: 14). Engellilerin yaşadığı sorunların temel nedeni bireysel kısıtlılıklardır (Giddens, 2006). Engelliliğin nedenleri tıbbi durumlardan, bedensel sistem veya fonksiyon bozukluklarından oluşan, travmatik veya doğuştan gelen hastalıklar olarak tanımlanmaktadır (Scullion, 2010: 5).

Tıbbi engellilik modelinin dayandığı temel argüman engellinin hasta olması nedeniyle günlük sosyal yükümlülüklerinden muaf olmasıdır (Pfeiffer, 2001: 30). Bu model “engelliliğin” nedenini bireyle ilişkilendirmekte (Deegener, 2016; Scullion, 2010; Kasser ve Lytle, 2013) ve engellileri kusurlu olarak görmektedir (Chhabra, 2016). Bu bağlamda belirtilebilir ki tıbbi model ile ilgili temel sorunlardan biri, sorunu kişinin içine yerleştirmesi, “mağdur” u suçlaması ve bireye hasta rolünü yüklemesidir (Pfeiffer, 2001: 30-31). Engellilerin topluma geri dönmesi ise sadece ilaç veya rehabilitasyon yoluyla mümkündür. Tam rehabilitasyon mümkün değilse, engelli kişiler topluma geri dönemeyecek ve kurum hizmetine bağımlı olacaktır (United Nations Human Rights Office of The High Commissioner, 2014: 9).

Tıbbi modelde engellilere yönelik sosyal çevrenin ayrımcılığa ve ihmale ilişkin önemi ve etkisi hafife alınmaktadır (Gordon ve Tavera-Salyutov, 2018:507). Sosyal dışlanma bireysel sorun iken dışlanma nedenleri vücut işlevleri ve yapısındaki bozulmadan kaynaklanmaktadır (Deegener, 2016:3). Bu nedenle tıbbi modeli benimseyen program ve hizmetler kişinin fiziksel ve mental durumunu iyileştirmeye odaklanırken toplumu değiştirmeye odaklanmamaktadır (Kasser ve Lytle, 2013:5). Bu politikalarda engellinin işlev ve yapı bozukluğu ile tatmin edici bir yaşam sürme kapasitesine sahip olduğu da ihmal edilmiştir (Harpur, 2012: 2). Bu modele göre örneğin çalışma hayatına katılımın önündeki temel engel

vücut işlev ve yapısındaki bozulmadır. Vücut işlev ve yapısındaki bozulma nedeniyle kişi çalışma hayatına katılamaz ve ekonomiden dışlanır.

Sosyal politikalarda bireysel yaklaşım engellilerin bir yanda çalışma yaşamına ve daha geniş bir perspektifle topluma katılma fırsatlarını azaltırken diğer yanda bunlarla ilişkili olarak yaşam standartlarını ve sosyal umutlarını azaltmaktadır (Bailey vd., 2015: 14). Böyle bir yaklaşım içerisinde engellilerin fırsatları ayrımcı bir çevre ile daha da sınırlanmaktadır (Scotch, 2000: 24). Diğer bir ifade ile bu model toplumdaki çevresel bariyerlere ve engellilerin haklarını (örneğin çalışma ve eğitim hakkı) kullanmasına destek sağlamak gibi kamu meselelerine odaklanmamaktadır (Harpur, 2012: 2-3). Bu bağlamda, engelli, işlev ve yapı bozukluğu nedeniyle özünde daha az değerlidir. Bu anlayışın, engellinin büyüme ve gelişme kabiliyetlerinde yıkıcı etkileri vardır (Chhabra, 2016: 3).

Engellilere yönelik olarak “Özel” kelimesi tıbbi yaklaşım ile ilişkilidir. Özel gereksinimleri olan çocuklar, özel okullar, özel hizmetler ve özel kurumlar. Örneğin özel okullarda engelliler sadece engellilerle veya belirli “profesyonellerle” etkileşime girebilirler. Zihinsel engelliler tıbbi tedavilerini seçme özgürlüğü olmaksızın genellikle de zorla psikiyatri kurumlarında toplumdan uzakta tıbbi tedavi görmektedir (United Nations Human Rights Office of The High Commissioner, 2014: 11). Bu bağlamda engellilik, doktorlar, hemşireler, özel eğitim öğretmenleri ve rehabilitasyon uzmanları gibi münhasır yardım ve tıp disiplinleri alanı olmaya devam etmektedir (Deegener, 2016: 3). Sosyal/insan hakları yaklaşımına göre engellilik bağlamında özel olmak her zaman ödüllendirici değildir; marjinalleşmeye yol açabilir. Bu yaklaşım toplumun çeşitliliğini yansıtmamaktadır (United Nations Human Rights Office of The High Commissioner, 2014: 11).

2.3. Sosyal engellilik modeli

1970’li yıllarda bir engelli örgütü olarak Birleşik Krallık’ta kurulan UPIAS’ın öncü aktivistleri ve onları takip eden akademisyenler sayesinde sosyal model tıbbi modelin yerini almıştır (Shakespeare, 2006: 10). UPIAS’ın yayınladığı “Engelliliğin Temel İlkeleri” adlı doküman ise sosyal yaklaşımının gelişimi açısından en önemli dokümandır (Retief ve Letšosa, 2018: 3). Böylece 1970’li yılların son döneminden itibaren uluslararası engellilik söylemi değişmiştir (Waldschmidt, 2017: 20). Bu bağlamda sosyal model engelli hakları hareketi eylemlerinin ve bu hareketlerin tıbbi modele yönelik karşı çıkışlarının diğer bir ifade ile eleştirilerinin bir sonucudur (Moore, 2002: 402). Sosyal modelin tıbbi modele yönelik eleştirisi tıbbi modelin kişinin hastalığı ile engelliği arasında ayırım yapmamasına yöneliktir (Retief ve Letšosa, 2018: 5).

Ayrıca tıbbi ve sosyal model genellikle engelli bireylerin gereksinimlerini nasıl gördükleri bakımından birbirlerine tezat oluşturmaktadır. Tıbbi model engellilik için bir tedavi bulmaya odaklanırken sosyal model engelliler için daha kapsayıcı sosyal içermeyi sağlamaya odaklanmaktadır (Lobianco ve Sheppard-Jones, 2007:2).

UPIAS' in kurucu üyesi olan Paul Hunt, engellilik durumunun sadece işlevin bozulmasından ve bunun bireysel olarak engelliler üzerindeki etkilerinden değil, aynı zamanda daha da önemlisi, toplumun diğer kesimleri ile olan ilişkilerinde yattığını ileri sürmüştür (Giddens, 2006: 281). UPIAS, engelliler için ayrılmış ve özel olarak tanımlanmış tesislerin yerine, onların topluma tam olarak katılımını, bağımsız bir şekilde yaşamasını, üretken işler yapmasını ve yaşamları üzerinde tam kontrol sahibi olmasını destekleyecek fırsatları onlara sunmayı amaçlamaktadır (Shakespeare, 2006: 11). UPIAS ile engellilik artık bireyin sorunu olarak değil, engelli insanların topluma tam katılımı karşılaştıkları sosyal bariyerler olarak anlaşılmıştır (Giddens, 2006:281). Bu bağlamda sosyal model engellilerin toplumdan dışlanmasının bir açıklaması olarak şekillenmiştir. Toplumun ayrımcı ve baskıcı yapılarını analiz etmek için güçlü bir araç olarak geliştirilmiştir (Degener, 2016:4).

Başlangıçta sosyolog Michael Oliver tarafından kavramsallaştırılan sosyal model, engellilik çalışmalarında büyük rol oynamıştır (Terzi, 2009: 89). 1980'lerde İngiltere'de sosyal engellilik modeli, hem engelli insanların hareketi içinde hem de engellilik çalışmalarında büyük bir anlam kazanmıştır (Traustadóttir, 2009:9-10). Ayrıca sosyal model İngiltere ve ABD'de oluşan engelli hareketlerinin politik pozisyonlarını etkilemiştir (Terzi, 2009:89). İngiliz sosyal modeline göre engelliler ezilen bir sosyal gruptur. Bu model insanların sahip olduğu vücut işlevlerindeki ve yapısındaki bozulma ile yaşadığı güçlükleri ayırmaktadır (Shakespeare ve Watson, 2001: 10). İngiliz sosyal modelinin tarihi kökenlerine bakıldığında engellilerin yüzleştikleri sorunların birçoğu fiziksel kısıtlılıklar ile ilişkili değil sosyal düzenlemeler ile ilişkilidir. Bu nedenle İngiliz sosyal modeli engelliliği vücut işlev ve yapısındaki bozulmanın bir biçimi olarak değil sadece sosyal baskı olarak tanımlamıştır (Shakespeare, 2006: 11). Engellilik durumu ise içselleştirilen baskının etkisini göstermektedir (Bailey vd., 2015:14).

ABD'de engelliler İngiliz sosyal modelinde olduğu gibi ezilen sosyal grup içinde değil - ABD siyasi düşüncesi geleneği kapsamında- bir azınlık grup olarak görülmektedir (Shakespeare ve Watson, 2001: 10). Engellilerin azınlık sosyal grup ve ezilen sosyal grup olarak tanımlanması bağlamında Kasser ve Lytle'in (2013:6) ve Mackelprang' in (2012:552) belirttiği gibi bu modelde engelliler benzer yaşam deneyimlerini

paylaşmaktadır. Ayrıca bu modele göre engellilik sosyal yapılardan (Waldschmidt, 2017; Degener, 2016) kaynaklanmaktadır ve bir süreçtir (Bailey vd., 2015).

Sosyal modelin tanımladığı engellilik fiziksel, zihinsel, duyuşal ve işlevsel bozulmadan ayrıdır (Bailey vd., 2015; Degener, 2016; Oliver, 2013; Waldschmidt, 2018). Diğer bir ifade ile sosyal model bozulma ve engellilik arasında bir ayrım yapar. Birincisi bedenın veya zihnın bir durumunu ifade ederken ikincisi çevre ve toplumun bu duruma tepki verme biçiminin bir sonucudur (Degener, 2016: 3). Örneğın görme yetisini kaybeden için engellilik durumu, toplumun erişilebilir dijital formatlarda kitapları sağlamamasının veya tekerlekli sandalye kullanan için, rampası olmayan binaların bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır (Harpur, 2012: 3). Waldschmidt (2018: 69-70) bu modele göre bireyin fiziksel, zihinsel, duyuşal ve işlevsel bozukluğunun kendi içinde engelliler için dezavantaj oluşturmadığını veya damgalanma nedeni olamayacağını belirtmiştir. Bu açıdan engellilik, bireyin özneliğı ile değil, toplumsal olarak oluşturulmuş bir sorundur (WHO, 2002). Eşitsizlik ise vücut işlevlerinde ve yapısındaki bozulmadan kaynaklı değil toplumun farklılıkları yok saymasından baskın guruba (engelli olmayanlar) göre örgütlenmesinden ve engellilere meydan okuyan bariyerleri ortadan kaldırmamasından kaynaklanmaktadır (United Nations Human Rights Office of The High Commissioner, 2014:9).

Bugün birçok bilim adamı toplumun engelliliğın oluşumunda belli bir rol oynadığını kabul etmektedir (Waldschmidt, 2018; ayrıca bkz. Stein, 2007; Quinn ve Degener, 2002). Örneğın Manago, Davis ve Goar (2017:175) engelli çocuk sahibi ebeveynlerin damgalanmaya karşı gösterdikleri direnç stratejilerinin engelli modelleriyle ilişkisini ortaya koymak için 40 görüşme yapmıştır ve 117 damgalama örneğini incelemiştir. Katılımcı ebeveynler damgalanma sorununun temelinde toplum olduğunu belirtmiştir. Ayrıca ebeveynler engellerin toplumun algısında olduğunu vurgulamıştır. Landsman (2005:134) engelli çocuk sahibi annelerin yaşamsal deneyimleri ile engellilik modellerini değerlendirdiğı çalışmasında katılımcı annelerin tıbbi modele yönelik yaptıkları değerlendirmelere göre tıbbi model çocuklarının olumlu yönlerini görememekte, engelliliğı bireyin bir eksikliği ve bir kusuru olarak görmektedir. Sosyal modele yönelik yapılan değerlendirmelerde ise engellerin sadece bedende olmadığı tutumlarda ve politikalarda olduğu vurgulanmıştır (Landsman, 2005:134).

Fiziksel bariyerlere (örneğin tekerlekli sandalye kullananlar için erişilebilir olmayan binalar) hem de engellilere yönelik toplumsal davranışlar ve tutumlara odaklanan sosyal modelde (Moore, 2002: 402)

fiziksel bariyerler açık ve kolaylıkla belirlenebilirken diğerleri örneğin engelli bireylere yönelik toplumda sergilenen negatif davranışların (örneğin damgalama, kalıpyargı, önyargı, ayrımcılık, sosyal dışlama) belirlenmesi ise güçtür (Bailey vd., 2015: 14). Fiziksel bariyere örnek tekerlekli sandalye kullanan bireyin okula ya da işyerine erişimini engelleyen merdivenler iken negatif davranışa örnek tekerlekli sandalye kullanan bir engellinin içinde iyi bir performans gösteremeyeceğine dair takınılan olumsuz tutumdur (Malhotra ve Rowe, 2014:2).

Zihinsel engellinin saldırgan davranışlar göstererek çevreye zarar vereceği kalıpyargısıyla toplumdan dışlanması ve izole edilmesi, yaşama hakkının yok sayılması, istihdamdan dışlanması negatif davranışa birer örnek olarak gösterilebilir. Bu örnekler üzerinden değerlendirildiğinde Dünya Sağlık Örgütü'nün belirttiği gibi sosyal model kapsamında engellilik politik bir tepki gerektirir (WHO, 2002: 9). Sosyal modelin genel amaçlarından biri çevreyi değiştirmek ve topluma tam katılımı sağlamak ve teşvik etmek için davranışsal ve fiziksel bariyerleri kaldırmaktır (Quinn, 1998:104). Bir diğer amacı engellilere toplumda kusurlu kişiler gibi davranılmasını önleyerek daha kucaklayıcı (Harpur, 2012:3) ve toplumun bir üyesi olarak davranılmasını sağlamaktır (Moore, 2002). Bu nedenle bu modelde toplumdaki bariyerlerin ve ayrımcılığın bir sonucu olarak engellilerin sosyal dışlanması siyasi boyutta analiz edilir (Degener, 2016: 3).

Politik boyutta engellilerin topluma tam katılımını önleyen toplumsal bariyerlerin ortadan kaldırılması sorumluluğu hükümetin tüm bakanlıklarına ve topluma aittir (United Nations Human Rights Office of The High Commissioner, 2014: 10). Sosyal modelin şekillendirdiği sosyal yaklaşım engellilerin fiziksel erişiminin sağlanması için yeni bina tasarımlarında ve ulaştırma altyapısı ile ilgili düzenlemelerde (örneğin bedensel engelliler için tekerlekli sandalye rampası) görülebilir (European Commission, 2002: 21). Sosyal modele yönelik bu açıklamalar doğrultusunda sonuç olarak Waldschmidt' in (2017: 20-21) belirttiği gibi sosyal engellilik modeli üç varsayıma dayanmaktadır. Birinci varsayıma göre engellilik sosyal eşitsizliğin bir biçimi ve toplum tarafından dışlanan, ayrımcılığa uğrayan bir azınlık gruptur. İkinci varsayıma göre bozukluk ile engellilik ayrıt edilmelidir ve ikisi arasında sebepsel bir ilişki yoktur. Üçüncüsüne göre ise engelli bireylerin yüzleştiği bariyerleri ortadan kaldırmak toplumun sorumluluğundadır (Waldschmidt, 2017: 20-21).

Sosyal modele yönelik eleştirilerin odağında ilk olarak sosyal modelin tıbbi modeli reddetmesi yer almaktadır. Ancak sosyal model teorisyenleri, bu eleştiriye karşı hastalık biçimlerinin etkisiz hale getirilebileceği gerçeğinin inkar edilmediğine veya tıp uzmanlarının çeşitli

hastalıkların tedavisinde rol oynadıklarına dikkat çekerek yanıt vermiştir (Retief ve Letšosa, 2018:5). Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği tıbbi modelden sosyal modele geçiş ile tıp uzmanları ve tıbbi kurumlar tarafından engellilere sağlanan bakım, tedavi, tavsiye ve yardımın öneminin hiçbir zaman ortadan kalkmadığını belirtmiştir. Sosyal modelde, engelliler gerekirse özel tedavi sunan hastanelere ve merkezlere gitmeye devam etmektedirler. Sosyal modelde kurumun beklentilerine değil, hastanın beklentilerine cevap veren tedavi yaklaşımı benimsenmiştir. Sosyal model ile hemşirelere, doktorlara, psikiyatri ve yöneticilere yeni roller ve kimlikler atfedilmiştir. Sosyal modele göre uzmanların engelli kişilerle ilişkileri bir diyaloga dayanmalı ve eşitlik dışarıda değil hastanede başlamalıdır (United Nations Human Rights Office of the High Commissioner, 2014:9-10).

Sosyal modele yönelik en temel eleştirilerden bir diğeri sosyal modelin bozukluk (impairment) ve engellilik (disability) arasında yaptığı ayırım ile ilgilidir. Diğer bir ifade ile sosyal modelin bozukluğu göz ardı etmesine ve engelliliği sadece toplum kaynaklı olarak görmesine yönelik eleştiri yapılmaktadır (Giddens, 2006: 284). Bu eleştirilere (sosyal modele yönelik bu eleştiri için ayrıca bkz. Giddens, 2006) göre sosyal model engellilik deneyiminin ayrılmaz bir parçası olarak öne sürülen bozulmayı ele almamaktadır (Palmer ve Harley, 2012: 358). Bu noktada sosyal model biyolojik olanı sosyal olandan ayırır (Imrie, 2004: 291). Sosyal model savunucuları sosyal modelde bozukluğun reddedilmediğini vurgulamışlardır. Ayrıca savunucular sosyal modelde belirli bir işlev ve yapı bozukluğunun acıya ya da bu bozulma ile ilişkili olarak kişinin yapamayacağı şeylerin olabileceğinin kabul edildiğini belirtmiştir (Giddens, 2006: 285).

Eleştirmenler engelliliğin sadece toplumdan kaynaklı olmadığını ayrıca vücut işlev ve yapısında oluşan bozulmadan da kaynaklandığını belirtmiştir. Örneğin medikal sosyologlara göre bazı kişilerin sürekli acı duymaları ve anlamlı intellektüel kısıtlılıkları nedeniyle bozukluğu olabilir, bu bozukluğa dayalı olarak bu kişiler topluma tam katılamazlar. Sosyal değişimle dahi bu bozukluğa dayalı engel kaldırılamaz. Bu nedenle engelliliğin tüm kaynaklarının ortadan kaldırılmasının imkansız olduğu birçok durum vardır. Engelliliğin tüm kaynakları toplumdaki baskıcı koşullar ile ilişkili değildir (Giddens, 2006: 284). Bu eleştirilere rağmen sosyal model bir yanda sürekli olan engellilik durumunun birey, aile ve toplum tarafından kabullenilmesi ve normalleşmesi noktasında (Genç ve Çat, 2013: 366) diğer yanda araştırma odağını aile ve engelliden uzaklaştırıp toplumsal dünyaya yöneltmesi açısından öneme sahiptir. Bugün sosyal model çoğu bilim disiplininin engelli çalışmaları yapan araştırmacılar için tartışılmaz olmuştur (Meşe, 2014: 88). Ayrıca sosyal

modelin temel fikirleri, Dünya Sağlık Örgütü'nün 1980 ve 2001 yıllarında yayınladığı iki engellilik sınıflandırmasına ve 2006 Birleşmiş Milletler'in Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşmesi gibi ulusötesi politikalara da dahil edilmiştir. Bu durum erişilebilirlik ve katılım, kaynaştırma ve insan hakları politikaları yoluyla, engelliliğin sosyal bir sorun olarak çözülebileceği fikrini ortaya çıkarmıştır (Waldschmidt, 2017: 21).

2.4. Biyopsikososyal engellilik modeli (ICF modeli)

Dünya Sağlık Örgütü ICF'de tıbbi ve sosyal modelin kendi başlarına kısmen geçerli olduğunu ancak yeterli olmadığını belirtmiştir (WHO, 2002: 8-9). Dünya Sağlık Örgütü 1980 yılı birinci sınıflandırmasından 20 yıl sonra engelli kavramına yönelik yaklaşımında (ICF) tıbbi modelden (bir bozuklukla ilişki olan hareket kısıtlamaları) sosyal katılımdaki kısıtlamalara odaklanan sosyal modele doğru bir kayma yaşamıştır (Eide ve Loeb, 2004: 38). Böylece ICF biyolojik bozulma anlayışını engelliliğin sosyal boyutları ile birleştirmiştir (Palmer ve Harley, 2012: 359). Bu nedenle ICF engelliliğe daha faydalı model (WHO, 2002) olarak tıbbi ve sosyal modelin entegrasyonu olan biyopsikososyal modeli sunmaktadır (How To Use The ICF, 2013: 5). Bu model ICF'nin kalbidir (Imrie, 2004). Bu model ile sağlığa ve engelliliğe yönelik biyolojik, bireysel ve sosyal bağlamda oluşan farklı bakış açılarına bütüncül bir yaklaşım oluşturmak amaçlanmıştır (How To Use The ICF, 2013: 5). Bu bütüncül yaklaşım, engelliliğin ya sadece tıbbi bir sorun olduğuna ya da tamamen toplumsal olarak oluşturulduğuna ilişkin yanlışlıkları önlemektedir (Leonardi vd., 2006: 1220).

ICF hak, içerme ve katılım açısından engellilik konusunda genişletilmiş bir söylemin meşruiyetini kabul ederek, bağlamın sosyal ve fiziksel çevre açısından önemini vurgulamaktadır. Engelliliğin doğasını daha geniş bir perspektifle anlamaya odaklanmıştır (Baylies, 2002: 729). Sosyal modelin bozukluk ve engellilik arasında ayırım yaptığına ilişkin eleştiri karşısında biyopsikososyal model engelliliği hem beden düzeyinde bir engel hem de karmaşık bir sosyal fenomen olarak değerlendirmektedir (WHO, 2002: 8-9). Bu nedenle bu modelde engellilik sadece birey ile ilişkili bir kısıtlılık ya da toplumsal olarak yaratılmış bir sorun olarak düşünülemez, bunun yerine bireyin ve içinde yaşadığı çevrenin bir etkileşimi olarak kavramsallaştırılmıştır (Kasser ve Lytle, 2013: 6). Diğer bir ifade ile Dünya Sağlık Örgütü engellilik tanımında kişisel faktörler ve dış faktörler arasındaki etkileşime öncelik verirken, UPIAS esas olarak toplum içinde çeşitli düzeylerde baskı, dışlanma ve ayrımcılık gibi dış faktörlere odaklanmaktadır (Döner, 2015: 15).

Günümüzde sağlık kavramına yönelik birçok farklı tanımlama getirilmektedir. Sağlık genellikle fiziksel, duygusal, sosyal ve ruhsal olarak

iyi olma hâlini ifade etmektedir (Kasser ve Lytle, 2013: 7). Sağlığa bu kapsamlı yaklaşım, sağlığı etkileyen faktörlerin sadece insan bedeninin işlevsel yeterliliği ile sınırlı olmadığını göstermektedir (Meşe, 2014: 83). ICF, bu sentezle sağlık bakış açılarının tutarlı bir görüşünü sunmaktadır (WHO, 2002: 9-10). Bu perspektiften engellilik bağlamsal (kişisel ve çevresel) faktörler kapsamında işlevselliği sınırlayan herhangi bir bozukluk, aktivite sınırlaması ve katılım kısıtlılığı için şemsiye bir terimdir (Palmer ve Harley, 2012: 359). Diğer bir ifade ile engellinin işlevselliği sağlık koşulları (hastalıklar, beden yapısı ve işlevde bozulma, yaralanmalar) ve bağlamsal faktörler (kişisel ve çevresel faktörler) arasındaki dinamik bir etkileşime dayanmaktadır ve engellilik bu etkileşimin bir sonucudur (Costa-Black, Feuerstein ve Loisel, 2013: 76; WHO, 2002: 9-10). İşlevsel durumlar arasında beden işlevleri ve yapıları, bireysel düzeydeki faaliyetler ve topluma katılım bulunmaktadır (Imrie, 2004: 293). Faaliyetlere katılımın kapsamı ve düzeyi yalnızca vücut yapıları ve işlevlerindeki değişimlerle ilgili değil, aynı zamanda kişisel ve çevresel faktörlerle de ilgilidir (Kasser ve Lytle, 2013: 6). Bu açıdan anlaşılmaktadır ki engelliliğin bazı yönleri neredeyse tamamen içsel iken, başka bir yönü neredeyse tamamen dışsaldır (WHO, 2002: 9). Bu nedenle tıbbi modelden sosyal modele tam bir geçiş söz konusu değildir. Bu durum daha geniş bir engellilik anlayışı ve engellilik süreci anlamına gelir (Eide ve Loeb, 2004: 38). Diğer bir ifade ile her iki modelde tamamen reddedilemez (WHO, 2002: 9).

Çevresel faktörler arasında sosyal tutumlar, sosyal destek, erişilebilirlik, yasal ve sosyal yapılar, politikalar, hizmetler, ideolojiler, iklim ve nüfus yoğunluğu ifade edilmektedir. Diğer yandan kişisel faktörler arasında ise cinsiyet, yaş, etnik köken, işlev ve yapı bozuklukları, boy ve kilo, baş etme yöntemleri, eğitim, sosyal geçmiş, geçmiş ve şimdiki deneyim, meslek, genel davranış şekli, karakteristik yapı, gelir durumu, ait olduğu sosyal sınıf, vb. tanımlanmaktadır (WHO, 2002: 9-10; United Nations Human Rights Office of The High Commissioner, 2014). Bu faktörler arasında karmaşık, dinamik ve genellikle öngörülemeyen bir ilişki vardır (How to use the ICF, 2013: 5). Örneğin bir bacağın kaybı gibi işlev ve yapı bozukluğu bir protez kullanılması durumunda kişinin aktivitelerinde ve topluma katılımında çok az bir sınırlamaya neden olacaktır. Ancak kişinin engelliliği, destekleyici olmayan çevrenin (fiziksel erişimden yoksun olan çevre-olumsuz çevresel faktör) bir hareket kısıtlamasına neden olmasıyla artmaktadır (Dempsey ve Nankervis, 2006: 11). Bu nedenle tekerlekli sandalyede (kişisel faktör) olmak ve erişilebilir binalara (çevresel faktör) sahip bir şehirde yaşamak (kişisel ve çevresel faktör etkileşimi) tekerlekli sandalyede bulunmayan biriyle eşit bir şekilde topluma katılım ile sonuçlanacaktır (United Nations Human Rights Office

of The High Commissioner, 2014). Ayrıca kendini sağlıklı hisseden, aktivite ve katılımda yüksek düzeyde performans gösteren engelli kişilerin sayısı, uygun bağlamsal (örneğin sosyal destek gibi çevresel faktörler) müdahalelerle artırılabilir. Bağlamsal faktörler engellinin aktivite ve katılım kısıtlılığını belirlemektedir. (Fellinghauer, Reinhardt, Stucki ve Bickenbach, 2012: 8). Diğer bir ifade ile bağlamsal faktörler engellilerin topluma katılımı ve haklarını toplumun diğer kesimleri ile eşit bir şekilde kullanabilmesi açısından kritik öneme sahiptir. Fellinghauer ve diğerlerine (2012) göre engellilik paradoksu bağlamsal faktörler göz önüne alındığında çözümlenebilir.

2.5. İnsan hakları engellilik modeli

Sosyal modele yakınlık taşıyan bir başka model ise insan hakları modelidir (Retief ve Letšosa, 2018). Engelli savunuculuğunda engellilerin eşit katılımı mücadelesinde ki en önemli siyasi gelişme insan hakları yaklaşımının benimsenmesidir (Bickenbach, 2001: 2). İnsan hakları modeli, engelliliği 1948 tarihli Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nden bu yana ortaya çıkan bir haklar paradigması kapsamında ele almaktadır. Bu bildiri, bireyler arasındaki farklılıklara rağmen, tüm insanların mutlak medeni, siyasi, ekonomik, sosyal, kültürel ve gelişim haklarına sahip olduğunu kabul etmiştir. Bu varsayımın altında yatan temel ilke, tüm insanların toplumda eşit olarak kendi kaderini tayin etme ve katılma hakkına sahip olmasıdır (Rioux ve Carbert, 2003: 1-2).

2006 yılında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme (CRPD) engellilere saygıyı geliştirmek amacıyla kabul edilmiştir. Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme ile engellilerin bağımsız yaşamı desteklenmektedir (United Nations Human Rights Office of The High Commissioner, 2014: 68). Ayrıca UPIAS' ın merkezi politika söyleminde engellilerin yaşamları üzerinde tam denetime ve bağımsız yaşama sahip olmaları yer almaktadır (Shakespeare, 2006: 11). Bağımsız yaşam, yeterli barınma hakkı, kamu ve siyasi işlere katılım hakkı, mahremiyet hakkı, serbest dolaşım hakkı, oy hakkı, çalışma hakkı, kendi ihtiyaçlarını belirleme hakkı gibi çeşitli insan haklarından yararlanabilmek için bir çerçeve oluşturur (United Nations Human Rights Office of The High Commissioner, 2014: 12). Bu bağlamda belirtilebilir ki bağımsız yaşam hareketi sosyal model kapsamında bir amaç olarak oluşturulurken Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme ile haklar bağlamında (örneğin eğitim hakkı, çalışma hakkı) bu fikir güçlendirilmektedir.

Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşmesi'nin kabul edildiği 2006 yılında tıbbi ve sosyal model hükümetlerin kamu ve sosyal politikalarında benimsediği ve birçok akademisyenin savunduğu iki temel engellilik

modelidir (Harpur, 2012: 2). Harpur'a göre (2012: 2) Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme sosyal modelin yerini almamıştır. Sosyal engellilik modeli bu sözleşmenin felsefi temelini oluşturmaktadır (Degener, 2016: 3-4). Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme sosyal modele dayalı yeni bir engelli hakları modeli sunmaktadır (Harpur, 2012: 2). Bazı araştırmacılar ise sosyal model ile insan hakları modelini neredeyse eş anlamlı olarak değerlendirmektedir (Retief ve Letšosa, 2018).

Ancak Degener (2016) sosyal model ile insan hakları modeli arasında belli farkların bulunduğunu belirtmektedir. Yazara göre sosyal model engelliliği sadece sosyal bir yapı olarak açıklayabilmektedir. Engellilik politikalarının temeli olarak ahlaki ilkeleri veya değerleri sağlamaya çalışmamaktadır. İnsan hakları modeli ise engellilerin haysiyetini kabul eden engellilik politikaları için değerleri kapsamakta ve engellilik politikalarının temeli olarak ahlaki değerler ve ilkeler oluşturma çabasıdadır (Degener, 2016, s.3-4). Bu açıdan Stein'e göre (2007: 77) insan hakları modeli daha kapsamlı bir yaklaşıma dayanmaktadır.

İnsan hakları modeli engelliler için ayrımcılık karşıtı politikaların, ekonomik, sosyal ve kültürel hakların yanısıra medeni, siyasi olmak üzere tüm insan hakları gurubunu da talep etmektedir (Degener, 2016: 6-12). İnsan hakları modeli engellilerin topluma dayalı engeller ile karşılaştıklarında haklarını savunabilmeleri ve şikayet edebilmeleri için de yollar göstermektedir. Engelliler haklarını talep edebilmeleri için haklara ve araçlara sahiptir. Topluma, eğitime, istihdama, siyasi ve kültürel hayata katılabilir ve adalete erişerek haklarını savunabilirler (United Nations Human Rights Office of The High Commissioner, 2014: 11). Bu model her bireyin kendi kişisel becerisini geliştirmesi ve kendisini ifade etmesi için gerekli araçlara sahip olmasını da ahlaki bir zorunluluk olarak kabul etmektedir (Stein, 2007: 77). Örneğin oy hakkını düşündüğümüzde görme engelli, toplumdaki herkes gibi oy kullanma hakkına sahiptir. Ancak, oy kullanma materyali Braille gibi erişilebilir formatlarda değilse, bu kişinin oy kullanabilmesi için güvenilir bir kişiyi kabine alması gerekecek aksi takdirde oyunu kullanamayacaktır. İnsan hakları yaklaşımına göre oy kullanma materyallerinin erişilebilir formatta hazırlanmaması, görme engellinin oy kullanmak için bir kişiye ihtiyaç duyması somut bir ayrımcılıktır. Bu yaklaşımda engellinin oyunu kullanabilmesi için erişilebilir formatta oy kullanma materyallerinin sağlanması sorumluluğu devlete tanımlanmıştır. Sağlanmaması durumunda ise kişi resmi bir şikayette bulunabilmelidir ve adalete erişimi sağlanarak haklarını (oy kullanma hakkı) savunabilmelidir (United Nations Human Rights Office of The High Commissioner, 2014: 10).

İnsan hakları engellilik modeline göre engellilik, ayrıca sivil toplumun ve yönetimin engelliliğin temsil ettiği farklılığa cevap vermemesinden kaynaklanmaktadır (Quinn ve Degener, 2002: 14). Bu bağlamda bu modelde toplum ise, bireylerin haklarını kullanabilmeleri için gerekli mekanizmalarını sağlamak ile yükümlü tutulmuştur (Rioux ve Carbert, 2003:1-2). Ayrıca bu modelde devlet insan onuruna tam saygının oluşturulmasından ve engellilere toplumun diğer bireyleri ile eşit hakların garanti edilmesinden sorumlu tutulmuştur. Bu amaçlara ulaşılabilmesi için toplum kaynaklı engellerle baş etme sorumluluğu da devlete tanımlanmıştır (Quinn ve Degener, 2002: 14). Hiç şüphesiz insan hakları engellilik modeli, toplumun engellileri hak sahipleri olarak kabul etmesini bir dönüm noktası olarak görmektedir (Gordon ve Tavera-Salyutov, 2018: 508). Artık günümüzde engellilik bir insan hakları sorunu olarak kavramsallaştırılmakta ve engelliliğe bu çerçevede yaklaşılmaktadır (United Nations International Children's Emergency Fund [UNICEF], 2013). Örneğin engelli hakları aktivistlerinden “Hayırseverlik değil, hak istiyoruz” dünya çapında duyulan ve aşına olunan bir slogandır (Degener, 2016: 3-4). Bu slogan insan hakları yaklaşımının bir ifadesi olarak değerlendirilebilir.

En önemlisi, insan hakları engellilik modeli hem asıl “sorunu” insanın dışında ve toplumda görmesi açısından (Harpur, 2012; Stein, 2007; Quinn ve Degener, 2002) hem de toplumun engelliliğe dayalı dışlanmayı gidermek konusundaki sorumluluğunu vurgulaması (Stein, 2007) açısından sosyal modelle yakınlık taşımaktadır. Diğer bir ifade ile engelliliğe yönelik insan hakları yaklaşımı, bir yanda engellileri hakların öznesi olarak kabul etmesi noktasında diğer yanda devlet ve toplumun diğer kesimlerinin bu kişilere saygı duyma sorumluluklarını kabul etmesi noktasında sosyal yaklaşıma dayanmaktadır (United Nations Human Rights Office of The High Commissioner, 2014: 10). İki model arasında ki bir diğer yakınlık her iki modelin de engelliliği sosyal yapı kapsamında ele alması açısından değerlendirilmektedir (Degener, 2016; Quinn ve Degener, 2002). Sosyal yapı yaklaşımının temel önermesine göre ise insanlar arasındaki farklılıklar doğuştan değildir, sosyal olarak kurgulanmış ve “engelliler” gibi etiketlerle oluşturulmuştur (Quinn ve Degener, 2002: 14). Örneğin sosyal model sosyal yaklaşımının bir versiyonu olan sosyal yapı yaklaşımı ile tüm bireylerin kişisel gelişimlerini teşvik etmek ve başarılarını güçlendirmek için geçmiş inançların ve kalıpyargıların yapısını bozmaya odaklanmıştır. Bu yaklaşım ile yeniden düşünmek, hizmetleri ve programları genişletir ve daha kapsamlı uygulamaları teşvik eder (Kasser ve Lytle, 2013: 6).

3. Sonuç

Tarihsel süreçte bilimsel literatürde engellilik modelleri geliştirilmiştir. Bu modeller engellilerin bu süreçte toplumda yüzleştikleri güçlükleri ve yaşamsal deneyimlerini yansıtmaktadır. Bu nedenle engelliliğin anlaşılmasında önemli role sahiptir.

Tıbbi model kişiyi problemize etme ve onu klinik müdahale için bir nesne olarak görme eğilimi içindedir (Quinn ve Degener, 2002: 14). Engelliliği tıbbi bakım gerektiren bir özellik olarak değerlendirmektedir (WHO, 2002: 8). Sosyal modele göre engellilik toplum ve sosyal yapı tarafından oluşturulmaktadır. Ayrıca belirtilmelidir ki engelli hakları savunucuları, kişiyi engelleyen bir toplum olduğu gerçeğini vurgulamaktadır (Quinn ve Degener, 2002: 15). Böylece sosyal model engelliliği anlama yöntemlerinin sorgulanmasını (Goering, 2015: 136) ve engellilik kavramının tekrar tanımlanmasını (European Commission, 2002: 20) sağlamıştır. Engellilerin topluma tam katılımının sağlanması anayasal ve politik düzeyde en temel amaç olarak belirlenmektedir.

Biyopsikososyal ve insan hakları modelinin engelliliğe yaklaşımında sosyal modelin etkisi vardır (Waldschmidt, 2017). Biyopsikososyal model engelliliği bütüncül bir yaklaşımla değerlendirmektedir. Örneğin kişisel faktörler engelliliği şiddetlendirmek veya onu hafifletmek için çevresel faktörler ile etkileşime girebilir. Zengin ve fiziksel engeli olan bir kişi, yükseköğretime erişebilir ve böylece bir iş bulabilir. Bu, topluma katılımı artırabilir ve bir dereceye kadar engelliliği hafifletebilir (United Nations Human Rights Office of The High Commissioner, 2014: 7). Çevrenin topluma katılımı kısıtlayıcı etkilerinin sonuçları kişisel faktörlere bağlı olarak değişiklik gösterebilir (Altman, 2014). Bu bağlamda belirtilebilir ki engelliliğin şiddeti bağlamsal faktörler ile artabilir yada azalabilir (Dunn, 2015).

Haklar bağlamında engellilik hak ihlallerinin bir sonucu olarak değerlendirilmiştir. Degener'a göre (2016: 6-12) engellilik haklar bağlamında değerlendirildiğinde insan hakları engellilik modeli sosyal modele göre daha kapsamlıdır. Meseleyi olumlu anlamda ifade etmek için, insan hakları modeli perspektifinden nihai amaç, gerçekten kapsayıcı toplumlar, farklılığa değer veren ve ayrımcılık göstermeden tüm insanların saygınlığına ve eşitliğine saygı duyan toplumlar inşa etmektir (Quinn ve Degener, 2002: 14). Günümüzde engelliliğe insan hakları meselesi olarak yaklaşılmaktadır (UNICEF, 2013). Yasalar ve sosyal politikalar engellilik düzeyinin şiddetini belirleyen bağlamsal faktörler arasında tanımlanır. Bu nedenle engellilerin aktivite ve katılım kısıtlılığını azaltan toplumun diğer kesimleri ile haklarını eşitlik temelinde kullanmasını destekleyecek yasalara ve sosyal politikalara ihtiyaç vardır.

Dempsey ve Nankervis' in (2006) vurguladığı gibi modeller kapsamında engellilik bir paradoks olarak tartışılmalıdır. Degener (2016) ve Dempsey ve Nankervis'in (2006) belirttiği gibi engellilik tek bir modelle anlaşılamaz. Engellilik durumu sadece vücut işlev ve yapısındaki bir bozulma ile ilişkili olmadığı gibi sadece toplum ile de ilişkili de değildir. Engellilik durumunun oluşumunda hem bozukluk hem de toplum rol oynamaktadır. Ancak toplumun dahil edilmediği engelli kavram tanımları ile engellilik olgusu anlaşılamaz. Bağlamsal faktörler ise engellilik durumunu etkilemektedir.

Kaynakça

- Akbulut, S. (2012). Gerçekten Eşit miyiz? Acı(ma), Zayıf Gör(me) ve Yok Say(ma) Ekseninde Engelli Ayrımcılığı. Kenan Çayır ve Müge Ayan Ceyhan (Ders.), *Ayrımcılık Çok Boyutlu Yaklaşımlar kitabı* içinde (ss.149-163), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları:393.
- Altman, B. M. (2014). Definitions, concepts, and measures of Disability. *Annals Of Epidemiology*, 24(1): 2-7. <http://dx.doi.org/10.1016/j.annepidem.2013.05.018>
- Bailey, K., Harris, St J. & Simpson, S. (2015). Stammering and the Social Model of Disability: Challenge and Opportunity. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 193: 13-24. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2015.03.240>.
- Barnes, C. (2013). The Disabled Peoples' Movement And Its Future. *Ars Vivendi Journal*, 5: 2-7. Erişim Adresi: <https://pdfs.semanticscholar.org/8352/a20e95297097b02bcd4dc83f1a73b633aab.pdf> (20/12/2020)
- Baylies, C. (2002). Disability And The Notion Of Human Development: Questions Of Rights And Capabilities. *Disability & Society*, 17(7): 725-739. Doi: 10.1080/0968759022000039037
- Bickenbach, J. E. (2001). Disability Human Rights, Law and Policy. In: Gary L. Albrecht, Katherine Seelman and Michael Bury (Eds.), *Handbook of Disability Studies* (pp. 565-584), Thousand Oaks: Sage Publications Inc.
- Chhabra, S. (2016). Differently Abled People and Their Life. *Global Journal of Medical and Clinical Case Reports*, 3(1): 1-4. Doi: 10.17352/2455-5282.000022
- Costa-Black, K. M., Feuerstein, M. & Loisel, P. (2013). Work Disability Models: Past and Present. In: Patrick Loisel, Johannes R. Anema (Eds.) *Handbook of Work Disability: Prevention and Management* (pp.71-93), New York: Springer.

- CRPD (United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities) (2006, 6 December). Erişim Adresi: <https://www.un.org/esa/socdev/enable/rights/convtexte.htm#convtext> (27/11/2020)
- Degener, T. (2016). Disability in a Human Rights Context. *Laws*, 5(35):1-24. doi:10.3390/laws5030035
- Dempsey, I. & Nankervis, K. (2006). Conceptions of Disability. In: Ian Dempsey ve Karen Nankervis (Eds), *Community Disability Services: An Evidence Based Approach To Practice* (pp.3-26), Sydney, Australia: UNSW Press.
- Döner, H. (2015). *Sexual Knowledge, Sexual Experiences And Views On Sexuality Thesis*, Middle East Technical University, The Graduate School Of Social Sciences, Ankara.
- Dunn, D. S. (2015). *Social Psychology of Disability*. New York: Oxford University Press.
- Eide, A. H. ve Loeb, M. (2004). Concepts. In: ME Loeb, Arne H. Eide (Eds.), *Living Conditions Among People With Activity Limitations In Malawi: A National Representative Study* (pp.37-45), Oslo: SINTEF.
- Engelliler Hakkında Kanun (2005, 1 Temmuz). Resmi Gazete (Sayı:25868).
- European Commission (2002). *Definitions of Disability In Europe: A Comparative Analysis, Social Security and Social Integration*. Directorate-General for Employment and Social Affairs, Brunel University, Erişim Adresi: [file:///C:/Users/ayd%C4%B1n/Downloads/complete_report_en%20\(2\).pdf](file:///C:/Users/ayd%C4%B1n/Downloads/complete_report_en%20(2).pdf) (27/11/2020)
- Fellinghauer, B., Reinhardt, J. D., Stucki, G.& Bickenbach, J. (2012). Explaining the Disability Paradox: A Cross-Sectional Analysis of the Swiss General Population., *BMC Public Health*, 12(655):1-9. Erişim adresi:<http://www.biomedcentral.com/1471-2458/12/655> (19/12/2019)
- Finkelstein, V. (2006). Union of the Physically Impaired Against Segregation (UPIAS). In: Gary L. Albrecht (Ed.), *Encyclopedia of Disability* (pp.1576-1577), Thousand Oaks: Sage Publications Inc.
- Genç, Y. ve ÇAT, G. (2013). Engellilerin İstihdamı ve Sosyal İçerme İlişkisi. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 8(1):363-393.
- Giddens, A. (2006). *Sociology* (First Edition). Cambridge: Polity Press.

- Goering, S. (2015). Rethinking Disability: The Social Model Of Disability and Chronic Disease, *Curr Rev Musculoskelet Med*, 8(2), 134–138. Doi:10.1007/s12178-015-9273-z
- Gordon, J. S. ve Tavera-Salyutov, F. (2018). Remarks On Disability Rights Legislation. *Equality, Diversity and Inclusion: An International Journal*, 37(5), 506-526. <https://doi.org/10.1108/EDI-12-2016-0114>
- Harpur, P. (2012). Embracing The New Disability Rights Paradigm: The Importance Of The Convention On The Rights Of Persons With Disabilities. *Disability and Society*, 27(1): 1-4.
- Hawking, S. (2014). *Disability and Vulnerability*. United Nations Development Programme. Human Development Report 2014, USA, Erişim adresi: <http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr14-report-en-1.pdf> (19/12/2020)
- How To Use The ICF (2013, October). *A Practical Manual For Using The International Classification Of Functioning, Disability and Health (ICF)*. Exposure Draft For Comment, Geneva: WHO, Erişim adresi: <https://www.who.int/classifications/drafticfpracticalmanual.pdf> (19/12/2020)
- Imrie, R. (2004). Demystifying Disability: A Review Of The International Classification Of Functioning Disability and Health. *Education Among Adults With Visual Disabilities (Unpublished Master Sociology of Health & Illness*, 26(3): 287-305. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9566.2004.00391.x>
- Kabue, S. (2011). Person With Disabilities In Church And Society: A Historical and Sociological Perspective. In: Samuel Kabue, Esther Momba ve Joseph Galgala, C.B. Peter (Eds.), *Disability, Society and Theology: Voices from Africa* (pp.3-24), Limuru, Kenya: Zapf Chancery.
- Kara, B. (2016). Türkiye’de Engelli Bireylerin Yasal Hakları ve Uygulamadaki Yeri. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 48: 249-260. Doi: <http://dx.doi.org/10.9761/JASSS3582>
- Kasser S. L. ve Lytle R. K. (2013). *Inclusive Physical Activity: Promoting Health For A Lifetime*, Champaign: Human Kinetics.
- Landsman, G. (2005). Mothers and Models of Disability. *Journal of Medical Humanities*, 26(2-3): 121-139. Doi: 10.1007/s10912-005-2914-2
- Leonardi, M., Bickenbach, J., Ustun, T. B., Kostanjsek, N., & Chatterji, S. (2006). The Definition Of Disability: What is in a name?. *The Lancet*,

368 (9543): 1219-1221. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(06\)69498-1](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(06)69498-1)

Levi, S. J. (2006). Ableism. In: Gary L. Albrecht (Ed.), *Encyclopedia of Disability* (pp.1-3), Volume:1, Thousand Oaks: SAGE Publications, Inc. Doi: <http://dx.doi.org/10.4135/9781412950510.n2>

Lobianco, A. F. & Sheppard-Jones, K. (2007). Perceptions of Disability as Related to Medical and Social Factors. *Journal of Applied Social Psychology*, 37(1): 1–13. <https://doi.org/10.1111/j.0021-9029.2007.00143.x>

Mackelprang, R. V. (2012). Disability. In: Mel Gray, James Midgley and Stephen A. Webb (Eds.), *The Sage Handbook Of Social Work* (pp.547-563), London: Sage Publications Ltd. Doi: <http://dx.doi.org/10.4135/9781446247648.n36>.

Malhotra, R. & Rowe, M. (2014). *Exploring Disability Identity and Disability Rights through Narratives: Finding A Voice of Their Own*. New York: Routledge.

Manago, B., Davis, J. L., Goar, C. (2017). Discourse in Action: Parents' Use Of Medical And Social Models To Resist Disability Stigma. *Social Science & Medicine*, 184: 169-177.

Meşe, İ. (2014). Engelliliği Açıklayan Sosyal Model Nedir?. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 14(33): 79-92. Doi: <http://dx.doi.org/10.21560/spcd.17773>

Mercer, J. R.(1992). The Impact of Changing Paradigms of Disability on Mental Retardation in the Year 2000. In: Louis Rowitz (Ed.), *Mental Retardation in the Year 2000* (pp. 15-38), New York: Springer.

Moore, S. (2002). *Social Welfare Alive!* 3rd Edn., Cheltenham: Nelson Thornes.

Murphy, J. W. (2005). Social Norms and Their Implications for Disability. In: Murphy, John W. And Pardeck, John T (Eds.), *Disability Issues for Social Workers and Human Services Professionals in the Twenty-First Century* (pp.153-164), New York, NY: The Haworth

Oliver, M. (1990). *The Politics of Disablement: Critical Texts in Social Work and The Welfare State*. London: Macmillan.

Oliver, M. (2013). The Social Model of Disability: Thirty Years On. *Disability & Society*, 28(7): 1024-1026. <https://doi.org/10.1080/09687599.2013.818773>

- Oliver, M. & Barnes, C. (2012). *The New Politics of Disablement* Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Özürlüler ve Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun (2005, 1 Temmuz). Resmi Gazete, (Sayı: 25868).
- Palmer, M. & Harley, D. (2012). Models And Measurement In Disability: An İnternational Review. *Health Policy And Planning*, 27(5): 357–364. doi:10.1093/heapol/czr047
- Pfeiffer, D. (2001). The Conceptualization Of Disability. Barnartt, S. and Altman, B. (Eds.), *Research in Social Science and Disability: Vol.2, Exploring Theories and Expanding Methodologies: Where we are and where we need to go* içinde (pp.29-52), Bingley: Emerald Group Publishing.
- Retief, M. & Letšosa, R. (2018). Models Of Disability: A Brief Overview. *HTS Teologiese Studies / Theological Studies*, 74(1): 1-8. Erişim adresi: <http://www.scielo.org.za/pdf/hts/v74n1/06.pdf> (05/01/2020)
- Rioux, M. & Carbert, A. (2003). Human Rights and Disability: The International Context. *Journal On Developmental Disabilities*, 10(2): 1-14. Erişim Adresi <https://digitalcommons.ilr.cornell.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1318&context=gladnetcollect> (28/12/2020)
- Scotch, R. K. (2000). Models of Disability and the Americans with Disabilities Act. *Berkeley Journal of Employment and Labor Law*, 21(1): 213-222.
- Scotch, R. K. & Schriener, K. (1997). Disability as Human Variation: Implications for Policy. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 549(1): 148-159.
- Scullion, P. A. (2010). Models of Disability; Their Influence in Nursing and Potential Role in Challenging Discrimination. *Journal Of Advanced Nursing*, 66(3): 697-707. doi: 10.1111/j.1365-2648.2009.05211.x
- Shakespeare, T. (2006). *Disability Rights and Wrong*. Landon: Routledge.
- Shakespeare, T. ve Watson, N. (2001). The Social Model Of Disability: An Outdated Ideology?". Barnartt, S. and Altman, B. (Ed.), *Research in Social Science and Disability: Vol. 2. Exploring Theories and Expanding Methodologies: Where we are and where we need to go* içinde (pp.9-28) Bingley: Emerald Group Publishing.

- Stein, M. A. (2007). Disability Human Rights. *California Law Review*, 95(1): 75-121.
- Terry, P. M.(1996). *Preparing Educational Leaders to Eradicate the 'isms.'* Paper presented at the Annual International Congress on Challenges to Education: Balancing Unity and Diversity in a Changing World, Palm Beach: Aruba.
- Terzi, L. (2009). Vagaries of the Natural Lottery? Human Diversity, Disability and Justice: A Capability Perspective. In: Kimberley Brownlee and Adam Cureton (Eds.), *Disability and Disadvantage* (pp.86-111), New York: Oxford University Press.
- Traustadóttir, R. (2009). Disability Studies, The Social Model and Legal Development. In: Oddný Mjöll Arnardóttir and Gerard Quinn (Eds.) *The UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities, European and Scandinavian Perspectives* (pp.3-16.), International Studies in Human Rights, Leiden : Martinus Nijhoff.
- UNICEF (United Nations International Children's Emergency Fund) (2013). *Children and Young People with Disabilities: Fact Sheet*, Erişim adresi: https://www.unicef.org/disabilities/files/Factsheet_A5__Web_REVIS ED.pdf (19/12/2020)
- United Nations Human Rights Office of The High Commissioner (2014). *The Convention On The Rights Of Persons With Disabilities Professional Training Series No. 19*. New York and Geneva: United Nations. Erişim Adresi: https://www.ohchr.org/Documents/Publications/CRPD_TrainingGuide_PTS19_EN%20Accessible.pdf (28/12/2020)
- UPIAS (Union of Physically Impaired Against Segregation) (1976). *Fundamental principles of disability", Union of the Physically Impaired against Segregation*. London: UPIAS.
- Quinn, G. & Degener, T. (2002). The Moral Authority For Change: Human Rights Values And The Worldwide Process Of Disability Reform. In: G. Quinn, T. Degener, A. Bruce, C. Burke, J. Castellino, K. Padraic, K. Ursula, S. Quinlivan (Eds.), *Human Rights and Disability: The Current Use and Future Potential of United Nations Human Rights Instruments In The Context of Disability* (pp.13-28), New York NY: United Nations.
- Quinn, P. (1998). *Understanding Disability: A Lifespan Approach*. Thousand Oaks: SAGE Publications Inc.
- Waldschmidt, A. (2017). Disability Goes Cultural: The Cultural Model of Disability as an Analytical Tool. In: Anne Waldschmidt, Hanjo

Berressem, Moritz Ingwersen (Eds.). *Culture – Theory – Disability: Encounters Between Disability Studies and Cultural Studies* (pp.19-28.), Bielefeld: Transcript Verlag.

Waldschmidt, A. (2018). Disability-Culture-Society: Strengths And Weaknesses Of A Cultural Model Of Disability. *ALTER, European Journal of Disability Research*, 12(2): 67–80. <https://doi.org/10.1016/j.alter.2018.04.003>

Walsh M., Stephens P. ve Moore S. (2000). *Social Policy and Welfare*. Cheltenham: Stanley Thornes Ltd.

WHO (World Health Organization) (2002). *Towards a Common Language for Functioning, Disability and Health: ICF (The International Classification of Functioning, Disability and Health)*. Geneva: World Health Organization, Erişim Adresi: <https://www.who.int/classifications/icf/icfbeginnersguide.pdf> (28/12/2020)